

BEVEZETÉS
A MAGYAR JOG
TÖRTÉNETÉBE

A FORRÁSOK TÖRTÉNETE

(FÜGGELEKÜL VÁLOGATOTT FORRÁSHELYEK GYÜJTEMÉNYE)

IRTA
DR. ILLÉS JÓZSEF
egyetemi magántanár

BUDAPEST, 1910
RÉNYI RÁROLY KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA
V., Vigadó-utca 1.

A szerzőtől megjelent munkák:

Az ujkori alkotmányfejlődés elemei. (XV. század második fele és XVI. század.) Egyetemes európai jogtörténeti tanulmány. Budapest, 1898. 240. I—III. lap.

Az Anjou-kori társadalom és az adózás. Budapest, 1900. 91 lap.

A magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában. Budapest, 1900. 67 lap.

A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest, 1901. (Magy. Jogászegyl. Ért. XXII. k. 4. füz. 194.) 147 lap.

A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Budapest, 1904. (M. Tud. Akad. Érték. a társ. tud. köréből. XIII. k. 3. sz.) 111 lap.

Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában. Budapest, 1906. (Különlenyomat a Nagy Ferencz-émlékkönyvből.) 13 lap.

A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor. (Budapest, 1908. Különlenyomat az „Árpád és az Árpádok“ című Csánki D. szerkesztésében megjelent történelmi emlékműből.) 16 folio lap.

ELŐSZÓ.

A jogirodalom áramlatainak gondos megfigyelői előtt ismeretes, hogy a jogtörténet irodalma a legújabb időkben ismét virágzásnak indult. Se a sociológiának, se a jogpolitikának nem sikerült leszorítani a jogtörténetet helyéről, a melyet hosszú mult után annyi századon át elfoglalt. A jogtörténet a modern kor ujitó hajlamaival szemben is megtudta őrizni régi jelentőségét. Állításunknak igazságát legvilágosabban látjuk ott, a hol a sociológia legnagyobb irodalmi művelésnek örvend: az új világban, Amerikában.

Az Egyesült Államok évi nagy jogászggyűlésén 1907-ben Bryce, a jelenleg élő legkiválóbb angol jogtudósok egyike, ünnepi előadását arról a kérdéstről tartotta, hogy „a közönséges angol jog (common law) fejlődésére a nemzeti jellegnek és a történelmi környezetnek milyen befolyása van¹?”

Bryce a gyakorlati élet emberei, bírák, ügyvédek és nemcsak tudósok, professzorok előtt a „common law” legújabb amerikai és európai történetét tárgyalta; a tár-

¹. „The influence of national character and historical environment on the development of the common law.” The Annual Address before the American Bar Association, delivered at Portland, Maine, August 28, 1907. The Law Quarterly Review. Vol. XXIV. London, 1908. 9—25. II.

sadalmi és történelmi tényezők alakító hatását fejtegette.¹

A kit pedig ez a jelenség talán, mint a véletlen játéka meg nem lep, vajjon nem győzheti-e meg a jogtörténeti tanulmányoknak az a válogatott sorozata, a mely ugyanez évben jelent meg,² hogy az amerikai jogtörténeti munkálkodásról fényes tanúságot tegyen.³

¹ Ideiktatjuk az értékes és szellemes tanulmánynak ezt az általános érdekű szép részét: „One may perhaps say that the mind and character of a nation are more exactly and more adequately expressed in and through its law and its institutions than they are even through its literature and its art. Books and paintings are the work of individual men, many of whom have been greatly influenced by foreign ideas or foreign models, and some of these may have been powerful enough to influence their successors, but may not have been typical representatives of the national genius. But *laws and customs are the work of a nation as a whole*. They are indeed held binding and put in force by the ruling class, and they are shaped in their details by the professional class, but they are created by other classes also, because the rules which govern the ordinary citizens must be such as are fit to express the wishes of the ordinary citizen, being in harmony with his feelings, and adapted to the needs of his daily life. They are the offspring of Custom, and *Custom is the child of the people*. Thus it is not only the constructive intellect of the educated and professional class, but also the half-conscious thought of the average man which go to the making and moulding of the law.

We must however, remember that *law is not the product of one or two generations only, but of many generations*. National character is always insensibly changing and it changes the more rapidly the more advanced in civilization the nation becomes, the greater its vicissitudes, and the more constant its intercourse with other nations. Hence, institutions become the expression not solely of those original gifts and tendencies of a race of people which we observe when it emerges from prehistoric darkness. Time and circumstance co-operate in the work. *Law is the result of the events which mould a nation as well as of the mental and moral qualities with which the nation started on its career*. These two qualities are so blent and mixed in their working that it is hard to describe them separately.“

² Select Essays in Anglo-American Legal History. By various authors. Compiled and edited by a Committee of the Association of American Law Schools. In three Volumes. Vol. I. p. 847 Boston, 1907. Little, Brown and Co.

³ Idézzük a munka egyik ismertetőjének idevágó szavait: „Etwas zu jener Zeit, als Savigny die historische Rechtsschule in Deutschland begründete, schrieb Goethe sein unmutiges Epigramm: „Amerika, du hast es besser, — Als unser Kontinent, der alte —; Hast keine verfallenen Schlösser — Und keine Basalte —; Dich stört nicht im Innern — Zu

A legújabb kor termékeny kodifikációja után sem került a jogtörténet, mint „haszontalan visszaemlékezés“, a középkori ócskaságok lomtárába. Sőt a kodifikáció története eredményeivel bizonyítja egész napjainkig, hogy a jogszabályok rendszeres egészbe foglalásánál a jogtörténet utmutatásait sehol sem hagyták figyelmen kívül¹. A Code Napoleontól kezdve a svájci polgári törvénykönyvig² mindenütt méltányolták a társadalmi (gazdasági, erkölcsi és politikai) viszonyok figyelembe vétele mellett a jog történelmi fejlődésében működő néprajzi és földrajzi—különleges tényezők alakító hatását. Nem minden jelentőség nélküli tény, hogy a jogtörténet kiváló művelőinek a törvénykönyvek megalkotásánál nagy szerep jut.³

lebendiger Zeit — Unnützes Erinnern — Und vergeblicher Streit.“ Amerikas Juristen scheinen es indessen hier mehr mit Savigny als mit Goethe zu halten, und der den Schluss des vorliegenden Bandes bildende, überaus interessante Brief des Obergerichters Kent aus dem Jahre 1828 zeigt deutlich, wie die amerikanischen Praktiker zu einer Zeit, da ihnen für eine „freie Rechtsfindung“ im Gerichtssaal die denkbar günstigsten Bedingungen geboten waren, doch *das tiefe Bedürfnis fühlten, den Zusammenhang mit den alten Recht Europas zu suchen und zu pflegen*. Seit jenen, autodidaktisch primitiven Zeiten amerikanischer Rechtssprechung ist drüben eine auch theoretisch sich mehr und mehr vertiefende Rechtsschule aufgeblüht und ihre vorliegende Publikation erbringt den Beweis, wie wenig sie die Beschäftigung mit der Rechtsgeschichte als „unnützes Erinnern“ ansieht.“ Heinsheimer, Zentralblatt für Rechtswissenschaft. II. k. 2. sor. 7. füz. 97. 1.

¹ L. a jelen munka I. r. 3. cz.-ét. 11—13. ll.

² A törvénykönyvet 1907-ben fogadta el a svájci parlament és 1912 január 1-én fog életbelépni. Egyik hivatott ismertetője mondja: „Es galt nicht sowohl ein neues eigenes Werk zu schaffen, als vielmehr das bestehende schweizerische Recht harmonisch auszugestalten.“ „Abweichungen von dem deutschen Bürgerl. Gesetzbuche waren weniger durch Verschiedenheiten sozialer und wirtschaftlicher Natur beider Länder als durch das Bestreben, angestammtes Recht zum Ausdruck zu bringen, vorgezeichnet.“ Affolter, a szövetségi törvényszék tagja Lausanneban. Juristisches Literaturblatt. XX. k. 3. szám. 1908. 49—51. ll.

³ A svájci törvénykönyv megalkotója Huber kiváló germanista és a svájci jogtörténet előkelő munkása; a német kodex megalkotásánál Gierkenek, a német germanistának jut nagy szerep.

A jogtörténeti irodalomnak világszerte való újjáéledése nálunk is érezteti hatását, a mint összefoglaló nagyobb munkák és szórványosan bár, monografikus természetű tanulmányok megjelenése mutatja.

Munkámnak is az a feladata, hogy a magyar jogtörténet művelésébe vezessen be és ezzel a jogtörténeti kutatások végzését elősegítse.

A jogtörténet tudományának kétségtelenül elsőrendű feladata, hogy a jog forrásaival ismertessen meg. Megmutassa, hogyan keletkeztek a jogalkotó források és miként működtek, századokon át milyen eredményeket hoztak létre. A jogtörténet hivatott feltüntetni a jogalkotás tényezőit és létrejött termékeit.

Minthogy a jog forrásai kevés változástól eltekintve, ma is ugyanazok, mint voltak régen, természetes, hogy a mai jogtudomány, a tételes (dogmatikus) jog is foglalkozik velök. Mégis a mai élő jog tárgyalóját egészen más szempont vezeti, mint a jogtörténészt. A tárgyalás kereteit a gyakorlati szükség szabja meg és a történelmi fejlődés szükségképi belevonása a megértést inkább megnehezíti, mint megkönnyíti. A legjobb esetben is a tételes anyagot megterheli.

A forrásszerű bevezetést a jog ismeretébe a jogtörténet feladata nyújtani. A magyar jogtörténésznek kell feltárnia a jog nagy forrásainak lényegét, századonként való változásait, fejlődését; a jogtörténet tudományának kell foglalkozni a Tripartitummal és Quadripartitummal, a Corpus Juris Hungarici-vel és az Approbátákkal, Compilátákkal. A közjog és a magánjog forrástanában a pusztán történelmi részletek, összefüggésükből kiragadva, jórészt értelmüket is elvesztik, száraz és érdektelen, az emlékezetet fárasztó adathalmaz lesz belőlük. Ha a forrástan történeti tárgyalását megfelelő helyére utaljuk, a tételes jog tudományát

olyan részekről szabadítjuk meg, a melyek tulajdonképen tárgykörébe nem is tartoznak, a jogtörténet forrástanának pedig gyakorlati hasznát növeljük. A jogtörténet forrástani része, saját eszközeivel, saját területén át vezeti a jog tanulóját a mai jog világába.

Munkám első sorban a joggal foglalkozni kezdők számára készült. Közel tíz esztendei egyetemi tanítás tapasztalatait óhajtottam érvényesíteni. Munkámat egyetemen tartott előadásaim alapulvételével készítettem el. Az előszó közvetlenségéből igyekeztem valamit az írásba is belevinni. Ezért nem kerültem ki az ismételéseket, a hol az összefüggés miatt szükséges volt, nem mulasztottam el az egyes tételek nyomósabb kiemelését, a hol a jobb megértés úgy kívánta, nem mellőztem a fontosabb vagy hosszadalmasabb részek rövidebb és tömörebb összefoglalását, hogy a tanulást megkönnyítsem. Nem egyszer a mai és a régi jog ellentéteinek éles szembeállításával próbáltam a fogalmakat megmagyarázni. A jogfejlődés folyamatát a felvetett kérdéseknél a mai jogélet küszöbéig követtem, hogy összekössem a múltat a jelennel, összekapcsoljam a jogtörténeti ismereteket a mai jogtudomány tételeivel.

A szöveg forráshelyei közül a fontosabbakat a szövegbe, illetőleg főszöveg közzé illesztve közöltem, hogy ilyen módon is közelebb hozzam az eredeti forrásokat az olvasókhoz, a tanulókhoz. A jegyzet rendszerint csak a szakembereknek szól, az olvasó figyelmét zavarja, mert a főszövegtől eltereli, a tanuló úgy veszi, mintha ott sem volna. A szövegbe jól beillesztett forráshely azonban odafüzdik az egészhez, a tanulót mintegy kényszeríti, hogy foglalkozzék vele. Ha eleinte némi erőfeszítést is kíván (a magyarázó kísértő szöveg hivatott ezt megkönnyíteni), később a főszövegnek érdekességet, változatosságot kölcsönöz.

Talán ilyen módon is sikerülni fog felkelteni az érdeklődést az eredeti források iránt, mindenesetre megadjuk a lehetőséget, hogy a magyar jog tanulói az oklevelek, a privilegiumok nyelvét lássák, a decretumokból, a Hármaskönyvből részleteket olvashassanak.

Különös súlyt helyeztem a Hármaskönyv után kezdődő jogi irodalomra. A régibb jogi és jogtörténeti irodalmat is közelebb törekedtem hozni a tanulókhoz. A jegyzetekben elaprózott bibliografia kívánt hatásában ép úgy meddő, mint a forráshely idézet. A vitás kérdések tárgyalásánál azonban különböző, néha ellentétes véleményt képviselő írók nevei, munkái lekötik a tanuló figyelmét. A cél természetesen nemcsak az, hogy egy-két kiváló író neve az emlékezetben fenmaradjon, hanem, hogy a felköltött érdeklődés a régi irodalom tanulmányozásához vezessen.

A tudomány irodalmi előzményeinek minden későbbi kutatót bizonyos mérvig irányítaniok kell. Igazi tudományos irodalom csak ott fejlődhetik, a hol meg van az írók, régiek és újak szellemi rokonsága, úgyszólván egymástól való leszármazása. Csak a kérdések irodalmának alapos tanulmányozása és felhasználása viheti előbbre az egész tudománykört. Mindegyik író tudásához és fáradozásaihoz képest rak le köveket a nemzedékeken át készülő tudomány épületéhez: lehet a gyengébb oszlopokat erősebbekkel kicserélni, új íveket emelni, de az egészet lerombolni és mindig újat kezdeni, lehetetlen vállalkozás.

A munkámban kitűzött czéllal az anyagnak monografiaszerű feldolgozása nem egyezett volna meg, ugyanazért a szövegnek jegyzetekkel való túlhalmozását is kerülni kellett. A hol a kezdők, a tanulók érdeke úgy kívánta, az anyag közlése helyett a fejlődési főpontok kijelölésével kellett beérni (p. o. a XVIII. és XIX. század

kodifikációjának történeténél). Az újabb jogtörténeti irodalomra minduntalan való hivatkozást mellőzendőnek tartottam ott, a hol a régiebbnek adatait dolgozza fel.

Nem hiszem, hogy szemrehányás érhesen, mert a magyar jog tanulóit meglehetősen részletességgel igyekszem a Hármaskönyv felől tájékoztatni. A magyar jog fejlődésének legnagyobb, részben még ma is élő termékét minden magyar jogásznak ismernie kell. A magyar jogtörténet irodalmának a Tripartitum legfőbb ékessége és kincse.

Mégis úgy tűnhetik fel, hogy a Hármaskönyv írójával, Werbőczy Istvánnal a munkám kereteit meghaladva, kelleténél részletesebben foglalkoztam. E téren is azonban a tapasztalataim vezettek, a melyeket az előadások folyamán, a tanuló ifjúsággal való közvetlen érintkezés következtében szereztem.

A jog egészen idegen világába jövőket, az új fogalmak, nehéz megkülönböztetések és szokatlan következtetések közepette, mintegy megnyugtatja az érdekes kornak és benne kiemelkedő nagy alaknak szemlélete. Werbőczy sokoldalú egyénisége azonban nemcsak életének változatos képei és egyéniségének méltó kifejezése, a Hármaskönyv miatt érdemli meg teljes figyelmünket, hanem azért is, mert kiválóképpen alkalmas arra, hogy a magyar jogászfijuság nevelésénél felhasználtsa. A milyen kevés értéke lehet a száraz életrajzi adatok pusztá felsorolásának, olyan gyümölcsöző, ha magasabb szempontok vezetnek a tárgyalásnál.

Munkámhoz függelékül válogatott források helyek gyűjteményét csatoltam.

Az I. alatt közölt forráshelyek egy-egy alkalmas példával a forrástan megvilágítására kívánnak szolgálni. A decretum példájául az aranybullát választottam, azért

is, hogy a jog tanulói ennek az alkotmánytörténeti szempontból érdekes és annyit emlegetett oklevélnek teljes és eredeti szövegét összefüggésében megismerhessék. Ugyanilyen szempontokból vettem fel a privilegium példájára az Andreanum-ot, a statutuméra Máté szlapon bán oklevelét. A szokásjog és különösen a birói gyakorlat megvilágítására számos példát nyujtanak a II. és III. alatt közölt levelek. Az I. alatt utolsó helyen felvett oklevelek, a melyek Werbőczy hűtlenségi perére vonatkoznak, inkább Werbőczy életrajzának illusztrálására szolgálnak.

A II. és III. alatt összeállított forráshelyek gyűjteményének célja, hogy a magyar jogtörténet gyakorlati tárgyalásánál használtassék.

Már tizennégy évvel ez előtt külföldi tanulmányutam befejezése után, a berlini és párizsi egyetemeken szerzett tapasztalataimat közölve, szót emeltem a magyar jogtörténet gyakorlati művelése mellett.¹ Már akkor kifejtettem, hogy a tárgy iránti érdeklődés fölkeltségére legalkalmasabb a vele való gyakorlati foglalkozás. Idézhetem szóról-szóra az akkor mondottakat: „Ez belevisz bennünket a tárgy légkörébe, feltárva a részleteket és finomságokat; elvezet oda, honnét már magunk vágyunk tovább. Az esetleg szunnyadó érzék így nyer tért, hogy megnyilvánuljon, így nyer tápot, hogy megerősödjék. Ennek a tanítási módszernek végtelen haszna abban rejlik, hogy közvetlen érintkezést teremt tanár és tanuló között s így a megértésnek legegyszerűsebb útját választja.“

Ugyanakkor utaltam arra is, hogy milyen haszonnal kecsegtethet, különösen minket magyarokat a jogtörténettel való behatóbb foglalkozás.²

¹ Jogtörténeti seminarium. Jogtudományi Közöny. XXXI. évf. 19. sz. Budapest, 1896. 146—148. II.

² „Én azt hiszem, hogy nekünk magyaroknak több okunk is van reá, hogy a jogtörténeti szempontokat kellő érvényre juttassuk. Két nagy-

Kifejtettem, hogy két nagy nemzet, a német és a francia a maga sajátosságainak megfelelőleg hogyan iparkodik a jogtörténet oktatásánál czélt érni. A Gierke jogtörténeti gyakorlatait és E s m e i n conference-ait állítottam egymás mellé, hogy reámutassak a jogtörténeti oktatás két egymást kiegészítő módszerére: a kezdők és általában véve a tömeg igényeinek megfelelő gyakorlatok hasznára,¹ a kiválasztottak, a jogtörténet tuda-

fontosságu és sokat emlegetett állítás az, melynek igazságát tényekkel tudjuk támogatni és a mely kötelességünk ké is teszi, hogy az ezzel szemközt támasztott igényeknek teljes mértékben tudjunk megfelelni.

Az egyik, hogy a magyar jog speciális, szerves fejlődéssel bír, melyről sokat irtunk és beszéltünk, különösen közjogi téren sokat fel is tudtunk mutatni, magánjogi téren azonban még sok vár megoldásra, megmagyarázásra; a másik, hogy Magyarország a nyugat-európai művelődésnek legkeletibb képviselője és befogadója.

Megmutatni, hogy a magyar jogfejlődés minden sajátos, nemzeti vonásai mellett, sőt ezek megőrzésével birt azzal az erővel, mely egy magasabb műveltség befogadásával annak áthasonítására is képes. Ime ez az a nagyfontosságu kérdés, a melylyel való beható foglalkozás elénk rajzolhatja az utat és módot, a melyen az a processus lefolyt és a jövőre kijelölheti azt az állást, a melyet a nyugattal szemközt, értve annak fejlődő intézményvilágát, elfoglalnunk kell s meghatározhatja kötelességünk mérvét, melylyel saját magunknak tartozunk. Nem a jogtörténeti tudás tultengésétől kell félnünk, hanem attól az állapottól, melynek egész ujkori fejlődésünk eléje látszik menni: a jogtörténeti érzék teljes eltompulásával s kihálásával együtt járó *jogtechnikai* korszaktól, mely úgy akarja kezelni a jogot, mint egyszerű sémák és sablonok tömegét.

A jog *életerejének* nyilvánulásaival pedig csakis a jogtörténet ismertethet meg bennünket. Kétségtelen, hogy meg kell óvnunk azt a sokat emlegetett *jogfolytonosságot*, melylyel annyit dicsekszünk s méltán, különösen 1848-ig terjedőleg. De hogyan tehetjük ezt, ha nem iparkodunk megtartani a szálakat, melyek összekötik a multat a jelennel, ha nem tudjuk meglátni, mert nem vagyunk képesek reá azt a finom véredényhálózatot, mely ott fut el az eleven hús alatt s melyet olyan könnyen összeroncsolhat az avatatlan kéz, nem is sejtve mennyi életerőt pocskolt el így.“ U. o.

¹ „Természetes alapul kínálkozik ilyenkor egy oly irott emlék — itt pl. a Sachsenspiegel — mely mintegy kifejezedett központ magán viseli az egész jognézetvilág bélyegét, mely így egy darab életet — persze annak minden komplikáltságával, ellenmondásaival, kusztaltságával, egy szóval teljességével — ad elénk, szemben a szépen kitisztázott, kifésült rendszeres tankönyvekkel, melyek befejezettségükben valami egészen

mányos művelésére majdan képesek szükségleteit kielégítő, igazi seminariumi tárgyalásra.¹

világos, de a valóságban így soha nem létezett állapot képét töreksenek megrajzolni. Hiszen épen arra van szükség, hogy a kezdő megszokja szemei mintegy hozzáélesedjenek, az életnek a maga nyomását folytonos meglepetéseivel, hirtelen támadásaival, melyekre készen kell lennie. Hisz nem egy befejezett, lezárt életet, hanem egy befejezésre soha nem jutó, alakuló, fejlődő életet kell megismernie.

Így válik egyszersmind az ily módon nyújtott jogtörténeti tudás a rendszeres tankönyvekből elsajátítottak természetes kiegészítőjévé.

A *Gierke* tanár által vezetett seminarium tárgyalási módja az általában nálunk is ismeretes tárgyalási mód, t. i. a vezető tanár egy kiválasztott részhez általános bevezetést ad, azután jön az illető rész elolvastatása, melynek folyamán a kérdések egész özöne merül fel, s a melyekre adott felelet mintegy odakapcsolódik ahhoz a szöveghez, annak szint, életet kölcsönöz s egyszersmind tőle az emlékezetben erős támpontot nyer. Ez alatt természetesen észrevétlenül a beszélgetés folyamán sok addig még meg nem figyelt új oldala merül fel a látszólag már egészen világos, megfejtett, kimerített kérdéseknek. A tankönyvben szépen kiczirkalmazott fogalommeghatározás itt kezd egyéb is lenni, mint néha egész természetellenesnek látszó szöfűzés.

Minő egészen más az a beneficium, faidum, Busse stb., ha egyszer egy olyan embernek a szavát halljuk, illetve megrögzítve látjuk magunk előtt, ki ezeket a dolgokat nem mint fogalmakat ismerte, mint mi, hanem mint élő valóságokat. Így látjuk igazán a különbséget, ha az ő gondolkozásába minden közvetítés nélkül iparkodunk behatolni.

Itt a legkönnyebben megteheti a tanár azt, hogy egy rövid áttekintést nyújt egy intézmény fejlődéséről pl. ott, hol az alapul vett jogi emlék a bírósági szervezetről vagy a főhatalomról stb. beszél; visszamegy az előzményekre s megmutatja a fejlődés további folyamát is; azt az előnyös helyzetet élvezve, hogy van a kezében egy írott emlék, egy darab valóság s ehhez az emlékhöz fűzheti fejtegetéseit. Perspektívát nyer így az egyes jogintézmények számára, melyet igen nehéz nyújtani a rendszeres előadások folyamán, hol az egészen szövege áll előtte s nem lehet a szálakat lefejtetni, mert az egésznek az ökonomiája nem engedi meg azt.

Közvetett és végső nagy haszna ezeknek a jogtörténeti gyakorlatoknak nem az, hogy a benne résztvevők a pozitív adatoknak, számoknak és eseményeknek egy bizonyos tömegét magukkal viszik, a míg azért sem lenne nagyon értékes, mert nem is a lényeg, de meg idővel el is mosódik, hanem hogy *visszamarad egy bizonyos direktívum, mely hatását az életben érezteti*. Ez az, a mi öntudatlanul, mintegy ösztönszerűleg megsugja: mi a megfelelő, mi a lehető s mi nem. Ez az, a mi minden reformnál, minden átalakításnál előre éreztetheti a változás lehető következményeit; egyszersmind megmutatja, mit kell megtartani a régeből, hogy az átmenet ne erővesztéssel, hanem nyereséggel történjék.“ U. o.

¹ „Itt a cél az volt, hogy egy jogtörténeti kérdésnek monografikus

Azóta, hogy a most újból előadottakat megírtam, a jogtörténeti gyakorlati, semináriumi oktatás európa-szerte óriás haladást tett és a mindenütt virágzó jogtörténeti irodalom, a történelmi hagyományoknak érvényre juttatása kétségtelenül a jogtörténeti tudás terjesztésének egyik leghatékonyabb eszközében, a gyakorlati kezelésben találja kiindulási pontját.

A II. és III. alatt adott forráshelyeket évek során át tartott előadásaim¹ céljaira gyűjtöttem össze és válogattam ki.

Nem egyszerre készült e gyűjtemény, hanem lassankint, a mint egy-egy oklevél gyakorlati használatosságát kipróbáltam.

A magánjog történetének gyakorlati tárgyalásához a legalkalmasabb, ha nem is tipikus, leveleknek kiválasztását igen megkönnyítette, hogy az Árpád-kor okleveles anyagát egyes intézménykörökre nézve monografiáim megírásához felkutattam. Módomban állott tehát úgy nyelvezeti, mint szerkezeti szempontból az aránylag legjobbat venni.

De éppen, mert tapasztaltam, hogy milyen nehézségekbe ütközik a kezdők igényeinek és a

tárgyalását lássuk, helyesebben azt, hogy mint kell dolgozni, ha egy kérdésnek tudományos feldolgozásáról van szó.

A szemünk előtt épült fel az egész. Láttuk a kitűzött kérdés elérésére szolgáló előkészületeket; az egész bibliografikus technikáját a dolognak. Láttuk, mint készült el egy-egy nemesebb rész, egy hatalmas vas ívezet, mely nagy terhet lesz hivatva elviselni. Azután jött az egésznek az összeállítása. Egyszerre, bepillanthattunk egy szellemi műhelynek a titkaiba, honnét elleshettük azt, a mit megtanulni nem lehet.

„Különben is itt főként a „miként“ érdekel bennünket. Az, hogy minő eszközökkel lehet a jogtörténetnek szigorúan tudományos művelése iránt érzéket teremteni, miként lehet a tudományos működésbe egyeseket bevezetni s az arravaló tehetséget fejleszteni: hogy ott folytathassák a már mások által megkezdett munkát.“ U. o.

¹ Az 1908/9. tanév II. semesterétől kezdve „Jogtörténeti gyakorlatok“ cím alatt.

tanítás céljainak megfelelőt találni, egyelőre csak abban a körben mozogtam, a hol kutatásaimat végeztem.

A III. alatti forráshelyek összeállításánál az alkotmánytörténeti rész jellegéhez képest és ellentétben a magánjogi résszel, a Hármaskönyv és a törvények megfelelő helyei tulnyomóak a tulajdonképeni okleveles anyaggal szemben.

Itt sem nyujthattam azonban mást, mint töredéket: a magánjogi rész forráshelyeit az Árpádok-korából vettem, az alkotmánytörténeti részben a vegyes-házakbeli királyok korából merittem.

Hangsúlyoznom kell, hogy első kísérletről van itt szó, a melynél a magyar jogtörténet irodalmában előzményeket nem találva, egészen magamnak kellett megküzdennem a kezdet nehézségeivel.

A kiválogatott helyeknek jelentőségét, hasznát csak a jogtörténeti oktatás szempontjából lehet bírálni vagy méltányolni.

A forráshelyekhez fűzött jegyzetek első sorban feltételezik a vezető szaktanár közreműködését és a mi jogász tanuló ifjuságunk igényeit tekintik. Jóformán csak arra valók, hogy az előzetes készülést, tulajdonképen a szövegnek megértését, fordítását könnyítsék meg. Úgyanilyen célból lettek a szöveg egyes helyei dült betűkkel szedve.

A már közölt okleveleknek természetesen a legmegbízhatóbb szövegét választottam¹ és ha lehető volt, az eredeti után nyomattam ki újból.

E helyütt kell hálás köszönetemet kifejeznem kedves

¹ A Tripartitum és a Corpus Juris Hungarici szövegét úgy, a mint az egész munkában, itt is a milleniumi kiadás szerint adtam. Ennek a kiadásnak ismertetését l. jelen munka II. rész VI. cz. 3. fejt. 1. §.

barátomnak, dr. Döry Ferencznek, a ki az Országos Levéltárban meglevő eredeti levelek egyeztetésének fáradságos munkáját elvállalni sziveskedett és azt a nála megszokott nagy gonddal és lelkiismeretességgel végezte.

Ha Loersch-Schröder, a német jogtörténeti előadások és gyakorlatok használatára készült mintaszerű okleveles gyűjteményének előszava ¹ (az első kiadáshoz) meggyőzhetett vállalkozásom helyességéről, ha munkájuk ideálként lebeghetett is szemeim előtt, a magyar jogtörténet más természetű forrásanyaga, külön helyzete, saját feladatai éppen csak néhány külsőség alkalmazását engedték meg.

Mielőtt előbeszédemet, a melynek hosszadalmaságát vállalkozásom szokatlansága talán mentheti, befejezném, nem mulaszthatom el, hogy őszinte köszönetet ne mondjak dr. Stiassny József ügyvéd és dr. Jakabffy Károly joghallgató uraknak, kedves tanítványaimnak, a kik a munka korrekturájánál, dr. Jakabffy ur még különösen a tárgymutató készítésénél, segíteni szivesek voltak.

¹ Urkunden zur Geschichte des deutschen Privatsrechtes. Második bővített és javított kiadás. Bonn, 1881. IX. 1.: „Was die neuere rechtsgeschichtliche Forschung, insbesondere seit Beseler, so vorteilhaft vor der früheren auszeichnet, das Eindringen in das unmittelbare Rechtsleben der Vergangenheit durch das Studium ihrer Urkundenschätze, und was die neue Methode des Rechtswissenschaftlichen Unterrichtes so fruchtbringend gemacht hat, die Verbindung der Lehre mit der praktischen Anwendung auf concrete Rechtsfälle, das muss auch für den Unterricht in der Rechtsgeschichte massgebend werden. Es genügt nicht der theoretische Vortrag, wie klar und anregend er sei, nicht die Anleitung zu den wenn auch noch so wünschenswerten exegetischen Studien in den Rechtsquellen, sondern es ist notwendig, dass der Studierende eine unmittelbare Anschauung von der lebendigen Rechtsanwendung erlange. Die vorliegende Sammlung soll das Material gewähren, um eine solche Anschauung zu gewinnen, zunächst auf dem Gebiete, wo es am meisten Not tut, auf dem des Privatrechtes.“

Legyen szabad Werbőczy szavaival, a melylyel hatalmas alkotását befejezi, bocsátani útjára csekély munkámat.

„Opto autem, ut quisquis has meas lucubrationes in manus sumpserit, aequus sit in me iudex, bonique consulat. Nam, licet quantum mediocritate valui summum in his quaerendis, atque explicandis studium adhibuerim quia tamen doctrina me quam exigua, sermoneque haud satis perpolito esse profiteor; tantum abest, ut, si quid in meis scriptis, vel erratum quispiam emendaverit, vel praetermissum adjecerit: ut aut succenseam, aut indigner, ut eo etiam nomine, sim illi (quisquis tandem is fuerit) cumulatissimas gratias sim habiturus. Quoniam errare saepius, ac falli, proprium est hominis: et minus mirum est, memoriam aliquarum rerum excidere, quam omnium constare: Valete.“

(Hármaskönyv. Lect. Sal. utolsó bekezdése.)

ELSŐ RÉSZ

JOG ÉS JOGTÖRTÉNET.

ELSŐ CZIM.

A jogról, a jogtörténetről és a nemzeti jogtörténetről.

Ha a betű, a könyvek *eszmei* világát elhagyva, meggyőződést akarunk magunknak szerezni, mi az hát tulajdonképen, a mi a régmúlt századok világából, mint *valóság* reánk maradt; ha félretéve a szépen regélő történelmet, valamit látni akarunk a múltból, de nem többé csak lelki szemeinkkel és elmegyünk egy muzeumba és végig sétálunk az archeologia által feltárt régiségek között, mit fogunk látni? Kősirokat, többé-kevésbé épen maradt sarkophagokat és azoknak tartalmát: néhány darab csontot, rozsdáette kardot, fibulákat, késeket, gyűrűket s néha alig meghatározható vas- vagy bronztöredékeket.

Ime a múltból mindaz elszállt, eltűnt, a mi az életnek mozgalmasságát adja; az, a mi élt benne. A mi visszamaradt a holt anyag; az elmúlt életnek élettelen maradványa. A tudós régész pedig ezekből a maradványokból építi fel az elmúlt élet *vázát*; ezekből a vas-, kőtöredékekből állítja össze azokat a szilárd alkotórészeket, melyek között az elmúlt élet lefolyt.

Az emberek elmúlt *társas* életéből sem őriz a jelen egyebet, mint elfakult írásu, megsárgult pergamenteket. Az életnek ilyen írásos maradványai segélyével kell megrajzolni a múlt társadalmi életét. Ez az írásos hagyomány pedig legnagyobb részében nem a múlt feljegyzése a jövő kutató számára, hanem a jelen küzdelmeinek megőrkítése. Az elért eredmények biztosítása, a kivívott helyzetek állandósítása, a megérdemelt kiváltságok őrzése végett keresik fel az írásos formát. Az egész régi társadalmi élet jóformán a levelekbe foglalt kiváltságok, *jogok* körül forog.

Az emberek társas életéből is az marad meg, a mi annak váza, összetartó, szilárdabb része: a jog. A társadalmi élet rendező, szabályozó elemének, a jognak emlékei maradnak fenn, míg az élet, mely a jogviszonyok mögött rejlik, már régen elszállt. Az élet kutatóinak el kell számolni azzal, hogy lépten-nyomon joggal, ennek kifejezéseivel s kifejezőmódjaival fognak találkozni. Mert a fenmaradt oklevelek legnagyobb része jogi célra készült és az esetek jó részében a jogi küzdelmet, a jogok érvényesülését tárja fel, vagyis a pereskedést. A köztörténeti és kulturtörténeti adatok nagy részét onnét a peres levelek jogi vitáiból kell felkutatni.

Akkor tehát, a midőn a régi oklevelekből az emberek egykori társas életének vázát törekszünk összeállítani, vagyis midőn a jog történetével foglalkozunk, nem pusztán a jog muzeumi régiségeivel bibelődünk, hanem az elmúlt társadalom életét, életének egy részét idézzük vissza. Hogy az emberek gazdasági, erkölcsi, vallásos, politikai, egyszóval társadalmi élete minő keretekben folyik, azt a jog mondja meg. Mert a jog az emberek együttes életének szabályozása, rendezése, legkifejezöbben szervezése.

Az életnek minden jelensége alá van vetve a folytonos tökéletesedés, a haladás, egyszóval a fejlődés nagy törvényének s így a társas élet is a művelődés előrehaladásával tökéletesedik, finomodik, fejlődik, természetes, hogy a fejlődés folyamán finomabb formákat, tökéletesebb szervezést von maga után, vagyis a jog is fejlődik. A jog történetének célja ezt a fejlődést írni le.

A jog története a jog fejlődésének története.

S ha felvetjük most a kérdést, ugyan mi célja van a jogfejlődés leírásának s a mi ezzel egyértelmű, mi haszna az egész jogtörténetnek; vajjon megnyugtathat-e a felelet, mely a tudós kíváncsiság kielégítését emlegeti, avagy a multban, annak dicsőséges intézményeiben való elmélyedésről szól, vagy talán az ilyen tudományos foglalkozás öncéluságát hirdeti.

Vajjon beérhetjük-e ma is a jogtörténet első magyar írójának Jony Jánosnak kifejezése szerint „azzal az örömmel, a mit nyújt a régi törvények pontos ismerete?”¹

¹ Jony: Commentatio historico-juridica de origine et progressu juris hunno-hungarici. Leutschoviae, 1727. pag. 2. „ut de jucunditate nihil dicam, quam vetustarum Legum accurata praebebat notitia“.

Talán még ma is a magyar jogtörténet egy későbbi híres művelőjének Kollár Ádám művének „Gyönyörűségei” (Amoenitates)¹ czime alatt tárgyaljuk a régi jog emlékeit?

Hacsak nem akarjuk az egész jogtörténetet átengedni a kuriozitások kedvelőjének, s nem akarjuk a régiségek iránt érdeklődők kedvtelésére hagyni, hanem mint igazi tudományt fogni fel, akkor szükséges, hogy mint minden tudományos működés, úgy ez is *a jelenségek benső összefüggését állapítsa meg.*²

Ha kutatni akarjuk a jog fejlődésének történetét, abból kell kiindulni, hogy vannak a jog fejlődésének oly lényeges vonásai, a melyek minden külsőségekből kivetköztetve, élénk tárhatják, nem ennek vagy annak az egyes nép jogának, hanem a jognak, mint a társas élet szervezőjének, szükséges előfeltételének történetét, fejlődését. Ilyképen lehetséges a jog fejlődésének *törvényeit* megállapítani oly értelemben, hogy kimutatjuk a jogi életben is az okozati összefüggést, a hatást és visszahatást. Kimutatjuk, hogy a hol társas élet van, ott jog is van s ez a jog a társas lét fejlődésével *szükségképen* együtt fejlődik s ennek a fejlődésnek van természetes egymásutánja, rendje.

Itt elértünk ahhoz a kérdéshez is, mi haszna lesz annak, ha felderítjük a jog fejlődésének törvényeit, vagyis ha megtudjuk mondani a művelődés bizonyos fokán álló társadalomnak milyen jogi berendezése volt: sőt kellett lennie.

Tudjuk, hogy a természettudományok fejlődésének óriási lendületet a kísérleti módszer adott. A világot átalakító találmányok egész sora nyílt meg, midőn elkezdtek a kísérleti módszert alkalmazni. Az ismert tényezőket adva s azokat szabadon változtatva jutottak s jutnak lépésről-lépésre az ismeretlen birodalmába, elhódítva abból új meg új területeket. A természettudományok leghatalmasabb eszközének, a mindenható kísérletnek hiányában rejlik sokak szerint a társadalmi tudományoknak, s így ezek egyik ágának, a jogtudománynak hátramaradottsága, fejletlensége.

A jog terén kísérleti módszernek oly értelemben, mint a természettudományokban természetesen nincs helye, hiszen

¹ Historiae jurisque publici regni Ungariae amoenitates. Vindobonae, 1783.

² Erre a részre és az itt következőkre nézvel. Illés I.: Ethnologikus comparativ módszer és jogtörténet. Jogtudományi Közlöny, 1895. XXX. évf. 2. sz. 11. l., 3. sz. 21. l., 4. sz. 27. l.

a jogélet tényezőit tetszés szerint változtatni nincs módunkban. Azonban itt van a több ezredéves múlt, mely gazdag tárházát nyújtja a jogélet, a jogrendezés legkülönbözőbb változatainak, a gazdasági, erkölcsi, politikai tényezők legsajátságosabb összeműködésének: vajjon nem mondhatjuk-e a szó értelmének szabadabb használatával, sőt némi változtatásával, hogy ime az emberi társas együttlét multja a már végbement kísérletek egész tömegét nyújtja. Kísérletek lehetnek ezek a mi részünkre, bár nem mi alakítottuk őket, hanem a társadalom erői. Ha felismerjük a működő tényezőket s ez alapon megvizsgáljuk az eredményt, következtetést vonhatunk úgy a múlt hasonló viszonyaira nézve, mint a jövőre kihatólag.

A jogfejlődés törvényeinek felderítése tehát lehetővé teszi, hogy megmondjuk minő jogra van szüksége egy ismert társadalomnak s így a jövő társadalmának megfelelő, helyes joggal való szervezésére képesít.

A jogtörténet elméleti célja a jogfejlődés törvényeinek megállapítása, gyakorlati haszna pedig abban áll, hogy a jogalkotásnak, a törvényhozásnak tudományos, biztos alapot segít teremteni.

A kérdések során most már eljutottunk itt a végső és minket első sorban érdeklő kérdéshez: mi haszna van a nemzeti jogtörténetnek; hogyan valósítja meg az előbb említett célt?

Mint hogy a jog nem pusztá elvonás (abstractio) eredménye, nemcsak az eszmék világában él, hanem az életnek reális jelensége, mely intézményekben, mint valóság áll előttünk, természetes, hogy mindig úgy fogjuk felismerni, mint egy időben és térben meghatározott bizonyos embertömeg, egy meghatározható korban és területen együtt lakó emberek jogát.

A jog mindig és mindenütt mint egy földrajzilag és néprajzilag (ethnikailag) körülírható társadalom joga jelenik meg.

Ezért a pozitív jogtörténetet, helyesebben a jogfejlődés történetét az egyes népek, nemzetek régi jogának tanulmányozása útján állapíthatjuk meg. A jogfejlődés általános és egyetemes törvényeinek megismeréséhez csak úgy juthatunk el, ha előbb ismerjük a konkrét jog történetét. A társadalom jogfejlődésének szükségszerű rendjét csak úgy kapjuk, ha ismerjük a társadalmak (és pedig ezek minél nagyobb számának) jogfejlődését.

Mondhatjuk tehát, hogy a *nemzeti jogtörténet tisztán elméleti és tudományos szempontból nézve elengedhetlen előzménye és szükségszerű alapja a jogfejlődés törvényei megállapításának.*

Van azonban még egy másik különleges célja és haszna is a nemzeti jogtörténet kutatásának.

Világosítsuk meg ezt egy a természetből vett példával. Nézzük csak ugyanannak a fának két levelét. Látjuk, hogy az egyik, a déli oldalon fekvő, tápnedvtől duzzadó, husos levél, melynek élénk zöld színe s hatalmasan kifejlődött erezte mellett alig tudjuk elhinni, hogy a másikkal, az északi oldalon fekvővel egy fáról való, annyira silány, összezsugorodott, sárga levél az. Pedig tudjuk, hogy mindkettő egyforma szükségszerűséggel nőtt levéllel s mindkettőnek egyforma alapszerkezete van. Az, a mi annyira különbözővé teszi a kettőt, hogy alig látjuk a hasonlóságot: a mellékesen ható (másodrangú) erők működésének eredménye; a fő tápláló erő mindkettőnél ugyanegy eredményt alkotott: annak a bizonyos fának megfelelő alkatu, szervezeti leveleket hozott létre.

A jelenségeknek mindenütt, mindig más és más összehasonlítását látjuk, ha ugyanazok a mozgató főerők működnek is. A sajátzerűségek, az egyéni jelleg, a mellékesen (másodsorban) mindenütt közrejátszó különböző erők működésének az eredményei. A sajátzerűségek, az eltérések felderítésének nagy fontossága van az illető esetben. A nemzeti jogtörténet különlegességei kifejezésre juttatják a mindenütt változó földrajzi és néprajzi tényezők hatását: egyszóval az illető nép vagy nemzet egyéniségét.

Előbb említettük, hogy a jogfejlődés története képesít a fejlődés törvényeinek felismerésére s megállapítottuk azt is, hogy minő jelentősége van ennek a jog alkotását illetőleg: most még hozzátehetjük, hogy a konkrét jog alkotásához nem elegendő a jogfejlődés elvont törvényeinek ismerete, szükséges még a sajátzerűségek, az eltérések ismerete is; a mellékesen ható erőket is számba kell venni, hogy helyes jogot állapíthassunk meg. A nemzeti jogtörténet feltárja az állandóan működő helyi, különleges erőket is, századról-századra bemutatja az eltérések jellegzetes vonásait: tehát lehetővé teszi az illető nemzet egyéniségének, jellegének (karakterének) megfelelő jog felállítását.

A nemzeti jogtörténet tudományos és egyben gyakorlati célt is szolgál: segít a jogfejlődés általános törvényeit megállapítani és lehetővé teszi az illető nemzetnek megfelelő jog alkotását.

MÁSODIK CZIM.

A jogtörténet irodalmi jellege és tárgyalási módszere. Alkotmány- és jogtörténet.

1. A jogtörténet a tudomány fejlődésében úgy keletkezett, mint ága annak a nagyobb ismeretkörnek, a melyet a történelem neve alatt foglalunk össze. Kérdés, miben van önállósága, miért vált külön a későbbi irodalmi fejlődés folyamán? A jogtörténetnek, mint külön ismeretkörnek az irodalmi jellegét dönti el a kérdésre adandó felelet s ugyanekkor, a jogtörténet tárgyalási módszerének a meghatározását is kapjuk. Vajjon van-e a jogtörténetnek az *általános* történelmi és fejlődéstani szempontokon kívül külön saját szempontja is, a mely szerint kell az időben és térben változó jogi jelenségeket leírni és rendszeresen csoportosítani?

A jogtörténet abban különbözik a köztörténettől, hogy a *jogi szempont* uralkodik benne. A jogi szempont uralma azt jelenti, hogy a jogtörténet a jogi jelenségek változásait jogászilag tünteti fel. A jogintézményeket más szemmel vizsgálja a jogász és más szemmel a történész; a mi a történetíró előtt csekély jelentőségű és így figyelemre alig méltó, a jogásznak igen fontos lehet. A történeti szemléletben ugyanazon jogi jelenség a többi jelenségek közt elvegyülve nem nyerhet méltánylást, míg a jogász vizsgálódásban kiemelkedik és egészen új jelentőséghez jut. A jognak meg van a maga külön fejlődött rendszere; a jogi fogalmakat, felosztásokat, különböztetéseket a jogtudomány, mint önálló ismeretkör, tárgyalja.

A jog történetével nem lehet az élő jog tudományára való tekintet nélkül foglalkozni, a jogtörténet kell, hogy mindig szem előtt tartsa a jogtudományt, a tételes (dogmatikus) jogot. Így válik külön a jogtörténet az általános történelemtől vagy annak egy a joghoz, mint a műveltség termékéhez, legközelebb álló részétől, a művelődéstörténettől.

Az egész kérdés gyakorlati megvilágítást nyer, ha a jogtörténet tárgyalásának a módszerét nézzük. Vajjon kielégítheti-e a jogász várákozását az egyszerű történelmi tárgyalás: a jelenségek változásainak olyan csoportosítása, a mely pusztán az időrendbeli egymásután (a chronológiát) nézi avagy egy adott időnek (időpontnak, korszaknak) intézményeit, jogi jelenségeit egymás mellé állítva írja le (synchronistikus módon)?

Akár a jogi jelenségek egymásután következő folytonos, akár egy időben beállott változásait nézzük, mindig a jog intézményeinek világában, fogalmi körében kell maradnunk. A jogi jelenségek változásait tehát nemcsak az időrend szempontjából kell feltüntetni, hanem a jog saját szempontjából is. A jelenségek csoportosításánál nemcsak az idő folyamát vesszük figyelembe, hanem a jog mindig élő és fejlődő rendszerét is. A jogtörténet tárgyalási módszerét nemcsak a történelmi tudomány állapítja meg, hanem a jogtudomány is. Az egész anyagnak kezelése, feldolgozása jogászai munka és nem pusztán történelmi. A jelenségeknek jogi oldalát kell kiemelni, az intézményeknek jogi természetét kell kutatni a múltban is.

A jogtörténet módszere a történetin kívül a jogászai, tételes (dogmatikus).

A jogtörténet az irodalmi fejlődésben két nagy ismeretkörből, a történelemből és a jogtudományból kiemelkedve külön ismeretkörre vált. A jogtörténet tehát jellegében történelmi, mert a jelenségek időbeli változásaival foglalkozik, de még inkább jogi, mert a múlt jogát is úgy tekinti és tárgyalja, mint az élő jogot.

Ha a jogtörténelmi kutatásnál a jog tárgyalásának tételes módszerét juttatjuk is érvényre, ezzel épen nem zártuk ki a történelmi, a fejlődéstani szempontokat sem. Mert a múlt jogának jogászai feltüntetése még nem jelenti azt, hogy a jogtörténet feladata véget ér valamely időszak egykor érvényben állott jogrendszerének, intézményvilágának pontos és kimerítő jogi leírásával. Hiszen az idők folyamában a jogrendszerek változnak, az intézményvilág átalakul és új foglalja el a régi helyét. A jogászai

szemponttal az intézményeknek egymás után következő és egymástól különböző rendszereiben, a fennálló jognak régi és új világában el nem igazodhatunk. A jogtudomány módszerével a folyton változó jogi jelenségek egymásra következésének okát meg nem állapíthatjuk.

A jogtörténet nem pusztán a múlt jogtudománya, hanem a jog fejlődésének a tudománya is. Nem elég valamely nép jogi életét korszakról-korszakra meghatározva leírni: az egymásra következő intézményeket az élet folytonosságában és összefüggésében is kell vizsgálni. Nem úgy tekintjük az intézmények világát, a jog egymás után jövő rendszereit, mint az egymásra halmozódott geológiai rétegeket, a melyekben az elmúlt életnek némi nyomait, maradványait bezárva találjuk: ellenkezőleg a múlt jogi rétegeiben a keletkező élet csiráit, az új intézmények gyökereit fedezzük fel.

2. A legáltalánosabb meghatározás szerint a jog nem más mint szervezet, az emberek együttes életének szabályozása. Más körülírással a jog az a külső rend, a mely lehetővé teszi az emberek társas együttműködését.

Figyelemmel kell lenni itt a jelenségek két egymástól teljesen és mereven el nem különíthető csoportjára, a melyek közti különbség a most nyújtott meghatározásban elmosódik. Az összműködésnek ugyanis kétféle előfeltételeit, a cselekvéseknek kétféle egybefoglalását ismerjük: azt, a mely első sorban minden *egyének az egészszel* (a társadalommal) *közvetlen összefüggésben* álló életére, s azt, mely első sorban inkább az *egyének egyéni s közvetve* társadalmi életére vonatkozik. Az első esetben *közjogról*, alkotmányjogról, a másodikban *magánjogról* beszélünk. Szélesebb körülírással tehát a jog az emberek állami és társadalmi szervezete.

A jogtörténet e szerint jelenti úgy a közjog, mint a magánjog történetét. Ilyen értelemben véve az alkotmány és jogtörténet elnevezése fentartható ugyan, de tautologia, mert az alkotmánytörténet is jogtörténet. A kettős elnevezés azonban tévedésekre adhat alkalmat, mert azt a látszatot kelti, mintha csak az lenne jogtörténet, a mi az alkotmánytörténet *után* jön, vagyis a magánjogtörténet. Ebből pedig az is következtethető volna, hogy az alkotmánytörténet, nem alkotmányjogtörténet, hanem politikai történet. Pedig éppen az választja el a politikai történettől, hogy nem a politikai szempont vezet a tárgyalásánál, hanem a jogi.

HARMADIK CZIM.

Példa a jogtörténet czéljának megvilágítására.

A jogtörténeti kutatás előbb megállapított czéljának megvilágítására legjobb példát nyújtja a *magánjog*, a mely nem egyéb, mint a *vagyon és család életének a szervezése*.

A XVIII. és XIX. század európaszerte megindította a magánjogi szabályok rendszeres egészbe, törvénykönyvbe (codex) foglalásának munkáját (a kodifikációt). Így született meg a francia Code civil, az osztrák, a német birodalmi és a svájci polgári törvénykönyv.

A XVIII. században megindult nagy mozgalom a század végén érte el eredményét, a kodifikáció első szaka a XVIII. század nagy kodifikációjával a Code Napoleonnal (Code civillel) záródott le; a XIX. század végére elérkezik második nagy szakához a német birodalmi polgári törvénykönyv megalkotásával.

Vajjon csak elméleti követelmény a nemzeti jogfejlődés törvényeinek ismerete vagy a gyakorlat igazolta helyességét? Az előbb említett nagy jogalkotások jogtörténeti alapon állanak-e? Figyelembe vették-e a régi jogot, avagy reform codexet alkotva pusztán az ész (logika), elvonás (abstractio) útján hoztak létre még soha nem hallott jogtételeket?

Jogtörténeti alapon áll és a jogtörténeti módszer alkalmazásával készült a XVIII. század nagy kodifikációja a Code civil. Valette párizsi tanár, a ki megvizsgálta a Code tartalmát abból a szempontból, hogy megállapítsa, mi új ebben s mi a régi, arra az eredményre jut, hogy a törvénykészítők leginkább azt a jogot használták fel, melyet a századok tapasztalata és logikája

formált és a mely a nemzetnek öntudatában és szokásaiban már meggyökeresedett.¹

A XIX. század kodifikálásának terméke a német polgári törvénykönyv. Ennek főként a második tervezeténél, a mely törvényté vált, látjuk érvényesülni a jogtörténeti módszert.

Az első tervezet ugyanis a legnagyobb hűséggel vette át a római jogot. Ez azonban nem a klasszikus római jog volt, a melyet Justinianus császár foglalt össze, hanem az a római jog, a mely századokon át változott alakban fenmaradt a német területen, s mint pandekta jog élt a törvénykönyv készítésekor is a XIX. században. Itt is látjuk tehát a jogtörténeti fejlődés figyelembe vételét bár csak egyoldalulag.

Az első tervezet kritikusaiknak támadása jórészt az ellen irányult, hogy a tervezet kizárólag a római jog alapján állít fel szabályokat, a nélkül, hogy azokat a sajátosságokat, eltérő vonásokat megfigyelné, melyek a jognak német területen való fejlődését jellemzik. Az ősi német jog művelőinek, a germanistáknak panasza, melyet legkifejezöbben *Gierke* berlini tanár hangoztatott, az volt, hogy a kodifikáció elhanyagolta a jogéletnek azokat a területeit, a melyek a római jog előtt ismeretlenek voltak. A római társadalom életviszonyai nem voltak azonosak mindenben a germán-német társadalom életviszonyaival s így nem is lehet a földrajzilag és néprajzilag különböző nemzeteket teljesen egy és ugyanazon joggal szervezni. Így sikerült az első tervezet nem egy részének gyökeres átdolgozása és ennek a munkának jó része a jogtörténeti módszer érvényrejtését jelenti.

Magyarország is részt vett a most jellemzett európai mozgalomban, bár csak a cél felé irányzott kísérletekkel és törekvésekkel. A törvényhozás történeténél fogjuk majd hallani ezeknek a törekvéseknek a történetét.

Az 1848-ik évi korszakalkotó törvényhozás által kitűzött cél, a magyar polgári törvénykönyv megalkotása kétségtelenül

¹ Valette: De la durée persistante de l'ensemble du droit civil français pendant et après la révolution de 1879, Mémoire lu à l'Académie des sciences morales et politiques en décembre 1870, Paris, 1872. 63. l. „Les hommes politiques d'alors, chargés de la grande oeuvre de rédaction d'un Code civil (dont on se promettait des merveilles pour les progrès de l'avenir), n'ont fait, en général, que mettre en articles le droit courant, le droit bien connu par les jurisconsultes, formé par l'expérience et la logique des siècles, et enraciné dans la conscience et dans les habitudes de la nation.“

elsőrendű feladat, a melynek megoldása végett mint mindenütt, úgy nálunk is szükséges, a magánjog fejlődésének a magyar orban észlelhető törvényeivel foglalkozni.

A magyar magánjog kodifikálásánál sem riaszthat vissza bennünket a jogtörténeti módszertől az a sokat hangoztatott állítás, hogy az 1848 előtti magánjog a legnagyobb részében elavult a 48-as változások, a modern közjogi berendezkedés következtében, hogy a rendi Magyarország jogával nem lehet többé élni.

Az 1848-iki változás nem jelent többet nálunk, mint az 1790-es Franciaországban. A francia forradalom a hűbériséget temette el, mely legjobban virágzott Franciaországban, áthatva az egész francia életet s mégis a magánjognak törvénykönyvbe foglalásánál, közvetlenül a forradalom után a régi francia jog anyagához nyulhattak.

A francia forradalom pedig tényleg szakítani akart a multtal: új világot, más életet, más társadalmat akart teremteni, mint a régi volt. Mindent, a mi csak emlékeztetett is a régi uralomra (ancien régime) el akart törölni (időszámítást, neveket) és csodálatos módon a forradalom után a polgári törvénykönyv megalkotásánál visszatértek az ancien régime jogához. És melleleg megjegyezhetjük, hogy a Code hódító körutja, a mellyel Európának annyi népénél befogadásra talált, jelenlegi fennállása, mind a mellett szólnak, hogy kiváló alkotás.

A germanisták pedig joggal mutathatnak a modern életviszonyok egész körére, melyben a középkoron át a hűbériség particularismusa mellett fejlődött német jog szolgáltathatja a megfelelő szabályokat ma is (pl. dologi teher, ingatlan tulajdonjog, egyesületi jog, jelzálog stb.).

Németországnak a particularismusa a magánjog terén egészen a karrikaturáig ment: egyik utcának más lehetett a magánjoga, mint a másiknak. Mégis meglehetett a római jog egyeduralmát dönteni.

Kétségtelen, hogy a magyar magánjogban, hol a hűbériség nem uralkodott, a közjogi elemek még könnyebben választhatók külön, mint a most említett jogrendszerekben s még könnyebben használhatók fel azok az így megtisztított magánjogi szabályok, a melyek a százados fejlődésben a földrajzi és néprajzi erők működése következtében állottak elő.

Ime a magyar jogtörténet egyik nagy körében, a magánjogban, még világosabban előttünk áll ma a cél, melyet a jogtörténeti kutatás maga elé kitűz, mint talán a magyar jog más részeiben.

NEGYEDIK CZIM.

A magyar magánjog történetének viszonya a magyar alkotmányjog történetéhez.

A jogtörténetnek nálunk használatos elnevezésében, a magyar alkotmány- és jogtörténet címében egyenlő rangúnak jelentjük ki a közjognak és magánjognak történetét. Bár a közhasználat röviden jogtörténet alatt a magánjog, peres eljárás és büntető jog történetét érti, mint szigorubban vett jogi ismeretköröket szembehelyezve a politikai anyaggal telített alkotmányjogtörténettel: mégis a tudományos megállapítás szerint a jogtörténet alatt, ha ez az alkotmányjogtörténet mellett szerepel, leginkább a magánjognak, mint a jog legtisztább, mert leginkább jogi részének (a perjog és büntetőjog már közjogi jellegű) történetére gondolunk. A magánjogban szemlélhető ugyanis a jog természetének úgyszólván teljesen megfelelő alakban kifejeződve és így a magánjog története a tudományos szemléletben kiváltképpen „jogtörténetnek“ tűnhetik fel.

Az elnevezésben kifejezésre jutó egyenranguságnak még sem felel meg a magyar jogtörténet jelenlegi irodalmi tárgyalása, mely éppen nem juttat egyenlő területet a magánjogtörténetnek az alkotmánytörténet tultengő részével szemben. Sőt azt találjuk, hogy a magánjogtörténet az egész jogtörténetnek csak kis részévé zsugorodott össze.

Felelnünk kell arra az itt önként felvetődő kérdésre, vajjon helyes-e a tudományszaknak ilyen művelési módja? Mi idézte elő a két nagy jogkör tárgyalásában észlelhető aránytalanságot?

Megfelel-e ez a hazai jogfejlődés igényeinek és a jogtörténet tudománya európai tárgyalásának?

A hazai jogirodalom története tájékoztathat e kérdésben első sorban. A közjog és magánjog irodalmi művelése a múltban és jelenleg utbaigazíthat a történeti tárgyalásukban is beállott nagy aránytalanságra nézve.

Ha az 1848 előtti irodalmat nézzük, azt fogjuk találni, hogy a helyzet egészen más volt akkor, mint ma. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a magyar magánjog irodalmilag virágzó művelésnek örvendett.¹ Kétségtelen, hogy a későbbi időkben bekövetkezett politikai változások hatása alatt, a közjogi kérdéseknek egész társadalmi életünkre kiható nagy fontosságánál fogva és a politikai kérdések állandó uralma következtében, a politikai és közjogi kérdések tárgyalása vált szükségessé, s a magánjog művelése meglehetősen háttérbe szorult. Ennek az irodalmi helyzetnek felelt meg a jog történeti tárgyalása is. Az alkotmánytörténetre esett a súlypont, mellette a magánjog története kis területre szorult.

Igy lett a jogtörténet inkább alkotmánytörténet. Így történt, hogy a magánjog lesüllyedt a jog többi, főként politikai elemekkel átszőtt részei közt s többé nem mint az alkotmányjog egyenrangú társa, hanem mint az egész tudománykör alárendelt kis fejezete szerepelt.

A jelenlegi külföldi irodalomban a magánjog története éppen oly tárgyalásnak örvend mint a közjogtörténet; a jogtörténet európai irodalmában hiába keressük azt az aránytalanságot, a mely nálunk fennáll.²

De vajjon megfelel-e ez a hazai jogfejlődésnek?

Alkotmányunkról azt mondjuk, hogy az történelmi fejlődé-

¹ L. Geörch, Fleischhacker, Kelemen, Szlemenics, Kövy, Vajda, Frank stb. műveit.

² A jogtörténet tudománykörében az újabb irodalmi fejlődésnek megfelelően a magánjog mind önállóbb és függetlenebb helyzethez jutott: az önállósítás odáig fokozódott, hogy a magánjog története egészen különválasztva nyert irodalmi művelést. Így látjuk, hogy a német jogtörténet irodalmában külön tárgyalják a régi német magánjogot, klasszikus példa Heusler: *Institutionen d. deutschen Privatrechts*. Lipcse, 1885. cz. műve. Még határozottabb a különválasztás a francia jogtörténetben pl. l. Viollet P.: *Histoire du droit civil français*. Paris, 1893.; az olaszra nézve l. Nani: *Storia del diritto privato italiano*. Turin, 1902.; az angolra nézve l. Pollock-Maitland: *The history of english law*. Cambridge, 1895.

sével megköveteli a nagyobb szerű, kimerítő tárgyalást. Ugyanezt elmondhatjuk a magyar magánjogról is. Mai magánjogunk gyökerei is visszavezetnek a 48 előtti korba. *Ma még régi magánjogunk egy elég fontos része élő, tétéles jog* és így azt sem mondhatjuk, hogy mai alkotmányunk *történelmi* jellege biztosít annak oly kiváló, a magánjogot annyira felülmúló jelentőséget.

A történelmi folytonosság magánjogunk fejlődésében is meg van. A mint történelminek nevezzük alkotmányunkat, úgy annak nevezhetjük, ha nem is oly mértékben, magánjogunkat is, mert magánjogunk is, legalább egy részében történelmi alapokon nyugszik.

De tovább menve vizsgálódásaink során, megállapíthatjuk azt is, hogy az 1848 előtti magánjog egész felépítése, eredeti jellemvonásaival százados fejlődésében bátran kiállja az összehasonlítást a közjogi intézményekkel. A magyar magánjog a százados fejlődés folyamában olyan eredeti jellegzetes vonásokat mutat és egész jellegében úgy tűnik fel, mint ezen a földön kifejlődött önálló egész, kiépített rendszer.

Kétségtelenné lesz tehát előttünk, hogy kellőleg alig indokolható a magánjog történetének nagymérvű elhanyagolása. Vannak azonban az előbb említett politikai okokon kívül oly jelenségek, melyek megmagyarázzák, miért ütközik *általában* nagyobb nehézségekbe a magánjog történetének feldolgozása és tudományos tárgyalása.

*A magánjog fejlődésének ugyanis általános törvénye, hogy az sokkal lassabb és kevésbé észrevehető, mint a közjogé.*¹ A fejlődés nagy periodusokat befogó lassúságának oka az, hogy a gazdasági és társadalmi viszonyok gyorsabb átalakulásai nem éreztetik közvetlenül és mélyebben hatásukat a magánjogi intézmények terén. A mint kifejlődnek a *monogam család* és a *szabad egyéni tulajdon*, a magánjog összes intézményeinek főalapjai: meg van határozva a magánjog legtöbb intézménye, mely e kettővel szervesen összefügg. Innét ered a magánjogi intézmények terén feltűnő konzervativizmus.

A magánjog fejlődése azonban *nehezen is észlelhető*. A fennmaradt emlékek ugyanis meglehetősen hiven és finom

¹ Ezekre és az itt következőkre nézve l. Illés: A magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában. Budapest, 1900. 3., 4. l.

érzékenységgel fenntartják a közélet jelenségeit, míg a magánviszonyok szabályozását alig érintik (legfeljebb elvétve a főbb elveket) s emlékeiket írásban ritkán hagyják hátra.

A magyar jog története újabb bizonyítékkal szolgál a most általában megállapítottakhoz. A magyar magánjog régi történetének vizsgálatánál azonban még egy további körülmény is *megnehezíti a fejlődés észlelését* s már itt kell röviden *Werbőczy Hármaskönyvének*, a régi magyar magánjog ezen kodifikációjának, (törvénykönyvbe foglalásának) egyik *hatását* szemügyre venni.

Werbőczy kodifikációjának egyik eredménye, hogy míg egyrészt valóban mintegy lezárni, megakasztani látszik a fejlődést, másrészt könnyen abba az optikai csalódásba ejt, hogy azt hisszük, mintha Werbőczy előtt ötszáz éven át nem lett volna fejlődés. S így van ez Werbőczy után is. Ha a magyar magánjog művelőinek XVIII. századbeli és múlt századbeli 48 előtti munkáit olvassuk, úgy tetszik, mintha csak Werbőczy léteznék, s mintha majd újabb ötszáz éven át ugyyszólván teljesen megmerevedett volna a magánjog szervezete.

Werbőczyig csak Werbőczyt ismerjük s jóformán Werbőczy után is csak Werbőczyt látjuk. A magyar magánjog ezer éves történetében Werbőczy mint a nap sugárzó fényességével elhomályosít minden más jelenséget s látszólag szükségtelenné tesz minden vizsgálódást.

A magyar magánjog ezer éves történetének előadását megnehezítik a most vázolt körülmények, de ezek csak gyakorlati, mondhatjuk *technikai nehézségek*. A kérdés csak az, nincsenek-e oly körülmények is, a melyek az *elméleti, tudományos feldolgozást* egészben vagy részben kizárják? Más szóval, *lehetséges-e régi magánjogunkat tudományos rendszerbe foglalni?* Egységes alapelveken épült-e fel s így fejlődött-e tovább? Lezárt, kerekded egész-e, melynek minden egyes része összefügg úgy, hogy a részek kölcsönösen kiegészítik s feltételezik egymást?

Röviden kifejezve úgy áll-e előttünk régi magánjogunk, mint egy *organizmus*? Ennek a kérdésnek megoldásától függ a tudományos tárgyalás lehetősége. Az innét-onnét összeszedett, egymásra nézve idegen, elszórt (sporadikus) jogtételeket, az általános, az egészet átható egységes jogelvekre vissza nem vezethető töredékeket lehet egymás mellé vagy egymás fölé rakni és leírni, de tudományos feldolgozásnak alávetni, mely rendszeres egészbe törekszik a részeket foglalni, nem.

A magyar magánjog Werbőczy Hármaskönyvében már úgy jelenik meg, mint teljesen kifejlődött magánjogi rendszer, mely egységes, szerves egész. A későbbi fejlődés folyamán ez a rendszer csak egyes részeiben még jobban, finomabban ki lett dolgozva. Egyes részek kiépültek, mások elhaltak, de egészében megmaradt a rendszer 1848-ig. Elméleti nehézség tehát a középkori magyar magánjog tudományos tárgyalását illetőleg nincsen.

Másként áll a dolog a *Werbőczy előtti magánjogban*. Itt a legrégibb nyomokon kezdve a X—XIII. századok, tehát az Árpád-kor jogéletét nézve, le kell mondanunk arról, hogy tökéletes és teljes képet nyerjünk. Nemcsak azért nem lehetséges ez, mert a kezdetleges, közjogi szabályokkal át- és áthatott magánjogviszonyok a fejlődés ezen szakában még nélkülözik azt a határozottságot, áttekinthetőséget s főként a fogalmaknak következetes elhatárolását, a mit később mindjobban elérnek, hanem azért is, mert az észlelés anyaga igen csekély, a rendelkezésünkre álló okleveles bizonyságok nagyon keveset beszélnek.

Az a kép, amelyet legrégibb magánjogunkról összeállíthatunk, igen töredékes, mozaikszerű. Erre a képre azonban nagy szükségünk van, mert ez — eltekintve néhány még ősibb vonástól — magánjogunk legrégibb, észlelhető rajza. És ezt a képet kell magunk elé tartanunk, ebben kell megtalálnunk azokat a vonásokat, a melyek a későbbi fejlődésnek alapvonásai.

Werbőczy nemcsak véletlenül áll az ezer év közepében, *a Hármaskönyv valóban a fejlődés központja*. Mindaz, a mi megelőzi, előkészület hozzá. Werbőczy volt az első, aki magánjogunkat tudományos rendszerbe foglalta, mert már érett volt arra. Az ő rendszere természetesen nem a mienk, hanem a saját koráé.

A Hármaskönyv tehát kettéosztja természetszerűleg az egész fejlődést. A két fél olyképen válik szét, hogy az elsőre, a Werbőczyt megelőzőre esik a nagyobb súly. Az első ötszáz évben alakul ki a magyar magánjog rendszere.

MÁSODIK RÉSZ.

JOGFORRÁSOK

ELSŐ CZIM.

A jogforrások (Fontes juris) története.

ELSŐ FEJEZET.

A jog forrásairól általában. A törvényről és a szokásról.

1. Legelőször azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy honnét meritjük a jogszabályokat, honnét ismerjük meg a jogot, egyszóval: honnét eredt a jog. A jogtörténetnek első és egyik legfontosabb része ez: a jogforrások története.

Meg kell ismerkednünk a magyar jog ezeréves fejlődésében soha ki nem apadó jogalkotó forrásokkal és ezeknek termékeivel. Tehát már eleve tisztába kell jönni: hogyan jött létre az a jog, a melylyel foglalkozni akarunk, hol kell keresni egykoru, régi feljegyzéseit, minő befolyásoknak volt kitéve? Mindezek a kérdések tisztázandók, mielőtt a tárgy érdemleges része kifejtést nyerne. A források előzetes ismerete nélkül a tárgyra vonatkozó egész tudásunknak hiányzanék a szilárd alapja.

Már a jogforrások történeténél a *jogász*i tárgyalás módszerét juttatjuk érvényre. Nem a forrásoknak koronként való egyszerű felsorolása a célunk, hanem a források jogi természetének és egymáshoz való viszonyának fejlődését akarjuk megvilágítani.

2. Minden jognak van forrása, a melyből ered. A forrás kérdése a mai jogban sokkal világosabb, mint volt a régiben. A régi és a mai jog szembeállítása mutat reá a különbségre és

ez a különbség vezet a fejlődés irányára, mutatja a jogforrások átalakulását az idők folyamában.

A modern jogban a jog forrásának megállapítása sokkal egyszerűbb, mint volt a régi jogban. Ma a törvényhozó hatalom által létrehozott *törvény* a jognak legdúsabb, elsőrangú forrása, s a jognak belőle eredő szabályai uralkodnak az állam minden polgára felett egyformán.

Régen a jognak ez a látható, hatalmas forrása szűk körben és ritkán működik, a régi jognak nem a törvény a legfőbb forrása. A régi államban nem az egyforma joggal élő polgárok laknak, hanem az egymástól a jog által elválasztott, egymás fölé és alá helyezett különböző joggal bíró társadalmi osztályok, sőt jog nélkül szűkölködők is vannak.

Ma mindenkinek családi és vagyoni élete felett ugyanazon jogszabályok uralkodnak: a munkásra éppen úgy vonatkoznak ezek, mint a munkaadóra, a nem nemesre, mint a mágnásra. A régi jogban minden osztály más-más jogot élvezett.

A *kezdetleges törvényhozás* nálunk úgy, mint az európai jogtörténet és az összehasonlító jogtudomány tanúsága szerint másutt is, kiváltképen *közjogi jellegű*, a magánélet szabályozását még nem vonta hatáskörébe; alig, hogy megérinti itt-ott egy önmagában álló szabály felállításával. Az így elvétve megjelenő magánjogi rendelkezés is többnyire valamely közjogi vonatkozásánál fogva kerül oda.

A magyar törvényhozás emlékében a Corpus Juris Hungarici-ben (Magyar törvénytárban) Werbőczy koráig alig találunk néhány magánjogi szabályt s utána is kivételesen fordul elő egy-egy magánjogi tétel felállítása.

Hol kell tehát keresni a régi jognak főforrását?

Valóban ott, a hol az igazi forrást: a láthatatlan mélységben, a hol titkos erők működését sejtjük. A mint a forrás a természeti erők hatása következtében a hegység belsejében keletkezik s így létrejövetelét nem látjuk, csak az eredményt, midőn napvilágra jön: így vagyunk azzal a hatalmas forrással is, mely a régi jognak főforrása, de még a maiban is igen fontos szerepet játszik t. i. a *szokással*. Ez is ott keletkezik a társadalmi erők hatása következtében a társadalom belsejében; létrejövetele jóformán észlelés alá alig vonható, csak a kész szabályt látjuk, mely az illető életviszonyt rendezi.

Az életviszonyok főszabályozója tehát az élet maga, az

általa megteremtett szokás, jogi alakba öntve: *szokásjog*, a melyet régi jogunkban az ország elismert, mert meggyökerezett és épen ezért dicséretes szokásának neveztek (approbata, inveterata, laudabilis Regni consuetudo).

Ha tehát nem találjuk a magánjogi szabályokat a törvénytárban, a jogélet különféle, mindennapos termékeiben kell keresnünk. A szokásjog megnyilvánulásait a legváltozatosabb emlékek őrzik: az egyeseknek adott kiváltságlevelek, a hiteles helyek által kiállított bizonyságlevelek, szerződések, adománylevelek, végrendeletek, a peres egyezségek, birói ítéletek stb.

Mig tehát a törvény pontosan megállapítható és körülírható, a szokásjog megjelenésének különös módjaival igen nehezé teszi az észlelést és a szigorú megállapítást.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ősi jog forrásairól.

1. Külön kell foglalkoznunk a legrégibb ismert magyar jog forrásaival. Az ősi, a honfoglalást megelőző és honfoglalás-korabeli törzsélet jogalkotó forrásainak a vizsgálatát különösen érdekessé és fontossá teszi az a körülmény, hogy a jogfejlődés ezen kezdetleges korszakában a jogforrás keletkezését magának a jognak keletkezésével együtt tanulmányozhatjuk: a jogforrás és a belőle eredő jog a legtöbbször összeforrva együtt jelenik meg. A jogforrásoknak *különálló* története tulajdonképpen az ősi szervezet kora után kezdődik, a midőn a honfoglalás bekövetkeztével, a letelepedés az állami és társadalmi életnek magasabb szervezését lehetővé teszi.

Kétségtelen, hogy az ősi szervezetben is kellett létezni már a kutfő, a jogforrás, valamely primitív alakjának. A magyar jog tekintetében azonban helyzetünk sokkal nehezebb, mert az ősi történet közvetlenül nem szól a forrásokról, a melyekből a jog ered. Arra a kérdésre, hogyan jött létre, hogyan keletkezett a jog, csak következtetések útján tudunk megfelelni. Következtéseinknél azokra az elejtett adatokra kell támaszkodnunk, a melyek mégis a forrásra magára mutatnak.

2. Az ősi magyar történetnek leghitelesebb íróját, *Biborban született Konstantin* császárt vesszük legelőbb elő,¹ hogy művéből

¹ Erre és az itt következő részre nézve l. Illés J.: A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor. A Csánki D. szerkesztésében megjelent történelmi emlékműben, a mely Árpád és az Árpádok cz. alatt jelent meg (Budapest, 1908.) 45 és köv. ll.

(„De administrando imperio“, a birodalom kormányzásáról) megtudjuk, miként jött létre az ősi jog.

Konstantin előadásában, midőn Árpádnak fejedelemmé választásáról tudósít, olvassuk, hogy a magyarok a kozár kagán (fejedelem) embereivel *tanácsot* ülnek s úgy ítélik, hogy Árpádot teszik meg fejedelmüknek. Meg is tették, a kozárok szokása és törvénye szerint, pajzsukra emelve őt.¹

Konstantin művében találjuk még a következő sokat támadott és magyarázott tételt: a nyolcz törzs pedig nem engedelmeskedik saját fejedelmének, hanem szövetségük van a háborukra nézve és a mely részt megtámadják, azt teljes tanácscsal és törekvéssel megsegítik.²

A fővezér választásnak módjából és abból a parancsoláshoz szokott császárnak annyira feltűnő tényből, hogy a nép nem engedelmeskedik saját fejedelmének, azt következtethetjük, hogy a fegyverfogható szabadok gyülekezete, tanácsa határozta meg azt az akaratot, a melynek alá volt vetve mindenki. A gyűlésen kétségkívül elsőrangú szerepet játszottak azok, a kik a törzsek élén állottak, a törzsek főnökei, de részt vett a szabad harcos nép is. Ha nem is mindig közvetlenül cselekvőleg lépett fel, a hozott határozatok mégis csak az ő hallgatag vagy nyílt beleegyezésével voltak érvényesek.

Az az akaratnyilvánítás, a mely a vezérek, főnökök megválasztásánál történt, a legfőbb jogi parancsnak a létrejövetele és az egésznek az akarata. Az egész volt az, a mely alkotta az egész felett uralkodó parancsot. Ime a jognak egyik főforrása.

A másik bizánczi császárnál *Bölcs Leónál* (Hadi taktikájában) és az *arab-perzsa íróknál* a következtetésnek még ily messziről vehető alapját sem találjuk meg. A magyar *krónikák*³ azonban világosan reámutatnak a község, a gyűlés (communitas) akaratára, határozataira. A krónikák szerint⁴ a nép választja a kapitányokat, a bírót, ezeket le is teheti; a nép nevében szólítják a magyarokat harczba, a nép tetszése határozza meg a szállás helyét; a magyarok gyűlése küld ki harczy vállalatokra. Igen élesen jut-

¹ A magyar honfoglalás kuttói. Budapest, 1900. 122. l. 38. fej.-ben.

² U. o. 127. l. 40. fej.

³ A krónikák történeti hitelességére nézve l. Illés: A magy. társ. és állam szervezete stb. előbb id. munka 49. l.

⁴ A magy. honfogl. kuttói. 480, 481, 483, 486, 493, 494, 496, 496, 500. ll.

tatják kifejezésre az egész uralmát, a midőn azt mondják, hogy „maguk közösen kormányozták magukat“.

A *Névtelen jegyző* (Anonymus) krónikájában is megtaláljuk az egésznek ezt a szerepét, bár Anonymus hét fejedelmi személyről szól a honfoglalás céljából történő közös vezérválasztásnál; azoknak tanácskozásáról, elhatározásáról, szerződéséről beszél, mégis a honfoglalás menetének részletes leírásánál nagy tért juttat a tanácsnak, a melyben a vezér a nemesekkel, az előkelőkkel együtt ül és közös egyetértéssel határoz.¹ A pusztaszeri gyűlésen is a vezér és nemesei állapítják meg az ország minden dolgát.² A hét fejedelmi személy képében a hét törzsre (sereg) osztott magyarság személyesítve jelenik meg s így tulajdonképpen itt is a népnek, a törzseknek szerepéről, elhatározásáról van szó.

Ha a krónikák adatai hitelesség szempontjából utolsó helyen állanak is és csak addig történelmieket, míg a hagyományt őrzik, mégis a nagyobb hitelességű kútfők adataival összevetve megengedik a következtetést, hogy valóban volt oly szerve a magyar törzséletnek, mely hivatott volt kifejezni az egész nép parancsát, jogát vagyis a *törvényt*.

Árpád pajzsra emelésénél Konstantin maga is hivatkozik a *szokásra és törvényre*, a mely szerint ez történt. Ez azonban csak az idegen befolyás kifejezése, mert a *kozárok* szokásának és törvényének mondja a közös fejedelemnek pajzsra emeléssel történő választását.³

3. Az adatainkból vont következtetések azonban nem eléghetnek ki; az adatok hiányosságát más népek jogfejlődésének történelméből vett következtetésekkel kell kiegészítenünk az összehasonlító módszer segítségével.⁴ Csak így tudunk bepillantást nyerni az ősi társadalom mindennapi jogéletébe.

Igy állapíthatjuk meg, hogy a magyarság ősi életében a jog legfontosabb forrása: a *szokás*. A törvényből eredő jog kis térre szorul. A mit az egész parancsként kifejez, csak a legfontosabb, az egész népet, törzset illető dolgokban nyilvánult meg. Az életnek a legnagyobb részében olyan parancsok uralkodtak, a melyek nem az egésznek kifejezett akaratából következnek.

¹ Honf. kútf. 411, 419, 423, 426, 428. II.

² U. o. 436 I.: „dux et sui nobiles ordinauerunt“.

³ U. o. 122. I.

⁴ L. Illés: előbb id. Ethnologikus comp. módszer stb.

Hogyan kell élni az egyesnek, minő viszony van a család tagjai közt a patriárchális család szűk körén belül, minő viszonyban állanak a patriárchális családok a nemzetségen belül, a nemzetségek egymáshoz a törzsön belül? Milyen a magánélet szervezete, tehát a tulajdonra, családi viszonyra, házasságra, öröklésre milyen szabályokat találunk? Milyen az igazságszolgáltatás, a peres eljárás? Milyen cselekedeteket kell kerülni, mit kell büntetni, mely forrásból meritik azokat a szabályokat, a melyek meghatározzák a büntetést?

Mindezekre nézve nem az egésznek nyílt parancsa áll, hanem a nemzedékről-nemzedékre szálló *gyakorlat* és az ebből eredő *szokás*.

A patriárchális családban¹ a társadalmi együttműködés oly mélységeibe szállunk le, hogy alig tudjuk megállapítani, vajjon egyáltalán lehet-e itt jogról szó.

Első pillantásra úgy tűnik fel, mintha a patriárchális családban a családfőnek (patriárcha) mintegy kényurnak az akarata, a szeszélye volna a döntő. A családfő állapítja meg az egyén jogát, vele szemben a tagoknak akaratuk, joguk nincs, csak kötelességük. A családfő a bíró, a ki a család tagjainak igazságot szolgáltat úgy, a mint ő azt jónak látja. Ő szabja meg minden tagnak a munkakörét, beleszólása van mindazokba az életviszonyokba, a melyek közzé a családtagok kerülnek. Úgy látszik tehát a jog forrása a családfő akarata.

Az egyén jogát ugyan a családfő határozza meg, de a családfő hatalmát is korlátozzák az ősi kultusz, a vallási és erkölcsi szabályok. A patriárcha cselekedeteinek ellenőrzője bizonyos mértékig az a kis társadalom, a melyben él, a többi családfő helyeslése vagy elítélő magatartása bizonyos társadalmi kényszert gyakorol.

Itt találjuk meg azokat a hagyomány által fentartott szabályokat, a melyeknek a családfő is hódolni kénytelen. A patriárcha

¹ L. Maine S.: A jog őskora. Budapest, 1875., 100. és köv. lapokat; U. a.: Lectures on the early history of institutions. London, 1893. Lecture III. Kinship as the basis of society. 65. l. „Besides these he has at most o take into account that portion of the outlying mass of mankind which has lately been called Uralian, the Turks, *Hungarians* and Finns. The characteristic of all these races, when in the tribal state, is that the tribes themselves and all subdivisions of them are conceived by the men who compose them as descended from a single male ancestor.*

hatalmában tehát megvan a jognak bizonyos csirája. A családfő parancsai így jogi és erkölcsi színezetűek lesznek és pusztá akarata még nem tekinthető ősi jogforrásnak.

Ha most a családokat nézzük a nemzetségen¹ belül, akkor már több oly jelenséggel találkozunk, a mely mutatja, hogy a családok egymáshoz való viszonya nem egynek az akaratától függ, nem is pusztán a vallás és erkölcs szabályozza, hanem itt már kiemelkedik a tulajdonképeni jogi elem. A nemzetségnek már nincsen autokratikus feje, egész élete bizonyos értelemben véve demokratikusnak nevezhető.

A nemzetségi életnek is meg voltak a maga szabályai. Mely terület jut az egyes családoknak, hogyan műveljék az ideiglenesen megszállott területet? Milyen szabályok szerint tartoznak a nemzetség tagjai egymást védeni, az ellenségben boszút állani? Hogyan tartoznak harczba szállani?

Ezeknél a kérdéseknél már nem az egyesnek, hanem az egésznek akarata nyomul előre. Itt már sokkal jobban nyilvánul meg az egésznek az együttműködést szabályozó akarata, a köz-akarat s itt vannak lefektetve a szokásjog alapjai.

Ha az egész törzset nézzük, hogy mi biztosította a nemzetségeknek összeműködését a törzsön belül, ismételhetjük, hogy ez a hagyományban fennmaradt szokásjog feladata volt, a mely az illető nép fennállását a jog erejével való összetartás (konzerválás) útján lehetővé tette.

4. Az utóbb kifejtettekben más népek ősi fejlődésének tanúságai alapján iparkodtunk a szokásjogot, mint a törzsélet főforrását jellemezni: vizsgáljuk meg, vajjon hazai történetünknek töredékes adatait *ilyen világításba helyezve*, nem tudjuk-e felhasználni.

Bölcs Leo szerint a népet főnökei (archonok) a harcz idejében kegyetlen büntetésekkel lakoltatják, a félelem fékezi a népet.² Tehát az archonoknak büntetési joguk, bíraskodási, igazságszolgáltató hatalmuk volt. Hogy minő büntetések mérhetek ki, Bölc Leo műve nem mondja meg, de hazai *krónikáink* szava némi felvilágosítást nyújthat: a harczba hívó szózat megvetőjét a Scythia (szittyia) törvény értelmében karddal kettéhasították vagy két-

¹ Freemann E.: Comparative Politics. London, 1896. különösen a 66 és köv. ll.

² Magy. honf. kuttói. 33. l. 45. §.

ségbeejtő vállalkozásra küldték ki vagy pedig szolgaságra vetették.¹

Konstantin is megemlékezik a gülászról és karkászról (gyuláról és horkáról), arról a két fejedelemről, a kik birói tisztet viselnek.² A *krónikák* egyenesen kiemelik a Torda nemzetségből való Kádárt, azt a kapitányt, aki biráskodik az egész sereg felett, intézi a perlekedők ügyeit, bünteti a gonosztevőket, tolvajokat és rablókat.³ *Anonymusnál* is megtaláljuk az országos birákat (rectores regni), a kiknek a szokásos jog szerint kell elintézni a viszálykodók pereit és versengéseit.⁴ A *krónikákból* még azt is megtudjuk, hogy ha a bíró tulságos büntetést szab, a község, a gyűlés a bíró ítéletét megsemmisítheti s őt, mint helytelenül eljáró bírót leteheti.⁵ A *krónikáknak* ez az adata azt jelenti, hogy a bírónak nem lehet akarata, pusztá szeszélye szerint dönteni, hanem a szokásjog szerint kell eljárnia. Ezért a nép a szokásjog ellen ítélő bíró ítéletét megsemmisíti. A község dönt most már és a döntésében azt a jogot alkalmazza, a mely megfelel a nép felfogásának: ez pedig nem lehet más mint a szokásjog.

Ezekből a távoleső adatokból az előadottak után most már következtethetünk arra, hogy ha voltak bírák, akkor volt a bíraskodásnak] bizonyos menete is. Voltak szabályok, a melyek

¹ Magy. honf. kuttói 481. l. „Quicunque ergo edictum contempsisset, pretendere non valens rationem lex Scithica per medium cultro huiusmodi detruncabat, vel exponi in desperatas causas, aut detrudi in communium servitutum.“ Kézai Simon mester krónikája. A Képes Krónika ugyanigy 494. l. némi szóváltozással, ezek közt érdekes: „aut ire in desperatas causas.“

² U. o. 127. l. 40. fej.

³ U. o. 481. l. „Constituerunt quoque inter se rectorem unum, nomine Kadar, de genere Turda oriundum, qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures et latrones. Ita quidem, ut si rector idem immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum revocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret quando vellet. *Consuetudo* etenim ista *legitima* inter Hunos sive Hungaros usque ad tempora ducis Geyche filii Tocsun inviolabiliter extitit observata.“ Kézai S.; a Képes Krónika ugyanigy 494. l. fontos változata: „errantemque rectorem et *capitaneos* deponerent, quando vellet.“

⁴ U. o. 455. l.: „Transactis quibusdam temporibus, dux Zulta cum esset XIII-cim annorum, omnes primates regni sui communi consilio et pari voluntate quosdam rectores regni sub duce prefecerunt, qui *moderamine iuris consuetudinis* dissidentium lites contentionesque sopirent.“

⁵ L. fent a 3. jegyzetben.

szerint a bíró ítélkezett, bizonyos peres eljárás, a melyet követnie kellett, büntetőjog, a mely szerint kellett kiszabni a büntetéseket s mindezt a szokásjogi szabályozás nyújtotta.

Sőt Gurdezinek vagy Gardezinek a magyarok házasságkötésére vonatkozó adatából,¹ a mely a házasságkötés ősi alakjáról, a nővételről s ezzel együtt a kiházásról, vagy nászajándékról, valamint a hitbérrel, mint vételárról szól, következtethetjük, hogy a magánjogi életet is a szokásjog szabályozta.

5. Az ősi jognak tehát a főforrása: a szokás. Ez az a kutfő, a mely szabályaival ellátja a családi, a nemzetségi és a törzsi életet. A szokásjog alkotta szabályok pedig kellett, hogy megfeleljenek azoknak a gazdasági, erkölcsi, politikai viszonyoknak, a melyek mellett a nép legjobban megélhetett. Ellenkező esetben a kellőleg nem alkalmazkodó, rossz együttműködés következtében a népnek el kellett pusztulnia.

A szokás mellett megjelenik már a másik nagy forrás is az ősi jogéletben: a törvény. Az egésznek kifejezett akarata, parancsa, a melynek mindenki alá van vetve. A törvény mint kutfő, működésében sokkal szűkebb körre szorul, mint a szokásjog: a törvény inkább az alkotmány és a politikai élet körén belül szerepel.

E korban még csak a törvény ősi csirájával találkozunk, a mely legtöbbször úgy jelenik meg, mint a szokás által már régen megszabott parancs, a melyet a törvény alakjában időről-időre kifejezésre juttatnak. A törvény ilyenkor nem teremő erejű, csak azt fejezi ki világosan és nyíltan, a mit mint hallgatólag megállapodást már követett a nép. Az egész ősi politikai élet, az alkotmány és ennek működése szokásjogi uton volt megállapítva.

Az állami és társadalmi élet fejlődésének vannak azonban egymás után következő szakai s az egyikből a másikba, az alacsonyabból a magasabba való átmenetnél történik meg, hogy az egész nép a szokásjogtól egyszerre eltérve oly jogot alkot, a mely nem tisztán a szokás eredménye.

Igy történt Árpád vezérré választásakor. Az egész nép belátta, hogy a szorosabb tömörülés, erősebb együttműködés

¹ Magy. honf. kutfői 172, 173. ll. „A magyaroknak egy oly házassági szokásuk van...” Gr. Kuun Géza fordítása.

feltétlenül szükséges. A törzsek megválasztják közös állandó fejüknek Árpádot, ezzel az *időleges* szövetezést *állandó* váltja fel.¹ Ennek is meg van ugyan bizonyos szokásjogi előzménye a harcz idejére választott ősi fővezérségben (ilyen volt pl. a Lebédé). A törzsek együttműködése szokásjogi uton tehát elő van készítve, mégis az Árpád állandó nagyvezérsége újat jelent a régi időleges fővezérséggel szemben. A törzseknek harczban és békében állandóan tartó szövetsége alkotmányi változás, a *merő* törzsszervezet átalakítása *szövetséges* törzsszervezetté. És ezt az átalakulást az egész nép kifejezett akarata, mondhatjuk tehát a törvény viszi végbe és nem a szokásjog.

¹ L. előbb id. A magy. társ. és állam stb. 57. l.

HARMADIK FEJEZET.

A törvény és a szokás egymáshoz való viszonya.

I. §. A Hármaskönyv előtti jogfejlődés.

1. Jogi szempontból igen fontos a törvénynek és szokásnak, mint jogforrásoknak, egymáshoz való viszonya. A két nagy jogforrás lényegét, jogi természetét ismerjük meg, ha a köztük századokon át fennálló viszonyt megállapítjuk.

Törvény és szokásjog más viszonyban állanak ma, mint egykor. Ma a törvény az egész társadalmi és állami élet legfőbb jelensége, a mely mindenek felett áll; a múltban a törvény kivételes jelenség, a mely az uralkodó, rendes tényezővel a szokásjoggal szemben háttérbe szorul.

A főkérdés, a melyben a két forrásnak viszonya legvilágosabban kifejezésre jut, az, vajjon *melyiknek ereje volt nagyobb, ha összeütköztek?* Vajjon a törvény vagy szokásjog volt-e a hatalmasabb?

Az egész kérdés tulajdonképen a körül forog, vajjon, ha szembe megy a törvény parancsával a szokásalkotta szabály, vajjon *van-e a szokásnak törvénytől ereje?* Ha megtudjuk mondani, hogy a szokás törvényrontó ereje minő korlátok között érvényesül, akkor az egész viszony természetét megvilágítottuk.

A kérdés vizsgálatánál a történeti fejlődés menetét kell szem előtt tartani. *A fejlődést két nagy részre osztjuk: a Hármaskönyv előtti és utáni korszakra.* Előbb megnézzük a szokás-

nak és a törvénynek erejét a Hármaskönyv előtti korban az okleveles emlékek alapján, azután megvizsgáljuk a Werbőczy Hármaskönyvének erre vonatkozó és sokat vitatott tételeit, s végül a Werbőczy utáni kor jogállapotát, a melyben már az irodalom jön segítségünkre.

2. Az Árpádok korától el egészen a Hármaskönyvig az oklevelek egész tömege bizonyítja, hogy az egyes jogtételek megállapításánál a szokásjog a fő s nem a törvény, mert az egyes esetekben, mint forrást, mindig az előbbit idézik és folyton arra hivatkoznak.¹

Már az okleveleknek ez az eljárása mutatja a szokásjog fölényét a törvénnyel szemben, de maga a törvényhozás világos példával szolgál, hogy miként fogták fel a törvény és szokás viszonyát.

Az 1298 : LXVIII. t.-cz.² szól a törvényes visszaváltási jogról, a mely szerint a régi birtokos illetőleg rokonai az egyszer már eladott ingatlant, ha képesek lesznek reá, ismét visszaválthatják. A törvényhozás ezt a jogtételt következőleg mondja ki: „*juxta Regni consuetudinem, ab antiquo conservatam, redimere possit*“. A törvény szerint a törvényes visszavásárlási joggal élni lehet, *mert az szokásjog*.

Látjuk tehát, hogy a törvényhozás, midőn rendezőleg lép fel valamely a szokásjog által már szabályozott jogterületen, nem bizik a saját erejében, hanem szükségesnek tartja a rég óta létező szokás erejére is hivatkozni, és azt segítségül hívni.

A törvényhozásnak ez az álláspontja világot vet a szokásnak a törvény feletti jelentőségére. A Hármaskönyvig a szokás az a fő forrás, a melyből a jogtételek legnagyobb része ered. A törvényhozás is a szokásjog tételeihez nyúl leginkább s azokat foglalja törvénybe. Ezért találjuk mi oly sűrűn az appro-

¹ L. Illés: A magyar házassági vagyongog az Árpádok korában. Budapest, 1900. 18. l.-on id. okleveleket, 35. l.-on 8. j. 45. l. Ugyanattól: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest, 1901. 6. l., 12. és 13. ll.-on id. helyeket, Ugyanattól: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Budapest, 1904. 7—10. ll.-on id. leveleket.

² Kovachich J. M.: Sylloge Decretorum Comitium, Pest, 1818. 49. l.: art. 68. §. 1. „Item: si cujuscunque Nobilis Possessiones, ratione suorum excessuum, vel gravaminis, ad manus judicarias, ad partis adversae devenerint, tunc easdem ipse vel alii, quibus congruit, a manibus eorundem, juxta Regni consuetudinem, ab antiquo conservatam, redimere possit“.

bata, inveterata, laudabilis consuetudo-ra (a meggyökerezett, jóváhagyott és dicséretes szokásra) való hivatkozást¹ s oly ritkán a törvény idézését.

Megállapítható, hogy a szokásjog a Werbőczy előtti jogfejlődésben nemcsak fontosabb forrás a törvélynél, hanem erősebb is.

2. §. A Hármaskönyv álláspontja.

1. A Hármaskönyv vizsgálata a forrástan szempontjából is igen fontos, mert a Hármaskönyv összefoglalja az előző fejlődés eredményeit és vezeti, befolyásolja a további fejlődést.

A Hármaskönyvnek a törvény és a szokásra vonatkozó anyaga nincs egyítvé foglalta: három helyen elszórva találjuk meg az idevágó tételeket.

Először a Hármaskönyv elméleti bevezetése, a Prologusban, midőn a jogforrásokról van szó, a 11. és 12. czimben világítja meg törvény és szokás egymáshoz való viszonyát. *A második hely* a Hármaskönyv II. részében a 2. czimben, a *harmadik* ugyancsak a II. részben a 6. czimben van.

a) A Prologus 11. czime szól arról, hogy miben különbözik a törvény a szokástól és hogy a szokásnak hármas ereje van (a czimfelirat szerint: Quomodo differt lex a consuetudine? et de triplici virtute consuetudinis) u. m. törvénymagyarázó, törvényrontó és törvénytörő.

§. 3. Consuetudo autem triplicem habet virtutem. Scilicet interpretativam: est enim legum interpretatio optima, ideo lege existente dubia, debemus recurrere ad consuetudinem loci; et si de ea apparet non est recedendum ab illo intellectu, quem consuetudo tribuit.

§. 4. Secundo habet virtutem obrogatoriam² quia derogat legi, quando est contra legem.

§. 5. Tertio habet virtutem imitativam, quia imitatur legem, ubi deficit lex.³

¹ L. 33. l. 1. jegyzetben id. helyeket.

² A régi Corpus Juris kiadásában „derogatoriam“.

³ A szövegidezésnél úgy itt, mint a munka egész folyamán a Hármaskönyvnek azt a kiadását használjuk, a melyet az eredetinek 1517-iki első

A 4. §. világosan szól a szokás törvényrontó erejéről.

Bővebben kifejti ezt a tételt az Előbeszéd következő 12. czime.

De lege et statuto, ac consuetudine contraria, quid sit sentiendum?

Sed quaerendum occurrit, ubi lex, vel constitutio, et consuetudo, invenitur contraria, utrum nam sit servanda? Dic, quodsi lex praecedit, et postea sequitur consuetudo contraria; tunc si consuetudo est generalis, vincit legem generaliter, et universaliter. Si autem consuetudo est particularis, non vincit legem universaliter, sed solum in loco, ubi consuetudo viget. Si vero consuetudo praecedit, lex autem subsequitur contraria; tunc consuetudo non vincit legem, imo potius tollitur per legem sequentem.

§. 1. Canonistae tamen tenent oppositum, asserentes, quod lex papae non tollit consuetudinem certi loci contrariam, si de ea non fuerit facta mentio; quia papa non praesumitur scire contrarias consuetudines. Ex quo infertur a contrario sensu, quod, si civitas, vel aliqua communitas facit statutum contra suam consuetudinem, tunc tollitur consuetudo; licet de ipsa non faciat mentionem, quia civitas vel populus, praesumitur scire suam consuetudinem.

§. 2. Pono igitur duas regulas. Prima est quando praecedit consuetudo, et sequitur lex generalis contraria, tollit consuetudinem praecedentem. Secunda regula: quando lex praecedit, deinde sequitur consuetudo contraria legi, tollit legem praecedentem. Quod intellige (ut supra dixi) quando est consuetudo generalis, inducta a populo, qui potest legem, et consuetudinem generalem inducere. Nam si esset consuetudo specialis certi loci, tunc in illo duntaxat loco vinceret legem.

Werbőczy itt tanító modorban veti fel és tárgyalja a kérdést: hogyha a törvény és a szokás összeütközik, vajjon melyiket kell követni? Ha a törvény megelőzi a szokást, akkor ha a későbbi szokás általános, a törvényt általában és egészen megdönti. Ha a szokás helyi, akkor csak azon az illető helyen dönti meg a törvényt. Ha pedig a szokás előzi meg az ellenkező törvényt, akkor a későbbi törvény veszi erejét a szokásnak.

Különbséget tesz egyfelől az időrend szempontjából, a

kiadása után adtak ki, fordítottak és utalásokkal látták el Kolosvári S. és Óvári K., magyarázó jegyzetekkel kísért Márkus D. Budapest, 1897.

törvény vagy a szokás ellenkező szabályai közül melyik a régiebb, melyik követi a másikat; másfelől az általános és a helyi szokás szabályai között.

Az egymásután azért fontos, mert a korábbi törvényt a későbbi szokás és a korábbi szokást a későbbi törvény dönti meg; a későbbi szokásnál azonban ismét különböztetni kell, mert csak az általános szokásnak van teljes törvény megszüntető ereje, a helyi szokás csak az illető helyre nézve és nem általában mindenütt veszi el a törvény erejét.

Ezután az 1. §-ban Werbőczy előadja az egyházjog, a kánonjog művelőinek, a kánonistáknak ellenkező felfogását. Szerintök ugyanis a pápa későbbi törvénye nem dönti meg a helyi szokást, csak akkor, ha azt kifejezetten említi. Ellenkező esetben a helyi szokás fenmarad továbbra is: mert a pápa nem ismerheti minden hely szokását és így nem is törölheti el.

A kánonjogi felfogást nem ok nélkül adta elő Werbőczy: ez vezeti őt további következtetésekre. Megfordítva az okoskodást, azt a tételt állítja fel, hogy valamely város vagy közönség, a mely saját szokását kell, hogy ismerje, akkor is megdönti azt ellentétes szabályával (statutumával), ha ezt nem kifejezetten teszi is.

Az önkormányzati jogu testület ugyanis saját életviszonyaira vonatkozó szabályokkal láthatja el magát (statutum alkotás joga, *jus statuendi*). Ennek gyakorlásával ugyanazon hely szokását szüntetheti meg, ha az ellenkező szokásra nem is utal.

b) A Hármaskönyv II. részének 2. czime már nem elméleti, hanem gyakorlati jellegű: egyenesen a hazai jogról van benne szó. Külsőleg a stílusban is észrevehető ez: a terminologia a magyarországi középkori latinságnak felel meg. A „*generale decretum*“-ot (közönséges végzeményt) „*decreta regni*“-t (az ország végzéseit) tárgyalja.

Quot modis generale decretum intelligatur?

§. 9. Tertio; quando priores leges, vel constitutiones fuerunt silentio praetermissae, sic quod nulla mentio habeatur de prioribus, per posteriores, super variatione, vel immutatione earundem; tunc priores leges vigorem habere dignoscuntur: *si contrarius usus populi illis non praejudicaverit. Nam usus realis, et continuus saepe legem tollit.*

A 9. §-ban olvassuk, hogy a későbbi törvény a korábbi törvényt nem helyezi hatályon kívül, ha ezt az akaratát kifeje-

zetten nem nyilvánítja ki. Ha hallgat a későbbi törvény a korábbi-ról, akkor az erejében megmarad. Itt tehát az előbb és utóbb hozott törvények összetűkezéséről van szó. A szokás törvényrontó erejének kérdése akkor merül fel, midőn a későbbi törvény a korábbi hatályában meghagyta ugyan, az mégis erejét veszítette, mert ellenkező szokás keletkezett.

c) A II. rész 6. czime jogtörténeti jellegű. Werbőczy itt a hazai jog (municipalis consuetudo) eredetéről szól: azt a kérdést iparkodik megvilágítani, honnét eredt a mi jogunk?

Unde traxerit originem consuetudo nostra, in judiciis observanda?

§. 9. Et licet hujusmodi constitutiones, ac leges, praesertim sanctorum Stephani, et Ladislai regum, qui catalogo sanctorum adscribi digne meruerunt, *vetustate nimia jam pene sint abolitae*. Qui cum et alioquin magis de divina, quam humana lege tractasse dinoscantur, reliquorumque subsequentium regum decreta, in certis clausulis, et articulis mutata, variataque habeantur; tamen ex omnium fere ipsorum divorum regum constitutionibus, *per longum usum* aliquid legis *in consuetudinem nostram, plus quam per centum annos jam approbatam*, derivatum, traductumque esse dignoscitur.

A 9. §. szerint a régi törvények csak akkor maradtak fenn, ha azokat a szokás fentartotta és csak annyiban, a mennyiben a szokás fentartotta. A törvény módosulást szenved, megváltozik, elenyészik a későbbi szokásjog ereje következtében. A mit a szokás nem tartott fenn, az elavult.

A törvény tehát saját erejéből nem maradhat fenn, erejét az alkotó király hatalmából meríti, a kinek halálával meg kell szűnnie, hacsak a szokás fenn nem tartja. A törvény nem éli túl a törvényhozót, csak a szokásjog ereje élteti továbbra is.

A legélesebben jut itt kifejezésre a szokásjog fölénye a törvény felett és legvilágosabban mutatja a különbséget a mai felfogással szemben.

2. A magyar jogirodalomban százados vita folyik a felett, hogy a Hármaskönyvnek most ismertetett tételei megfeleltek-e a magyar jog álláspontjának Werbőczy korában? Nem tekinthetők-e a tételek a római jog megfelelő szabálya pusztá alkalmazásának, a nélkül, hogy azokat a hazai jogélet igazolná?

Mert ha a Tripartitum tételeit a római jog idevágó tételével összevetjük, azt találjuk, hogy megegyeznek. Kétségtelen, hogy a római jognak is van hasonló álláspontja.

A Digesták ezt így fejezik ki:

*Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius quod dicitur moribus constitutum. nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit tenebunt omnes: nam quid interest suffragio populus voluntatem suam declaret an rebus ipsis et factis? quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legis latoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur.*¹

A római jog idézett helye világosan mondja ki, hogy a szokás törvényt ront. Ugyanez Werbőczy álláspontja is. Sokan azt állítják, hogy Werbőczy a tételt egyszerűen átvette a római jogból. Annál is inkább valószínűnek tartják ezt, mert a Prologus sok helye a római jog tanítását tükrözi vissza. Kiténik ez az egyes tételek stílusából, szövegezéséből, sőt némely részek szó szerinti idézéséből.

E téren azonban szigorú kritikára van szükségünk, mert könnyen csodóadásba ejthet a külső megegyezés. Az a körülmény, hogy Werbőczy tanítását miként, mely szavakkal adja elő, nem lényeges. Werbőczy műve nemcsak gyakorlati, hanem elméleti jellegű is s ezért a korában uralkodó római jog kifejezéseinek, szövegezésének felhasználása éppen nem mondható feltűnőnek. A kérdés csak az, vajon a római jogi álláspontnak megfelelő, szövegére emlékeztető tétel gyakorlati alkalmazását megtaláljuk-e a hazai jogban?

A kérdésre azt kell felelnünk, hogy a tételek fedik a hazai, Werbőczyt megelőző jogfejlődést s megfelelnek saját kora befogásának és általában a középkori európai jog álláspontjának is.

Kétségbe nem vonható okleveles bizonyítékaink vannak erre a hazai jogot illetőleg² és megállapíthatjuk azt is, hogy a szokás törvényrontó ereje a középkori jogéletben kezdettől fogva mindvégig uralkodott. Így látjuk különösen a német jogban.

¹ L. 32. §. 1. D. de leg. (1, 3) Julian.

² L. a 33. l.-on az 1. j.-ben id. helyeket.

A középkori német jogkönyvek egyike a svábtükör (Schwabenspiegel) szépen fejezi ki a gondolatot, szerinte „a jó szokás épen olyan jó, mint az írott jog“ (vagyis a törvény).¹

Egyébként ki kell emelnünk azt is, hogy a szokás törvényrontó erejére vonatkozó tétel nem csak a római jogra emlékeztető Prologusban fordul elő, hanem, a mint kimutattuk, a Hármaskönyv II. részének egyenesen a hazai joggal foglalkozó czimeiben is. Ott is, a hol a hazai jog kifejezései, terminológiája, a magyar jog eredetének kérdése a legtávolabb visznek a római jogtól.

Az elméletnek és a gyakorlati életnek ez a nagyfontosságú kérdése felhívja figyelmünket arra is, hogy milyen óvatossággal kell vizsgálnunk a római jogi hatás kérdését: még a külső (stilusbeli) és a belső (lényegbeli) megegyezés sem jelentheti az átvételt (receptiót). Lehetséges, hogy a középkori jog vagy a magyar jog tétele a római jogéval azonos, sőt a római jog köntösét is felveszi s még sem abból ered.

3. Werbőczynek a szokás erejére vonatkozó tanítását az irodalomban nemcsak a római jogi átvétel alapján támadták meg, hanem különösen a helyi szokás törvényrontó erejét — mint a mai jogfelfogással leginkább ellentéteset és így a legfeltűnőbbet — vonták kétségbe.

Azt törekedtek bebizonyítani, hogy Werbőczy tételének tarthatatlansága kitűnik már abból is, hogy önmagának is ellentmond ebben a kérdésben. Az Előbeszédben ugyanis azt állítja, hogy a helyi szokás is megdöntheti a törvényt az illető helyen, a III. rész 2. czimének 2., 5. és 7. §-aiban pedig ezzel szemben azt mondja ki, hogy a helyi szokásnak nincs meg az az ereje, a melylyel leronthatná az országos törvény (generalia decreta regni) erejét.

Szorgosan megvizsgálva az illető helyeket, megállapíthatjuk, hogy a III. rész 2. czimében Werbőczy a jus statuendi-ről, a szabályalkotás jogáról és annak jogi természetéről beszél, nem pedig a szokás és a törvény viszonyáról.

Azt tanítja, hogy valamely önkormányzati jogu testület, közönség (dalmátok, horvátok, szlavonok, erdélyiek; vármegyék; szabad városok) saját életére vonatkozó szabályalkotásában a törvénnyel ellentétbe nem helyezkedhetik.

¹ Schwabensp. (L.) c. 44.: „guotiu gewanheit ist als guot als geschriben reht“.

Nincs ellenmondás a Hármaskönyv helyei között, mert a III. rész idézett czimének szakaszaiban nem a helyi szokásról van szó, a melyet a hosszas gyakorlat hoz hallgatagon szembe a törvénnyel, hanem a különleges jog alkotásáról, a mely nyíltan szembe akar helyezkedni a törvénnyel. A szokásjog egész természete és élete más mint a statutumé s így azzal össze nem tévesztendő.

4. Végeredményül megállapíthatjuk, hogy *a Hármaskönyv szerint az országos úgy mint a helyi szokásnak törvényrontó ereje van és ez a tétel valóban megfelel az akkori és előző jog fejlődésének és a középkori európai jog állapotának.*

Már itt röviden jeleznünk kell, hogy a szokásnak a törvény felett álló erejét a társadalmi élet fejlődése magyarázza. A kezdetleges társadalmi életben a szokásjog teljesen kielégíti az igényeket; a kezdetleges gazdasági, politikai viszonyok szabályozására igen alkalmas. Minél bonyolultabbak azonban az életviszonyok, annál kevésbbé jó a szokásjogi szabályozás, főként azért, mert nem lehet könnyen és világosan felismerni. A társadalmi élet fejlődésével tehát természetszerűleg előtérbe jut a törvény nyílt és világos parancsa és a szokásjogot megfelelő térre szorítja.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kezdetleges törvényhozás emlékei hamar feledésbe merülhettek. Sok törvény el is veszett, mert a törvények közzététele is igen kezdetleges. Néhány példányban másolták le az eredeti szöveget, keveseknek volt az hozzáférhető; a latin, különös írásu szöveget a kevés olvasni tudó közül sem tudta mindenki elolvasni. Csakis a szokás, a mindennapi használat menthette meg az elenyészéstől a törvény szavát.

3. §. A Hármaskönyv utáni jogfejlődés.

1. Vizsgáljuk most meg, hogy a Werbőczy utáni fejlődés mennyiben igazolja a Hármaskönyv tételeit, nézzük meg a további fejlődés irányát.

A Hármaskönyv utáni korszakban kezdődik már a jog irodalmi művelése, a magyar jogirodalom, a mely kérdésünkben legalább is iránymutatóul szolgálhat. Különösen azért is megérdemli figyelmünket, mert az 1848. előtti korban sokkal nagyobb

jelentősége volt a jogi irodalomnak, mint ma. Kétségtelen ugyan, hogy a jogirodalom ma is befolyásolja a jogfejlődést, hatásában azonban nem hasonlítható össze a régi jogirodalommal. Már magában véve az a körülmény is fokozta a jogi munka hatását a közönségre, hogy ritka volt. Kevés jogi munka jelent meg, tehát a meglevőknek nagyobb a hatásuk.

Legjobban megértjük a régi jogirodalom hatásának nagyságát, ha arra gondolunk, hogy a régi irodalomnak nem egy kiváló terméke a Magyar Törvénytár (*Corpus Juris Hungarici*) függelékei közt foglalt helyet. A törvényeknek tehát mintegy kiegészítéséül vették az irodalmat is. Így azok, a kik a törvények gyűjteményét forgatni voltak kötelesek, a jog alkalmazói, a bírák továbbá a jog védői, az ügyvédek és általában a jog tanulói, mindjárt kéznél kapták a felvilágosító, magyarázó jogi műveket is.

Nem lehet tehát azon csodálkoznunk, hogy az ilyen munkák a törvények mindennapi alkalmazása közben a felmerülő kétségek elosztatásánál éreztették folytonos befolyásukat.

Például szolgálhat itt annak az írónak műve, a kihez a jelenlegi vizsgálódásban is először fogunk fordulni: Kitionich „*Directio Methodica*“-ja. Ez a kézikönyv jellegű munka a *Corpus Juris Hungarici* körébe vonva, elhatározó lesz a perjog későbbi fejlődésében mindazokra a fontos kérdésekre nézve, a melyekre vonatkozólag állást foglalt.

Bármily súlyt tulajdonítunk is az 1848 előtti jogi műveknek, felhasználásuknál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az irodalom álláspontja nem mindig fedi a tényleges jogfejlődést. Az irodalom sem most, sem régen nem tünteti fel a jogot egészen úgy, a mint fennáll, mert mindig közrejátszik az író felfogása, a munkába beleszövődik egyénisége. Ítéletekre, oklevelekre, egyes esetekre vagyis a gyakorlati élet megfigyelésére vagyunk utalva, hogy kiegészíthessük, ellenőrizhessük az irodalom adatait. Össze kell vetni a különböző írók állításait a jog konkrét termékeivel a valóságos jogfejlődés megállapítása végett.

Egyébként a felhozottakon kívül az irodalom bővebb tárgyalását itt az is indokolja, hogy a felvetett kérdés elsőrendű irodalmi, elméleti kérdés, a melynek megvilágításánál az irodalomnak kiváló szerep jut.

2. A Hármaskönyv után már alig egy századdal *Kitionich*

János „Directio Methodica“ című művében (1619)¹ megütközik Werbőczynek a szokás nagy erejéről való tanításán.

Quamvis dictus Werbőczy, in dicto Prologo sui Tripartiti, cap. 10. tantum indulserit Consuetudini, ut paene quamlibet Legem, per eam, non gravate subvertendam existimaverit. Quod non miror, siquidem ibi aliena potius pertractaverit. quam propria suo instituto accommodaverit, et praefixerit, ut facile quilibet advertere potest.

A szokás törvényrontó erejére nézve megjegyzi, hogy „Werbőczy annyit enged a szokásnak, hogy majd minden törvényt könnyen megdönthetőnek állít“.

Kitonich sokalja a szokásnak tulajdonított törvénydöntő erőt, azt tartja, hogy ilyenképen a törvénynek alig van jelentősége. Igyekszik is megmagyarázni, hogy miért ment ily messze Werbőczy. Azt mondja, hogy „idegen anyaggal foglalkozik Werbőczy és a hazait ahhoz nem illeszti kellőképen“. Tehát már Kitonich arra gondol, hogy Werbőczy a római jogi tanítást adja és nem a hazai jog felfogását, a kettőt pedig nem egyeztetni össze. Werbőczy római jogi tételeket tanít és nem vizsgálja meg azokat a hazai jog szempontjából. Kitonich szerint tehát a hazai jog állapota más a törvény erejére nézve, mint a római jogi.

Jellemző, hogy a Hármaskönyv után alig egy század múltán már kétségeskedni kezdtek a szokás törvényrontó erejére nézve jelzője ez annak, hogy a tényleges fejlődésben változás indul meg, helyesebben inkább még csak ingadozás észlelhető.

Kitonich véleménye nem volt általános és nem is végleges az irodalomban, mutatja ismét egy század lefolyása után a Hármaskönyv első magyarázójának (commentatorának) *Szegedi János*-nak műve: a *Tyrocinium* (Első kezdet).²

Szegedi ragaszkodik a Hármaskönyv tételeihez és Kitonichal szemben védi Werbőczy tanítását, t. i. hogy a törvény és szokás összeütközésénél a szokás az erősebb. Mégis szüksé-

¹ Kitonich J.: *Directio Methodica processus judiciarii Juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae*. Cap. I. Quaestio nona, tertio. pag. 10.

² *Tripartitum juris hungarici Tyrocinium juxta ordinem titulorum operis Tripartiti complures juris canonici, civilis et Hungarici decisiones combinans, et per aphorismos utilitati patriae juventutis accomodans*. Zagrabiae, 1736. Prol. tit. 11. §. 12. pag. 20.

gesnek találja magyarázni a tételt: nem az *egyidőben* keletkező törvény és szokás összeütközéséről van szó, hanem mindig a következő dönti meg az előzőt. A szokás a törvényt tehát csak akkor törli el, ha későbbi a szokás és megelőzi a törvényt.

Et haec intellige, si Lex praecedat, consuetudo autem sequatur: si enim lex contraria sequatur consuetudinem, tunc lex Civilis abrogat Consuetudinem.

Látjuk tehát Szegedi törekvését, hogy a Hármaskönyv tételét érthetőbbé tegye, de meg kell jegyeznünk, hogy magyarázata feleslegesnek látszik, mert a Hármaskönyvben egészen világosan ki van fejezve a törvény és szokás egymásután következőségének jelentősége.

Szegedi magyarázata nem is ebből a szempontból jelentős, hanem azért, mert mutatja, hogy ő is érzi már a törvény jelentőségének emelkedését s azért az egyidőben keletkező törvény és szokás összeütközését lehetetlennek tartja.

A XVIII. század folyamán a Tyrocinium több kiadást ért el, igen használt kézikönyv volt s ezért már ebből is következtethetjük, hogy felfogása nem maradt hatástalanul a joggal foglalkozókra.

Az irodalmi fejlődés kapcsolatban áll magának a jogéletnek fejlődésével. A szokásjogról való tanítás már enyhébb, mert a szokás ereje a XVI. századtól kezdve gyengül, a törvény uralma a szokás felett erősödik. A törvényhozás rendszeresebben működik s így a szokás veszít a Tripartitum előtti hatalmából. A törvény és szokás egymásköztli viszonya ingadozni kezd: Kitionich mutatja az első kételyt, Szegedi még mindig a régi tanításhoz ragaszkodik, a szokás forrástani jelentőségére nézve tartja a Tripartitum tételét.

3. Vizsgáljuk most már meg az 1848 előtti irodalmat, hogyan tükröződik vissza itt Werbőczy tanítása?

A régi magyar magánjogi irodalom egyik kiváló képviselője Szlemenics¹ elfogadja Werbőczy tételét a szokás törvénytől való erejére vonatkozólag és a Hármaskönyv tanítását fenttarthatónak véli a XIX. században is.

¹ Szlemenics P.: Elementa juris Hungarici iudicarii civilis. Posonii, 1829. tom. I., §. 18. pag. 30.

Szlemenics azonban már másképp magyarázza a Tripartitum idevágó részét, mint Szegedi. Szerinte csak akkor törölheti el a szokás a törvényt, ha a törvénynek „ratio“-ja már megszűnt, vagy legalább a szokásnak nagyobb „ratio“-ja van, mint az illető törvénynek.

Ceterum ut consuetudo vi derogativa polleat, juxta superioris adlata ac sensu Prol. tt. 10^{mi} id necessarium est: ut prioris contrariae legis ratio iam cessaverit, aut saltem ut consuetudo maiori, quam lex illa, ratione nitatur; secus merito abusus instar reputabitur.

A ratióval magyarázza a szokás törvénytörő erejét. A ratio az, a mely szerinte a törvényt fentartja. A ratio pedig nem más, mint a belső igazság, indokoltság. Ha a törvény belső igazsága megszűnt, ha nincs többé értelme; ha megszűnt az ok, melyért létrehozták, akkor már elavult, nincs miért fentartani. A szokás ilyenkor és különösen akkor, ha nagyobb értelme van, indokoltabb mint a törvény, a törvényt megdönti.

Ellenkező esetben, ha t. i. a szokásnak nem ez lenne az ereje és az indoka, akkor Szlemenics szerint nem „usus“ (gyakorlat, szokás), hanem „abusus“, visszaélés volna.

Szlemenics, mikor Werbőczy tételét saját magyarázatával fentartja, azt meg is változtatja, mert a Hármaskönyv nem különböztet a törvények között, a szerint, a mint azok „ratio“-ja megvan, vagy megszűnt. Erre a különbségre való tekintet nélkül állapítja meg a szokás törvénytörő erejét minden esetben. Szlemenics tehát *megszorítólag* értelmezi Werbőczy tételeit, mert a szokás szerinte csak akkor dönti el a törvényt, ha ez már elavult vagy a szokás szabálya indokoltabb.

A hires Kövy¹ már hivatkozik a törvényhozásra, mely állást foglal a szokás törvényrontó erejével szemben. Reámutat az 1647 : LXXVIII. t.-cz. 19. §-ára, a mely szerint — úgy állapítja ő meg — a helyi szokás az illető helyen sem döntheti meg az általános törvényt, bár a Hármaskönyv mást mond.

¹ Elementa jurisprudentiae hungaricae. S. Patakini, 1823. Intr. §. 14. p. 10. „Consuetudo vero particularis contra Legem scriptam generalem inualescere non potest, — sensu 1647 : 78. §. 19. licet Prolog. 12. contrarium innuat.“

Az idézett törvényczikk így hangzik:

Statuta eorum (t. i. városoké) municipalia et *consuetudines*, communibus legibus regni contrariantes; contra nobiles non suffragantur.

A törvény a városoknak statutarius jogalkotó hatalmára (jus statuendi) vonatkozik. A városoknak saját életviszonyaikra vonatkozó jogalkotását akarja megszorítani, mert tulhajtások voltak észlelhetők. Kellő mederbe kellett szorítani a jus statuendi, ezért a törvényhozás a törvénynek elsőbbségét óvja a statutumokkal szemben. Különösen a nemesek joga ellen irányuló tulkapások lebegnek a törvényhozás előtt. És itt fejezi ki a törvény, hogy nemcsak a városi statutum nem jöhet ellentétbe a törvénnyel, hanem a városi (helyi) szokás sem.

A törvény és statutum viszonyára vonatkozó tétel nem új, a Hármaskönyv már kimondta azt (III. r. 2. cz.): ellenben a törvényhelynek az a része, hogy a helyi szokás sem döntheti meg a törvényt, ellentétben van a Tripartitummal. (Prol. 12. cz.)

Van azonban még egy másik törvényhely is, a mely bár mellékesen, de határozottan kimondja ugyanezt. Ez az 1723: XV. törvényczikk, a mely a vámhelyekről intézkedik, eltörli az 1. §-ban a folyóvízi vámokat is és kimondja, hogy semmiféle vámszedési joggal nem állhat elő senki sem:

Et praeter illa, alia quoque omnia, seu in regiis, seu quoruncunque dominorum terrestrium bonis existentia, sicca aequae, ac non necessaria; et fluvialia etiam, ubi per pontes non transitur, telonia, una cum filialibus (non obstante etiam antiquo usu, vel privilegio, alioquin contra *positivas patriae leges* subsistere non valente; multo magis nec privilegio, nec antiquo usu firmata) per vice-comites comitatum, penes legalem exmissionem finita diaeta, ac sub poena articuli 15. anni 1715. immediate tollantur.

Vajjon az irodalom és a törvényhozás kifejtett álláspontja igazolható-e a jogéletben? Vajjon feddi-e a jogfejlődés az irodalmi és törvényhozási fejlődést? A gyakorlati jogélet ugyanis különbözik a könyvekben és a törvényekben kifejezett jogtól. A döntő csak az lehet valamely régi törvényre nézve, hogy a gyakorlati élet igazolja annak létezését. A régi törvényt nem mindig

mondhatjuk élő jognak, mert nem jelenik meg mindig a gyakorlatban.

Ha a bírói gyakorlatban alkalmazták a helyi szokás törvénytörő erejének megszűnésére vonatkozó tételt, akkor az reális jog volt.

A bírói gyakorlatnak 1848 előtti legnagyobb gyűjteményét a *Planum Tabulare*-t,¹ a hol a felső bíróság elvi jelentőségű határozatai vannak összefoglalva, vizsgáljuk meg, hogy találunk-e idevágó döntést.

Ott, a hol a zálog örökbevallásáról van szó (t. i. ha valaki ingatlant zálogosított el, a hiteles helyhez kellett menni és a zálogszerződést írásba foglaltatni) olvassuk a következőket:

Fassiones sub privatis Sigillis perennaliter celebratae, ad mentem Tituli 13. 2 dae et Articuli 47. 1723. semper sapiunt Pignus etiamsi in Loco illo: ubi Fassio celebrata fuit, *contrarius usus vigeat, quia privata Statuta Legi publicae derogare non possunt adeoque usus ille potius pro abusu reputari debet.* Utraque Tabula.

Látjuk tehát, hogy nemcsak az irodalom és törvényhozás, hanem a bírói gyakorlat is határozottan állást foglal a helyi szokás törvénytörő erejével szemben, a melyet már nem ismer el. Érdekes, hogy az indokolás részben megegyezik Szlemenics okoskodásával. (L. az abusus-ra vonatkozó részt.)

A *Hármaskönyvnek forrástani tételeiben 1848-ig jelentékeny változás történt. Az 1848 előtti jogfejlődésben a törvény és szokás viszonya megváltozott, a szokás törvénytörő ereje korlátozást szenvedett. A helyi szokás törvénytörő ereje megszűnik*, mert a XVII., a XVIII. század jogélete sokkal fejlődtebb, mintsem hogy megengedje a helyi szokásnak ily nagy jelentőségét. A törvényhozás működése egységesebb, általános, az egész országra kiterjedő lesz, ennél fogva nem lehet megtűrni, hogy a törvénytől ellenkező helyi szokás keletkezzék.

4. Kérdés, *megváltozott-e az 1848 előtti időkben az országos szokásnak viszonya is a törvénytől szemben?* Erre a kérdésre

¹ *Planum Tabulare sive Decisiones Curiales, per excelsam deputationem a piae memoriae imperatrice et regina Hungariae Diva Maria Theresia eatenus ordinatam collectae et in ordinem redactae Anno 1769. Posonii, 1817. Pars II. Sectio III. (XXI.) 982. pag. 201.*

nézve ismét visszatérünk a jogirodalom kiváló művelőihöz. Az országos szokás törvénytörő erejének kérdése a maga nagy jelentőségében foglalkoztatja a közvetlenül 1848 előtt írókat.

A legkiválóbbak egyike *Frank Ignác* „A Közigazság Törvénye Magyarhonban“¹ cz. művében, melynek nagy része még ma is korszerű,² behatóan foglalkozik a forrásokkal, kuttókkal és ezek során a törvény és szokás viszonyával.

Elmélkedve a szokás törvénytörő ereje felett lehetségesnek tartja, hogy a büntető törvényeknél, eljárási szabályoknál, az ország kormányánál a változott idők és körülmények következtében hatályon kívül helyező szokás keletkezzék.

De nem engedi meg a törvénytörő szokás keletkezését azon törvényeknél, a melyek a jószágot illetik, azoknál, a melyek elhatározzák mi kié legyen? Az ilyen mások nyílt sérelmével keletkező szokást az országot felforgatónak tartja.

Frank Ignác tehát különbséget tesz a törvények között a szerint, a mint azok büntetőjogi, perjogi, közjogi vagy magánjogi jellegűek. A büntetőjogi, perjogi és közjogi törvényekkel szemben keletkező szokás erejét indokolja, hogy a változott viszonyok folytán az ilyen törvények elavulnak s azért a szokás helyettesíti az elavult törvényeket. Ez az indokolás ugyanabból az eszmekörből ered, mint Szlemenics ratiója.

Más a helyzet Frank szerint a magánjogi törvényeknél, a hol a vagyon kérdéséről van szó. A mások tulajdonát felforgató szokás országos zavart eredményezne és az egyeseknek nyílt sérelmével járna; mert ilyenképen keletkezhetne a törvénytörő szemben olyan szokás, a melynek alapján az egyeseket meg lehetne fosztani vagyonuktól. Valósággal tehát felforgatná a szokás az egész társadalmat a maga fennálló rendjében.

Álláspontjának védelmében hivatkozik a törvényhozó hata-

¹ Megjelent Budán, 1845-ben I. Rész 76 és köv. II.

² Frank Ignác az első, a ki a jogtörténet alatt nem a források puszta felsorolását érti, hanem a jogintézmények feldolgozását. Ő ugyan a magánjoggal (s természetesen a kor felfogása szerint ezzel együtt a perjoggal is) foglalkozik, még pedig tételes szempontból, de megkísérelte felhasználni a rendelkezésre álló forrásokat, nemcsak a Corpus Juris Hungarici-t, hanem az okleveles anyagot is. L. i. m.-nak főként számos jegyzeteit. Hajnik korszakalkotó munkának nevezi ezt a művét. (L. A jogtanítás multja és fejlődése egyetemünkön. Ünnepi beszéd. Budapest, 1890. Acta reg. scient. Univers. Fasc. II. 15. 1.).

jom működésére. A törvény oly hatalmas megnyilatkozása az ország akaratának, létrejövetele olyan módon történik, hogy kizárja, hogy a hallgatag keletkező szokás szembeszálljon vele.

Frank ugyan nem engedi meg, hogy a szokás a magánjogi törvényekkel szemben törvénytörő erővel legyen felruházva, mégis valaminő szerepet akar juttatni neki itt is. Arra utal, hogy régen, mikor a törvények kevés példányban jelentek meg, sok törvény elveszhetett, a bírák nem is tudtak azoknak létezéséről. Ilyenkor keletkezhettek szokás, a mely hivatva volt pótolni a feledésbe ment törvényt.

Az elveszett törvény helyébe lépő szokás azonban nem egy ismert törvény hatását törli el, hanem egy hiányzó helyébe lép. Így tehát Frank a szokásnak már nem a törvénytörő, hanem *törvénytöltő* erejéről beszél. Szerinte tehát magánjogi jellegű törvényekkel szemben az országos szokásnak sincs döntő ereje.

A kérdés fontosságát mutatja, hogy egy másik e korbeli írónk *Geörch Illés*¹ külön értekezésben foglalkozik vele. Figyelemre méltó már az értekezés címe is: „Birjon-é a szokás még tovább is törvénytörő erővel?”

Geörch is, mint századokkal előbb Kitonich a Tripartitum vonatkozó tételeinél a római jog hatására czéloz, midőn azt mondja, hogy a Hármaskönyv ebben a kérdésben „Justinián Törvényének csaknem szakasztott képe”.

Mégis nem állítja azt, mintha Werbőczy tanítása teljesen idegen volna és nem felelne meg régi jogunk állásának. Szerinte ősi szokásainkkal lehet s kell is indokolni a szokás fölényét a törvény felett. Egykor lehetett és volt is értelme a szokás törvényrontó erejének.

Csak fegyverhez szokott vitéz Eleink ama hajdani borongós időkben, midőn szegény Hazánk majd külső Ellenségekkel csaknem szakadatlanul, majd (olykor olykor) hol vidéki, hol honnyi konkolyhintők által gerjesztett belső támadásokkal is küszködött, a folyton-folyott fegyver-forgatás között *rá nem értek* akar az előfordult ujaknál ujabb esetekre nézve nyomban *írott törvényt hozni*, akar a már az előtt hozottaknak ne talán homályos, hijános, vagy helytelen voltát üzni füzni, azokat az idők forgásához, és változó környülállásokhoz képest (mint prolog. 6. §. 12. is megkívánja) *mennyiszer annyiszor változtatni*.²

¹ Törvényes tárgyú értekezései. Pest, 1833. II. Értekezés. 16—31. II.

² Id. m. 19. I.

Geörch szavai a mai kutatás szerint is igazoltak. Az első századokban a törvényhozás működése szaggatott és bizonytalan, épen nem rendszeres, az életviszonyok változásainak megfelelő, tehát a szokás uralkodik mindenütt.

Mig szerinte is az ősi jogban a szokás nagy ereje indokolt, addig az újabb jogállapottal már össze nem egyeztethető. Hivatkozik ő is, mint Frank a „Törvényhozó Hatalom Méltóságára“ arra a „Felséges módra“, melyen a törvény létrejön, egyszerűen azt igyekszik megállapítani, hogy a törvényhozás souverainitásával nem fér össze a szokásnak törvénytörő ereje.

Eldöntöttnek tartja különben a kérdést az 1790:XII. törvényekkel, a mely nézete szerint megszüntette az országos szokás törvénytörő erejét.

A törvényzikk, a mely nevezetes, a közjogban sokat emlegetett helye törvényhozásunknak így hangzik:

Leges ferendi, *abrogandi*, interpretandi potestatem in regno hoc Hungariae, . . . legitime coronato principi et statibus ac oo. regni, ad comitia legitime confluentibus, communem esse, nec extra illa exerceri posse: Sua majestas sacratissima ultro ac sponte agnoscit, ac se jus hoc statuum illibatum conservaturam, atque prout illud a divis suis majoribus acceptat, ita etiam ad augustos suos successores involutum transmissuram benigne declaravit, status et oo. regni securos reddens, nunquam per edicta, seu sic dictas *patentales*, quae alioquin in nullis unquam regni judiciis acceptari possunt, regnum et partes adnexas gubernanda fore, expeditione patentium ad eum duntaxat casum reservata, ubi in rebus legi alioquin conformibus, publicatio debito cum effectu hac unica ratione obtineri valeret.

Másként tehát mint alkotmányos uton sem törvényt hozni, sem eltörölni nem lehet. Innét vezeti le Geörch, hogy törvényt csak törvénnyel lehet most már megszüntetni.

Csakhogy az idézett törvényzikk egész szövegét vizsgálva, világosan kitűnik, hogy a patensekkel való absolutistikus kormányzás ellen hozták. A törvény sulypontja azon nyugszik, hogy a király törvényt ezentul csak az országgyűléssel, a nemzet rendi képviselőivel egyértelműleg hozhat. Az országos szokás törvényrontó erejének kérdését e törvény alapján megoldani nem lehet.

Az 1848 előtti jogirodalom most jelzett állásának szilárdságát ismét csak a gyakorlati jogfejlődés folyamában kell kipróbálnunk és itt már az 1848 utáni jogéletet kell vizsgálataink körébe bevonni és elkísérni egészen a napjainkig, mert a törvény és szokás viszonya nemcsak történeti érdekű elméleti kérdés, hanem nagy gyakorlati jelentőségű mai jogunk szempontjából is.

Az 1848 után beállott absolutistikus idők leteltével, midőn az alkotmányosság ismét helyreállott, az 1848 után megszakadt jogfolytonosság fonalát kellett ismét felvenni vagyis visszatérni a 48-as joghoz, jogrendszerhez.

Ez a régi jog 1860-ban azonban hiányosságánál és a változott viszonyoknál fogva nem volt már minden részében használható, minthogy pedig törvényt hozni még nem lehetett, rendezésre pedig az igazságszolgáltatásnak sürgős szüksége volt, a legfelsőbb bíróság tekintélyével hozzálátott a követendő jogszabályok ideiglenes megállapításához. A munkálata, mint az „Országbirói Értekeztet” eredménye (az országbíró elnöklete alatt dolgozott) 1861-ben jelent meg.

Az ország bíróságai ezeket a határozatokat követendőnek fogadták el: így lassankint ez a különben magán jellegű munkálát átment a gyakorlati életbe, tételeit a szokás erejével látta el. Minthogy pedig az Országbirói Értekeztetnek sok 1848 előtt elavult törvényt hatályon kívül helyezettnek kellett venni, bár azokat újabb törvény el nem törölte: ezt is csak a szokás szentesíthette.

*Az országos szokás viszonya a törvényhez tehát nem változott meg sem az 1848 előtti időkben, sem 1848 után, megtartotta törvénytörő erejét ezentul is.*¹

5. A szokás törvényrontó erejének kérdése a mai élő jogba játszik át, nincs lezárva a fejlődés s nincs eldöntve a kérdés.

Van a m. kir. Curiának egy sokat támadott döntvénye: az 1896-ban hozott 63. számú u. n. holtkézi elvi jelentőségű határozat.² Ebben a legfelsőbb bíróság azokat a régiebb törvényeket, a melyek a holtkéznek (egyházi testületek; holtkéznek nevezik

¹ Az 1869 : IV. t.-cz. 19. §-a szerint is: „A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a *törvényerejű szokás* szerint tartozik eljárni és ítélni.” Vajjon a „törvényerejű” nem felel-e meg a legitima consuetudo-nak? (1498 : VI. t.-cz. 1. §.)

² Igazságügyi Közlöny 1896. V. évf. 136. l.

őket, mert az egyszer megszerzett vagyont örökre megtartják s így az mintegy holtkézbe jutott) a birtokszerzést megtiltják, többé fenn nem állóknak jelenti ki, mert a változott viszonyoknál fogva azoknak „ratio“-ja megszűnt s így már elavultak.

Minthogy pedig újabb a holtkézről szóló törvény a régieb-
beket hatályon kívül nem helyezte, csakis az országos szokás törvénytörő erejére lehetne hivatkozni: a legfelsőbb bíróságnak okoskodását tulajdonképen ide kellene visszavezetni.

Érdekes, hogy a döntvény okoskodásában a Szlemenics-
féle ratio szerepel. Nem szükséges, hogy ezuttal a felhozott
döntvény igazságának vizsgálatába bocsátkozzunk, mert ez az
adat csak annyiban érdekel minket, a mennyiben mutatja, hogy
a törvény és szokás erejének kérdése még mindig felmerül s
végleg nincs is megoldva.

4. §. A középkori és az ujkori nyugat-európai jogfejlődés vázlata.

1. Vissza kell térnünk még egyszer az 1848 előtti irodalomhoz.
Láttuk Frank és Geörch tanítását, a mely szerint az országos
szokás törvénytörő ereje 1848 előtt megszűnt. Ezzel szemben
azonban megállapítottuk a tényleges jogfejlődést, a mely ismeri
a szokás törvénydöntő hatalmát. Világosítsuk meg, hogy írónk
miért helyezkedtek szembe az 1848 előtti jogfelfogással, minő hatás
alatt állottak?

A kérdés elvezet bennünket az európai jogfejlődéshez s
kivánja, hogy a jog két nagy forrásának középkori történetét
vázlatosan megismerjük.¹ Szükséges ez nemcsak a jogi írónkra
tett hatás kiderítése végett, hanem a törvény és szokás forrás-
tani természetének teljes ismeretéhez. A jog nagy forrásainak
magyar történetéhez meg kell rajzolnunk azoknak európai hát-
terét is.

2. A kezdetleges középkori fejlődésben a legelső hatalom,
a mely a szokás erejének a megdöntésére megszólal: az egyház.
Az egyetemes egyház joga, a kánonjog a particuláris jogfejlő-
dés ellen lépett fel. Az egyetemességet akarta fentartani s ezért
kellett korlátozólag fellépni a szokásjog ellen, a mely a külön-

¹ Gierke O.: Deutsches Privatrecht. Lipcse, 1895. I. k. 160, 161 ll.

leges jogfejlődésnek kedvez és a központi törvényhozástól távol eső vidékek jogának főforrása.

A kánonjog művelői, a *kánonisták* az egyház egyetemes törvényhozását hirdették s ezért fordultak a szokásjog ellen. Segítségükre siettek a római jog középkori hivatalos művelői, a *legisták* (a *lex* = római jog, innét a *legista* elnevezés), a kik szintén szokásjogellenesek, mert ez a római jogtól eltérő (germán jogi) idegen elemeket tartalmazott.

A mint pedig a tulajdonképeni középkorban bekövetkezett a római jog receptiója (a római jog befogadása, uralma), nemcsak elméleti téren (az egyetemeken, a tanítás és irodalom útján), hanem a gyakorlati életben (a bíróságok ítélkezésénél) is, a római joggal szemben (különösen Közép-Európában) minden hazait, régiest háttérbe igyekeznek szorítani s így ezeknek forrását a szokásjogot is.

A kezdetleges ujkori fejlődés új irodalmi áramlata az u. n. *természetjogi iskola*¹ sem kedvezett a szokásjognak. A természetjogászok a természetből folyó jogi tételek örök érvényességét hangoztatják. Abból indulnak ki, hogy oly jogot lehet és kell megállapítani, mely mindenütt és mindenkor kötelező mindenkire.

Az elmélet keletkezése összeesik az ujkori állami élet és törvényhozás megalakulásával. A modern állam törvényalkotó szervezete és működése megindul és kívánja a törvényként megállapítandó jogi szabályoknak kész tömegét. A természetjog elmélkedői azonban kevés, a gyakorlati életben hasznavehető tétellel tudtak szolgálni; egy-két alapvető természetjogi tétel épen nem elégithette ki az élet sokféle, mindennapi szükségleteit.

A természetjogi bölcsekedés nem tudta megtalálni logikai módszerével a természet örök törvénykönyvét, de megtalálta a klasszikus római jog kész anyagát, egész rendszerét. Innét merített hát a törvényhozás számára, úgy tüntetve fel, mintha a természetből folyó jogi parancsok lennének ezek. Ez az iskola ilyképen csak megerősítette a római jog uralmát az ujkorban is és így szintén szokásjogellenes.

A XVIII. században a törvényhozás a kodifikáció terére lép s ezzel a középkor kezdetétől fogva észlelhető irodalmi és elméleti, szokásjogellenes áramlatok hatását fokozva gyakor-

¹ Maine : A jog őskora id. m. IV. fej. 61. és köv. II.

lati téren is a szokásjog kutfői erejének és működésének megrendítésére tör.

Minden kodifikációnál ugyanis arra törekszenek, hogy az egész jogéletet egyszer s mindenkorra kimerítően és véglegesen szabályozza a törvény. A nagy törvénykönyvek alkotói azt képzelik, hogy mihelyest meg van a kodex, le is lehet vele zárni az egész jogfejlődést. A *clausula perpetuae sanctionis*-t, az örökérvényűség záradékát kifejezetten vagy titokban ott találjuk. A törvénykönyvek készítői művöket az örökkévalóság számára készítik.

A kodexek tehát kizárják a szokásjog működését, mert különben a később keletkező szokásjog megdönthetné a törvénykönyvet. A szokást meg kell szüntetni, hogy ne legyen ereje a kodeksszel szemben, kivéve ott, a hol a törvény hivatkozik rá és azt megengedi.

Végig kísérhetjük a XVIII. századtól kezdve el egészen a legutolsó nagy törvénykönyv, a német polgári törvénykönyv létrejöveteléig az európai újabbkori kodifikációnak most jellemzett álláspontját. Látjuk, hogy még napjainkban is kísért az örökérvényűség záradéka, a kodifikáció még most is szokásjogellenes. A német polgári törvénykönyv első tervezete szerint csak olyan szokásnak lehet ereje, a melyre maga a törvénykönyv hivatkozik. De ez a tétel csak az első tervezetben található fel, a későbbi törvényelőkészítés folyamán eltűnik és maga a törvénykönyv hallgat róla.

Tudjuk, hogy a szokásjog az egész középkoron át a jognak főforrása marad s megtartja kiváló helyzetét. A folytonos irodalmi támadások, a melyeket ismertettünk, épen azt mutatják, hogy szükségét érezték legalább elméleti téren felvenni a küzdelmet ellene s működését korlátok közzé szorítani. A hol a római jog gyakorlati érvényhez jutott, ott az elméleti küzdelem részben sikerre vezetett, a szokásjog tevékenysége egyidőre csökkent, jelentősége alábbszállott.

3. Minthogy nálunk nem volt receptio, a szokásjogellenes kánonista és legista álláspont sem juthatott kifejezésre.

Már a természetjogi iskolának és ezzel együtt az állami törvényhozás ujkori működésének, különösen a kodifikációnak megtaláljuk a hatását Frank és Geörch irodalmi fellépésében a szokásjog ellen.

Nemcsak a nyugat-európai elmélet befolyásolta gondol-

kozásukat, hanem sokkal inkább a korokban, a XVIII. század végén és a XIX. század elején végbemenő kodifikáció. Ennek a hatása alatt irtak, helyezkedtek szembe az 1848 előtti felfogással s vitatták az országos szokás törvénytörő erejét.

4. A legújabb korban, a XIX. században, a szokásjoggal szembe áramlatok után az irodalomban magában visszahatás áll be. Ekkor keletkezik a *történeti jogtudomány*, a jognak történeti szempontból való megvilágítása.

Az új iránynak nagyhirű megalapítója: *Savigny*. A középkori és újkori irodalomban háttérbe szorult szokásjogot ismét kiemeli és a jog forrásai között az őt megillető helyre igyekszik juttatni. Rámutat a jog népies eredetére, a szokásjogot, mint a jognak legközvetlenebb forrását állítja oda s így mind nagyobb súlyt helyez reá. Megvilágítja a szokásjog teremtő erejét és nagy hatását.

Savigny kétségtelenül helyes uton indult el és találóan mutatott rá a szokásjog nagyfontosságú működésére, de lassankint szemben a régi felfogással maga is túlzásba esett. Az egész jogfejlődést a szokásjogra akarja visszavezetni s ezzel a jog öntudatlan fejlődését előtérbe helyezi.

A jog keletkezésénél ugyszólván mindent a szokásjognak megmagyarázhatlan erejében lát. A szokásjogteremtő erejét magasztalva, minthogy ennek lényegét megmagyarázni nem tudja, a jog keletkezését misztikus homálylyal veszi körül. Ugy, hogy szerinte már alig lehet törvényt alkotni, kodifikálni; ¹ a törvényhozás céltudatos jogalkotó működése háttérbe szorul a nép jogi meggyőződésében titkos uton keletkező jog mellett.

Savigny túlzása is maga után vont a természetes visszahatást és az be is következett úgy az elméleti, mint a gyakorlati téren. A fellépése után zavartalanul folyó nagyjelentőségű kodifikáció sikerei Európaszerte élő czáfolatot hoztak Savigny tanítására, a melynek nagy igazságait és tévedéseit az elmélet is kimutatta.

Az újkorban a törvényhozás működése rendszeres és ennek következtében a törvény a jog elsőrangú forrása lett. A jog öntudatos fejlesztése előtérbe lépett a Savigny-féle öntudatlan jogalkotással szemben. A szokásjognak, mint jogforrásnak tulhajtott dicsői-

¹ Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung u. Rechtswissenschaft. Heidelberg, 1814.

tése ezzel véget ért, azt azonban épen nem állithatjuk, hogy a törvényhozás működése így feleslegessé tette volna a szokásjogot.

Itt elérkeztünk a jogforrások fejlődéstörténetének azon szakához, a melyben mi élünk. A törvényhozás hivatott kielégíteni a társadalom minden szükségletét. Működése rendszeres, folytonosan tartó, tehát az élet fejlődését nyomon követheti.

A törvény mindenhatósága azonban csak az elméletben állhat meg. Nincs olyan társadalom és a multban sem találunk olyat, melynek jogát egyedül a törvényben találónok fel, a melynek egyedüli jogforrása a törvény volna.

A törvényhozás, akármilyen tökéletes szervezeti és működésű legyen is, nem képes a folyton változó élet igényeit kielégíteni. Gondoljunk csak a modern gazdasági élet nagy hullámozására; ezt utolérni még fizikai értelemben véve sem képes. Így mindig marad bizonyos áthidalatlan űr a törvényhozás és az élet között. Ezért válik szükségessé a szokásjog, a mely ezt az űrt kitölti szabályaival.

Jóllehet a szokásjogi szabályozás sokszor ingadozó, a gyakorlat tapogatózva keresi a szükséges szabályt, mégis épen ilyen módon válogatódik ki az a tétel, a mely az új életviszonyra legmegfelelőbb lesz. Így készíti elő a szokás a törvényalkotás munkáját, a mely gyakran csak a szokás alkotta jog egyszerű szentesítése.

Korunkkal sem záródott le tehát a szokásjog működése, folyton-folyvást ható erejét a modern törvényhozás mellett elismerjük, sőt nem is tudjuk elképzelni, hogy a szokásjog öntudatlan jogalkotása nélkül el lehetne-e a jogfejlődés.

Megmarad a szokás, mint a társadalom életszabályainak ősi forrása. Oly forrás, mely kiapadhatatlan. Kíséri az egész társadalom életének fejlődését és kiegészítő társa marad a törvénynek. Hivatott arra, hogy kielégítse a pillanatnyi szükségleteket, a melyek minduntalan fel-feltűnnek. A szokásjog a társadalom erői között a társadalomban keletkezik és első sorban fejtheti ki azon jogot, válthatja ki azon tételeket, a melyeket később a törvényhozás szentesítésével általánosan kötelező parancsként felállíthat. Ma jóformán nem látjuk ezen működést, csak egyes részeit; eredményét pedig készen találjuk.

Sokan magyarázzák a szokásjogot, sok meghatározást állítanak fel róla, de minden definíció veszélyes, mert a szokásjog, lényegét alig hogy megközelíthetjük, de ki nem fejezhetjük. Ott

keletkezik a társadalom mélyében. Ismerjük az erőket, a melyeknek nyomása alatt létrejön a tétel; ismerjük a viszonyokat, melyek kipattantották: de mégis a szokásjogot csak úgy találjuk meg, mint egy már készen levő jogtételt.

Sokan állítják, hogy a szokásjog nem egyéb, mint a népjogi meggyőződésének kifejezése, de ez a meghatározás sem visz közelebb a szokásjog lényegéhez. Tarthatja valaki a szokásjogot a nép öntudata megnyilatkozásának, de csalódik, ha azt hiszi, ezzel meg is magyarázta a szokásjog belső lényegét. Bármilyen más meghatározást vagy magyarázatot is vegyünk elő, mindig kielégítetlenül maradunk, mert itt közeledünk az egész társadalom életszervezetéhez, azon nagy tényhez, melynek lényegébe talán sohasem fogunk behatolni tudni.

A szokásjog az ősi forrás, a melyből a jog kezdettől fogva táplálkozik, a mely napjainkig is a legalkalmasabb arra, hogy a törvényhozásnak segítsen betölteni az ürt, mely a törvény és az élet között az idők folyamán előáll. Magából az életből származik számtalan tétel, melyeket a szükségletek hoztak létre s ezek aztán a törvényhozás világos formájában, a törvényben nyilatkoznak meg.

Ez a szokásjog mai viszonya a törvényhez.

NEGVEDIK FEJEZET.

A kiváltságról (privilegiumról).

1. A törvény és a szokás mellett jelentőségben ez utóbbi után következő harmadik forrása a jognak: *a kiváltság, a privilegium*.

A kiváltság, mint jogforrás, még ma is létezik ugyan, nem szűnt meg, de nagyon lassan működik, jóformán teljesen elapadt. Régen, különösen a középkorban a kiváltság bőven ontotta a jogtételeket. Ma csak szórványosan jelenik meg egy-egy olyan tétel, a melynek eredete a privilegiumhoz vezet.

Ha most már a kiváltságnak a jelentőségét nézzük a *szokásjoggal* szemben: azt fogjuk találni, hogy míg a régi jogéletben a kiváltság működése mindjárt a szokásjogi után jön, addig ma már azzal kutfői jelentőség tekintetében össze se hasonlítható.

A mi pedig a *törvényt* szemben való helyzetét illeti: megállapíthatjuk, hogy a régi jogban a kiváltság még a törvényt is fontosabb, gyakorlatibb szerephez jut; ma azonban mellette egészen eltörlőd.

A fejlődésnek abban a szakában, a midőn a törvényhozás működése még nem volt rendszeres, a törvény, mint kivételes jelenség fordult elő, a kiváltság sokkal nagyobb tömegben és gyakrabban láthatta el az életet szabályokkal, mint a törvény.

2. A kiváltság a középkor jogának jellemző forrása, talán még jellegzetesebb ennek a kutfői szereplése, mint a szokásjogé.

A privilegium megfelel annak a társadalmi életnek, a melyet mi a régi jogban, különösen a középkorban ismerünk és ki is fejezi azt a különbséget, a mely az ujkori és középkori életet egymástól elválasztja.

A régi társadalom teste nemcsak a társadalmi helyzet, vagyoni különbség, élethivatás szerint, hanem a jog szempontjából is különböző rétegekre, osztályokra, rendekre bomlik. A jog az egész társadalmat felosztja osztályokra, rendekre: az egy és ugyanazon állam lakosai között különbséget tesz. De még ezzel az elkülönítéssel sem éri be. Nemcsak a szerint tesz az emberek között különbséget a jog, hogy felsőbb, vagy alsóbb rendűek és a rendeken belül melyik osztályhoz tartoznak, hanem még a társadalom egyes osztályaiban sincs meg az egyenlőség. Így az egymástól a jog korlátaival elválasztottak, más és más joggal felruházottak állanak egymással szemben.¹

Ugyanaz a jellegzetes vonása a középkori társadalom jogának, mint a művészetének, a gotikának. Nemcsak az arányosság, az egyenlőség esztétikai elvei uralkodnak benne, hanem főként a különfésülés, változatosság, egyenlőtlenség. Alig van egy gotikus cziráda, torony vagy szobor, a mely a másikhoz hasonlítana, mindegyik eredeti, különálló alkotás. Így a jogban is jóformán minden embernek más a jogállása, a jogi helyzete, a szerint, hogy mennyi kiváltságot vagy ennek mily körét tudta magának az illető kiküzdeni.

A fejlődés folyamán azonban mind nagyobb lesz a törekvés — és ez jellemzi a fejlődés irányát — megszüntetni a jogban minden különbséget, kivételt és eltérést az uralkodó szabálytól.

Így ma mind a törvényhozás, mind a szokásjog szabálya egyformán áll a társadalom minden tagjára, tekintet nélkül arra, hogy milyen társadalmi osztályhoz tartozik az illető. Ha különbséget tesz a mai jog is az emberek között, bizonyos hivatási ágak, foglalatosság, mesterség szerint ennek a külön szabályozásnak az alapelve nem a jogegyenlőtlenség, mint a középkorban volt, hanem az illető hivatás különleges természete kívánja meg a külön szabályozást.

Mig tehát az ujkori államot és társadalmat a jogban és jog előtt való egyenlőség, a régít, különösen a középkort a jogban és jog előtt való egyenlőtlenség jellemzi.

¹ Illés: Az Anjou-kori társadalom és az adózás. Budapest, 1900. 18. 1.

A középkori társadalomban uralkodó jogegyenlőtlenség elvénél fogva olyan jogforrásra volt szükség, a mely alkalmas az egyenlőtlenségnek, szétdaraboltságnak, külön jogi helyzetek megteremtésének kiszolgálására. Ez a jogforrás, a mely az egyenlőtlenséget legjobban kifejezésre juttathatta: a kiváltság. A privilegium minden egyesnek, családnak, községnek stb. más és más jogi helyzetet teremthetett. Mindenütt biztosíthatta a különleges jogi pozíciókat.

A kiváltság a középkori felfogás világában a jognak látható, tapintható forrása. A pecséttel ellátott pergamenre irt jog, a melyet egyes vagy testület megszerzett, úgy tűnik fel a régi társadalomban, mint a jog legbiztosabb forrása.

A privilegium a középkor törvénye. Azt találjuk, hogy a törvényeket is kiváltságoknak nevezték és a királyi végzemények jelölésére a privilegium és decretum kifejezéseket felváltva használták, a mi fennmaradt egész a mi korunkig. A középkori törvény (decretum) privilegiális formába, ünnepélyes kiváltságlevélbe foglalva jelent meg. Így van ez az egész európai fejlődésben¹ és nálunk is.

A középkor jogi öntudatában a törvény is úgy tükröződik vissza, mint kiváltság, a mai jogász szemléletben a kiváltság nem más, mint a törvénynek egy bizonyos faja, *lex specialis*. Ha tehát a középkori jogéletben a törvényt tartják is a kiváltság nemének, holott megfordítva a kiváltság a törvénynek különös neve: mégis a kettőnek közösségét felismerték.

Ha előveszünk ma egy privilegiumot, látjuk, hogy az lényegében oly törvény, a mely bizonyos meghatározott személyre, vagy személyek körére vonatkozik. A törvény és kiváltság kibocsátója ugyanaz, csak a törvény alkotója biztosíthat különleges, kiváltságos helyzetet. A főkülönbség a törvény és a kiváltság között az, hogy a törvény szerint mindenki, a kiváltság szerint pedig csak az, a kinek a számára készült, elégítheti ki a maga igényeit. Az előbbi mindenkit, az utóbbi csak egyeseket tesz kedvezményezetté.

A középkorban egyrészt a kiváltságlevélben találták legjobban megérzésként a jogot, másrészt éppen ebből a felfogásból kiindulva minden olyan jogot, a mely nem a szokás útján jött létre, a kiváltságból eredőnek képzeltek el. Minden okmányt,

¹ Hajnik I.: Egyetemes európai jogtörténet. Budapest, 1891. 249. l.

a mely jogot állapított meg vagy biztosított, kiváltságlevélnek neveztek (p. o. ítéletet, szerződést, stb.).¹

3. Nézzük most már a *kiváltság viszonyát a törvénnyel és szokással szemben*: Vizsgáljuk meg a most ismertetett kútfő erejét.

Megállapíthatjuk, hogy a privilegium nem helyezkedhetik a törvénnyel szembe, nem ronthatja le a megelőző törvény parancsát. De nemcsak a törvénnyel szemben jut kifejezésre alárendelt jogi helyzete, hanem a szokással szemben is.

Werbőczy maga is jelzi, hogy a gyakorta felvetett kérdésben: vajjon a kiváltság eltörli-e a végzeményt (decretum) és viszont a végzemény megszünteti-e a kiváltságot? „sokan sokfélét beszélnek és különböző véleményben vannak és mindkét részről lehet némi bizonyítékokat felhozni.”²

Mutatja, hogy a régi jogéletben minő küzdelem folyt a különleges jogi helyzeteket biztosító kiváltságok kivívása, megőrzése érdekében, mégis a Hármaskönyv II. részének 11. czime a bevezetésben kimondja:

Alio modo potest considerari privilegium; in quantum non ex mera principis autoritate procedit, hoc est: quod princeps non habet justam, legitimamque facultatem concedendi tale privilegium; quia vergit in praejudicium aliorum, vel quod juri communi, ac constitutioni generali praejudicare dignoscitur.

A kiváltságnak, mint jogforrásnak, különleges természetét kifejezésre juttatja az a tétel, hogy a privilegium után hozott ellenkező törvény csak akkor törli el a kiváltságot, ha ezt *kifejezetten teszi*.

Ezt világosan kifejti Werbőczy a II. rész, 8. czimének 1. és 4. §-aiban:

§. 1. Quanquam multi multa dicant, aliterque, et aliter sentiant, et pro utraque parte probationes nonnullae in medium afferri queant; nos tamen generaliter omnium, et omnia privilegia per jus commune, seu decretum tolli, et invalidari tenemus: In casibus illis, quibus expresse facta fuerit in generali constitutione mentio.

¹ Hajnik I.: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 277. l.

² Hkv. II. r. 8. cz. 1. §.

§. 4. Privilegium autem, cui non fuerit expresse derogatum per legem contrariam, vel generale decretum ; non invalidatur : prout superius de consideratione, et intelligentia decreti latius habes.

A később keletkezett kiváltság nem ellenkezik tehát a törvénnyel vagy a szokással, de a törvénynél *korábban* keletkezett ellenkező kiváltság megtartja a törvénnyel szemben is erejét, ha a törvény hallgat róla.

Ha a kiváltságnak erejét nagy jelentőségének megfelelőleg nem is sikerült odáig fokozni, hogy a törvényt megdöntse, mégis annyira emelkedett kútfői ereje, hogy a törvénnyel ellenkező kiváltság is megállhat. Épen ebben látjuk legjobban kifejezve a privilegiumnak, mint középkori jogforrásnak sajátos helyzetét.¹

¹ Király: Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre. I. k. I. Bevezető rész: a nyugati alkotmány- és jogfejlődés a kezdő középkorban. II. Magyar alkotmánytörténet a középkorban. Budapest, 1908. 15. és 16. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A helyhatósági jogról (statutumról).

1. A kiváltság körében jelenik meg és létezését is ennek köszönheti a régi jognak még egy forrása: a *helyhatósági jog, a statutum*.¹

A kiváltságok által jogilag megteremtett és fenntartott nagyobb különbségek, a melyek nemcsak egyes egyéneket, hanem nagyobb területen élő és a többiektől gazdasági, faji vagy politikai tekintetben elválasztott embereket, ezeknek meghatározott csoportjait jellemezték, voltak kiinduló körei a további fejlődésnek.

A privilegium teremtette meg az alapot, a melyen a különféle testületek és közönségek jogfejlődése megindult. A társadalomnak egyes részei, a melyek területileg vagy más szempontokból (p. o. fajilag) is különválaszthatók, megkapják a kiváltság útján, hogy önmagukra nézve saját, külön életviszonyaiknak megfelelő jogot alkothatnak. Ezen, a kiváltsággal együtt nyújtott jogalkotás joga: a *jus statuendi*. A *jus statuendi*vel felruházottak tehát saját életüknek különleges viszonyait maguk szabályozhatják. Az így keletkezett jog *helyhatósági jog*, mert azoknak a jogszabályoknak összessége, a melyeket bizonyos hely magára nézve alkothat.

A magyar jogélet kezdetén még csak igen szűk körben lehet szó a helyhatósági jogról, de később a városi, a megyei élet

¹ Hajnik I: Magy. Alkotmány stb. előbb i. m. 278. l.; u. a. Európai jogt. cz. i. m. 250. l.

fejlődésével mind nagyobb tért nyer. Ebből a forrásból meritjük főként a városi jog szabályait, továbbá a jászok-kunok, magyarországi és erdélyi szászok, a székelyek és horvátok jogának emlékeit.

Mig a statutarius jog szülője, a kiváltság ma már alig tesz számot, addig a helyhatósági jog a mai tételes jognak is fontos kutfeje.

2. A *statutum*nak a többi forrásokhoz való viszonyára nézve elhatározó, hogy a *privilegium* alfaja. Ebből következik, hogy a *statutum* sem ütközhetik a törvénybe vagy az országos szokásba.

Ezt tanítja világosan a Hármaskönyv III. részének 2. címe a 2., 5. és 7. §-okban.

A 2. §. a dalmátok, horvátok, szlavenok és az erdélyiek *jus statuendijéről* szól:

Unde licet Dalmatini, Croatienses, Slavonienses, et Transylvanienses, in homagiorum, et birsagorium solutionibus, aliisque certis causarum processibus, et terminorum observationibus (sicuti infra clarius dicitur) alia et alia consuetudine, a nostra longe discrepante utantur; utendique et fruendi habeant auctoritatem; et inter se, modo quoque, illis simile aliquid, de consensu principis *statuere*, et ordinare possint: contra tamen *generalia statuta*, et decreta regni hujus Hungariae; et contra judicia, judiciariasque deliberationes, super facto bonorum, et jurium possessionariorum, in curia regia, per judices ordinarios administrari solita, celebrarique, et pronunciari consuetas: nil quidquam constituere possunt, nullamque *statuendi habent facultatem*.

Az 5. §. a megyei helyhatósági jogra nézve állítja fel a tételt:

Sic etiam in diversis comitatibus, diversas constitutiones, super agrorum, pratorum, sylvarum, et fluviorum custodia, vel molendinorum statu, atque proventibus, et aliis ejusmodi rebus; imo et terminorum, ac processuum observationibus; ut scilicet hic breviori, et ibi longiori processu, causa in sede judiciaria comitatus, coram comite parochiali mota terminetur; sana inter sese deliberatione praehabita, facere quidem et *stabilire* possunt: generali tamen *decreto* totius regni, atque vetustae, et approbatae consuetudini curiae regiae, in judiciis observari (ut praemittitur) solitae; praedjudicare, ac *derogare nusquam possunt*.

Végül a 7. §. a városi statutarius jogról adja elő:

Et hoc modo, civitates quoque liberae; nec non mercatores, ac institores, sartores, pellitices, sutores, cerdonee, et alii opifices, in ipsorum collegio, et inter sese, *statuta condere possunt*: consensu principis accedente: dummodo hujusmodi statuta, justa et honesta, fiant, aliisque et aliorum libertatibus, ac juribus damnum et praejudicium non inferant. Quae, sicuti praefertur, in eorum duntaxat medio valent, atque durant.

HATODIK FEJEZET.

A birói gyakorlatról.

A helyhatósági jog mint forrás, a privilegiumhoz tartozik, s annak egyik kiváló jelentkezési alakja. Így van a szokásjognak is egy fontos és kiemelendő faja, a mely a jogtételek bő forrása volt mind régen, mind ma s ez a törvénykezési, a *birói gyakorlat*.

A birói gyakorlat főként az ítéletek nyomán támad; a többi esetben egy és ugyanazon módon és eljárással hozott ítéletek lassankint hasonló eljárást, jogi elbánást követelnek. A bíróság ugyanazon tényálladéokra, viszonyra ugyanazt a szabályt fogja alkalmazni és ha már egyszer alkalmazta, akkor ez irányadóul szolgál a következő ítéleteknél (*praejudicium*). Hasonló ügyekben hasonló ítéletek támadnak.

A birói gyakorlat lényegében nem más, mint a szokásjognak a bíró által való megállapítása. A leginkább és legbiztosabban a birói gyakorlatban találjuk meg a szokásjogot.

A birói gyakorlatnak, mint kútfőnek, jelentőségéről szól a Hármaskönyv, akkor, a midőn a hazai szokásjog eredetét fejtegeti a II. rész 6. czimében a 11. §-ban:

Tertio vero, et ultimo: ex iudicium ordinariorum regni sententiis, literisque adjudicatoriis iteratis; imo pluribus vicibus uno et eodem ordine, ac modo, processuque latis, et confectis, ac executione iudica roboratis; consuetudo ipsa emanavit.

A birói gyakorlat az Árpádházi királyok alatt még kisebb jelentőségű; az Anjou-kortól kezdve azonban, midőn a bíraskodás már állandóan szervezett bíróságok kezébe jut, mind rendszerebben működik és ezzel nagyobb fontosságra tesz szert. Ezután az egész középkoron át jelentőség tekintetében mint a szokásjog elsőrendű alakja szerepel.

A régi jognak tehát tulajdonképen két főforrása van: a törvény és a szokás. A törvényhez tartozik a privilegium és a statutum. A szokásnak legnevezetesebb jelentkezési formája a birói gyakorlat.

HETEDIK FEJEZET.

A jog területe.

1. §. Az országos és a particuláris jogok rendszere.

1. Nézzük most már, hogy a jellemzett jogforrások milyen terület felett uralkodnak? Határozzuk meg a források uralmi köreit: a jog területét.

A *mai jogban* erre a kérdésre is, úgy mint a jogforrására, sokkal egyszerűbben lehet felelni. Az a terület, a mely felett a jog uralkodik, egységes. A szabály az, hogy az állam területén élő polgárok ugyanabból a forrásból fakadó ugyanazt a jogot vallják magukénak. Mindenki ugyanazon állam területén ugyanazon jog uralma alatt áll. Ez legalább is az uralkodó elv és ennek a megvalósításán dolgozik a modern törvényhozás. A jogterület kérdése mind egyszerűbbé válik, kivéve ha kilépünk ugyanazon állam kereteiből. A nemzetközi jogban a jogterület kérdése bonyolódottabb, bár itt is megvan az irányzat a nagyobb-szerű egységesítés felé.

Egészen más a helyzet a középkori jogban. Ugyanazon ország területén számos kisebb vagy nagyobb forrás van, a melyek különböző területre terjesztették ki a maguk hatáskörét. Az emberek különböző körei más és más forrásból merítik a jogot. Egy ország területe fel van aprózva és számos jogforrás látja el a hozzá tartozók jogi szükségleteit.

A jog területe tehát nem egységes, hanem annyi jogterület van, a hány forrás.

2. A most feltüntetett ellentét a mai és a régi jog között feltalálható a mi jogfejlődésünkben is, bár a régi magyar jog ebben a tekintetben lényeges eltérést mutat az egyetemes európai joggal szemben. A középkori magyar jog, bár a jogterület itt sem egységes, mégsem ismeri a jogterületeknek azt a sokféleségét, a mit nyugaton látunk. Az ellentét tehát a jog területének kérdésében kisebb a régi magyar jog és a modern jogok között, mint általában véve a középkori jog és a mai jog közt. Ha a magyar társadalom eltérő szervezeténél fogva nem is érhetne el a mai állapotot, de ahhoz minden esetre közelebb állott.

A régi magyar jog forrásai a társadalom egyazon osztálya felett az egész ország területén közösek, egységesek. A társadalom bizonyos osztálya felett az ország egész területén ugyanazon jog uralkodik.

Az a jog, a mely az ilyen forrásból fakad, *országos jog*, mert az egész országra terjed ki, habár nem is az egész társadalomra, ennek minden osztályára; *közönséges jog*, mert ugyanazon társadalmi körön belül (ugyanazon osztályban) mindenkit egyformán illet.

A német, francia, olasz területen az egy és ugyanazon osztályhoz tartozóknak sincs országos, közös joguk, mert ha ugyanazon társadalmi körhöz valók is, az ország területén különböző helyeken lakók más-más jog szerint élnek. Mig külföldön az apró kis források egész hálózata vonja be a társadalom testét, addig a magyar föld egész területét egy-egy hatalmas folyam öntözi; ha nem is jut mindenkinek ugyanabból a vízből, de az egy folyamhoz tartozók az egész országban részesülnek ugyanannak a folyamnak a vizéből.

Európaszerte a kis területek, a *pars joga* uralkodik; a *partikuláris* jogok darabolják szét a nemzet testét, Magyarországon az egész terület áll előtérben, az *országos jogok* uralkodnak. Nálunk az országos jogok rendszerét, külföldön a *partikuláris jogrendszer*t látjuk.¹

3. A jogterület kérdésének teljes megvilágítása végett vizsgáljuk meg, minő viszonyban állanak nálunk egymáshoz az országos és a *partikuláris jogok*?

¹ Hajnik Európai jogt. előbb i. m. 293 és köv. II.

A külföldi jogélet ugyanis szintén ismeri az országos jogokat, ép úgy mint a miénk a particuláris jogfejlődést. Egészen más azonban az országos és a particuláris jog egymáshoz való viszonya a nyugaton és nálunk. Mig külföldön az országos jogok a particulárisokkal szemben kivételes állást foglalnak el, addig nálunk a particuláris jogok foglalnak el kivételes helyzetet az országos jogokkal szemben azzal a rendeltetéssel, hogy az idők folyamában az országos jogba olvadjanak bele.¹

Külföldön az országos jog mint kisegítő (subsidiarius) jöhet számba. Minden olyan esetben, midőn a particuláris jog nem intézkedik, az országos jog szabályai szolgálnak kisegítőül. Nálunk is kisegítheti az országos jog a particulárist, ha a particuláris jogban hiányzik a szabály. A lényeges különbség az, hogy mig külföldön a particuláris jogtól, mint uralkodótól függ, hogy mennyiben lehessen segítségül hívni az országos jogot, addig nálunk az országos jog lévén az uralkodó, ez szabja meg azokat a kereteket, a melyek között a particuláris jogok mozoghatnak, tehát ekként meghatározhatja a mértéket is, a mely szerint szabályai a particuláris jogban is érvényesülhetnek.

Magyarországon az országos jog parancsol, a particuláris jogok ez alá vannak rendelve, nyugaton megfordítva a particuláris jog a kötelező és az országos valóban csak kisegítő. Hajnik találó képét használva, Magyarországon a külön jogok ágai voltak mintegy a jogéletnek, mig nyugaton a gyökereket alkották, melyekből egységes jogélet csak hosszú idő múlva fakadhatott.²

4. Az országos jognak *három* ága van: legelőbb keletkezett és mindenek felett uralkodik az országos *nemesi* jog, jóval később a polgári rend megalakulásával jön létre az egész országra kiható közönséges *polgári* jog, végül keletkezésre és helyzetre nézve is utolsó az országos *paraszti* vagy *jobbágyi* jog.

A törvény, a szokás és a kiváltság jogterülete az egész ország. Ezek uralkodnak, mint jogforrások az egész ország területén és arra kiható egységes jogot fejlesztenek.

A particuláris jog főforrása a kiváltság, illetőleg a helyhatósági jog (statutum), mig az országos jog főként a szokásból, kiváltságból és a törvényből ered.

¹ Hajnik Magy. Alkotmány stb. előbb i. m. 271. l.

² U. o. 271. l.

2. §. A magyar jogfejlődés magyarázata.

Miután megállapítottuk a magyar jogfejlődésnek e téren észlelhető fontos különbségeit, áttérhetünk az eltérő jelenségek *magyarázatára*.

Mi az oka annak, hogy míg külföldön a particuláris jogok rendszere fejlődik ki előbb s csak a középkor vége felé jönnek az országos jogok, s ekkor is csak nagy nehezen tudják leszorítani a particuláris jogokat, addig nálunk már századokkal előbb végbement a jog egyesülése nagyobb körökben : az országos jog megalakulása ?

A közvetlenül szembetűnő okok között az európai jog particularismusának magyarázatánál utalni szoktak az állami életre, a kor közjogi állapotára. Röviden kifejezve — úgy szokták mondani, — hogy külföldön uralkodott a hűbériség, a melynek következménye a particulárizmus ; nálunk nem volt hűbériség és ezért nem fejlődhetett ki a particulárizmus sem.

Ezzel a magyarázattal rendszerint be is érik, pedig ez a magyarázat nem oldja meg a kérdést, hanem csak tovább háritja a megoldást. Méltán kérdezhetjük, miért uralkodott külföldön a hűbériség és miért nem juthatott érvényre nálunk ?

A hűbériség a nomád nép letelepedése után beálló kezdetleges földmivelő élet jogi következménye. A hűbéri rendszer a földön alapuló gazdasági élet szervezése.¹ Az együttműködés a földmivelő élet lehetőségeinek, előfeltételeinek megteremtésére vonatkozik. A letelepedés után a bekövetkező új élet szabályozásának a földdel vonatkozásban kell történnie. Így a területek élete jellemzi ezt a kort. A letelepedés után bekövetkezett földmivelésnek gazdasági rendszere nélkül nem lehet megérteni a hűbériséget.

A letelepedés következtében a most jellemzett életviszonyoknak nálunk is létre kellett jönniök és kétségtelen, hogy bizonyos mértékig létre is jöttek.

Az okok kifejtésében egy lépéssel tovább mentünk, mert nem elégedtünk meg azzal, hogy a particulárizmus közvetlen

¹ Illés : Az ujkori alkotmányfejlődés elemei. (XV. század második fele és XVI. század.) Budapest, 1898. 117 l.

okául a hűbériséget mondjuk, hanem a hűbéri rendszer okát is feltártuk a földmivelő életben. De ha így tovább is jutottunk, még mindig nem világíthattuk meg, hogy miért nem fejtette ki nálunk is a hűbériség hatásait úgy mint külföldön?

A nálunk megállapítható egységes jogfejlődésnek *közvetlen* oka ugyanott kereshető, a hol az európai particulárizmus felszínes okát találjuk meg: az állami életben. A magyar társadalmat is bontogatta a hűbériség, itt is meg volt a társadalmi élet földhöz-kötöttségének a következménye. Nem jutott azonban teljes uralomhoz, nem bontotta fel a társadalmat apróbb körökre. Ennek oka nemcsak az, hogy az európai hűbériség ide már későn, hanyatló korában meggyengült erővel jutott el, hanem hogy *egységesebb* társadalmat talált.¹

Itt jutunk el a mélyebben fekvő okokhoz: miért volt a magyar társadalom sokkal egységesebb, homogenebb mint az egykoru nyugat-európai?

*Elhatározó és végső ok: az ország földrajzi helyzete és az ennek megfelelő letelepedés módja.*²

Tudjuk, hogy a magyarság a honfoglalás idejében még félnomád életet folytatott s azt is tudjuk, hogy az ilyen népnek nagy s lehetőleg sik területre van szüksége. A magyarság valóban — mint azt Biborban született Konstantin császár adataiból is következtethetjük³ — a Kárpátok övezte nagy medencének sik területeit a Duna, Tisza és folyóik mellékét foglalja el a maga számára. Az etnologikus vizsgálat szerint is⁴ a

¹ Illés: Ujkori alkotmányfejlődés stb. cz. i. m. 153. l.

² Illés: A magy. társ. és állam szervezete stb. előbb i. m. 57. l.

³ Magy. honfoglalás kútfői. 126. l. 40. fej. Konstantin leírása szerint a magyar törzsek a megdöntött nagymorva birodalom, a Duna, Tisza és mellékfolyói melletti földet szállták meg.

⁴ Herman Ottó: A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok. Budapest, 1909. Különösen 1—28. ll. L. még a 115. és 116. l.:

„A görög íróknak a szittyák nomád életét festő adataiból és abból, hogy a magyarság a honfoglalás előtt egyazon helyen szintén nomád életet folytatott, úgy a mostkori pásztorélettel való viszonyításból, mindezekből elfogadhatóan folyik, hogy őseink, mint hatalmas állattenyésztő s ezen az alapon harcra alkalmas nomád nép szállották meg *különösen a magyar föld sik, folyóktól átszelt rétségeiben, lápokban, mocsarakban, ingoványokban, de kiváló füves legelőkben is gazdag Alföldjét*, mely természeti tulajdonságainál fogva kedvezett az állattenyésztő nomád életmódnak, más szavakkal: egyezett az elhagyott területek természeti viszonyaival.“

törzsökös magyarság a legnagyobb tömegben a Duna, Tisza mellett és közén lakik még ma is. A földrajzi helyzet mintegy természetes lakóhelyül kínálja a keletről nyugat felé tartó harcziás nomád népektől szorított magyarságnak, a nagy hegységektől majdnem körös-körül, de különösen kelet felől védett alföldet.¹ A magyar törzsek tehát a nagy folyamok természetes közlekedő vonalai mellett kezdik meg a letelepedést. A folyamok nem választják el a társadalom egyes részeit, mint a járhatatlan hegyek, az ősrendeteg erdők, hanem összekötik őket. Az egész magyarságnak folytonos együttműködése, közös élete lehetséges lesz.

A magyarság zöme az alföldi élet egyforma hatásai (égelji viszonyok, életmód stb.) alatt² egységes maradhat, közös vonásait

„Azonban az a „hatalmas állattenyésztő“ nem a számbeli, hanem leginkább a szinte csodás értelmi erőre vonatkozik, arra, a mely e nép intézményes ősi szervezetében szól hozzánk, a mely egyetlen valódi tényezője annak, hogy a nemzet az elfoglalt területen, melyen előtte annyi nép pusztult el, megvetette a lábát és fennmaradhatott mind e mai napig, tehát — nyomatékkal mondvá — véghezvitte ezt, noha a megszállás idejében és sokszorosan azon innen is, aránylag csekély számu volt.“

„E mű fejtegetéseinek során később meg fogjuk látni, hogy az elfoglalt Alföld természeti viszonyainál fogva, melyeket a magyar nép valóban bámulatosan fel tudott használni, hogyan maradhatott meg oly időben is, a midőn a köznapi történeti fölfogás szerint irtó dúlásoknak volt kitéve, a minő a tatárjárás, a törökvilág volt volna; nem is szólva azokról a meszterkedésekről, a melyeket idegen, nagy értelmi erő folytatott azért, hogy a nép életerejét gyökerében ronthassa meg.“ Nagyban és egészben megerősítik ezek a jelen munka főszövegében kifejtettek alaptételeit. Az egésznek gondolatmenetét és főtételeit azonban már az 1908-ban, tehát Herman O. könyve előtt megjelent tanulmány (A magy. társ. és állam szervezete stb. cz. i. m. 57. l.) tárgyalja.

¹ „És mégis van egy viszonylat, a mely a terület őskorát a magyarsággal egybekapcsolja. Ez a viszonylat a Nagyalföld természeti viszonyaiban rejlik, a melyek az ismeret mai állása szerint, az ősembert kizárták, a magyarságnak ellenben, kialakulásának azon a fokán, a melylyel a honfoglalás korában birt, kedveztek, mert szerfölött alkalmasak voltak a nomád formában üzött állattenyésztés, halászat és vadászat gyakorlására, azonfelül *kitűnő alkalmakat nyújtottak a megvonulásra, a mi egy kisebb számu népelemre nézve, mely nagy néparadatok útjába telepedeti, főfontosságú volt.*“ Herman O. i. m. 346. l.

² „A mi ebben döntő volt, ez az a természethistóriailag és tegyük hozzá élettaniilag is megerősített tény, hogy egyazon terület ugyanazon természeti viszonyai, az életmód tekintetében ugyanazon hatást gyakorolják mindaddig, a mig kozmikus vagy más behatás folytán lényegesen meg nem változnak. Ez azonos Bukle ismert tételével.“ U. o. 347. l.

megtarthatja, egyszóval egységesen fejlődhetik. Így szűnhetik meg a nyolcz törzs különállása és következhetik be a törzseknek egy nemzetté olvadása.

A földrajzi helyzet és a letelepedés módja magyarázza meg tehát a magyar társadalom egységes gazdasági, politikai életét és ennek megfelelő egységes szervezetét, sőt ennek fenmaradását is. Egységes lévén a magyarság letelepedése, egységes lett egész életfolyamata és joga is.

Igy lesz érthető az a különbség, a mely már elég korán elválasztja a magyar jogfejlődést a nyugat-európaítól. Így teremhet meg az egységes köztudat vagy közszellem s így állhat elő az egységes magyar állam országos jogrendszerével s ellensúlyozhatja, küszöbölheti ki a nyugatról beszivárgó hűbéri (particularistikus) hatásokat.

A most kifejtettek ellenpróbáját ejtjük meg, ha azt vizsgáljuk, *hol találhatók fel nálunk a particuláris jogok?*

Ha csak egy pillantást vetünk a particuláris jogok területeire, látjuk, hogy azoknak legfontosabbjai nagy többségükben az ország szélein jelennek meg, a hegyek és erdők által elválasztott részekben.

Kezdhetjük északon a szepesi szászok particuláris jogával s folytathatjuk kelet felé Erdélyben a székelyek, szászok külön jogterületeinek megállapításával s végül délen a horvát, szlapon vidékek felemlítésével mintegy bezárjuk azt a körutat, a melyet így tettünk az országot övező hegyek között.

Igaz, hogy az ország sík vidékén a magyarság által elfoglalt területen is találunk jelentős particularis jogot, p. o. a jászokok külön jogát. Ennek a létrejövetelénél a *faji* különbség szerepelt. Ez az etnikai tényező választotta el a társadalomnak ezt a részét a többitől.¹ Ilyen természetű particuláris jog azonban sokkal kisebb számban fordul elő, mintsem hogy megdönthetné a fenti tételünket.

Mondhatjuk tehát, hogy nem pusztán a faji különbség teremti meg a particuláris jogot, hanem a területi különállás szintén hozzájárul a külön jogok keletkezéséhez. Az országos jogok létrejövetelét egyenesen a terület (földrajzi helyzet) hatásának tulajdoníthatjuk és a particuláris jogok keletkezésénél is megállapíthatjuk annak nagy befolyását.

¹ Így a társadalomnak fajilag különvált és meghatározott része volt a zsidóság is. L. Illés Anjou-kori társadalom stb. id. m. 14. l.

MÁSODIK CZIM.

A jog megismerési forrásainak (*Fontes cognoscendi*) története.

ELSŐ FEJEZET.

A törvény és szokás egymáshoz való viszonya. A kodifikáció.

1. Minthogy ismerjük a régi jog forrásait, megismerkedhetünk a forrásoknak termékeivel. Lássuk minő művekben vannak lerakva, összefoglalva a források működésének az eredményei.

A jogforrások lényegének, természetének vizsgálata után következik a forrástan második része: a források működésének feltüntetése. A mint a régibb jogirodalom rendszerében is tanították: a *fontes juris* után kell foglalkozni a *fontes cognoscendivel*.

A törvény és szokás termékeinek ismertetésével kezdjük el vizsgálódásainkat. Itt is a két nagy forrásnak egymáshoz való viszonyát kell szemügyre vennünk, mert így tudjuk legjobban méltányolni működésöket.

Tudjuk, hogy a törvény a régi jogfejlődésben nem játszott vezető szerepet. A törvényhozás működése később az által nyert fontosságot, hogy *megindította a másik forrás — a szokásjog — eredményeinek összefoglalását*.

A törvényhozás a szokásjog működését minden téren meg akarja szorítani, feladatának teljesítését át akarja venni. A *szokásjog helyébe a törvényt*, a régi jog nyelvén: *a nem írott jog helyébe a jus scriptumot* (így fejezik ki Mátyás Decretum majus-a¹

¹ Bevezetés 2. §.

és a Hármaskönyv Approbatio-ja)¹ akarja léptetni. Ez a kodifikáció eszméje, a mely a XV. században jelenik meg először s azután folyton folyvást találkozunk vele el egészen 1848-ig, sőt ezután is.

A törvényhozás törvénykönyvbe akarja foglalni a jogot: ezt azonban megvalósítani nem tudja. A mit a törvényhozásnak elérni nem sikerült, azt a szokásjog viszi végbe. Nem a törvény, hanem a szokásjog ereje érvényesül itt is: a mit törvénytől nem lehetett megtenni, ahhoz a szokás erejével lehetett eljutni.

Bármennyire törekszik a törvényhozás összeszorítani a szokásjog működését és elfoglalni helyét, a szokásjog az egész fejlődésen keresztül megőrzi befolyását. Midőn tehát a törvénynek és szokásnak termékeit vizsgáljuk a történeti fejlődés folyamában, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a két forrásnak egymáshoz való viszonyát, a melyet előbb állapítottunk meg. Ebből a szempontból tekintve *ez a forrástani rész tulajdonképen nem más, mint a magyar kodifikáció története.*

2. Mit jelent a kodifikáció? Miért kell kodifikálni? Megvoltak-e a XIV. század végén illetőleg a XV. század elején azok a feltételek, a melyek mellett a magyar jogfejlődésben is be kellett következni a kodifikációs törekvéseknek, megfelelt-e a magyar jogfejlődés azon szakának, a melyben mindenütt megindul a kodifikációra való törekvés?

Az összehasonlító jogtudomány és a jogtörténet tanúsága szerint a jog fejlődésének magasabb fokán természetszerűleg és szükségképen megjelenik a kodifikáció, a joganyag rendszeres egészbe foglalása.

A jog legbensőbb tulajdonsága a határozottság (fixirozottság). A jog annál tökéletesebben teljesíti hivatását, mennél pontosabban határozza meg azt, a mi jogos, a jognak megfelel. A jogviszonyok világos megállapítása, a jogkörök tiszta elhatárolása a jog lényegének követelménye. Míg az életviszonyok (gazdaságiak, erkölcsiek, stb.) még egyszerűek, a szokás jól szabályozhatja azokat, az élet fejlődésével azonban mind nehezebben tudja teljesíteni szabályozó hivatását. Mert a szokás által teremtett jog természeténél fogva nem oly könnyen ismerhető fel, nem oly világosan jelentkezik, mint miként azt az életnek bonyolódott viszonyai mindjobban megkívánják.

Hasonlíthatjuk a szokásjogot a levegőhöz, a mely alak-

¹ Hkv. i. k. 16. l.

talán, láthatatlan tömegben vesz körül bennünket. Jelenlété csak akkor érezzük, ha károsan hat vagy ha nélkülözzük. A kémikus úgy tudja láthatóvá tenni, ha nagy légköri nyomás alkalmazásával sűríti, megfagyasztja. A szokásjog kondenzálásához, láthatóvá tételéhez a szükséges nyomást a gazdasági, erkölcsi és politikai élet hatalmas erő kifejtése adja meg.

A jognak a kodifikáció felé haladását szépen mutatja a *római jog* egész története.

De nem kell idegen területre mennünk, hiszen a *hazai jog* története is tanúságot tehet arról, hogy szokásjog a fejlődés magasabb fokán már nem elégítheti ki a társadalmi élet igényeit. Halljuk Werbőczytől a Hármaskönyv ajánlásában (*commendatio*),¹ hogy milyen volt az ötszáz éves fejlődés után a jog állapota.

. . . *vestrae tamen majestatis secundissimo ductu, vestrisque felicibus auspiciis, rem his regionibus ad hunc usque diem inauditam, et per tot seculorum lapsus magno dedecore, sed majori jactura neglectam aggrediar, statuta scilicet, et decreta, ac leges, consuetudines regni hactenus divulsa, mutila, confusa, et male cohaerentia, in unum connectere, ac conglutinare in scriptisque redacta, vestrae majestati ad communem usum promulganda, summa cum obsequendi propensitate offerre.*

Werbőczy élénken és találóan festi a szokásjogi állapot visszás következményeit. A jogelvek és tételek *szét vannak szórva*, nem is jönnek létre egyszerre a maguk teljességében, ezért *csonkák*. Nem rendszeresen hozzák őket, hanem az élet mindennapi szükségletei szerint úgy, a mint felveti őket a pillanat szeszélye. Nem azért keletkezett egy-egy szokásjogi szabály, mert az életviszonyoknak legmegfelelőbb szabályt hosszas megfontolás után életbe kellett léptetni, hanem az élet kényszerítő erejének az adott esetben úgy a hogy eleget kellett tenni. Az így alkalmazott egyes tételek néha csak félig-meddig elégíthették ki az igazság követelményeit. Más hasonló esetek felmerültével az élet folytonos tanításait figyelembe véve javíthatták meg a még csonka és zavart jogtételeket s így lettek azok a gyakori alkalmazásban mindinkább kidolgozva, *összeillőbbek*.

A szokásjogi állapotnak azt a következményét is kiemeli

¹ Hkv. i. k. 2. l.

Werbőczy,¹ hogy nem is lehet mindazt emlékezetben tartani, a mit a szokásjogi fejlődés rendszertelenül létrehoz. Oly sokféle, ellentétes szabály keletkezik, hogy nem lehet senkitől sem kívánni mindennek megfigyelését és tudását.

Nemcsak Werbőczytől hallunk a szokásjogi állapot kinövéseiről, hanem a Hármaskönyv királyi jóváhagyása, az Approbatio is lerajzolja hosszasan a szokásjogi állapottal a magasabb fejlődésben együttjáró bajokat.²

Az ország jogait (regni iurium) különbözőképen magyarázták és ebből sok kellemetlenség származott. Mindenki azt az értelmet igyekezett kimutatni, a mely neki megfelelő volt, minthogy a szokásjog megengedte a különböző magyarázatot. A biráskodásnál egyesek a szokásjogot (regni consuetudinem), mások az írott jogot (constitutionum formulam) tartották szem előtt: a kettő pedig egymással ellentétben állhatott. Így történt, hogy a peres felek, sőt a bírák és jogtudósok is sokszor igen elkeseredett vitákba bocsátkoztak, sőt néha a felek erőszakhoz is folyamodtak.

A magyar kulturtörténet ismert jelenetei vannak megörökítve a Hármaskönyv királyi szavaiban, midőn panaszosan említi, hogy a peres felek híveik seregével támadtak reá a bíróra s így kényszerítették ki a nekik kedvező ítéletet.

Az igazságszolgáltatás szörnyű súlyedésének okát pedig abban találja az Approbatio,³ hogy az ítéleteknek nem volt nagy

¹ Hkv. Comm. i. k. 2. l.: „Ad hoc accedit, quod ea omnia, quae vel forensibus in causis emergunt, vel ad iudiciorum rationem accommodantur, memoria tenere supra hominis captum, facultatemque videtur existere.“

² Hkv. i. k. 14. l. „Verum, quia et ex huiusmodi constitutionum a nobis editarum, et illorum *regni iurium diversa interpretatione*, magna plerumque *oriebantur incommoda*, aliis alio, prout cuique libitum erat, sensum, et interpretationem earum trahentibus. Et quibusdam in iudicando, vel iudicio postulando, regni consuetudinem, aliis constitutionum formulam sequentibus, atque allegantibus, ita ut non inter eos solum, quorum causa ageretur, sed inter ipsos etiam iudices, ac iurium regni consultissimos, et peritissimos, magna interdum super huiusmodi legum, consuetudinum, et constitutionum interpretatione, contentio oriretur: ut quandoque hi, *qui plus viribus, et potentia, quam legibus, et iustitia fiderent, tribunal iudicum magno assellarum agmine aggressi, quod ratione, et legibus nequirent, clamore, et multitudine obtinere contenderent*: et qui jure inferiores essent, vincere tamen et superiores esse, non jure, sed tumultu, ac multitudine niterentur.“

³ Hkv. i. k. 16. l.: „Neque vero iudicum, et magistrorum protonotariorum, jura regni allegantium auctoritas apud illos valebat. Cum enim jura ipsa,

tekintélyök, hiába hivatkoztak az ország jogaira (*jura regni*): mert *az írásba foglalás ereje nem támogatta azokat* (*jura . . . nulla scripturae firmitate fulcirentur*).

A szokásjogi állapot egyik jellegzetes kísérő jelensége, hogy nagyon változatos az igazságszolgáltatás. A mely peres ügyben megelőzőleg valaki győz, az ugyanazon avagy hasonló ügyben a másik peresztes lesz. A szerint dől el az ügy, hogy melyik bíróság elé kerül. Ezt a véletlen szeszélyétől függő igazságszolgáltatást látjuk a Hármaskönyv korában.

A király abban találja az egész jogállapot vizásságainak orvoslását, az igazságszolgáltatás súlyedésének megakadályozását, hogy a „magyar nemzetnél is, mint . . . más nemzeteknél . . . az ítélethozás és az igazságszolgáltatás ne csupán a szokásokra, a melyek többnyire *változók* és *mulékonyak* szoktak lenni, hanem a *biztos és maradandó írott törvénykönyvre* legyen alapítva.¹

Arra kell tehát törekedni, hogy a szokásjog helyébe a törvény lépjen. A jogot kodifikálni kell, mert a szokásjog ingadozó (*labilis*), a törvénykönyvben megírt jog pedig határozott (*fix*).

nulla scripturae firmitate fulcirentur, quidquid legum, vel consuetudinum in medium proferebantur; id illi vel in contrariam sententiam trahentes, vel aliter ab aliis iudicibus, et in aliis judiciis tractum, atque intellectum asserentes, omnes iudicandi rationes turpissime confundebant. Ita frequenter contingebat, ut in qua causa quispiam antea victoria potitus esset, in eadem, vel simili, alter succumberet, et superaretur.“

¹ Hkv. Appr. i. k. 16. l.: „Ut jam gens etiam nostra Hungarica sicut aliae omnes fere nationes, et provinciae, bene, et sapienter institutae in judiciis decernendis, et justitiae administratione, non sola consuetudine, quae plerumque *mutari*, et *labilis* esse solet, sed *jure scripto* et fidissimis literarum monumentis illustrato, niteretur.“

MÁSODIK FEJEZET.

Kodifikációs törekvések és kísérletek a Hármaskönyv előtt.

1. §. Mátyás és II. Ulászló nagyobb decretumai.

Ismerjük meg most már a XV. és XVI. század törvényhozási emlékeiből azokat a kodifikációs törekvéseket és kísérleteket, a melyek a Hármaskönyv létrejöveteléig lefolytak. Látni fogjuk, hogyan indul a magyar törvényhozás különböző utakon a tulajdonképeni kodifikáció felé; hogyan válik ki a kodifikáció történetében a két irány, a mely a „*jura regni scripta*“ (az ország írott joga) és a „*collectio decretorum*“ (törvények gyűjteménye) neve alatt ismeretes.

A XV. sz. elején érzi először a magyar törvényhozás a jogállapot reformálásának szükségét. Albert király 1439. évi első törvényczikke¹ szól így:

Primo, quod antiquas leges, et consuetudines hujus regni . . . ad priorem suum modum, et statum, quantum de jure et cum honore, . . . praelatorum, et baronum, ac regni nobilium consilio, et auxilio possumus; *reducemus, redintegrabimus, reformabimus.*

Itt hangzik el először a „reformabimus“ jelszava s innét kezdve századokon át halljuk szünetlenül egész a mi korunkig.

A mint a törvény szövege mutatja, még egész *általánosságban* nyilvánul az óhaj a jogállapot rendezésére.

¹ Timon Á. : Magy. alkotmány és jogtörténet. 3 k. Budapest, 1906. 611. l.

Mátyás, az igazságos, volt az első, a ki ennek az óhajtnak eleget akart tenni. Az 1486. törvény, az u. n. *Decretum majus* (nagyobb decretum) a hazai jog kodifikációjának *első kísérlete*.¹

A törvény bevezetésében világosan kifejti² a célját is: a rendetlenségek (inordinationes), az ártalmas visszaélések (perditas abusiones) megszüntetése és állandó szabályok, decretumok alkotása (statuta et decreta . . . *stabilia condere*), a melyek „pro legibus et jure scripto *perpetuo* haberentur.”

A törvényhozó előtt tehát oly írott jog (törvény) lebeg, a melynek szabályait sohase lehessen megváltoztatni. Az örökérvényűség záradéka ez, a *clausula perpetuae sanctionis*. A törvény végső kihangzása is az, hogy örökérvényű jogot akar létesíteni.

A *clausula perpetuae sanctionis* a kodifikációt jelenti, a mint az kezdetleges alakjában megjelenik. Az örökérvényűség még később is kísért, sőt még korunkban is megjelenik valamely burkolt alakban.³ Azt hiszik, hogy a kodifikációval egyszer s mindenkorra meg lehet kötni az életet.

A *Decretum majus tartalmát* tekintve legnagyobb részében perjogi és közjogi s csak igen kevés tételt érint a magánjog köréből.

A régibb jogban a magánjogot és a jog érvényesítését, a perjogot együvé foglalták, úgy azonban, hogy a peres eljárást

¹ Wenzel G.: Magyar. jogt. rövid vázlata. 61. l.; Hajnik I.: Perjog i. m. 306. l.; Király, i. m. 484. l.; Kolosvári és Óvári a Hkv. milleniumi kiad.-ban XXIV. l.

² „§. 2. Proinde ad universorum notitiam volumus pervenire: quod postquam nos maximo, et inexpectato Dei munere, ac ejusdem ineffabili, incomprehensibilique providentia, ac hoc regiae dignitatis fastigium (licet immeriti) sublimati fuimus, semper in animo volvimus, semper cogitavimus, et cordi semper habuimus, ut eas inordinationes, et perditas abusiones, quae in hoc regno, praedecessorum nostrorum, serenissimorum dominorum regum, et nostra etiam tempestate hactenus, potissimum vero in judiciis fuerunt, abolere, et extinguere: utque statuta, et decreta, ita salutaria, ita stabilia condere possemus, quae ad laudem, et gloriam imprimis redemptoris nostri, ac deinde nostrum, ac totius regni nostri honorem, salutem, commodum, et tranquillitatem condita plane dignoscerentur: quaeque pro legibus, et jure scripto perpetuo haberentur, nec unquam illa pro arbitrio variare, aut novas, et contrarias leges, cuiquam ferre liceret, prout hactenus, in cujuslibet novi regis assumptione factum fuisse non est obscurum.” — Az örökérvényűségre l. Timon, i. m. 612. l.

³ A német polgári törvénykönyv első tervezetében, midőn a szokásjog működését kizárja. A szokásjognak törvényrontó ereje ugyanis az idők és viszonyok változásával a kodexnek az intézkedéseit is megdönthetné.

előtérbe helyezték. Nagyobb súlyt fektettek az igazságszolgáltatás menetére, az alaki jogra, mint az anyagi jog megállapítására. Így különös fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a peres eljárás visszaélései megszűnjenek, az igazságszolgáltatás a különböző bíróságoknál egyformává tétessék. A bírói szervezetben és a bíróság előtti eljárásban iparkodtak megalkotni azokat a biztosítékokat, a melyek mellett a felek jogaikat érvényesíthessék s így igazukat elérhessék. Ezért vannak tele a középkori törvények a peres eljárásra vonatkozó tételekkel.

Mátyás Decretum majus-a is a legtöbbet az igazságszolgáltatással foglalkozik és jellemzésül kiemelhetjük, hogy sok perjogi reformot ölel fel. Eltörli a sokféle mentességeket, a melyek egyeseket, sőt családokat is kivontak a rendes bíróságok hatásköre alól, úgy hogy majdnem lehetetlenné tették azoknak működését. A sok kivétel következtében a legnagyobb zavarok támadtak az igazságszolgáltatás szabályszerű menetében.¹ Itt kell keresni egy részét azoknak a rendetlenségeknek, a melyekre a törvény bevezetésében az „inordinationes“ kifejezésével utal.

Ezzel együtt járt a különböző perorvoslatokkal való végtelen ségig huzása a pernek. Az ilyen „perditas abusiones“ megszüntetésére szolgált a halasztásoknak (prorogationes) korlátozása.²

Az újabb felfogásnak hódolt a törvény, midőn a bajvivást (pugna) kiküszöbölte a rendes peres eljárásból³ s ezzel a modernebb bizonyítási eszközöknek tért nyitott.

Hogy a clausula perpetuae sanctionis milyen keveset jelentett, mutatja a törvényhozás története. Nemsokára az 1486-iki törvény után 1492-ben azt megszüntetik és új törvényt alkotnak.

Az örökérvényűsége élő czáfolatot hoz az 1492. év, melyben II. Ulászló *nagyobb* decretuma jelenik meg. Ez is „az ország régi törvényeiből, decretumaiból és szokásaiból kiválogatott és mindnyájuk közös tanácsával és elhatározásával egybe-

¹ Illés J.: Anjou-kori társadalom stb. i. m. 29. és köv. ll-on; különösen 36. és 37. l. Róbert Károly 1324-ben az erdélyi vajda, 1325-ben a szlapon bán joghatóságát régi erejében vissza akarja állítani úgy, hogy a sok mentességet (exemptio) megszünteti. A mentességek ugyanis elszaporodtak, némely jogterületen annyira át- és átfonták mindenféle hajtásaikká a rendes hatósági szervezetet, hogy lassanként kiöltek belőle minden életet: megfojtották mint az élősdű növényt a fát, a melyre rávetette magát.

² 1486: VII. t.-cz.

³ 1486: XVIII. t.-cz.

gyűjtött,“ de már elismerten „az idő viszonyokhoz és körülményekhez képest ujonnan is szerkesztett“ cikkeket tartalmaz.

§. 3. Cum itaque convenissent, et plurima pro felici statu ejusdem regni tractassent, et ordinassent; inter alios tractatus, aliasque dispositiones, nonnullos tandem articulos, nobis, de antiquis legibus decretis, et *consuetudinibus* ejusdem regni, *excerptos*, et communi omnium consilio, ac deliberatione *recollectos*, et de novo etiam, pro temporis conditione, et rerum statu, conceptos obtulerunt.

A törvényből hiányzik az örökérvényűség záradéka; úgy látszik okultak a Decretum majus sorsából. Tartalmi szempontból ugyanoly megítélés alá esik, mint a Decretum majus. Itt is a peres eljárás és az igazságszolgáltatás foglalja el a legnagyobb részt. Jellemző, hogy II. Ulászló e törvénye kifejezetten eltörli a Mátyás által behozott újításokat (*novitates*),¹ melyekkel pedig éppen a peres eljárás terén tapasztalt rendetlenségeket akarta megszüntetni. Úgy látszik, hogy a kiváltságok, mentességek eltörlése sokaknak érdekeit sértette és így siettek felhasználni az uralkodó gyengeségét, hogy kivételes jogaikat ismét gyakorolhassák.

2. §. A szokásjogi gyűjtemény (*jura regni scripta*) és a törvénygyűjtemény (*collectio decretorum*) megalkotásának irányai.

A két kodifikációnális kísérlet után *határozott* irányt vesz a törvényhozás.

II. Ulászló 1498-iki évből való törvényének VI. cikke kimondja:

Quoniam autem magistri protonotarii, in judiciis discernendis semper consuetudines regni allegare consueverunt.

§. 1. Ob hoc, hujusmodi consuetudines antiquae conscri-

¹ 1492: I. t.-cz. §. 1. Ita quod nullas prorsus novitates (quemadmodum quondam dominus Mathias rex) in eorundem detrimentum, et oppressionem, et contra hujuscemodi antiquas libertates ipsorum, sub aliquo quaesito colore, introducat.

§. 2. Introductas vero per eundem condam serenissimum dominum Mathiam regem, aboleat.

bantur et si quae videbuntur regiae majestati ac dominis iudicibus, rationabiles et legitimae, non abusivae, nec irrationabiles; secundum easdem iudicetur.

§. 2. Eligatur autem magister Ádám per regiam majestatem, qui easdem consuetudines conscribat, domini regnicolae illi provisionem facient et cum eo superinde concordabunt.

§. 3. Supplicant etiam regiae majestati, ut et ipsa committat alicui ad conscribendum, et similiter illi provisionem faciat.

A törvényszerkesztés akkori technikája szerint a rendelkezés indokolását előrebocsátva, adja elő a törvény, hogy az ítélőmesterek az ítéletek meghozatalánál mindig a szokásjogra hivatkoznak s ezért szükséges azokat összeírni. Az összeírásnál irányadó, hogy csak az észszerű és törvényes jogtételeket kell kiválogatni. A törvényes kifejezést itt, a mint a szöveg mutatja, az „abusus“-nak ellentétképpen használják, a mint a „rationabilis“ az „irrationabilis“-sel áll szemben. A „consuetudines legitimae“ tehát nem más, mint az usus szemben az abusussal.

A király és a bírák vannak hivatva felülbírálni a munkálatot, a melynek elkészítésével Ádám ítélőmestert bízták meg. Az országgyűlés és a király az ő személyében megállapodtak és a rendek magukra vállalták, hogy gondoskodni fognak az ő munkájának anyagi jutalmazásáról is.

Még egy másik összeíróról is tesz a törvény említést: ezt teljesen a király választására hagyják és ennek a díjazásáról ő is hivatott gondoskodni. Ugy látszik, hogy Ádám mester az országgyűlés embere volt és ezért volt szükség még egy másik összeíróra is, a ki a király választottja.

Az ismeretlen második összeíróban többen Werbőczyt sejtik, a ki ebben az időben mint a királyi törvényszék jegyzője kiváló jogi tudásával és irodalmi ismereteivel feltűnhetett.

A törvényhozás az egyik irányban már határozott lépést tesz, a mikor a szokásjogi anyag összegyűjtését, írásbafoglalását kívánja. Az 1486. és 1492-iki törvények nem beszélnek kizárólag a szokásjogi szabályokról. A peres eljárást, a közjogi kérdéseket ölelik fel, de nem a tulajdonképeni kodifikációt tartják szem előtt. Az 1498-iki törvényben már első sorban a bíróságnál alkalmazott jogról van szó és ennek összeírásáról.

Ugyanebben az irányban halad az 1500. évi X. törvény-cikk, a melynek 5. §-a szerint:

Et . . . jurati electi . . . *consuetudines, et jura regni*, quae in judiciis allegari consueverunt, explanare, et conscribi facere; *ad futurasque conventiones* regnicolarum generales, juxta seriem decreti celebrandas, *semper* coram regia maiestate, ac dominis praelatis, et baronibus, universitateque regnicolarum exhibere, et praesentare teneantur.

A nyolczados törvényszék hites biráit utasítja a törvény, hogy a szokásjogi szabályokat írják össze, magyarázzák meg és munkálatukat mutassák be minden jövődő (1477 óta évenként, majd 1503-tól kezdve minden harmadik évben tartatni szokott) országgyűlésnek. Az országgyűlés hivatott felülvizsgálni a gyűjtés eredményét és azt jóváhagyni. A törvény idevágó 6. és 7. §-ai¹ bővített szövegükben még a kifejezéseikkel is megfelelnek az 1498: VI. törvénycikk 1. §-ának.

Ha összehasonlítjuk az 1498. és 1500. évi törvényhozás most tárgyalt intézkedéseit, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy bár az 1498: VI. törvénycikk kissé rövidebb szövegben intézkedik, mint az 1500: X. törvénycikk, mégis még a kifejezésekben is annyira nagy a megegyezés, hogy a két egymásután következő törvényhozást ugyanazon csapáson haladónak kell tartanunk. Ugy látszik, mindkét alkalommal ugyanazon dolognak hasonló módon való megvalósítása lebegett a törvényhozók előtt. Azt hisszük, nem lényeges különbség, hogy előbb két szakértő összeírót, később az egész bíróságot tartották hivatottnak a munka elkészítésére, még az sem döntő jelentőségű, hogy egyszer a király és a bírák, másszor a királylyal az országgyűlés ítél a munka felett.

Az 1500: X. törvénycikk 5. §-a azonban a feladatul kitűzött munka lényegére nézve vet világot, midőn azt kívánja, hogy évről-évre, majd három évenként írják össze a szokásjogi tételeket, a melyekre a bíróságnál hivatkozni szoktak és újból és újból mutassák be azokat ellenőrzés, jóváhagyás végett. Ez nem lehet az állandó, rendszeres egészbe foglalás munkája.

¹ §. 6. Ubi, si quae earundem regiae maiestati, ac dominis praelatis, et baronibus, caeterisque regnicolis rationabiles, et justae videbuntur, acceptentur, et approbentur. Si quae autem ipsarum irrationabiles, et modo abusivo confectae, et scripta dignoscuntur; per regiam maiestatem, dominos praelatos, et barones, universitatemque regnicolarum, in melius reformatur.

§. 7. Quibus tandem per omnia explanatis, conscriptisque, et approbatis; secundum easdem, et eadem iudicentur.

Úgy az 1498.-i, mint az 1500. évi törvényhozás előtt olyan munka elkészítése lebegett, a melyet ma a legfőbb bíróságok elvi jelentőségű határozatainak, döntvényeinek hívunk. Az 1500 : X. törvényczikk arról tanuskodik, hogy a legfőbb bíróság elvi jelentőségű döntvényeit kellett bemutatni az országgyűlésnek.

Az 1500 : X. törvényczikk szövegére alapított következtetésünknek bizonyosságául szolgálhat a legrégibb, II. Ulászló korából való döntvénygyűjtemény, a melyről legnagyobb kutatóink egyike Kovachich Márton György tesz említést és a melyet fia Kovachich József Miklós fedezett fel és közölt¹: *Decisiones Tabulae, tempore Wladislai Regis*. Ádám mesternek, vagy a nyolczados törvényszék biráinak a munkája.

A szokásjogi anyag összegyűjtésére és írásba foglalására vonatkozó munkálatok jelzik az *egyik irányt*, a mely a tulajdonképeni kodifikáció, a jog rendszeres egészbe foglalása felé halad. Ezt nevezzük a korbeli törvényhozás nyelvén *a jura regni scripta* megalkotásának. Ennek az iránynak eredménye lesz a Hármaskönyv. Az első kísérletek ugyan még csak annyiban vonhatók ide, a mennyiben a szokásjog összeírását czélozzák, bár nem a kodifikáció módszerével. Még rendszerességről és az egész joganyag feldolgozásáról nem lehet szó.

A törvényhozás *másik irányát* II. Ulászló 1504 : XXXI. törvényczikke jelzi :

Postremo, quod regia majestas omnia decreta sua, et statuta, in diversas partes hactenus posita ; in unam formam decreti jam redigi faciat.

A törvényhozás azt kívánja, hogy II. Ulászló az ő összes törvényeit egy törvénybe foglaltassa össze. Itt tehát a törvénygyűjtemény, a *collectio decretorum* létrehozásának a munkájáról van szó. Egyelőre még csak Ulászló *saját* törvényeinek összegyűjtését kívánják.

Az 1507 : XX. törvényczikk azonban ugyanazt a kívánságot fejezi ki annak hozzátételével, hogy nemcsak Ulászló saját törvényei, hanem az ország *összes* törvényei (*universa decreta*

¹ Kovachich M. Gy.: *Formulae solennes styli etc.* Pesthini, 1799. Praef. pag. V.; Kovachich J. M.: *Notitiae praeliminaries etc.* Pesthini, 1820. pag. 400.

sua et *regni sui*) gyűjtessenek össze. Itt kezdődik tehát az a folyamat, a melynek befejezése lesz a magyar törvénytár, a *Corpus Juris Hungarici*.

A törvényhozás két iránya közül az első a törvénykönyv alkotását, a második az összes törvényeknek összefoglalását célozza. Míg a törvénygyűjtemény a hozott törvényeknek egyszerű kiadása, addig a szokásjogi gyűjtemény a joganyag rendszeres feldolgozása.

HARMADIK CZIM.

Werbőczy István.

ELSŐ FEJEZET.

Az életrajz jelentősége. Werbőczy származása és előtanulmányai.

1. A XVI. századnak első évtizedében nemcsak a törvények és a szokásjog termékeinek különböző természetű összefoglalásaira irányuló törvényhozási kívánságok nyernek először határozott kifejezést, hanem itt kezdődik a *Hármaskönyv története* is.

Itt érkezünk el ahhoz az időszakhoz, a melyben Werbőczy Hármaskönyve készül. Itt kell tehát foglalkozni a Hármaskönyv történetével. Ez azonban épen nem jelenti a jura regni scripta tárgyalásának megszakítását, ellenkezőleg a Tripartitummal mint a természetes fejlődés eredményével tulajdonképen csak folytatjuk az írott jog megalkotásának történetét.

A Hármaskönyv létrejövetelét azonban nem tudjuk megérteni *szerzőjének története* nélkül. Minden irodalmi termék ugyanis hű kifejezője a szerző egyéniségének. A mű igazi emberi bizonyosság, dokumentum az íróról, legjobb magyarázója tehát annak az élete, a ki azt létrehozta.

Szükséges, hogy először foglalkozzunk Werbőczyvel, a Hármaskönyv alkotójának életével.¹ Nem akarunk azonban itt

¹ Helyzetünket rendkívül megkönnyíti, hogy most már van Werbőczyről a legújabb történeti kutatások alapján álló életrajzunk, a melyet

puszta életrajzot nyújtani, száraz életrajzi adatokat egymásután felsorolni. Nem az a szempont vezet, hogy Werbőczyt, mint korának vezérlő politikusát mutassuk be, nem az ő tüneményes pályafutásának méltatása ezuttal feladatunk, bár kétségtelen, szükségünk van ennek nagy vonásaira itt-ott, mintegy háttérül, mert e nélkül alig érthetnők meg a Hármaskönyv létrejövetele és sorsának nem egy részletét.

Első sorban azokat a fontos életrajzi mozzanatokat emeljük ki, a melyek összefüggésben állanak a Hármaskönyvvel, ennek a megítéléséhez szükséges adatokat nyújtják. Werbőczy alakjának főként jogászai vonásait akarjuk kidomborítani, mégis az egész egyéniség karakterének, alaptulajdonságainak megértéséhez szükségünk van azokra az életrajzi adatokra is, a melyek közvetlen összefüggésben nem állanak a jogászai jellemvonásokkal.

Werbőczynek, mint jogásznak, a működését nem választ-hatjuk külön tehetségének másoldalu megnyilatkozásaitól, mert egyéniségében mindezeket összefonódva találjuk meg és épen úgy tudjuk helyesen méltányolni egyéniségének egy-egy kiemelkedő oldalát, ha az egésznek sajátos összetételét ismerjük. Az egész léleknek az alaphangjait kell megszólaltatni, hogy felismerhessük az egészben uralkodó motívumokat.

Az életrajzi adatokat úgy állítjuk fel, hogy az életfolyam (curriculum vitae) menetét követve megfelelő helyen csoportosítjuk és összefoglaljuk az egy-egy működési irányra vonatkozó adatokat. Az életrajz természetes menete tehát kiindulópontul fog szolgálni, hogy a szétszórt vonásokat együvé gyűjtve jobban kiemelhessük.

Fraknoi Vilmosnak, a kiváló történésznek köszönhetünk: Werbőczy István életrajza. Budapest, 1899. (Magyar történeti életrajzok). Itt kell megjegyeznünk, hogy ebben a részben főként az ő kutatásai és megállapításai nyomán indulunk. A szövegben vannak kifejtve azok a szempontok, a melyek minket az anyag feldolgozásánál vezettek és azok az eltérő megállapítások, a melyeket lényegeseeknek találtunk. — L. még Kolosvári S. és Óvári K. a Hármaskönyv milleniumi kiadásában XII.—XXXII. II.-on; U. a.-októl: Werbőczy István Hkve. a magy. tud. akad. által gond. 3. kiad. Budapest, 1894; Hajnik I.: A magyar jog és a Hármaskönyv. (Beöthy Zsolt: A magyar irod. története. 1895. I. k. 187—191. II.) — Werbőczynek kitünő jellemzését találjuk nagy írónk Bárány Zsigmond „Zord idő” cz. regényében. Az akkori életrajzok hézagosságát a költői intuíció erejével pótolja: a mit ma az életrajzi adatok nyomán tudunk, azt ő képzelő tehetőségével kitalálta. A lelkében élő Werbőczy alakja közelebb állott a valósághoz, mint a korabeli életrajzíróké.

Igy fogjuk látni Werbőczyt, mint törvényszerkesztőt és bírót, mint politikust és szónokot, mint diplomatát és az irodalom pártfogóját. A fő működési irányok ilyen összefoglaló jellemzése mellett az életrajz során találjuk meg a Werbőczy sokoldalú tehetségének egy-egy más irányu megnyilatkozását: így tudjuk meg p. o., hogyan állotta meg helyét, mint az állami pénzügyek vezetője és mint katonai parancsnok is.

2. Werbőczy egyéniségének jellemzését ennek keletkezésénél kell elkezdenünk. A leszármazás ismerete nemcsak az életrajz genealogiai teljessége miatt szükséges, hanem hogy figyelembe vehessük az *öröklés törvényét*, a mely az egyéniség keletkezésénél, habár még nem ismert módon, kétségtelenül szerepet játszik. Első sorban tehát ismernünk kell a nemzetiséget, a melyből Werbőczy származott, talán így az öröklés útján tudunk bizonyos uralkodó tulajdonságok, képességek nagyobb-szerű kifejlődésére reámutatni. Ezért lehet jelentőséget tulajdonítani itt a genealogiai kutatásnak, a melynek bizonyossága szerint Werbőczy elődeinek egyikében vagy másikában a nagy egyéniségnek jellegzetes tulajdonságai már feltalálhatók és magyarázzák az utódban való kifejlődést.

Az öröklés mellett az egyéniség kialakulására ható másik nagy tényező: a *környezet*. Ismernünk kell tehát a környezetet, a melyben Werbőczy született, a társadalmi osztályt, a melyben felnőtt és nevelkedett. Vizsgálunk kell azt a társadalmi milieut is, a hol jogi tanulmányait végezte. Ezen adatok nélkül alig tudnók megérteni az egész életre kiható jellemvonásokat.

Werbőczy szegény, köznemesi nemzetségből származott, mely az egész országban igen elterjedt volt és egészen a XV. század közepéig a beregmegyei Kerepecz nevű falutól (ma már csak puszta) a Kerepeczi nevet viselte. A Kerepeczi család a közéletben nem szerepelt, csak Werbőczy nagyatyjával Kerepeczi Barlával emelkedik ki a homályból. Zsigmond király udvarában találjuk őt, mint a királyi főasztalnok helyettesét, dapiferorum regalium vicemagister-t, a kinek tiszte volt a királyi konyhára és asztalra felügyelni. Vele kezdődik a család helyzetének társadalmi emelkedése és vagyoni gyarapodása. A Kerepeczi nemzetiség a nagy köznemesi rend alsóbb rétegeiből lassankint az előkelőbbek és szereplők közzé jut. Kerepeczi Barlának a testvére János deák — az oklevelek nyelvén Johannes litteratus — tudomásunk szerint az első Kerepeczi, a ki jogászi pályán működött.

Ügyvéd és mint mellékneve is mutatja, irodalmilag képzett ember.

János deák és Barla megveszik az ugocsamegyei Werbőczyektől Werbőcz községet minden hozzátartozókkal együtt és itt telepednek le. Itt lett szolgabíró később Werbőczy nagyatyja, Barla, a kinek két fia volt. Az egyik, János hasonló nevű nagybátyját követi. Budára megy és ott ügyvéd lesz: ad curiam regiam advocatus. A második jogász Werbőczy családjában, a ki már felváltva használja a Kerepeczi és Werbőczy nevet, a mely utóbbi őt a kor szokásának megfelelően a birtok után megillette. A másik fiu Osvát Werbőczön marad és gazdálkodik, nőül veszi Deák Apolloniát s ebből a házasságból született *Werbőczy István*.¹

Ime tehát két nemzedéken át látjuk a jogászi kiválóbb tehetséget megjelenni. Werbőczy nagybátyjai, a két János már mint ügyvédek szerepelnek. A családban megjelenő képességek megállapítása ép oly fontos reánk nézve, mint az a körülmény, hogy Werbőczynek születéséhez még igen közel esik az az idő, a midőn a család ott lappangott a középosztály ismeretlen nevű családjainak nagy tömegében.

A Werbőczy születése a család emelkedésének a kezdetére esik. A Werbőczyeknek még élénk emlékekben élhetett a család eredete, meglehetett az összetartozás tudata a névtelenekkel, az alsóbb sorsuakkal. Még nem szakadt el az érzelmi kapocs a köznemesség alsóbb nagy rétegeivel, a melyeken nyugodott e kor állami életének jó része. Nem következett be tehát az a változás, a melyet a családok kiválásánál annyiszor tapasztalunk, hogy a felülemelkedők előtt ép oly idegen lesz az ott hagyottak társadalmi helyzete, élete, mintha nem is onnét származtak volna.

Így tudjuk mi megérteni, hogy Werbőczy mintegy születésével még oda volt növe az államfentartó köznemesi családok névtelen tömegeihez. Első gyermekkorának emlékei, családjának hagyományai mind hozzájárulhattak érzésvilágának olyan kialakulásához, a melyben a szegény köznemesi nemzetségek nyomorúságai, életküzdelmek, erős magyarsága és fontos állami és társadalmi helyzete mind kifejezést és megfelelő helyet találtak.

Werbőczy születésének időpontját csak hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Ez az időpont a mi szempontunkból elég

¹ Fraknoi i. m. 1–10. l.

fontos, mert az ifjuság korával meg tudjuk állapítani azt a környezetet, a mely sokban magyarázhatja az ifju lélek fejlődését.

Werböczy születése 1458 tájára, Mátyás uralkodásának kezdetére eshetik.¹ Az első, maradandóbb benyomásokat akkor kaphatta, a mikor a köznemesség választotta és bálványa Mátyás kezdi el fényes uralkodását. A XV. század magyar államának hatalmát befelé az országban és kifelé, a világban annyira fel-emeli, hogy nagy egyéniségével és uralkodói temperamentumával a lelkeket úgy vonza magához, hogy csodálkoznunk kellene, ha hatása alatt nem állana mindenki az egész országban.

3. Hol nyerte *Werböczy első kiképeztetését*, hol végezte jogi előtanulmányait? Erre a minket kiválóan érdeklő kérdésre csak következtetések útján tudunk némi valószínűséggel feleletet kapni.

Werböczy neve sem a bécsi, sem a krakói, sem a magyar ifjak által abban a korban látogatott olasz egyetemek anyakönyveiben nem fordul elő.² A magyar nemes ifjak akkori főtanulmányi helyein Werböczynek semmi nyoma sincs. Így a hazai főiskolák felé fordult a figyelem, mert hogy Werböczy magasabb kiképeztetést nyert, arról elég tanuságot tesz a Hármaskönyv maga is. Werböczy idejében a Mátyás király és Vitéz János által alapított pozsonyi Istropolitana Akademia virágzott. Több körülmény szól a mellett, hogy Werböczy a pozsonyi főiskolát látogatta.³

Werböczy nem viselt doctori czimet, már pedig szinte elképzelhetetlen, hogy ha külföldi egyetemet végzett volna, ő is úgy, mint kortársai ezt a czimet meg ne szerezte volna. A külföldi egyetemek látogatóit ez a cím megillette, a hazai főiskolák azonban a doctori czimet nem adhatták meg. Werböczy használta ugyan a magister czimet, ez azonban hivatal után járó cím volt.

Werböczynek a nyelvtelhetségéről és nyelvtudásáról közvetlen és megbízható adatunk van. Chrisologus de valle Mariae nevű bécsi szerzetes *Tractatus de lingvarum utilitate* (a nyelvek tanulásának hasznosságáról) című művében fényes példaként mutat Werböczyre, a ki saját tapasztalatai szerint három nyelvet:

¹ Fraknói i. m. 10. 1

² U. o.

³ U. o. a 11. l.-on a pécsi főiskoláról is szól, ez azonban már 1465-ben nem állott fenn. Békefi R.: A pécsi egyetem. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1909. 49. l.

latint, görögöt és németet folyékonyan, sőt „eleganter“ beszél. A bécsi szerzetes Singreiner vagy a kor latinosító szokása szerint Singrenius előkelő bécsi polgár és nyomdatulajdonos, a Hármaskönyv első kiadója házában találkozhatott Werbőczyvel és szerezhetett tudomást Werbőczynek a nyelvekben való kiváló jártasságáról.¹

Ebben az adatban egy pozitív és egy negatív tény ragadja meg a figyelmet. Werbőczy német nyelvtudása egyenesen arra utal, hogy a pozsonyi tartózkodásra gondoljunk, mert itt volt a legjobb alkalmunk elsajátítani a német nyelvet. Werbőczy olasz nyelvtudásáról nem szól az adatunk és más adat megerősíti azt a feltevést, hogy Werbőczy olaszul nem beszélt. Werbőczy római küldöttsége alkalmával a velencei köztársaság fejéhez, a doge-hoz magyarul intézte üdvözlő beszédét. Ha olasz egyetemen lett volna, ki van zárva, hogy Werbőczy az olasz nyelvet el ne sajátította volna.

Egyébként a Hármaskönyv is bizonyítja Werbőczynek a nyelvekben való jártasságát. Tanúságot tesz arról is, hogy Werbőczynek megvolt a korbéli humanista műveltsége, a latin és görög klasszikusokban, a római és kánonjogban való jártassága.

Mindezeket a körülményeket összevetve még azzal, hogy a hazai főiskolák tanulmányi rendje csaknem megegyezett a külföldi egyetemekével, nagy valószínűséggel a pozsonyi főiskolát tarthatjuk Werbőczy jogi előtanulmányai helyének.

Annak, hogy Werbőczy hazai főiskolán tanulhatott, fontos következményei lehettek.

Werbőczy nem veszíthette el magyarságát úgy mint azok, a kik külföldi, különösen olasz egyetemeken jártak s itt a lelkek felett uralkodó renaissance hatása alatt, a humanista ismeretek teljes és kizárólagos uralma következtében egészen vagy részben kozmopolita érzelműek lettek

Werbőczy nem külföldön végezte tanulmányait s így alkalmas maradt arra a nagy feladatra, hogy a hazai szokásjog hű összeírója legyen. Nem lényegtelen körülmény, hogy a ki a magyar szokásjog megörökítésére volt hivatva, a hazai környezetben élte le ifju korát, nem hagyta el a hazai talajt. Egy pillanatra se veszítette el az érintkezést a hazai jogérettel, hanem állandóan annak légkörében élt.

¹ Fraknói i. m. 340. l.

Ha a hazai főiskolák tanulmányi rendje nem is tért el sokban az egykoru olasz főiskolákétól, mégis nagy különbséget jelent a tanulóra nézve az őt körülvevő környezet. Werbőczyben humanistikus ismeretei mellett megmaradhatott az a magyar érzés, a mely a souverain módon uralkodó római jog mellett is tisztelni tanította a hazai jogot s így beláthatta a százados gyakorlatnak és szokásnak fontosságát és hasznosságát.¹

Werbőczy főiskolai évei abban a korban telnek el, a mely a nemzeti királyság fénykora. Ez időből merithette azt a lelkesedést, a mellyel egész életén át a nemzeti királyságért küzd. Ez lesz politikai eszményképe, a mely folyton előtte lebeg. És ennek az eszménynek küzdelmes és változatos pályáján soha meg nem szünő uralmát csak úgy tudjuk jól megmagyarázni, ha feltételezzük, hogy ifjúságát Mátyás uralkodása idejében a hazában töltötte el magyar főiskolán.²

Ezek azok az adatok és az azokból vonható következtetések, a melyek Werbőczy elméleti ismereteinek megszerzésére vonatkoznak.

4. Midőn Werbőczy előtanulmányait elvégezte és pályát kellett választania, három ut állott előtte. Vagy nagybátyja példáját követve, ügyvéd lesz vagy megyei szolgálatba lép és lesz szolgabíró, mint nagyatyja, Barla vagy végül udvari szolgálatot vállal, mint ugyancsak nagybátyja szolgabírósága előtt tette. Werbőczy az utolsó utat választja.³

Megállapítást nyert, hogy Werbőczy 1483-ban már mint *levéltárőr* (*conservator*) működött a királyi kancelláriában. Megtalálták azokat az okleveleket, a melyeknek a hátán Werbőczy sajátkezű iktatói jegye van a királyi könyvek (*liber regius*) megfelelő lapjaira való utalással.⁴

A levéltárnok feladata volt ugyanis minden fontosabb oklevelet a királyi könyvekbe⁵ beiktatni a nagyobb hitelesség biztosítása végett. A conservatorra volt tehát bízva a királyi

¹ Fraknói i. m. 12. l.

² U. o. 13. l.

³ U. o. 13. l.

⁴ U. o. 14, 15. ll.; a magyar országos levéltár mohácsi vész előtti oklevélkészletének időrendben való elhelyezése után akadt Fraknói Werbőczy nyomára; Werbőczy iktatói jegyének hasonmását l. az id. l.-on.

⁵ Hajnik I.: A királyi könyvek a vegyesházakbeli királyok korszakában. Budapest, 1879.

könyvek őrizete. Werbőczynek ebben a minőségében alkalma nyilott arra, hogy elméleti jogi tudását jogtörténeti és gyakorlati jogi ismeretekkel egészítse ki.

Tisztének a gyakorlása közben az egész levéltári anyag rendelkezésére állott és így megismerhette nemcsak saját kora jogéletének okleveles adatait, külsőségeit (nyelvét), fontosabb okmányait, hanem a régibb gyakorlatot is. Megfordultak kezei között oly fontos, a magyar jog történetére vonatkozó okmányok, a melyekről ma csak a Hármaskönyv révén tudunk. Például szolgálhat itt a konstanci zsinat bullája, a melylyel Zsigmond király korában a magyar király főkegyuri jogát állítják vissza. Werbőczy a Hármaskönyvben hivatkozik reá, midőn a főkegyuri jogot tárgyalja. A legújabb történelmi kutatások megerősítik Werbőczy állítását, bár magát a bullát, a melyet Werbőczy még láthatott, nem ismerjük.¹

A mint a most felhozott példából is látható, Werbőczy levéltári működését nem szabad figyelmen kívül hagyni a Hármaskönyv anyagának bírálataánál.

Az 1498. évből biztos adatunk van, hogy Werbőczy akkor már *a királyi törvényszék jegyzője, curiae regiae notarius*, és ezt az állást valószínűleg már hosszabb idő óta viselte².

Az előző állását irodalmi és történelmi előkészületnek, ezt főként gyakorlati jogi kiképzetésének tarthatjuk.

Ha a törvényszéki jegyzői tiszt alárendeltebb jelentőségű állás is, kétségtelenül kiválóan alkalmas a gyakorlati ismeretek megszerzésére³. Werbőczy nemcsak a szorosan vett jegyzői, irodai teendőket végzi, hanem különféle, legnagyobb részét bírói jellegű megbízatásokat, jogi természetű kiküldetéseket kap főnökétől, a királyi személynöktől. Meglehetősen hosszú ideig lehetett Werbőczy ebben az alsóbbrendű hivatalban, pedig azon különleges megbízatásokból, a melyekkel elhalmazták, kiténik, hogy nagyon

¹ Fraknói i. m. 17. l.; u. a.: A magyar királyi kegyuri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány. Budapest, 1895. 118. l. „E szerint, habár a zsinattól kiállított bullának sem eredeti példányát, sem másolatát nem sikerült felkutatni, és kiállítása felől a zsinat jegyzőkönyvei említést nem tesznek az iránt, hogy a zsinat azt a bullát csakugyan kiállította, kétség nem merülhet föl“.

² Fraknói i. m. 17. l.

³ Hajnik I.: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és a vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 163. l.

is hasznavehetőnek bizonyult és főnökei felismerték nagy tehetőségét, sőt a maguk számára ki is használták.

A jegyzőség hosszú ideje azonban Werbőczy fejlődésében mély nyomokat hagyott, itt sajátította el azt a technikai készséget, azokat a kiváló gyakorlati ismereteket, a melyek birói, törvényszerkesztői és jogírói működéséhez elengedhetlenül szükségesek voltak.

MÁSODIK FEJEZET.

Werbőczy mint törvényszerkesztő és politikus.

1. Elérkeztünk ahhoz az időponthoz, a melyben Werbőczy sokágu tevékenységének egyik legfontosabbika, a *törvényszerkesztői* már kezdetét veszi, és ezzel alkalmunk nyílik Werbőczy jogászai egyéniségének első jellemzésére.

Meg kell állapítanunk, hogy a Corpus Juris Hungarici-ban foglalt és azon kívül eső törvények közül melyekben láthatjuk Werbőczy közvetlen vagy közvetett közreműködését, melyik törvényeknél mutathatjuk ki az ő szellemének hatását vagy egyenesen az ő keze írását. Egy szóval méltatnunk kell Werbőczy törvényszerkesztői működését.

Fraknói¹ már *Mátyás 1486-iki hires Decretum majus-ánál* a törvény bevezetéséből és több helyéből következteti, hogy Werbőczy annak készítésében részt vett. Erre vall szerinte a törvény maga is, a mely a római és a hazai jognak összhangját tartja szem előtt², valamint az a körülmény is, hogy a Hármaskönyvben (I. r. 30. cz.) a Decretum majus mellett foglal állást szemben II. Ulászlónak azt hatályon kívül helyező 1492-i törvényével.

Itt azonban még csak távoli következtetésekre vagyunk utalva, nem úgy mint azoknál a törvényeknél, vagy törvényjavaslatoknál, törvényhozói természetű emlékiratoknál, a hol nem

¹ Id. m. 19. l.

² L. Fraknói ezen állításával szemben dr. Vavrik Béla találó megjegyzéseit: Közgylési megnyitó beszéd a Magyar Jogászegylet huszonöt éves fennállásának évfordulója alkalmából. Magyar Jogászegyleti Ért. 243. sz. Budapest, 1905. 37. l.

egyszer Werbőczy fogalmazványa vagy annak valamely töredéke van kezünkben.

Az 1498-iki *Decretum minus*, a mint már Szalay László észrevette és Fraknoi kétségtelennek tartja¹, Werbőczy közreműködésével jött létre. Különösen arra mutat az a politikai program, a mely benne le van fektetve s a melyért Werbőczy egész életén át küzdött. E program legfőbb pontjai: a nemzeti királyság eszméjének megvalósítása, a köznemesség alkotmányos szerepének biztosítása és a főpapság életének nemzeti és vallásos tekintetben való megtisztítása és felemelése.

Az 1500-ik évből fenmaradt a királyhoz intézett *felirat* fogalmazványa, a mely kétségen kívül Werbőczy kezeirása². Ebben a köznemesség kérését terjeszti elő, hogy a már meghozott törvényeket hajtsák végre, a tizedek behajtásánál a régi szokást tartsák meg.

Ennek a feliratnak a hangja, ha az ugyanezen évi decretummal vetjük össze, arra mutat, hogy az országgyűlési végzemény cikkelyeit is Werbőczy szerkesztette. Az 1500. évi *decretum* már I. §-ában hangsúlyozza „a megnyirbált, megromlott és nagyon megcsonkított ősi szabadság” visszaállításának szükségét.³ Mintha csak az előbbi feliratnak visszhangja volna. A következő évi országgyűlés tárgyalásainál is megtaláljuk Werbőczy fogalmazványtöredékeit.

Mindezekből azt kell következtetnünk, hogy Werbőczy az 1498. és 1500. évi törvényhozásoknak a kodifikációra irányzott rendelkezéseinél szintén közreműködött és a már ismertetett kísérletek megindításában része volt.

Az 1505-iki *rákosi országgyűlésen*, a mely a nemzeti királyság érdekében lép fel, Werbőczy az országgyűlésen hozott végzés (*nem törvény*) okiratának szerkesztője. Az országgyűlésen kimondják, hogy ha Ulászló fiutód nélkül hal el, csak nemzeti királyt fognak választani. Werbőczy erről a megállapodásról szóló okmányban igyekszik történelmi adatokkal is kimutatni, hogy csak nemzeti királyok alatt virágzott az ország.

¹ Id. m. 27. l.

² Id. m. 28–30 ll.; I. u. o. az emlékirat hasonmását.

³ Az eredeti szöveg így hangzik: „atque convulsam, et dilaceratam, multumque diminutam illam veterem eorum libertatem, eisdem innovando restituere“.

Werbőczy saját politikai programjának legelső pontját a nemzeti királyság eszméjét fejthette ki itt és tette ezt olyan lelkesedéssel és ékesszólással, hogy az országgyűlés hálával eltelve Werbőczy iránt az ő írói munkájáért nemzeti jutalmat szavaz meg. Minden jobbágytelek után két dénár adót vetnek ki az ő számára: az így várható összeg egész vagyont tesz ki. Törvényhozásunk történetében ez az első eset, hogy a törvényhozás a neki tett írói szolgálatokat ilyen formában anyagilag is jutalmazza.¹

Az 1507-iki országgyűlésen kétségkívül Werbőczy is egész jogi tudását arra irányította, hogy a köznemesség részvételét a királyi tanácsban szabályozza és állandóvá tegye. A köznemességnek a királyi tanácsban való részvételét olyan módon óhajtották biztosítani, hogy nélküle ne lehessen kormányozni.

Az 1514-iki parasztlázadás leverése után az összeülő országgyűlés a jobbágy és földesur közti viszonyoknak országos szabályozásával foglalkozik. Az egységes rendezésnél minden téren a szigorubb kötelezettségek megállapítását valósítják meg. A legszigorubb jogtétel az, a mely a jobbágyság röghöz kötöttségét mondja ki. A törvényszerkesztői munkát itt is Werbőczy végezte² és épen ezért gyakori támadásoknak volt kitéve, hogy segített a „jobbágytipró” törvénycikkelyeket létrehozni.

A röghöz kötöttség kimondása azonban nem pusztán a bosszu műve. A szabad költözködés joga körül folytatott küzdelem több mint százados.³ Csak az alkalom kellett, hogy a hosszú folyamat, a melyben a gazdasági és politikai erők játszák a főszerepet, lezáráshoz jusson. Az alkalmat a parasztlázadás megadta.

A köznemesség gazdasági érdeke követelte ugyanis a szükséges jobbágyi munkaerő biztosítását. A földbirtokon nyugodott a köznemesi osztály társadalmi helyzete és ezzel együtt közhatalmi, különösen hadi tevékenysége is, a melyet ebben a korban még tényleg teljesített.

A földbirtok értéke tisztán a jobbágyok számától függött. A köznemesség azonban nem tudta birtokán megtartani a szük-

¹ Fraknoi i. m. 38—46. II.

² U. o. 94—96. II.

³ Illés: A jobbágyság társadalmi és jogi helyzetének megalakulása (1301—1526). Közgazdasági Szemle. XXXII. évf. 1908. 39. k. 3. sz. 187. l.

séges munkaerőt, mert nem nyújthat a jobbágyoknak olyan kedvezményeket, mint a nagybirtokos. Ezért látjuk, hogy a jobbágyok parlagon hagyva a köznemések birtokait, tömegesen vonulnak a nagy uradalmakba, a hol könnyebb és kisebb munkát kell végezniök és a hol nem bánnak velök oly szigoruan, mint a kisbirtoku köznemességnél. Így függ össze a jobbágyok röghözkötöttségének kérdése a köznemesség létkérdéseivel és végelemzésben az állami, különösen hadügyi functiók végzésével.

Werbőczy is hű marad politikai elveihez, midőn az 1514-iki jobbágytörvények megszerkesztésével a röghözkötöttség és a köteles szolgáltatások megállapítása útján a köznemességet, meggyőződése szerint a nemzet fentartóját, igyekezett anyagi erejében fentartani és ezzel politikai befolyásában megerősíteni.

Az 1518-iki tolnai és bácsi országgyűléseken szervezik a török elleni védelmet és ebben Werbőczy vezető szerepet visz. Ő szerkeszti meg a végzemények határozatait is; munkáját az országgyűlés portánként fizetendő öt dénárral jutalmazza.¹ Küldöttségeket menesztenek a pápához, a császárhoz és a többi nagyhatalmassághoz, hogy segítségül hívják a török ellen.

Ránk maradt a *Lengyelországba küldött követek számára Werbőczy által készített utasítás*,² mely azért is érdekes, mert ebben ő tájékoztatni törekszik az európai közvéleményt a köznemesség szerepe felől. Werbőczy a köznemesség politikáját igazolni akarja a külföld előtt és mint önálló politikai tényezőt lépteti fel.

Az 1523-iki országgyűlésen hozott törvény LIII., LIV. cikkei a reformáció ellen foglalnak állást, megújítva az eretnetek ellen hozott régibb törvényeknek (1462: II., 1495: IV.) rendelkezéseit, a melyek szerint az új hitre pártolást a hűtlenségnek fő- és jószágvesztéssel sújtott esetei közé veszik. Werbőczy volt itt is a sugalmazó.³ Nemcsak vallásossága készítette őt a hitújítás elleni fellépésre, hanem hazafias érzése is, mert az új hit az idegenek révén terjedt el. Werbőczy nemcsak a katolikus vallást akarja megvédeni, hanem a reformáció ellen küzdve az idegen behatástól is meg akarja óvni az országot.

¹ Fraknoi i. m. 129—137. II.; Szabó D.: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909. 26. I.

² L. Fraknoi i. m.-ája 130. I.-án az eredeti hasonmását.

³ Id. m. 182. I.

Még az 1525-i *hatvani országgyűlésen* is (l. IV. t.-cz.) ebben az irányban érezteti Werbőczy befolyását.

A most felhozott törvényeken kívül még számos törvényhelyet lehetne felsorolni, a hol Werbőczy mint kezdeményező, vagy mint irányító szerepelt, vagy meg is fogalmazta a rendelkezéseket. A felhozott nagyjelentőségű törvényhozási helyek azonban már eléggé megmutatják, hogy Werbőczy törvényszerkesztői működése milyen terjedelmes és sokoldalú.

2. Werbőczynek a törvényhozásban való közreműködése szorosan összefügg politikai szereplésével.

A politikai téren való emelkedéséhez az első lökést adja és ahhoz később is nem csekély részben járult hozzá *Szobi Mihály*lyal a köznemesség egyik tekintélyes vezetőjével kötött benső barátsága. Werbőczy Szobinak jogi tanácsadója, mintegy titkára, de egyuttal barátja és politikai elvtársa lesz. Jóformán egész pályafutásán végig kíséri Werbőczyt e kiváló férfiúhoz fűződő barátsága, a mely kitart jó- és balszerencsében, nem szűnik meg sem Werbőczy folytonos emelkedésével, sem bukásával.

Abban az időben, midőn Werbőczy a politikai küzdőtérre lép, Magyarország, miután Mátyás alatt az ujkori európai fejlődésnek hullámvázát megérezte, folytatja a középkori hűbéri életet.¹

Mátyás a nyugati abszolutizmust iparkodott megteremteni, hogy a Zsigmond óta megindult hűbériséget megsemmisítse. Ennek a hűbériségellenes iránynak a jelenségei: az állandó hadsereg és az állandó adó, a főnemesség hatalmának megsemmisítése, az országgyűléseknek az uralkodói akarat elérésére való felhasználása. Mátyás abszolutizmusát óriási visszahatás követte.

A hűbériség olymértű kifejlődése, mint a XII—XIII. századokban nyugaton, nálunk ekkor sem áll elő. A hűbéri magánjogi felfogás végső következményei nem valósultak meg.

A magyar hűbériség főjelensége az egész közéletnek mind jobban *földhöz* kötöttsége. A közhatalmi működés előfeltételeit a föld birtoka adja meg. Az ismét feléledő *banderiális szervezet*, a közhatalom védelmi működése (hadügyi felségjog) teljesen a földesuri hatalomhoz fűződik, míg a pénzügyi felségjog főforrását a portánként szolgáltatandó *telekadó* nyújtja. Az igazság-

¹ Az itt következőkre nézve l. Illés: Ujkori alkotmányfejlődés stb. Előbb i. m. 91. és 92. ll.-on.

szolgáltatás és közigazgatás lokális főszerve az *urihatóság*, mely a földesuri hatalom kifejezője. A magyar alkotmánynak az a *rendi szerkezete*, a mely különösen a XVI. század folyamán lesz mind tökéletesebbé, nem egyéb, mint az egész közéletnek hűbéri elemekkel való áthatása.

Ez a rendiség megfelel a francia „états”-ba vagy a spanyol „brazos, estamentos”-ba való csoportosulásnak, de lényegben legközelebb áll az angol parlament rendi képviselőéhez, mert a rendi országgyűlésnek két táblára szakadásával az alsóra esik itt is a súlypont. Az alsó tábla ugyanis hasonlóan a „house of commons”-hoz egy erőteljes köznemesi osztályt foglal magában s épen ennek a közszabad osztály befolyásának lehet betudni a magyar rendi országgyűlések további életét és a fejlődés irányát az alkotmányosság (korlátolt közhatalom) felé.

Magyarországban is megindult a küzdelem a mindinkább hűbéri alapra helyezkedő főnemesség (főpapok és főurak) és a közszabad osztály (köznemesség és városi polgárság) közt. A XVI. század folyamán folytonosan észlelhetjük a főnemesség törekvését magához ragadni a közhatalomban való részesedést és kiszorítani a köznemességet.

Erős az irányzat a főnemesség kiválóbb állásának jogi meghatározására. Így a főnemesség kibuktatja a köznemeseket a kormánytanácsból; azért áll elő annak szüksége, hogy az 1495, 1498, 1518-ban hozott törvénycikkek folytonosan kimondják mintegy jogfentartásképen az alapelvet, mely szerint a kormánytanácsban a köznemest a főnemessel egyenlő hely illeti meg. A főnemesség ezeknek a törvényeknek nem engedelmeskedik, az ország kormányzatát teljesen a saját hatalmi körébe akarja vonni.

Külön is vált a két rend: az udvari német és a Szapolyai-féle nemzeti pártra. Külön tartanak gyűléseket, hoznak határozatokat, kötnek szerződéseket, mint a közhatalom egyedül jogosított tényezői.¹

Az egész magyar politikai világ tehát két nagy táborra oszlott. Werbőczy leszármazásánál és születésénél fogva utalva volt arra, hogy a Szapolyai-féle köznemesi párthoz szegődjék és

¹ Például szolgálhat a köznemesség 1506-iki határozata, erre felelőtül az 1506-iki kettős házassági szerződés. Az 1525-iki hatvani és az 1526-iki rákosi gyűlés.

itt a már vezérszerepet játszó Szobi mellett kezdje el küzdelmes politikai működését.

3. Jellemezzük itt Werbőczynek, *mint politikusnak* az alakját.

Ha a politikust az elért sikerek alapján ítéljük meg, akkor ítéletünk Werbőczyre mint politikusra nem lehet kedvező. Werbőczy politikai programjából semmit sem tudott megvalósítani. Egymásután kellett földadni elveit, sőt azokat megtagadni, néha küzdeni is ellenök. Politikai pályafutásának legszomorubb része az, a melyben kénytelen elejteni azokat az elveket, a melyekért gyermekkorától lelkesedett.

De nemcsak az elért vagy elérhető sikerek szempontjából lehet ítéletet mondani a politikus nagyságáról, nemcsak a külső eredmény, hanem a belső rátermettség alapján kell véleményünket megalkotni.

Werbőczynél hiányzott az igazi politikus vérmérséklete. Egész lényege ellenkezett azzal, a mit politikus temperamentumnak mondunk: Werbőczy az érzelmek embere volt. Fel tudta lelkesíteni a köznemességet, a melynek hivebb szószólója abban az időben nála nem volt, de a tömeget vezetni, irányítani nem volt képes. Fel tudta kelteni a szenvedélyeket, de a hatást sohasem tudta kellőképpen kiaknázni.

Az országgyűlésen szónoklatainak szépségével magával ragadta az egész hallgatóságot, de hogy milyen mulékony volt ez a hatás, mutatja az, hogy az őt ünneplő köznemesség legnagyobb szónoki sikerei után rövid idő múlva teljesen elfordult tőle.

Werbőczy nem tudott az adott helyzet követelményeivel elszámolni; nem is sejtette a bekövetkező eseményeket. Nem volt képes higgadtan áttekinteni, mérlegelni a hazai és külföldi politikai viszonyokat. Ezért nem is láthatta, mit lehet elérni nálunk vagy a távol idegenben. Elragadta a heve és ennek a pillanatnyi hatása alatt cselekszik, nem előre megfontoltan és az élet követelményeivel számolva hajtja végre terveit. Hiányzik cselekedeteiben a következetesség, nem mintha hűtlenné lenne elveihez, de képtelen azok megvalósítására.

Werbőczy lelkében olyan szembetűnő tulajdonságokat találunk, a melyek majdnem lehetetlenné teszik a politikai eredmények elérését. Sokszor szinte meglep az a hiszékenységgel, az a naivság és elfogultság, a mely eltölti egész valóját. Talán politikai eszményeinek nagy szeretetéből, talán könnyen lelke-

sedő természetéből folyt, hogy nem láthatta meg az előtte tornyosuló akadályokat és nem érezte úgy a vereségek és csapások súlyát, hogy elvesztette volna lelki erejét. Hamar felemelkedett újra és újra s néha szinte megható egyszerűséggel hitt a lelkét eltöltő tűznek.

A történelem megtanít bennünket arra, hogy a kiváló, nagy jogászok nem válnak be mindig jó politikusoknak és megfordítva is nem ritkán azt találjuk, hogy a nagy politikusok mint jogászok épen nem tűnnek ki.¹

Ugy látszik a két foglalkozás természeténél fogva nem igen fér össze. A jognak lényege, a jogász működés hozza magával a szabályokhoz való szigorú ragaszkodást, a jog elveinek feltétlen tiszteletét, a jognak az életet korlátozó és ezért szilárdabb, merevebb logikáját és mindez ellenkezik a politikus eljárásával, a ki a pillanatnyi kedvező helyzetek kihasználására törekszik és ezért mindenkor számol az étellel. Nem a logika belső kényszerének, hanem az élet külső körülményeinek enged, céljai megvalósításában beéri kompromisszumokkal is, csakhogy előre haladhasson.

Ha Werbőczynél úgy találjuk, hogy a politikust a szónok sokszor tévútra vezeti, azt is ki kell emelnünk, hogy a szónoki tehetség őt e téren a legnagyobbak közé emeli. Sokszor látjuk őt viharos országgyűléseken, mint „orator conventus“-t, a ki annak a kornak szokásához képest hivatott az egész gyűlés szószólója lenni a király és a főurak előtt. A meggyőződés erejével, a szó hatalmával tudta elragadni hallgatóit s hogy milyen hiven tudta kifejezni azt, a mi százak és ezrek lelkében élt, mutatja az a lelkesedés, a mely szónoklatai nyomán keletkezett.

¹ Vavrik i. m. 38 és köv. lapjain világtörténeti jelentőségű példákkal szépen illusztrálja a tétel igazságát, Quintus Mucius Scaevola és Grenville György eseteivel.

HARMADIK FEJEZET.

Werbőczy mint bíró.

1. Werbőczy életében jelentős év az 1502, ekkor lesz *országbirói ítélőmester*, protonotárius és ezzel már magas állásba jut. Az ítélőmesterek¹ a nevőknek megfelelően résztvesznek a legfőbb központi királyi bíróság egész ítélkezésében, az idézéstől kezdve az ítélet megszerkesztéséig. Kezükön mennek keresztül a legfontosabb perek, ők azoknak előkészítői, előadói és a meghozott ítéletek szerkesztői.

Ezzel az állással kezdődik Werbőczy bírói működése, a melylyel most foglalkozhatunk kimerítően. Fontos Werbőczy egész alakjának megítélése szempontjából, hogy tisztázzuk az ő bírói tevékenységét, különösen az újabb időkben ellene emelt súlyos vádakkal szemben. Werbőczyt ugyanis mint bírót élesen megtámadták, hogy részrehajló és megvesztegethető volt és bírói tisztét vagyonszerzésre használta fel.

2. Számos adatunk van arra, hogy Werbőczy *mint bíró saját korában nagy kedveltségnek örvendett*. Nemcsak a király utal Werbőczy ítélőszéke elé különleges megbizással országos híré nagy pereket², a melyekben az ország előkelői vagy a főuri osztály és a köznemesség kiválóságai állanak egymással szemben, hanem kétségtelen, hogy a felek maguk is különös előszeretettel bocsátják pereiket az ő ítélete alá.³

¹ Hajnik I.: A magyar bírósági tervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 48. l.

² Fraknói i. m. 50, 51, 182 ll.

³ Id. m. 183 és köv. ll.-on.

Nemcsak azt mutatják ezek az adatok, hogy Werbőczyt kiválóan alkalmasnak tartották bonyolódott, nehéz perek eldöntésére, hanem bizonyítják a belé helyezett nagy bizalmat is, a melyet kellett, hogy előbb kiérdemelt legyen.

Vajjon nyugodtan tehetne volna-e le ügyét *mindkét* fél oly bíró kezébe, a ki a megvesztegethetőség gyanujában áll? Mindig csak az egyik félnek lehetett igazat adni s ilyen esetben a pervesztes fél bizonyára felemelte volna szavát az igazságtalanul ítélő bíró anyagi érdekeltsége miatt, hacsak némi gyanuja is lett volna. És nem különös jelenség, hogy Werbőczynek sok ítéletét ismerjük, közöttük nem egynél igen nagy vagyoni érdekek forogtak kockán, mégis egyetlen egy olyan eset sem fordul elő, a hol a felek Werbőczy ítélete ellen a megvesztegetés vádjával lépnének fel.

De nemcsak peres kérdések eldöntésénél örvend Werbőczy nagy népszerűségnek, hanem igen gyakran a vitás jogi kérdéseknél *mint békéltetőt, egyezségek létesítőjét keresik fel*.¹ Kétségtelen, hogy az érdekelt felek teljesen megbiznak az ő ügyességében, jogi tudásában és a mi ilyen eseteknél elengedhetetlen, pártatlanságában is.

Figyelembe kell venni Werbőczy bírói működésének tárgyalásánál mindenesetre *saját korának felfogását*, a kor viszonyait és ebben a bíró helyzetét. Azon kor társadalmának nézete szerint az ítélő bírónak megajándékozása a felek részéről épen nem volt erkölcstelen és tiltott cselekmény. Ellenkezőleg általánosan elterjedt szokás, hogy a felek a bírónak hálából az ügy elintézéséért ajándékokkal kedveskedtek. Werbőczy bírói működése alatt gyakran fordult elő, hogy kisebb-nagyobb jutalmakat (birtokokat is) kapott a felektől², minthogy azonban akkor minden bíró részesült ilyen jutalmazásban a perek eldöntésénél és a Werbőczynek nyújtott ajándékok a szokottakat felül nem haladják, épenséggel nem lehet magában véve az ajándékozás tényére alapítani az ő megvesztegetését.

A *hires Szapolyai-Ujlaki per*³, a melyre a megvesztegethetőség gyanujának igazolásául, hivatkozni szoktak a perre vonatkozó adatoknak szorgos vizsgálata után nézetünk szerint épen

¹ Fraknoi i. m. 183 és köv. II.-on.

² Id. m. 113. l.

³ Id. m. 218. és köv. II.-on.

Werbőczy bírói pártatlansága mellett bizonyít. A perből ugyanis az tűnik ki, hogy Werbőczy, a ki a Szapolyaiaknak mindhaláláig tántoríthatatlan hive és érdekeiknek önzetlen szolgálója, ítéletében mégis az Ujlakiak javára dönt, mert az ügyet megvizsgálva úgy találta, hogy Szapolyainak nincs igaza. Ezt a véleményét nyíltan hangoztatta még az ítélet meghozatala előtt is, bár Ujlakiék — úgy látszik — attól féltek, hogy részrehajló lesz Szapolyai javára.

Tudjuk, hogy Werbőczyt semmiféle anyagi áldozattal sem tudta Ferdinánd magának megnyerni és Szapolyaitól elszakítani,¹ tudjuk, hogy mennyire Werbőczy lelkéhez volt nőve a Szapolyai nemzeti királysága, a melynek elérése végett semmiféle fáradságot, vagy költséget sem kimélt és mégis, mint bíró, le tudta küzdeni magában a pártembert. Szapolyainak nagy anyagi érdekei forogtak kockán és Werbőczy is úgy tudhatta, a mint mi most utólag megtudjuk állapítani, hogy Szapolyai haragját vonja maga után a neki nem kedvező döntéssel, a melylyel előbb a királyi törvényszék előtt épen Szapolyai javára hozott ítéletet megváltoztatja, mégis úgy jár el, a mint jogi meggyőződése sugallja.

Igazolva van Werbőczy saját nyilatkozata, a melyet egy más alkalommal tett, hogy ő: „mindenkinek, tekintet nélkül a személyekre, egyaránt tartozik igazságot szolgáltatni . . . legyen az akár zsidó vagy czigány is“ (Si eciam Judeus aut Pharaoh fuisset).²

Werbőczy főuri ellenfelei épen a Szapolyai-Ujlaki perben fordulnak a királyhoz, hogy megakadályozzák az ő ítélkezését és egy szóval sem tesznek vádjaik hangoztatásánál célzást Werbőczynek mint bírónak pártosságára vagy anyagi érdekeltségére, pedig semmi esetre sem mulasztották volna el, ha arra a legkisebb gyanujok lett volna.

Hogy nem találtak sem Werbőczy előző bírói pályáján, sem ez alkalommal semmi olyan körülményt, a melyet ellene felhasználhattak volna: fényes bizonyosság Werbőczy bírói elfogulatlansága mellett. A neki nyújtott ajándékozásokban tehát semmi olyas nem volt, a min abban a korban méltán megütközhettek volna.

Nemcsak a Szapolyai-Ujlaki perben nem találunk a Wer-

¹ Fraknói id. m. 249., 257. és köv. ll.-on.

² Id. m. 185. l.

bőczy saját korabeli ellenségeinek vádjában semmit sem, a mi az ő birói igazságosságát érintené, hanem még akkor sem tudnak ellene ezen a téren valamit is felhozni, a mikor hazaáru-lással vádolják és hűtlenségben elítélik. Keresik a bűnöket, a melyekre alapítsák a súlyos ítéletet, de birói működésében ekkor sem támadják meg¹.

Ha aprólékos vizsgálattal tekintjük is át Werbőczy birói működését, meggyőződést szerezhethünk arról, hogy Werbőczyt, mint bírót az elfogulatlanságnak és tárgyilagosságnak oly mértéke jellemzi, a mely nemcsak az ő korában rendkívüli, hanem ma is a legnagyobb elismerésre méltó.

Werbőczy birói alakjának megítélésénél ugyanis figyelembe kell venni, hogy *a bírót nem lehet kiemelni abból a társadalomból, a melyben él.* A bíró is függ korának uralkodó eszméitől, ő is részese a kor politikai és társadalmi meggyőződéseinek. A birói tárgyilagosság eszményi fokát elérni mindaddig nem lehet, sőt kérdéses, kívánatos lenne-e egyáltalán annak teljes megvalósítása, míg a bíró valamely meghatározott állam és társadalom élő része.

Igy a bírót kell, hogy minden korban befolyásolja környezete. A bíró a fennálló rend őre s így figyelembe kell vennie mindig az állami és társadalmi életet fentartó vagy szétromboló tényezők hatását. Az igazság szolgáltatásánál tehát kell, hogy befolyásolják őt azok a legbensőbb meggyőződései, a melyek szerint az állami és társadalmi együttműködés egyáltalán lehetséges. Nem közömbös a bíróra nézve, hogy ítéleteivel segít elveszíteni az őt körülvevő egész világot, a melyben és a mely által él.

Werbőczyt is befolyásolhatta köznemesi helyzete. A köznemességben látta ő a magyar államnak és nemzetnek gerincét. A köznemesség létevel összeforrottnak tartotta az egész politikai és társadalmi létezését. Werbőczyt is vezethette az erős vallási meggyőződés, mint korának szülöttét: a katolicizmust a társadalomfentartó erkölcs, műveltség és a magyarság érdekeivel elválaszthatatlan kapcsolatban láthatta a reformácziónak idegenek (németek) útján terjedő idegen szellemével szemben.

Ha Werbőczyt az igazságszolgáltatásnál az életviszonyok befolyásolták is: ez még épen nem a bírónál megkívánt tár-

¹ Az ítélet szövegét I. a Függelékben I. 4. A) 257. l.

gyilagosság hiánya. E téren sem szabad őt a mai vagy éppen abszolút mértékkel mérni. Bizonyos, hogy nem egy esetben meglep bennünket lelki ereje, a melyel igazságszeretete győz minden más tekintetek felett.

Werbőczy 1510-ben már nemcsak országbírói ítélőmester, hanem *Szapolyai János erdélyi vajda* protonotáriusa is s így ezentúl két hatalmas közjogi személynek bírói működésénél fejt ki nagy tevékenységet.¹

3. Werbőczy bírói és politikai pályáján való emelkedésével mintegy párhuzamosan halad *vagyoni gyarapodása*. Az ellene intézett támadások nagyon is felhasználják ezt a körülményt vádjai támogatására. Úgy akarják feltüntetni, mintha Werbőczy nagy vagyonát nem is szerezhette volna másként, mint visszaélésekkel, bírói hatalmának és politikai befolyásának áruba bocsátásával.

Utálnak a támadók a Szobi Mihálytól kapott első jószág-adományozásoktól kezdve a magánosoktól, különösen a jogi tanácsok fejében nyert jutalmazások számos eseteire. Kiemelik azt, hogy Werbőczy azok közé tartozott, a kik a koronára szállott birtokok adományozásáért legsűrűbben ostromolták kérévényeikkel a királyt.²

Végül hivatkoznak arra a térképre, a mely a Fraknói nagy műve végén hivatva van térben is bemutatni Werbőczy birtokainak óriási kiterjedését. E szerint úgy látszik, alig van az országban oly vidék Ugocsától Zágrábig és Pozsonytól Szebenig, a hol Werbőczynek ne lettek volna birtokai.

Kétségtelen, hogy Werbőczy meggazdagodásának részletei, ha magukban véve az egyes esetek nem is nyújtanak semmi különöset vagy gyanusát, egészükben azt a benyomást kelthetik az olvasóban, hogy az ilyen óriás vagyon összeszerzésénél aligha lehetett válogatni az eszközökben és szerzési módokban.

Fokozhatja ezt a benyomást a térkép és az ahhoz csatolt, a megszerzés időrendjében összeállított felsorolása az egyes szerzeményeknek.³ Az így keletkező kép sokakat tévedésbe ejthet. A térkép ugyanis egyszerre tünteti fel azt a birtokállományt, a melynek így egyben való birtoklását a felhozott adatokból éppen

¹ Fraknói id. m. 50. l.

² Id. m. 106., 111. ll.-on.

³ Id. m. 353. l.

nem lehet bebizonyítani; pedig a szerzeményeknek a térkép mellett való felsorolása, mintegy adatszerű igazolás akar lenni.

A tévedés úgy áll elő, hogy a térben csak akkor lehetett volna az oklevelek alapján feltüntetni Werbőczy vagyonát, *ha az okmányokból az is bizonyítható lett volna, hogy mindazt a birtokot, a mit évek hosszú során át, majdnem egy félszázad alatt Werbőczy (1498—1540-ig) szerzett, azt egy időben birtokolta is.* Ez azonban az adatokból nem tűnik ki. Lehet, hogy Werbőczy egy időben bírta ezt vagy azt az uradalmat s talán a térképen lévő földbirtokok egy részét egyszerre is, más időben pedig ismét más földbirtokok ura volt, de egyszerre mindaz, a mit a térkép mutat, bebizonyíthatólag soha sem volt az övé.

Ha végig vizsgáljuk az adományok hosszú sorát, azt fogjuk találni, hogy nincs mindenütt igazolva a birtokbaiktatás ténye és időpontja sem.¹ Az ilyen adományozások pedig nem jelentik okvetlenül a birtok tényleges megszerzését is. Tudjuk, hogy a kor joga szerint a pusztá adományozás birtokbavezetés nélkül még nem adja meg a végleges tulajdont.² Az ilyen kétes birtokszerzéseket nem lehet a valóságosakkal együtt venni s így ezeket a térképről is, úgy mint a tényleges vagyonállományból törölni kell.

Elég gyakran előfordulnak olyan vagyoni juttatások is a többiek között, a melyek azért nem vehetők fel Werbőczy vagyonába, mert a jövőben bekövetkező eseményektől (p. o. magaszakadás, öröklési szerződésben kikötött feltételek bekövetkezése) vannak függővé téve.³ A feltételek bekövetkezéséről nem tudunk semmit s így az ilyen vagyonszerzési adatok, minthogy azoknak nincs is mindig reális értékük, egyáltalán fel nem használhatók és térképileg fel nem tüntethetők.

De ha a most felhozottakat nem is tekintve, elfogadnók, hogy Werbőczy tényleg egy időben ura volt annak a hatalmas birtoknak, a melyet a térkép mutat, még akkor is azt állítanók,

¹ Id. m. 353. l. 3. j. 354. l. 3. 5. j. 355. l. 3. 4. 5. 7. 10. j. 356 l. 5. 6. j. 358. l. 5 j. 359. l. 5. j. 361. l. 1. 2. 5. és 8. j. 362. l. 7. j.

² Illés: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest, 1901. Magy. Jogászegyleti Értekezések. XXII. k. 4. f. 82. l. „Nemcsak a királyi adománynál volt tehát szükséges az iktatás, hanem az ingatlannak szerződés útján való bárminő elidegenítésénél is“.

³ Id. m. 353. l. 4. j. 354. l. 2. j. 355. l. 7. j. 357. l. 3. 8. j. 360. l. 1. j.

hogy ez az óriási birtok még nem jelentheti a megfelelő gazdagságot. A nagy uradalmak kezelésének technikája mutatja, hogy még a mai gazdasági, különösen közlekedési viszonyok között sem lehet az arányban álló jövedelmet biztosítani.

Vajjon abban a korban az akkori közlekedési viszonyok között az ország egész területén szétszórt birtokoknál, a melyeknek jó része a török becsapásoknak, zsákmányolásoknak folyton ki volt téve, lehet-e megfelelő jövedelemről szó? A térképen feltüntetett birtokállomány egységes kezelése ki van zárva, a gazdatisztek lelkiismeretlenségének tág tere nyílik, a befolyt jövedelem sok kézen megy keresztül míg a tulajdonoshoz jut.

Ezeket az általános, leginkább a gazdasági technikából vont következtetéseinket megerősítik az adatok, a melyek mutatják, hogy Werbőczy a nagy vagyonnak megfelelő jövedelemmel valóban nem mindig rendelkezett. Nem egyszer jut olyan szorult helyzetbe, hogy kénytelen kisebb kölcsönöket is felvenni, különösen diplomáciai kiküldetéseinél kénytelen a reprezentáláshoz szükséges értéktárgyakat kölcsönkérni.¹ Mindezt alig tudók megmagyarázni, ha Werbőczy mint dúsgazdag ember bőségben élt volna.

Önkéntelenül is felmerül a kérdés, midőn Werbőczy alakját e téren vizsgáljuk, honnét van mégis az a nagy mohóság, melylyel vagyoni helyzetét folyton javítani törekszik? Nem elégithet ki az a felelet, hogy az egész kornak, a melyben élt, jellemző tulajdonsága a birtokszerzési vágy; hogy nemcsak nálunk, hanem külföldön is jobban erőt vett az embereken a meggazdagodás lázas vágya, mint valaha.

Werbőczy a köznemesi osztályon felülemelkedve világosan látta, hogy kellő vagyoni erő nélkül politikai szerepet nem játszhatnak. Tudta, hogy szavának csak akkor lesz súlya, ha megfelelő vagyon áll a háta mögött. Minél biztosabb a gazdasági helyzete, annál biztosabb a politikai fellépése. Werbőczynek, mint vezérpolitikusként nagy anyagi alapra volt szüksége.

Nem is lehet azt állítani, hogy Werbőczy vagyonának jövedelmeit pusztán magáncélokra használta volna fel, nemcsak politikai működése, a melytől nem lehet megtagadni bizonyos közérdekű jelleget, emésztett fel sok költséget, hanem a külföldi

¹ Fraknói id. m. 162. l. A wormszi kiküldetés előtt a primástól egy ezüst kardkötőn és lószerszámon kívül négy ezüst tálat kért kölcsön; l. még 314. l.

kiküldetések egyenesen közérdekű reprezentáczióális költségeit is teljesen ő viselte. Politikai és diplomáciai tevékenységére, a mely sokszor az ország érdekében történik, áldozza vagyona jó részét.

Hogy Werbőczy politikai szolgálatait nem vásároltatta meg, fényes bizonysgót tesznek Szapolyai adományozásai.¹ Werbőczy Szapolyait hatalmi törekvéseiben egész erejével támogatta, neki tette a legnagyobb szolgálatokat és mégis tőle kapott legkevesebbet. Szapolyai a dicsérettel nem fukarkodott ugyan, de mig nagy érdemeit magasztaló szavakkal ismerte el, mesés vagyonából alig juttatott valamit. Kétes értékű adományai épen nem állanak arányban a neki tett politikai szolgálatokkal és meg sem közelitik azokat az adományokat, a melyeket Werbőczy másoktól, különösen az udvartól kapott.

Werbőczy vagyoni gyarapodása semmi olyast nem mutat, a min saját korában megütköztek volna, vagy a mi a mai kor felfogásával ellenkeznék.

¹ Fraknói id. m. 116., 117. ll.

NEGYEDIK FEJEZET.

Werböczy diplomáciai és irodalom pártoló működése.

1. *Werböczy 1516-ban* közeledik pályafutásának magaslatához, *személynök* lett s mint ilyen az ország nagybírái (*judices regni ordinarii*) között foglal helyet. A nádor és országbíró után következik rangban és a király birói pecsétjét őrzi.

A személynöki állás¹ a király személyes biráskodásának helyettesítéséből fejlődött ki, ezért hívják *personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens*-nek, rövidítve *personalis*-nak. Ezt az állást Werböczyig mindig egyházi rendű töltötte be. Werböczy az első világi személynök. A fontos tiszt viselése ugyanis nagy jogi műveltséget követelt és Werböczyt épen tudása, a mely e korban még a főnemesek közt sem általános, tette hivatottá ez állásra.

2. Az 1518. évtől kezdve látjuk Werböczyt külföldi fontos kiküldetéseken eljárni, innét kezdődik a *diplomáciai* szereplése.

Werböczy először 1519-ben vezet küldöttséget *Velenczébe* és *Rómába*, hogy a török ellen segítséget kérjen s a nemzeti királyság érdekében megnyerje a hatalmas köztársaság és a pápa támogatását.²

Velenczében nagy ünnepélyességgel fogadják. A fogadtatásnak igen érdekes jelensége, a mely figyelmünket megragadja, hogy Werböczy a doge-t magyar beszédben üdvözölte. Ezzel úgy látszik, azt akarta kifejezni, hogy a köznemesi nemzeti párt nevében beszél.

¹ Hajnik J.: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest, 1899. 37. l.

² Fraknoi id. m. 145—159. ll.

Rómában megismerkedik Medici János bibornokkal, a később VII. Kelemen néven pápa lett és mint ilyen Werbőczyt nádorrá választása alkalmából üdvözölte, meleg hangon emlékezve meg a római találkozásról. Egy Medicinek, a renaissancekor nagyműveltségű alakjának is fel tudta kelteni figyelmét és megnyerni a vonzalmát. VII. Kelemen üdvözlő levelének szavai: „Téged már akkor megszerettünk, mikor még alsóbbrendű állásban voltunk“ a legszebb elismerése Werbőczy egyénisége varázsának, igazán nagy európai műveltségének és tudásának.¹

Werbőczy második nagyfontosságú kiküldetése *Wormsba* szólott 1521-ben.² Az itt tartott híres birodalmi gyűlésen kellett megnyerni a birodalmi rendek támogatását a török elleni hadjáratához. Ez a gyűlés volt az, a mely maga elé idézte Luthert, hogy vonja vissza tanait. Érdekes megvilágításban látjuk ez alkalommal Werbőczy szereplését a reformációval szemben.

Werbőczy és kísérő társa Balbi Jeromos, a híres humanista pozsonyi prépost ebédre hívták meg Luthert, hogy sokkal fesztelenebbül vitatkozhassanak vele és tanainak visszavonására bírják.

A mint a pápai követnek Rómába küldött jelentéséből tudjuk, Werbőczy tanujelét adta kiváló teológiai képzettségének is. A teológia annak a kornak irodalmilag igen kiművelt és sokágu ismeretköre, a melyben való jártasság nagy olvasottságot, skolasztikai képzettséget és különös dialektikai ügyességet kívánt. Idegenektől és hozzáértő egyháziaktól halljuk, hogy Werbőczyvel szemben Luther „nem viselte magát ügyesen“ és így tudunk magunknak fogalmat alkotni Werbőczy képességeiről e téren is.³

A magyar követeknek politikai jelentőségét mutatja az a kitüntetés, a melyben V. Károly császár testvérének Ferdinánd főhercegnek ünnepélyes fogadása alkalmával volt részük. A császár jobbán a főherceg, balján Balbi haladt, míg Werbőczy mindjárt utánuk ment a jelenlevő két biboros között.

Werbőczy még a most ismertetett küldetéseken kívül járt küldöttségben *Nürnbergben* (1522.), *Pózenben*, *Bécsben* és *Krakkó-*

¹ Fraknoi id. m. 159. l.

² U. o. 161—173. ll.

³ U. o. 173. l.

ban.¹ Mindezekből látható, hogy Werbőczy diplomáciai működése még a mai kor felfogása szerint is igen kiterjedt, széleskörű.

3. Akkor, a midőn Werbőczy Wormsba ment, Bécsben pihenőt tartott és itt kezébe került Ambrosius Catharinus „A keresztény hit védelme“, czimű műve, egyike azon kor hitvitázó iratainak, a mely Luther tanainak czáfolatával foglalkozik.² Werbőczynek megnyeri a tetszését a munka és saját költségén gondoskodik második kiadásáról és ingyen terjesztéséről; előszót is ír hozzá, a melyben a királynak a figyelmébe ajánlja e munkát. Nemcsak Werbőczy hitbuzgóságát látjuk e cselekedetében, hanem az ő *irodalompártoló, maecenási működését* is. Vallásossága egyesül irodalom szeretetével.

De nemcsak a vallásos irodalom kelti fel érdeklődését és áldozatkészségét, hanem mind a szépirodalom, mind a tudományos irodalomnak más ágai is. Nemcsak tudomást vesz az irodalom eseményeiről, hanem anyagi erejéhez képest hozzájárul az irodalom fellendítéséhez.

Kiadja a nagy magyar író Janus Pannonius költői műveit.³ A kornak nem egy humanistája neki ajánlja művét, a mi kétségtelenül bizonyítja, hogy Werbőczyben saját kora is buzgó műpártolót látott. Így Camerinói János Plinius természetrajzi dolgozataihoz index-et készít és azt neki ajánlja, úgyszintén a „Polyhistor“ czimű földrajzi munkát is.⁴ Ezekből az ajánlásokból megtudjuk, hogy Werbőczyt érdeklik a természetrajzi és földrajzi kérdések is.

4. Mielőtt Werbőczy folyton emelkedő pályafutásának tetőpontjára érne, sokoldalú tevékenységének még egy ágáról, a *pénzügyiről vagy finánczpolitikairól* is megemlékezhetünk. Nándorfehérvár eleste után országos kincstárnok lett⁵ és ezen nehéz állásban is megállotta a helyét.

¹ Fraknói id. m. 178. l. 282. l. 298. l. 314. l. a konstantinápolyi kiküldetéseket l. később.

² U. o. 164. l.

³ U. o. 337. l.

⁴ U. o. 338. l.

⁵ U. o. 325. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Werbőczy nádorsága és száműzetése. Szapolyai melletti szereplése és halála.

1. Végre az 1525-i *hatvani országgyűlésen Werbőczy nádorrá lett.*¹

Az 1525-i országgyűlés a kor legviharosabb országgyűléseinek egyike. A főnemesek már előre törvénytelennek hirdették, mert a király akarata ellenére jött össze. Érezték ugyanis, hogy a köznemesség nagy számban fog megjelenni s majd szenvedélyesen követeli a régi sérelmek orvoslását. A köznemesség elkeseredése nőttön nőtt, mert a törvényeket nem hajtották végre, a török veszedelem egyre fenyegetőbb lett s mégsem történt semmiféle védőintézkedés; mindehhez járult még a főurak garázdálkodása. A felgyülemlett harag nagy része Báthori István, a nádor ellen fordult.

A mint az országgyűlést megnyitották, mindjárt szenvedélyes szónoklatokban követelik, hogy a király ott jelenjék meg. A király tanácsosai javaslatára jónak látta teljesíteni ezt a kívánságot.

Werbőczy az országgyűlés szónoka, a ki két órás beszédben fejti ki a király előtt mindazokat a mulasztásokat, a melyeket orvosolni kell.² A király meghallgatja a beszédet s azután tanácskozássra vonul vissza. Ekkor a beszéd hatása alatt³ a közhangulat

¹ Fraknói id. m. 203. és köv. II.

² L. Szabó D.: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában cz. m. 89 l., a hol a beszéd legfőbb pontjai közölve vannak.

³ U o. 90. l. A szónoklat olyan volt, hogy az idegent, Burgiót a pápai nunciust is bámulatra ragadta.

teljesen Werbőczy felé fordul és követelik, hogy Báthori helyett, a ki minden rossznak a kutfeje, Werbőczy, a köznemesség érdekeinek igaz kifejezője legyen a nádor. A király beleegyezik, mire a nemesség határtalan lelkesedéssel Werbőczyt nádorrá választja.

Werbőczy helyet foglal a király oldalán, az ország legelső méltóságába jut, a melyben sikeresen küzdhetett elvei mellett. A külső sikert tekintve ez volt életének, pályafutásának fénypontja. Mint az ország nádorispánja a szegény köznemesi családból származott notarius azt az állást tölti be, a melyben előtte hatalmas főúri dinasztiák ivadékai ültek.

A legnagyobb állásban is hű marad Werbőczy önmagához, elveihez és köznemesi származásához. Érdekes módon juttatja ezt kifejezésre. Hivatalos és magániratokon „Regni Hungariae palatinus et servus”-nak nevezi magát s nem egyszerűen csak palatinusnak.¹

Mikor megszűnik nádor lenni, még akkor is megtartja a Regni Hungariae servus elnevezést. Így akarja ő külsőleg is kifejezésre juttatni, hogy az ország közérdekét hivatott szolgálni. Nádorságának különbségét azzal is mutatja, hogy gyakran maga fogalmazza, sőt írja az okmányokat, a mit előtte soha sem tettek a nádorok, a kik között akadt irni nem tudó főúr is.

Werbőczy nádorrá választását azért, mert egyszerű köznemesi családból származott, a korabeli főurak nem támadták meg. Korában az ő felemelkedése megütközést nem keltett. A főurak azért áskálódtak ellene, mert az állásával járó hatalmat és befolyást féltették. Nemcsak nálunk, de a külföldön sem akadunk a nyomaira annak, hogy a Werbőczy nádorsága a közfelfogással ellenkezett volna. Tudjuk, hogy VII. Kelemen pápa, az akkori politikai világ egyik legelőkelőbb és legjobban tájékozott tényezője éppen ez alkalomból üdvözlő iratot küld Werbőczynek,² a mit semmi esetre sem tesz, ha Werbőczy nádorságában valami rendellenességet láttak volna. Ez az akkori nemzetközi udvariasság megsértése lett volna.

Igaz, hogy Werbőczy nem volt első sorban katona és jobban értett az írástudáshoz, mint a kardforgatáshoz.³ A nádori

¹ Fraknói id. m. 210. l.

² U. o. 211. l.

³ Szalay László támadja Werbőczyt, hogy egyszerű köznemes léte, a ki soha fegyvert nem öltött, utóda akart lenni a Szapolyaiaknak, Perényieknek, Báthoriaknak. „Werbőczy és Verancsics” Bud. Szemle (régí folyam) I. 203. l.

tiszttel pedig együtt járt az ország haderejének a vezetése. Mégsem mondhatjuk, hogy ő a kardforgatáshoz épen nem értett volna. Werbőczy mint katona is megállotta a helyét, életének vége felé szerepelt mint Budavárának főparancsnoka. Ferdinánd serege ellen szerencsésen hadakozik s megőrzi a várat, mindaddig, míg a török felmentő sereg meg nem érkezik.

2. Werbőczy életének mélységes tragikumát mutatja, hogy alig telt el tíz hó azután, hogy a köznemesség egy szívvel egy lélekkel nádorrá választotta, ugyanaz a köznemesség az 1526-i országgyűlésen nemcsak megfosztja a nádorságtól, hanem a haza elleniségének nyilvánítva vagyona elvesztésével és száműzetéssel bünteti.

Nem kellett sok idő az udvari pártnak, hogy a hangulatot Werbőczy ellen fordítsa. A Báthori-párt pénzzel, erőszakkal és szép szóval megnyerte a köznemességet.

Werbőczy hírére vette az ellene készülő támadásnak és sietett lemondását a királynak bejelenteni. A király azonban nem fogadja el, hanem követeli, hogy várja be az események fejlődését. A Báthori-párt ez alatt elhatározza, hogy teljesen leszámol Werbőczyvel. Mikor Werbőczy azt látja, hogy már élete is veszélyben forog, legjobb barátjával Szobi Mihálylyal együtt, a ki ellen hasonlóképen megnyilvánult a gyűlölet, éjnek idején menekül a fővárosból zólyommegyei birtokán lévő Dobronya várába.

Werbőczy távollétében a király elnöklése alatt a személynök előterjesztésére ítélte az országgyűlés Werbőczy felett. Ha végigolvassuk az ítéletlevelet,¹ meggyőződhetünk, hogy koholt vádak, rágalmak alapján hozták. Ilyen többször nagy hangon ismételt vád az, hogy Werbőczy erőszakosan, törvényellenesen foglalta el a nádori széket, ép így hangoztatják az ítéletlevélben mintegy indokolásként, hogy Werbőczy és társa a királyi fenség támadója és a királyi akarat megvetője. Végeredményben tehát Werbőczy lázadó és mint ilyen száműzetéssel és vagyona elkobzásával sújtandó. A meghozott ítélet főindoka, ha az általános szólamoktól és üres vádaktól eltekintünk, az, hogy Werbőczy az ítélőszék előtt meg nem jelent és így ezzel a ténnyel már hallgatagon elismerte bűnösségét.

Ez az ítélet igen szomorú világot vet az akkori politikai

¹ L. Függelékben I. 4. A.) 257. l.

viszonyokra. Szapolyai, a kinek Werbőczy annyi szolgálatot tett, meg sem jelent. A hatalmas vezérember még csak kísérletet sem tett, hogy a Werbőczy ellen felzúduló vihart lecsendesítse és tántorithatatlan nagy hívét megmentse. Így tudjuk még jobban méltányolni Werbőczynek Szapolyaihoz való önzetlen viszonyát.

Werbőczy számkivetése alatt következett be a mohácsi vész. Semmiféle szemrehányás nem illetheti őt a miatt, hogy biztos menedékhelyen élte végig a nagy nemzeti vereséget. Neki menekülnie kellett a saját honfitársai elől és tétlenségre kárhoztatva nézni, hogy következik be a katasztrófa, a melyet előre látott és a melynek elhárítására egész erejével elkövetett mindent. Úgyszólván egész Európát bejárta, az akkori művelt világ nagyhatalmait felkereste, hogy figyelmüket a török veszélyre felhívja és segítségüket megnyerje.

Érdekes és közvetlen bizonyosságunk is van arra, hogy Werbőczy minden pártérdeket és személyes érdekeit is alá tudta rendelni a közérdeknek, a melynek a legnagyobb veszélyét épen a közeledő török hódításban látta.

A midőn a Hármaskönyv elkészült, törvényerőre emelése ellen az udvari párt akadályokat gördített, mert hatalmának gyengítését látta benne. A vármegyékben szervezkedett köznemesség elkeseredésében, hogy a meghozott törvényt végre nem hajtják, kész volt megtagadni az adó behajtását.

Mikor Werbőczy tudomására jutott, hogy a török már Jajczát fenyegeti s így az adóra égető szükség van a hadi védekezés céljából, félretesz minden pártoskodást. Nem nézi azt, hogy most módjában állana kikényszeríteni a Hármaskönyv törvényerőre emelését, nem, hogy az udvari pártnak is használ, a melyről pedig tudhatta, hogy a nemzeti királyság ellen szerződik és folyton ellene áskálódik. Felszólítja párthiveit, hogy az adó behajtásához fogjanak hozzá, mert „a sérelemért, a mit a végzemény kihirdetésének megtagadása következtében szenvedünk, nem szabad az egész ország veszélyeztetésével bosszut állani.”¹

A mint a halálos csapás után a nemzet kezd föléledni, már találkozunk Werbőczy működésével. Leveleket ír hiveihez az ország minden részébe Szapolyai érdekében.² Elérkezettnek látja az időt arra, hogy eszménye, a nemzeti királyság megvalósuljon.

¹ Fraknói i. m. 104. l.

² Id. m. 241. s. köv. II.

Ferdinánd minden eszközzel a maga részére akarja téríteni a nagyteknélyű, hatalmas befolyásu Werbőczyt, de kísérletei sikertelenek maradnak. Werbőczyt sem anyagi eszközökkel, sem ígéretekkel nem tudja megnyerni, hiven kitart Szapolyai mellett.¹

3. Szapolyai, a mint királyltyá lett, *Werbőczyt a főkancellári tisztségre nevezte ki*. Ezt az állást is, mint a személynökít, előtte mindig egyháziak viselték. Itt is nagy jogi tudása és műveltsége képesítette őt arra, hogy mint világi töltse be ezt a politikai tekintetben is legfontosabb méltóságot.

Mint János király kancellárja ennek érdekében folytatja politikai tevékenységét, a mely azonban igen szomorú reá nézve, mert azokat a politikai irányelveket, a melyeket pályafutása kezdetén maga elé tűzött, és eddig folyton maga előtt tartott, egyenként látja porba hullani. Azok a főszlopok, a melyeken politikája eddig nyugodott, kidőlnek. Nem önként lett hűtlenné politikai vezéreszméihez, de engednie kellett a helyzet kényszerűségének s belenyugodni abba, a mit már megváltoztatni nem tudott.

Igy el kellett fogadnia a török szövetséget, a melynek eszméje kétségtelenül János királytól eredt és nem Werbőczytól, a ki úgyszólván európaszerte szervezte a török elleni védekezést. Talán igazuk van azoknak, a kik azt hiszik,² hogy Werbőczy a tudtán kívül kötött török szövetségbe beletörődhetett, mert attól félt, hogy ha Ferdinánd alá kerül az ország, az nem tudja vagy nem is akarja majd megvédeni a török ellen és így elvész a kereszténységgel együtt az ország is.

Ismét *diplomáciai küldetéseket* végez Werbőczy, de már nemcsak a nyugat, hanem kelet felé. Két ízben is megy *Konstantinápolyba*. Először János király uralkodása kezdetén ennek érdekében. Megbízatásának sikerrel felelt meg. Nemcsak a szultán személyes vonzalmát nyerte meg, hanem teljesen ellensúlyozta a portánál Ferdinánd követének működését.³ Werbőczy második konstantinápolyi utját 80 éves korában tette meg János király halála után János Zsigmond érdekében.⁴ Ha tekintetbe vesszük az akkori közlekedési viszonyokat, ebből az egy tényből is

¹ Fraknói id. m. 249. l. 257. l.

² U. o. 278. l.

³ U. o. 290. és köv. II.

⁴ U. o. 321. l.

következtetést vonhatunk Werbőczy fizikumára. Ebben az időben még a Konstantinápolyba való utazás körülbelül annyi napot vett igénybe, mint ma órát. Kocsin vagy lóháton kellett utazni egy egész kis hadsereg kíséretében. Elgondolhatjuk, hogy mily erős szervezetének kellett Werbőczynek lennie, hogy 80 éves korában e nagy fáradalmakat el tudta viselni.

Werbőczy lassankint közvetítő szerephez jut Ferdinánd és János király közt.¹ Mint a békepárt feje igyekszik elsimítani az ellentéteket, megtartani a már megszerzettet és mindenekfelett óvni az ország érdekeit.

Pályájának végén látjuk Werbőczyt, *mint katonát* is.² Budavárát sikeresen védelmezi Ferdinánd serege ellen. A török felmenti Budavárát, de el is foglalja. Ekkor találkozunk Werbőczyvel utolsó állásában. A szultán a török helytartó mellé *a magyar lakosság főbirájává* teszi 10 arany forint napidíj mellett.

4. Ebben a minőségében éri *1541-ben a halál*,³ a mely ép oly tragikus, mint pályafutásának a száműzetése utánra eső második fele.

Werbőczy, a mint meg volt állapítva, a basához indult tanácsba, még pedig köszvényes bántalmai miatt kocsin. Kocsija mellett haladt a diszkisérete.

Egyik szolgáját, a kit Konstantinápolyból váltott magához, az előrohanó török katonák lekaszabolják. Werbőczy kedvelt szolgájának legyilkolása miatt éktelen haragra lobbanva, megparancsolja, hogy visszaforduljanak, s a legnagyobb szidalmakkal illeti mindazokat, a kik az igazságos fejedelem nevében ily gazságokat követnek el.

A basa emberei kérlelik, hogy ne törődjék avval a rossz szolgálával és ráveszik, hogy menjen mégis a basához a tanácsba. Itt Werbőczy méltatlankodva jelenti ki, hogy mindaddig semmiféle tanácskozásban nem vesz részt, a míg teljes elégtételt nem kap. Felháborodásának oly módon ad kifejezést, hogy a basának és embereinek arcát pír borítja el. Hazaérve pedig kiadja a parancsot, hogy csomagoljanak, mert ő egy pillanatig se marad tovább. De a basa emberei a felrakott holmikat visszaviszik és mintegy szelid erőszakkal marasztalják.

¹ Fraknói id. m. 303. l.

² Id. m. 325. l.

³ Verancsics Antal esztergomi érsek, Werbőczy barátja jegyezte fel halálának részleteit.

Néhány nap mulva a basa kéreti magához. Ünnepséget rendez, melyen a magyar király és a szultán tiszteletére poharat üritenek a kibékülés jeléül és itt nyújtják Werbőczynek a méregpoharat, melynek hatása csak másnap jelentkezik. Teste irtózatosan kikelve formájából, feldagad. Lakását a basa emberei őrzik s alig leheli ki lelkét, rögtön koporsóba zárják testét, hogy a nép ne lássa a méreg hatását. Írásait elveszik, vagyonát azonban meghagyják és megengedik, hogy a városnak és környékének lakossága nagy pompával kísérje utolsó útjára.

Csodálatos pályafutás, a melyen Werbőczyt végighaladni látjuk. Mint bíró kezdi pályáját és mint bíró is végzi be. Egész életén át végigvonul a ragaszkodás, a melylyel a hozzá közel-állókhoz vonzódik. A haláláig tart Szobival kötött barátsága, a Szapolyai család iránti tisztelete és hűsége. Ez az állhatatosság abban a korban, annyi csábítással szemben, a melynek Werbőczy ki volt téve, nagy dolog. Halála is igazságszeretetéről és embereihez való ragaszkodásáról tesz tanúságot.

HATODIK FEJEZET.

Werbőczy tragikuma és életének tanulságai. Werbőczy és a Hármaskönyv.

1. A mint már ki is emeltük, Werbőczy egész életén tragikus vonás húzódik végig.

Werbőczy tragikumát abban találjuk, hogy az ok az eszmények, a melyekért annyit küzdött, még életében omlanak össze; azok az eszmék, a melyeknek megvalósítását czélul tűzte ki maga elé, mind messzebb esnek a megvalósulástól. Sőt élete olyan irányt vesz, hogy ő maga kénytelen saját ideáljai ellen fordulni.

Werbőczy, a ki a nemzeti királyságért küzd kezdettől fogva, a ki a rákosi országgyűlésen a nemzeti királyság érdekében készíti az országgyűlés kiáltványát, kénytelen részt venni a nagyváradi békekötésben, a mely lemond a nemzeti királyságról.

Werbőczy, a ki iparkodott az egész világ diplomáciáját fellázítani a török ellen, kénytelen szövetkezni vele.

Annak, a ki a hitujítás ellen törvénczikkeket szerkesztett, könyveket adott ki, meg kellett élnie, mint terjed és ver gyökeret mindjobban az eretnesség.

Annak, a ki a köznemesség érdekeit védelmezte, minden téren a köznemesség uralmát akarta a törvényekben biztosítani, látnia kellett, hogy a nyugatról már későn jövő hűbériség hatása alatt hogyan emelkedik a főnemesség mind nagyobb hatalomra s miként szerzi meg ennek jogi biztosítékait is. Már nem érhetette meg a főnemesség külön rendiségének, a főrendiségnek teljes kifejlődését, de fokozatos kialakulását látta.

Mint törvényszerkesztő kénytelen tapasztalni, hogy törvényeit nem hajtják végre. Mint kodifikátor, nem tudja keresztülvinni,

hogy legnagyobb alkotása, életének főműve, a Hármaskönyv törvényerőre emelkedjék.

A ki az ország egyik nagybirája volt, mint török kádi végezte életét. Meghalt a nélkül, hogy valamit is meg tudott volna valósítani *életében* abból, a miért egész életén át küzdött.

2. Mintha a sors Werbőczynek még a külsejét is üldözte volna. A mint családjának csakhamar nyoma veszett, ivadékait alig, hogy leányágon tudjuk követni egy darabig:¹ úgy képét sem őrizte meg az utókor számára semmiféle egykoru metszet vagy festmény. Mig a korában élő és szereplő személyekről számos egykorú hiteles metszet tájékoztat, addig Werbőczy külsejére, fizikumára csak az életrajz adataiból vonhatunk bizonyos következtetéseket.

Erőtéljes szervezetére mutat a magas életkor, a mit elért és még inkább a második konstantinápolyi útja, a melynek nagy fáradozásait élte alkonyán, 80 éves korában el tudta viselni. Már ezekből a tényekből is nem közönséges, némi valószínűséggel hatalmas testalkatra lehet következtetnünk.

Megjelenésében kellett valami imponálónak lenni, erre vallanak a szónoki sikerek és a külföldi szereplés. A szónoki hatásnál nem kis szerep jut a külsőnek. Vajjon annak a kornak a szabad ég alatt táborozó, viharos országgyűlésein a hatáskeltés külső eszközeit szabad-e egészen figyelmen kívül hagyni akkor, a midőn olyan szónokról van szó, a ki az egész tömeget magával tudta ragadni.

De Werbőczy diplomáciai szereplése is azt mutatja, hogy mindenütt kellemes benyomást keltett, a mi nem is mosódott el egyhamar. Megnyerő külső nélkül nehéz volna megérteni az állandó hatást, a mit a rövid és rendszerint ünnepélyes külföldi tartózkodások alkalmával elért.

3. Werbőczy élete nem csupán mint a legnagyobb magyar jogászé érdekelhet minket, sokkal általánosabb szempontokból vonhatunk az ő életéből nagy *tanulságokat* a mi számunkra.²

Werbőczy tüneményes pályafutása megmutatja, *hogyan lehetséges az, hogy a 48 előtti rendi világban alacsony sorból felküzdhesse magát valaki a legmagasabb helyre.* Jellemző ez a kétség-

¹ Fraknói id. m. 294. l. 1. j. 314. l.

² Ezekre és a következőkre nézve l. Illés : Werbőczy. Jogállam VI. évf. 1907. 688, 689. l.

telenül demokratikusnak nevezhető vonás a magyar társadalmi életre. Természetesen más értelemben kell vennünk 48 előtt a demokratikus szót, mint ma. Habár a magyar fejlődés egész folyamában észlelhető az alsóbb osztályoknak lassu emelkedése, (a jobbágy osztályok legkiválóbbjai is folyton folyvást találtak utat a nemességhez, a politikai jogosultakhoz való emelkedéshez), mégis feltűnő, hogy midőn a főuri osztály a legélesebb ellentétben áll a köznemességgel, akkor küzdhesse fel magát valaki a tehetségével oda, a hol a legfelsőbb osztálybeliek vannak, s foglalja el azokat az állásokat, melyeket eddig kizárólag felsőbb osztálybeliek, vagy a legmagasabb foku egyházi méltóságok töltöttek be.

Ez az egy vonás megérteti velünk, hogy hogyan volt képes a magyar társadalom annyi századon át, a tespedések korszakai-ban mindig friss erőt meríteni és tovább élni.

És hogy Werbőczy emelkedése valóban tudásának és tehetségének jele, mutatják azok az előkészületek, melyeket végez, s a munkakör, a melyben kiképezi magát.

Werbőczy megmutatja nekünk, *hogyan lehet az európai műveltség mellett megtartani a magyarságot*. A kozmopolita humanista szellemmel megismerkedni és megtartani az egyéniséget, eredetiséget. Igen műveltnek, sokoldalú világfinak kellett lenni annak, a ki görögül, latinul és németül „eleganter“ beszél, a ki kiadja külföldi humanista írók műveit; a ki bejárja a művelt nyugat nagy részét, megjelenik a kor legelső udvaraiban, megtudja nyerni egy Medici pápa tetszését, hitvitázó tud lenni magával egy Lutherrel szemben, a ki V. Károly császár vendége, a szultán kedveltje.

És mégis a római jogi tudás, a humanista ismeretek, a világlátottság nem gátolják meg, hogy a magyar szokásjog lelkes híve, tisztelője és összeírója legyen.

Werbőczy sokoldalú képzettsége mutatja, hogy *az igazi nagysághoz egyoldalú tudás nem elégséges*. Werbőczynek érdeklődését nem köti le egyedül a jog. Jogász tudásának csak előnyére válik, hogy bölcsészeti kérdéseket is tanulmányoz, foglalkozik a jelenségek végokaival. Gyakorlati jogi felfogásában így emelkedhetik magasabb szempontokra. A természettudományok iránti érdeklődése pedig lehetővé teszi, hogy a természet világában uralkodó nagyszerű rendet, szoros összefüggéseket megfigyelhesse. Így viheti magával a jogi szemlélet terére is az életviszonyok reális felfogását.

A magyar társadalom életének nem egy jellegzetes vonása ünök élénk Werbőczy pályaf utása révén. Így látjuk azt a tragikusnak is nevezhető vonást, hogy *minden nagy tehetségnek a politika szolgálatába kell kerülnie*. A XVI. század magyar társadalmának is az a sajátossága, hogy mintegy szorítja a politikai térre azt, a ki valahol és valamiben nagyot alkotott. A ki jogi tudásával méltóan töltheti be a legfőbb birói állást, kell, hogy politikus is legyen. Pedig nem mindenki alkalmas erre a hivatásra. Werbőczy, a ki mint bíró kiváló, mint politikus nem állja meg helyét.

Werbőczy nagy társadalmi előítéletet küzdött le akkor, a mikor nemes ember létére arra határozta el magát, hogy könyvet írjon. Tudós könyvet ír mint nádor és más nagy országos hivatalok viselője a XVI. században, mikor még a XIX. században is aligha tekintették nemesi, uri foglalkozásnak a tollforgatást.

Ilyen szempontból kell nézni Werbőczy vállalkozását, hogy ő akar is, tud is könyvet írni.

A magyar művelődés fejlődésében ez az irodalmi vállalkozás a legnagyobb cselekedet számba megy. Werbőczy az ujkori európai fejlődést megértve, belátja az irodalomnak, a tudománynak hasonlíthatatlan nagy értékét a nemzetek életében és annak megbecsülésére akarja megtanítani az uralkodó osztályokat. Ő az, a ki észreveszi, hogy honfitársai a tudományokkal nem törődnek, a tanulmányoktól idegenkednek;¹ látja, hogy a jövőben a nemzetek küzdelmében nem pusztán a katonai erények, a kardforgatás számítanak, hanem a tudás lesz a fegyver.

Természetes, hogy Werbőczyt saját kora, a mely a könyv-írást éppen nem becsülte sokra, nem a Hármaskönyv alapján ítélte meg. Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy Werbőczy maga sem ismerte művének értékét. Abból, hogy honfitársai nem a könyve után becsülték meg, még éppen nem lehet az ő fel-

¹ Hkv. Praef.: „Quae quidem res (mea ut fertur sententia) eo gratior toti est futura prosperitati quo atavi, progenitoresque nostri, ab ejusmodi institutionibus videntur alieniores fuisse. Gens enim nostra a prima ipsa nascentis imperii origine, rebus dumtaxat bellicis intenta, caeteris disciplinis minus videtur incubuisse“. (Id. kiad. 4. l.) U. o. Operis conclusio:

„Occurrebant rursus nostrates Pannonnes, ad quorum usus scripsimus haec fere omnia, constat enim nostros Pannonnes diligentius arma, et ea, queis sine nec potuere serí, nec surgere messes, manibus quam Ciceronis, Livii, Salustii, aut Auli Gellii volumina tractavisse.“ (Id. k. 424. l.)

fogására következtetni. Hiszen, ha Werbőczy életének művét nem tudta értékelni, akkor a mi egész nézetünknek meg kellene róla változni.

Werbőczy mint nádor hatalmának tetőpontján megkísérelte a Hármaskönyv szentesítését és annak az életbe való átvitelét. Igaz, hogy az alatt a tíz hónap alatt, mikor a nádori méltóságban volt, a Hármaskönyv életbeléptetését keresztülvinni nem tudta, de már 1525-ben a hatvani országgyűlés törvényczikkelyeinek hozatalánál érezte befolyását.¹

Önként eszik tehát az a kifogás, mintha Werbőczy maga sem ismerve műve becsét, hatalma teljében mit sem tett volna a Hármaskönyv érdekében. Egyébként elég, ha elolvassuk a Hármaskönyv előszavát, ajánlását és forgatjuk az egész munkát: meggyőződést szerezhetünk arról, hogy annak, a ki írta, éreznie kellett alkotásának nagyságát.

4. Werbőczyt már a 48 előtti korban, a míg életének részletei tisztázva nem voltak, sokszor és sokfelől támadták.

A kik a Hármaskönyvet megtámadták, azok felismerve a mű és szerzője közti kapcsolat jelentőségét, igyekeztek Werbőczy személyét is belevonni támadásaik körébe. Az alkotó emlékének beszennyezésével többet reméltek elérni a tömeg előtt, mint a mű kritikai taglalásával. Tudták, hogy az embernek a hibái, személyes értékének kisebbitése jobban érdeklik a közönséget, mint a munka fáradságos és részletes bírálata.

Külföldről is jöttek tisztán politikai irányu, célzatos támadások. Ezek a hazai földön termettekkel együtt közrehatottak, hogy a XIX. századbeli magyartársadalomban határozott Werbőczy-ellenes közvélemény keletkezett, a mely Werbőczy alakját épen nem ítélte meg igazságosan. Ingatag politikusnak, száraz jogásznak, állhatatlan, sőt álnok embernek tüntették fel, sőt még a megvesztegethetőség rágalma is elhangzott fölötte.

Kétségtelen, hogy a külföldi és a magyar támadások hatottak a Werbőczy védőire is és ennek tulajdonítható, hogy azok, a kik elismerték a Hármaskönyv nagy értékét, elfogadva a támadók rágalmait, pálczát törtek Werbőczy személye felett.

Sokkal következetesebben jártak el azok, a kik a Hármaskönyv ellen léptek fel és ezzel együtt igyekeztek Werbőczyt is

¹ Az 1525: XXXII. t.-cz.-ben; méltatását l. 180. l.

megítélni, mint azok, a kik a Hármaskönyv szavára esküdtek ugyan, de az íróttól különválasztva elítélték.

A Werbőczy ellen felhozott vádakat a mai történelmi kutatás alapján fentartani nem lehet ugyan, de ha e vádakat meg sem tudtuk volna czáfolni, akkor sem lehetne az író felett ítéletet mondani művétől különváltan. Az írótt és művét nem lehet szétszakítani, ha az író értékét akarjuk megállapítani. A mint a költőt vagy művészt nem lehet elválasztani alkotásaitól, úgy az írótt sem művétől. A szerző művében él, vele emelkedik vagy bukik, lesz nagygyá vagy törpül el mind saját korának mind minden utána következőknek ítéletében.

Werbőczyről csak a Hármaskönyvvel kapcsolatban lehet ítéletet mondani. Nagyságának igazi mértéke a Tripartitum. Werbőczyt csak nagy munkájából érthetjük meg, jogászai alakjának igazi méltatása csak a Hármaskönyvnek ismerete után ejthető meg. Werbőczynek, mint jogásznak teljes jellemzése egybeesik a Hármaskönyv jellemzésével. A Hármaskönyv magyarázza Werbőczy életének nagy miszteriumait.

NEGYEDIK CZIM.

A Hármaskönyv.

ELSŐ FEJEZET.

Werbőczy megbízása. A Hármaskönyv az országgyűlés előtt. A szentesítés elmaradása.

1. A Hármaskönyv megírására Werbőczy II. Ulászló királytól kapta a megbízást, a mely a Hármaskönyv valamennyi kiadásában feltalálható a királyi jóváhagyásban, az Approbatióban, a hol szó szerint közölve van.

II. Ulászló király megbízása így hangzik:

... *fideli nostro egregio magistro Stephano de Werbőcz, judicis curiae nostrae protonotario, curam omnium ipsius regni nostri jurium, legum, et consuetudinum, constitutionumque receptarum atque approbatarum, earum videlicet, quae in ipso regno nostro, et praesertim in aula nostra regia judicandis, et decidendis causis, ac sententiis ferendis, sequi, ac observari consuevissent, in unum colligendi, atque in titulos (ut fit) et capita distinguendi: ut ea postea nobis oblata, ac per caeteros magistros protonotarios, et sedis nostrae judicariae juratos coassessores revisa, discussa, ac diligenter trutinata, in unum volumen redigerentur.*

A megbízás lényege az, hogy Werbőczynek az élő, tételes jogot kell összegyűjteni és összeírni. Ezt fejezi ki a középkori latin nyelv bőbeszédűségével, a midőn az ország bevett és jóváhagyott jogáról szól, a melyet az egész országban, különösen a királyi kuriában az ügyek eldöntésénél, az ítéletek hozásánál követni és figyelembe venni szoktak.

A megbízás az összeírás *módszerét* is megjelöli: az összegyűjtött anyagot czimekre és fejezetekre kell felosztani, hogy azután az egész egy kötetbe foglalható legyen. Az összeírónak feladata, hogy az anyagot rendszeres egészbe foglalja: ezt jelenti az „in unum colligendi atque in titulos (ut fit) et capita distinguendi“ körülírása.

A czimekre (titulus) felosztást meg is találjuk a Hármaskönyvben; a cziméken belül azonban nincs meg a fejezetekre (capita) való tagolás. Itt mindjárt megjegyezhetjük, hogy ennyiben Werbőczy a megbízásnak nem tett eleget. A czimeknek §-okra beosztása, a mely későbbi keletű, nem Werbőczytól ered, ez Szegedi Jánosnak, a Hármaskönyv híres commentátorának a műve.

A megbízásból az is kitűnik, hogy Werbőczy mint ország-bírói ítélőmester kapta a megbízást és hogy az elkészült munkálatot a többi ítélőmestereknek, valamint a királyi törvényszék ülnökeinek felülvizsgálata alá kellett bocsátania.

Nem lehet megtudni az Approbatióból, hogy *mikor kapta Werbőczy a megbízást*. Az időpontnak, hacsak hozzávetőleges meghatározása is fontos, mert így tudjuk megállapítani, körülbelül mennyi idő alatt készítette el Werbőczy a munkát. Vannak mégis bizonyos támpontjaink, a melyekből lehet a megbízás idejére következtetni.

Werbőczy munkájának az olvasókhoz irt előszavában¹ azt mondja, hogy a királytól a megbízást az előző években (superioribus annis) kapta és művét huzamos és kitartó munkával (longis, diuturnisque laboribus), sok igyekezettel és virrasztással (tanto studio, tantisque vigiliis) készítette el.

Ha ezekkel a kijelentésekkel összevetjük azt az ismert adatot, hogy az 1504-iki és 1507-iki országgyűlések már nem követelik többé a szokásjogi szabályok összegyűjtését, csupán a decretumok egybefoglalását, és hogy Werbőczy ezen országgyűlések törvénycikkelyeinek fogalmazásában már részt vett: azt következtethetjük,² hogy 1504-ben és 1507-ben a törvényhozás azért hallgat a szokásjog összegyűjtésének szükségességéről, mert Werbőczy hivatott ezt a munkát elvégezni. Így mondhatjuk, hogy a megbízás 1504 előtt történhetett.

¹ Hkv. i. k. 434., 436. II.

² L. Fraknói i. m. 60. I.; Timon i. m. 614. I.

A következtetés helyessége mellett szól és azt kiegészíti, hogy az 1498:VI. és az 1500:X. törvénycikkek ugyanazt kívánják, a mi a Werbőczynek adott megbízásban van,¹ a mi arra mutat, hogy Werbőczy megbízása az előbb említett törvényhozási törekvéseknek egyenes folytatása. Ugy látszik, hogy akkor kapta Werbőczy a megbízást, a mikor az 1498. és 1500. évi országgyűlések törekvései sikerre nem vezettek.

A Hármaskönyv elkészítésére a király a megbízást Werbőczynek 1500 után, de 1504 előtt adhatta.

2. A munka 1514-re készült el. Werbőczy munkájának czime: *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae.*

Werbőczy a királyhoz intézett ajánlásában, a Commendatióban, a királyt kéri, hogy művét vizsgálja át és megbirálása után jóváhagyván, gondoskodjék a használatba vételéről.²

Az ajánló levél szövegéből, mely egy szóval sem tesz említést az országgyűlés közreműködéséről, még nem lehet arra következtetni, hogy Werbőczy elégnék tartotta volna, ha a király a Hármaskönyvet jóváhagyja és életbelépteti. A kifejezések csak arra vallanak, hogy Werbőczy felajánlja művét a királynak és felkéri, hogy megbirálásáról és jóváhagyásáról gondoskodjék.³

A szövegből nem tűnik ki, hogy Werbőczy nem tartotta volna szükségesnek, hogy a Hármaskönyv az országgyűlés elé kerüljön.⁴ Ellenkezőleg inkább azt lehet mondani, hogy azért terjeszti művét a király elé, hogy az országgyűlés elé vigye és törvényes szentesítésben részesítse.

A munka az 1514-iki országgyűlés elé került. Az országgyűlés bizottságot küldött ki. Ennek a feladata volt megállapi-

¹ T. i. hogy azokat a szokásjogi szabályokat kell összeírni, a melyeket a legfőbb bíróságnál alkalmaznak.

² Hkv. i. k. 10. l. „Quam etiam, atque etiam oro, et obsecro, ut has meas vigilias vestro sacratissimo nomini dedicatas, iterum, atque iterum perlegere, discutere, ac recensere non gravetur.“

³ Hkv. i. k. 10. l. „Quod opus nunc majestati vestrae offero, et dedico, eamque suplex deprecor, dignetur has meas lucubrationes hilari fronte excipere et eis, si dignae videbuntur, suam sacrosanctam auctoritatem impertiri, omnibusque suae ditioni parentibus observandas proponere.“

⁴ L. Fraknói i. m. 99. l.-on; úgy látszik, mintha szerinte Werbőczy nem tartotta volna szükségesnek, hogy a Hármaskönyv az országgyűlés elé kerüljön.

tani, hogy helyesen, az élő jognak megfelelően történt-e a szokásjog kodifikációja. A Hármaskönyv jóváhagyásában, az Approbatio végén név szerint is fel vannak sorolva a bizottság tagjai.¹ Megemlítésre méltó, hogy a bizottságban egy főnemes sem vett részt, hanem csupa köznemes, jórészt Werbőczy személyes jó barátai; köztük van Szoby Mihály is. A főnemesség bizonyára nem akart a bizottságban közreműködni, hiszen az egész ugyanis csak formalitás volt.

Mialatt a munka a bizottság előtt feküdt, Werbőczy két helyen változtatott rajta.

Az egyik hely a II. rész 44. czime,² a mely azokról az esetekről szól, melyekben az egyházi személyek ellen is főbenjáró ítéletet (*capitalis sententia*) lehet hozni. Itt művét *egy hivatkozással* egészítette ki: a 8. §-ban az 1439:XXXVIII. t.-cz.-re való hivatkozással betoldotta, hogy „azt mostani közönséges végzeményünk³ is jóváhagyja és megerősíti.“ Ez a változtatás inkább csak irodalmi jelentőségű.

A másik hely a III. rész 25. czimében a 2. §-ban fordul elő. A czim a jobbágyok jogállapotáról szól. Az 1514-iki jobbagylázadás leverése után a törvényhozás⁴ a szabad költözködés jogát elvette. Erre való tekintettel kellett Werbőczynek e helyütt ezt a fontos jogváltozást művébe beiktatni.

¹ Hkv. i. k. 16. l. „... idem praelati, et barones, ac nobiles universi, nostrum accedentes in conspectum, quendam libellum, gentilia, municipaliaque jura, ac leges, et consuetudines eorum vetustas et receptas, continentem, nostro jussu a praefato magistro Stephano collectum, et conscriptum, nobis obtulerunt, supplicantes; ut, quia ipsi eum libellum in cunctis suis clausulis, articulis, et capitulis, per venerabilem Paulum de Wárda, praepositum Sancti Sigismundi, proventum nostrorum regalum administratorem, ac magnificum Benedictum de Bathyán, hujus castri nostri Budensis castellanum, nec non egregios magistros, Joannem de Ellyewelgh palatiale, ac Albertum de Belyén, et Paulum Bolyár, personalis praesentiae nostrae protonotarios: Item Stephanum Kesserű de Gybarth, regni hujus nostri Hungariae vicepalatinum, Georgium de Mekche secretarium nostrum, Michaelem de Zob, ac Paulum de Dombó juratos assessores dictae sedis nostrae judicariae, et Stephanum Hentzelffy de Petrovicz, directorem causarum nostrarum regalum, perlegi, revideri, disceptari et examinari faciendo, super eorum legibus, et approbatis consuetudinibus, recto ordine et debito modo conscriptum esse agnovissent...“

² Fraknói i. m. 100. l.-án tévesen 46. czim áll.

³ Az 1486:XXVIII., LXXII. t.-cz.

⁴ Az 1514:I-XLIV. t.-cz.

A bizottság ítélete szerint a munkában a törvények és a jóváhagyott szokások helyes rendben (*recto ordine*) és kellő módon (*debito modo*) irattak össze.¹

Erre az országgyűlés az 1514: LXIII. t.-czikkben a következőképen intézkedik:

Item, quod universa decreta, jam rectificentur, et in unum comportentur, *juraque regni scripta*, regia majestas statim perlegi facere, et perfecta confirmare; confirmataque, et sigillata, ad singulos regni comitatus remittere dignetur.

Felkéri a királyt, hogy az országnak írásba foglalt jogát (a „*jura regni scripta*“ alatt a Hármaskönyvet kell érteni itt és ettől fogva mindig) olvastassa azonnal fel, erősítse meg és pecséttel ellátva küldje szét az ország minden egyes vármegyének.

Ugyanekkor megemlékeznek a kodifikáció másik irányáról is, a törvények egybefoglalásáról és a törvénygyűjtemény készítését is megsürgetik.

Az országgyűlés a szentesítésre vonatkozó kérelmet élő szóval terjeszti a király elé: megjelenik előtte az egész országgyűlés, hogy a megerősítést kérje.²

A király az országgyűlés sürgetésének eleget óhajt tenni és a munkát írásban és élőszóval helyeselvén, mindenek örömére, megerősítését megígéri.³

A munka jóváhagyása meg is történt. A király az egész Hármaskönyvet, a mely szerinte is az országnak a jogát helyesen adja elő, minden kihagyás vagy hozzáadás nélkül szóról-szóra

¹ Hkv. Approbatio i. k. 18. l. L. a 131. l. 1. jegyzetben.

² L. u. o.

³ Hkv. Lect. Sal. i. k. 434. l.: „Quibus ex sententia peractis, in publica demum, ac generali diaeta, ac conventu dominorum praelatorum, ac baronum, nobiliumque, et procerum regni hujus universorum, anno salutis humane quarto, et decimo, supra millesimum quingentesimum, rusticana seditione, quae paulo ante irrepserat, excisa, et sublata ad diem divo Lucae Evangelistae dicatam, celebrato, idem princeps omnium cum flagitatione, ac plausu, hoc domestici juris compendium, suo ductu, atque auspiciis lucubratum, conceptis verbis, ac viva voce comprobavit: et regio imperio, regiaeque auctoritatis plenitudine roboratum, irrevocabili sanctione firmavit.“

ünnepélyes megerősítő kiváltságlevélbe foglalja,¹ úgyhogy annak eleje és vége közé esett az egész mű: a privilegium megelőzi és befejezi azt.

A király azt is megígérte az országgyűlésnek, hogy a műnek pergamenre írt példányaait titkos pecsétjével ellátva, az ország vármegyéinek megküldi.² Igéretét azonban nem teljesítette. A munkálatot nem pecsételtette meg s nem is küldte szét a megyéknek. A szentesítés folyamata tehát megakadt és végleg el is maradt s ezzel a Hármaskönyv a törvényes kihirdetésben nem részesült.

Werbőczy maga megemlékezik a szentesítés elmaradásának okáról. Művének az olvasókhoz intézett előszavában azt adja elő, hogy a munkának ötven, sőt még ennél is több példányban való leiratása, a mennyire t. i. a vármegyék száma szerint szükség lett volna, hosszas munkába került volna, a királyt pedig sürgős teendői Pozsonyba és Bécsbe szőlítették. Majd később visszatért ugyan az országba, de ismét más és más ügyekkel lévén elfoglalva, nem intézkedhetett, míg végre bekövetkezett halála abban megakadályozta.³

A királynak tehát, Werbőczy szerint bármennyire óhajtott, nem volt érkezése a mű szentesítésének végrehajtásához.

A Hármaskönyv szentesítése azonban más okokból maradt el. A valódi ok az lehet, hogy időközben ismét a főnemesi párt került hatalomra és érezte a maga befolyását⁴ ezen a téren is. A munka, a mely nemcsak, hogy nem kedvez a főurak kiváltságainak, hanem a főnemesség és köznemesség egységét hirdeti és nem akar a nemesek közt elismerni semmiféle különbséget, nem tetszhetett a főuraknak. Sikerült is nekik a szentesítést megakadályozni.⁵

Werbőczynek a szentesítés elmaradásának valódi okát ismernie kellett. Ezt azonban elhallgatta, mert nem akarta a pártküzdelmekre való hivatkozással még inkább megnehezíteni munkájának az életbe való átvitelét. Ha feltárja az igazi okot, úgy felelnie is kellett volna azokra a támadásokra, a melyekkel művét sujtották. Munkájába bele kellett volna vinnie a politikai

¹ Hkv. Királyi jóváhagyás i. k. 430. l.

² Hkv. Lect. Sal. 436. l.

³ Hkv. u. o.

⁴ Fraknói i. m. 101. l.

⁵ Timon i. m. 615. l.

viszálykodás egész témáját, leleplezni a kicsinyes intrigákat, feltárni az ország élő sebeit, az uralkodó osztályok visszavonását s ezzel még jobban műve ellen ingerelni a nagyokat, visszatartani a munkától a megfélemlíthető kishitűek nagy tömegét.

Bölcs önmérséklettel és előrelátással Werbőczy eltakarta az igazi okokat, a melyek miatt műve a törvényes szentesítéstől elesett és közömbös akadályok hirdetésével igyekezett munkája számára biztosítani a jóindulatu fogadtatást.

MÁSODIK FEJEZET.

A Hármaskönyv kiadásai és tartalma.

1. Werbőczy a Hármaskönyvet, hogy — a mint mondja — az annyi igyekezettel és fáradtsággal készített munka, a melyet a király is jóváhagyott (csak a pecsétet nem függesztette reá), feledésbe ne menjen: saját költségén 1517-ben Bécsben kinyomatta.¹

A munkát Singreiner vagy latinosan Singrenius, Werbőczy ismerős bécsi nyomdása adta ki. A 71 ivre terjedő mű nyomtatása negyven nap alatt kész volt. Oly rövid idő alatt készült el, hogy az még a mai viszonyokat tekintve is számottevő eredmény.²

Werbőczy az egész Hármaskönyvet úgy adta ki, a mint azt II. Ulászló megerősítő oklevelébe belefoglalta, a megerősítő levélbe illesztve; ugyanabban az alakban és szövegezésben, az értelmén és a rendjén semmit se változtatva, a mint 1514-ben készen volt.³

¹ Hkv. Lect. Sal. i. k. 436. l.: „Sed, ne hoc opus, tanto studio, tantisque vigiliis elaboratum, ac firmissimo regiae potestatis robore (dempta duntaxat sigilli appensione) munitum, et confirmatum, in obscuro delitesceret, et paulatim oblitterata rerum memoria, in nihilum redigeretur, (quo nihil huic quidem regno deterius, nihilque perniciosius in causis praesertim discernendis, justitiaque ministranda, fieri, aut excogitari posset) has eadem consuetudines, et leges municipales, nullo penitus sensu, ordineque immutato, sub ea, qua prius formula, atque contextu editae fuerant, in publicum edendas; utque id latius, pluribusque pateret; calcographorum industria excudendas curavi.“

² Fraknoi i. m. 126. l.

³ Hkv. l. fent 1. jegyzetben.

A Hármaskönyvnek ez az *első kiadása* (editio princeps) a többi kiadásoktól némileg eltér.

Az egyik eltérés, hogy a munka élén áll az olvasókhoz intézett előszó, a melyben Werbőczy elmondja a mű keletkezésének történetét és a szentesítés elmaradásának okait. Ez a rész, a melyet felirata miatt „Lectoribus salutem” megjelöléssel szoktak idézni, az összes többi kiadásokban a munka legvégére került.¹

A másik eltérés az, hogy a mű végén a korban divatozó szokás szerint Werbőczyt dicsőítő versek jönnek, a melyek a többi kiadásokból hiányzanak. Két verset találunk ebben az első kiadásban; az egyik Balbi Jeromos, híres humanistának Carmen-je. A Carmen elmondja, hogy mily visszás állapotok voltak hajdanta. A magyarok csak háboruskodtak és írott törvények hozatalára alig is gondoltak. Ezért sok perpatvar támadt, a melyeknek ime most végeztetett Werbőczy. Különösen érdekesek a versnek a következő sorai:

„Felkutatá a dicső ősök hagyományait István
S szerze művet, bölcsen töltve be régi reményt.
Megtanítá, hogy a szittya szokás mily drága örökség,
Meg, hogy nem becsebb nála a római jog”²

A második vers, a mely Werbőczyt dicsőíti, Bekényi Benedek epigrammja.

Foglalkoznunk kell a Hármaskönyv többi kiadásaival is, mert ezekből is láthatjuk a munka nagy jelentőségét és főként azt, hogy minő elterjedtségnek örvendett, minő forgalomban volt.

Ma a nagyon elterjedt könyvek czimtablájára reklámul fel szokták írni, hogy az illető példány abból a kiadásból hányadik ezerből való. Ez a statisztika, melyet az irodalmi termékek számáról közölni szoktak, bizonyos tekintetben tanulságos. A példányok ezrei tanúságot tehetnek arról, hogy milyen elterjedtségnek örvend az a regény, vagy tudományos munka.

Természetesen messzebb menő következtetéseket fűzni a példányok, illetőleg kiadások számához nem ajánlatos. Hiszen

¹ Hkv. i. k. 434. l. Magister Stephanus de Werbőcz, personalis praesentiae regiae majestatis locumtenens, *lectoribus salutem*.

² Fraknoi i. m. 127. l.-ján Hegedüs István fordítása.

nem egy selejtes amerikai detektív regény több százezer példányban terjed el az olvasóközönség körében és megtörténik az is, hogy egy és ugyanazon írónak nem a legkiválóbb munkája az, a melyet a legtöbb példányban adnak el.

Sokszor benső értékénél fogva kiválóbb mű aránylag kevesebb kiadást ér el, mint egy kevésbé értékes, de bizonyos vonatkozásainál fogva a közönségnek jobban tetsző munka. Vannak olyan munkák, a melyeket egyenesen a közönség izlése szerint irnak, a közönség azután divatossá teszi ezeket. A misztikus, érdekesítő munkák nagyobb elterjedettségnek örvendenek, mint a nehezebben megérthető, mélyebben járó és csak fáradsággal élvezhető művek.

Mindent összevetve mégis azt kell mondanunk, hogy az elterjedettségen kívül még az értéknek is bizonyos tekintetben mérője lehet valamely mű példányainak száma és kiadásainak sokasága. Némi óvatossággal, gonddal felhasználhatjuk a statisztikát is arra, hogy valamely munkának belső értékére következtessünk. Ez azonban nem döntő bizonyíték, hanem csak egy adat, melyet csak egyéb adatok hozzáadásával használhatunk fel, hogy bebizonyítsuk valamely mű igazi kiválóságát.

Ha a most kifejtettek állanak a mai irodalomra, mely rohamosan gyarapodik és évről-évre óriási termést hoz létre, akkor mennyivel inkább állanak a régebbi irodalomra, midőn valósággal ritkaság számba ment valamely munkának még csak második kiadása is. Itt már jobban támaszkodhatunk a munkák kiadásainak számára a belső érték kutatásánál. Nagy fontosságot tulajdoníthatunk a Hármaskönyv kiadásainak számára vonatkozó adatoknak.

A Hármaskönyv a magyar bibliografia tanúsága szerint az összes magyar könyvek közül egészen a mai korig, még ezt is beleértve, legtöbb kiadást ért el. Nincs magyar, sőt magyarországi könyv sem, a melynek annyi kiadása volna, mint a Hármaskönyvnek. Némelyek összeállítására¹ 42, mások szerint 56 kiadásban jelent meg.²

Érdekes, ha végigtekintjük századok szerint is a kiadások-

¹ Kolosvári és Óvári a Hkv. i. k.-ban XXXIII. lapon sorolják fel az egyes kiadásokat.

² Vécsey : Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez. (Ünnepi előadás ; Acta reg. scient. univ.) Budapest, 1902. 9. 1. 1. j.

nak folyton fokozódó számát. A Hármaskönyv a XVI. században 11, a XVII-ben 14, a XVIII-ban 15 s a XIX-ben 16 kiadást ért el.¹

Az első, bécsi kiadás után (1517.), a *második* (1545-ben), sőt a *harmadik* kiadás is (1561-ben) ismét Bécsben lát napvilágot.² Ez magában véve is figyelemreméltó jelenség.

Az *első hazai latin* kiadás 1572-ben Kolozsvárott (Heltai Gáspár-féle), az *első magyar nyelvű* Hármaskönyv Debreczenben, 1565-ben jelent meg. Weres Balázs adta ki a latin szöveget *kivonatos* magyar fordításban. Itt találkozunk legelőször magyar jogi műszavakkal. Ez volt az első lépés a magyar jogi műnyelv megteremtésére.³ A Weres Balázs kiadása nyomán készítette Heltai 1571-ben az első *teljes* magyar fordítást (Kolozsvárott). A Hármaskönyv 1574-ben már *horvát nyelven* is megjelenik Pergossich Iván fordításában Nedelischán;⁴ és még ugyanabban a században, a melyben az első kiadás Bécsben latin nyelven megjelent, ugyanott *német fordításban* is kiadják. A fordítást Wagner Ágoston végezte 1599-ben.

A Hármaskönyv nagy jelentősége és használata mellett fényes bizonyíték, hogy a latin kiadásokon kívül szükségét érezték már elég korán nem csak a magyar, hanem a horvát és német nyelvű kiadásoknak is. Sőt az Erdélyben kereskedő görögök kedvéért *görög*re is lefordították.⁵ A gyakorlati élet igényei követelték még a megjelenés századában a különböző nyelvű kiadásokat.

A többi kiadás közül fontos az, a melyben a Hármaskönyv a Magyar Törvénytárhoz, a Corpus Juris Hungaricihez csatolva jött először 1628-ban. Az erdélyországi törvénygyűjteménybe, az Approbatae et Compilatae constitutiones-be 1698-ba került bele.

A Hármaskönyv *utolsó kiadása* a Magyar Törvénytárnak milleniumi emlékkiadásában, de már egész külön kötetként jelent meg. Ez abban különbözik a többiektől, hogy az *első* kiadás szövegét adja hiven, minden változtatás nélkül; a különböző eltéréseket, variánsokat pedig, melyeket a többi kiadások mutat-

¹ Vécsey előbb i. m. id. h. U. o.

² U. o.

³ U. o. 11., 12. II.

⁴ A magyar irodalomban érdeme szerint először *Tagányi* Károly méltatta (Magyar nyelv 1909. 4. füz. 157. l.). Kimutatta a magyar jogi nyelv hatását a horvatra. A horvát kiadást a szerb akadémia legújabbán kiadta (Belgrád, 1909.) Kadlec Károly bevezető tanulmányával és befejező indexével.

⁵ Vécsey T.: Századok. 1894., 485. köv. II.

nak, jegyzetekbe foglalja. A szövegbeli eltéréseknek első pillanatra alig lehet jelentőséget tulajdonítani, pedig ezek mutatják századról-századra az értelmezés ingadozásait is. Ebben a kiadásban az egyik oldalon van a latin szöveg, a másikon a magyar fordítás; alul pedig a jegyzetek történelmi, jogtörténeti, közjogi és egyéb vonatkozású észrevételeket tartalmaznak. (Kolosvári—Óvári és Márkus D. kiadása 1897.)

Magyarázó kiadásokat is találunk. Különösen a tanulók szükségleteit kellett kielégíteni. E kiadások közül Szegedi János Tyrociniuma és Werbőcius Illustratusa érdemelnek különös figyelmet, melyek maguk is számos kiadást értek el.¹

Rövid, verses összefoglalások, kivonatok is készültek, a melyek arra valók voltak, hogy megkönnyítsék a Hármaskönyv tételeinek betanulását. Okolicsányi és gróf Lázár latin, Szentpáli Nagy pedig magyar versekbe foglalta a Hármaskönyv tételeit.²

2. Ha a *Hármaskönyv felosztását*, az egész munkának a tagoltságát vizsgáljuk, különbséget kell tennünk az első és az összes többi kiadások között. Ugyanis az előszó, a mely az első kiadásban *praefatio auctoris* cím alatt a munka elején volt, a többi kiadásban a mű végére került. Ennek következtében a többi kiadást az ajánló levél, a *commendatio* nyitja meg, mégis ezt a részt hibásan *praefatio auctoris*-nak nevezik. Pedig ez a rész nem az olvasókhöz intézett előszó, hanem a királyhoz intézett levél, a melylyel Werbőczy művét a királynak felajánlja. Minthogy így a *praefatio auctoris* jelzést a *commendatio* számára

¹ A Tyrocinium és W. illustratus Kolosvári és Óvári szerint a XVIII. és XIX. századokban öt kiadást értek el, I. Hkv. i. k. XII. 1. 1. j.

A mai jogirodalomból ki kell emelnünk a Hkv.-nek azt a méltatását és kutfői beható vizsgálatát, a melyet *Grosschmid Béni* „Magánjogi előadások. Jogszabálytan“ (Budapest, 1905.) cz. művében nyújt (543—713. ll). Nemcsak a tételes szempontok teljes és nagyszabású érvényesülését találjuk itt meg, hanem nem egyszer a jogtörténeti háttérnek finom kidomborítását és megvilágítását is.

² Okolicsányi János: *Tripartiti operis juris consvetudinarii regni Hungariae compendium rhythmis vulgaribus*. Bártfa, 1636; Lőcse, 1648.

Gr. Lázár János: *Versus mnemonici summaria et numeros titulorum operis Decreti Tripartiti jur. consuet. R. Hungariae et Princip. Transilvaniae exhibentes*. Nagy-Szeben, 1744. és 1769.

Szentpáli Nagy Ferencz: Werbőczy István törvénykönyvének compendiuma közönséges magyar versekbe foglalva. Kolozsvár, 1701., 1798.

foglalták le, az igazi praefatio-t a „Lectoribus salutem“ jelzéssel idézik.¹

A praefatio auctoris név alatt szereplő ajánló levél (commendatio) után következik a királyi jóváhagyás (approbatio Tripartiti operis). Ezt követi a munka maga: prologus (előbeszéd) és a három rész. Ez után jön a munka befejezése (operis conclusio), a melylyel Werbőczy művét bezárja és utána a királyi jóváhagyás (regis consensus), a mely a megerősítő privilegium bezáró része, az approbatio vége.

A mű tagoltsága tehát a következő:

1. Ajánlólevél a királyhoz. (Commendatio; a felírások szerint: szerző előszava. Praefatio auctoris.

2. A Hármaskönyv jóváhagyása. Approbatio Tripartiti operis.

3. a) Előbeszéd. Prologus.

b) I. Rész. Pars. I.

c) II. Rész. Pars. II.

d) III. Rész. Pars. III.

4. A munka befejezése. Operis conclusio.

5. Királyi jóváhagyás. Regis consensus.

6. Üdv az olvasónak. Lectoribus salutem; tulajdonképen a szerző előszava.

Az egész mű — a Prologus és a három rész — címekre, titulusokra oszlik. A Prologusban van 16, az első részben 134, a második részben 86, a harmadik részben 36 czim. Látnivaló, hogy ez az elosztás nem arányos, de a közelebbi vizsgálat meggyőzhet arról, hogy csak látszólag aránytalan, mert megfelel az anyag jelentőségének.

A Prologus természetszerűleg a legrövidebb, mert csak bevezetés jellegű: az alapfogalmak és a források előadása. Az első rész címeinek a száma a legnagyobb, mert ez a Hármaskönyv legbecsesebb része, benne van az egész műnek magva, legfontosabb anyaga.

A második rész kiegészítője az elsőnek, a magánjog érvényesítésének az eszközét, a peres eljárást tartalmazza s így jelentőségben mindjárt az első rész után jön, a mint a titulusok

¹ Ez a tévedés még a milleniumi kiadásban sincs kijavítva; úgy látszik abból indultak ki, hogy a használat már szentesítette a téves felírást és ha változtatnak a régi hibán, akkor zavar áll elő az egész közjogi és magánjogi irodalom hivatkozásaiban.

száma mutatja is. A harmadik rész csak töredékeket nyújt főként a partikuláris jogokból; az első két résznél kisebb fontosságu s ezt jelzi a czimek száma.

A titulusok tartalmát a czimfeliratok, a rubrumok jelzik, ezek Werbőczytól származnak. A czimeknek a felirata az első kiadásban is meg volt.

A czimeknek kezdetre (principium) és szakaszokra (§) osztását Szegedi János, a Hármaskönyv magyarázója készítette a XVIII. században: ez az alsóbb beosztás tehát az editio princeps-ből hiányzik.

A Hármaskönyv *idézésénél* megjelöljük az illető részt (prologus vagy pars), azután a czimet (titulus), ezen belül pedig a principiumot vagy a megfelelő §-t (P. o. első rész kilencedik cím első szakasz röviden jelezve: I. r. 9. cz. 1. §. vagy P. I. Tit. 9. §. 1.)

3. A Hármaskönyv *tartalmát egész általánosságban* már itt vizsgálat tárgyává tehetjük.

Az egész műnek anyaga tulnyomó részben *magánjog* és az ezzel szorosan összefüggő *perjog*. A *büntetőjognak* csak egyes kérdéseit, némely tételét érinti a Hármaskönyv, a *közjognak* is csak fontosabb adatai, alapvető tételei vannak feldolgozva.

A műben levő magánjogi, perjogi, közjogi és büntetőjogi anyag közül első pillantásra is a *magánjog* nyomul előtérbe. A magánjogot a peres eljárástól a régi dogmatika szerint élesen nem határolták el. Még Frank Ignácznál¹ sincs meg a teljes különválasztás. A peres eljárást, mint a magánjog védelmét, ezzel együvé foglalták. Így természetes, hogy a Hármaskönyvben is a magánjog után az anyagnak jó részét a peres eljárás foglalja el.

Bár a *közjog* a műnek csak kis része, fontossága azonban ennek a résznek oly nagy, hogy ebben a tekintetben a Hármaskönyvnek nem egy közjogi alapvető tételét oda lehet állítani a magánjogiak mellé.

A Hármaskönyvben a közjognak olyan tételei vannak lerakva, hogy mai közjogi irodalmunk is folytonos összeköttetésben van vele. Innen a látszat, hogy a Hármaskönyv közjogi

¹ A közigazság törvénye Magyarhonban című id. művében az első kötet szól a „Javak nyereséről, vesztéséről (jus privatum)” a második kötet „A törvénykezésről.”

munka. Pedig a közjogi részekre is többnyire a magánjog miatt van szükség. Például a szent korona tanát vagy elméletét is főként azért kellett Werbőczynek kifejtenie, mert a régi magánjog öröklési, dologi joga és ősiségi rendszere igen szorosan kapcsolódik a szent korona tanának tételeihez. Mindezeket figyelembe véve azonban nem szabad egy pillanatra sem elfelejtenünk, hogy a Hármaskönyv kiválólag magánjogot tartalmaz, magánjogi kodifikáció.

A mű *egyes részeit közelebbről* is meg kell tekintenünk.

Az *előbeszéd*, Prologus, elméleti bevezetés. Legnagyobb-részt tudományos természetű fejtegetéseket tartalmaz. Itt ismerteti Werbőczy a jogtudomány alapfogalmait és a jog forrásait. Behatóan szól az igazság, a jog, a törvény, a szokás, a kiváltság, a helyhatósági szabály (statutum) fogalmáról, felosztásáról, kellékeiről és hatályáról; meghatározza a jó bíró kellékeit, az igazságos ítélés feltételeit.

Az *első részben* van elhelyezve a Hármaskönyv tulajdonképeni anyaga: az *országos nemesi magánjog* ú. m. a személyi, a családi, a dologi és az öröklési jog.

A *második részben* a peres eljárást ismerjük meg.

A *harmadik rész* leginkább a partikuláris jogokkal foglalkozik, t. i. itt van Horvát-Szlavon-Dalmátországok, Erdély joga. Itt találjuk továbbá a városi polgárság és a paraszt- vagy jobbágyosztály jogát is.

A városi polgárság Werbőczy korát alig megelőzőleg lett országos renddé; jogát tehát, mint az országos jog második fontos ágát Werbőczy némely részeiben belefoglalta a Hármaskönyvbe. Az országos jobbágyi jognak egyes tételei épen a Hármaskönyvben lettek végleg megállapítva. A partikuláris jogokat és az országos jognak most említett ágait azonban a Hármaskönyv csak töredékesen adja.

HARMADIK FEJEZET.

A Hármaskönyv rendszere, módszere és irodalmi jellege.

1. Werbőczy mind kiképeztetésénél, mind általános irodalmi műveltségénél fogva utalva volt arra, hogy a Hármaskönyv *rendszerének* megalkotásánál az akkor európaszerte uralkodó minták után induljon. Az előbb vázlatosan ismertetett anyagot abban a rendszerben kellett tárgyalnia, a mely korának jogirodalmi rendszere volt s mint ilyen irányadóul szolgált minden írónak.

Werbőczy saját korának elméleti, tudományos alapján áll és ennek megfelelően foglalja szerves egészbe a joganyagot. Helyzete a rendszer megállapítása tekintetében nem különbözött a mai kor jogi írójától, a kinek szintén a tudomány által európaszerte megállapított rendszerben kell tárgyalnia anyagát.

Ha valaki ma akarja összefoglalni a szokásjogot, akkor azt a mai divó rendszer szerint kell végeznie, eltéréseket csak ott fog belevinni, a hol a hazai joganyag különbözősége kívánja. A mai magánjogi munkák sem térhetnek el a rendszer lényegében a külföldtől, míg ma azonban az elmélet s így a rendszer is főként benső értékénél fogva hat az íróra, régen az uralkodó tekintély külső kényszere is nagyon hatott. Így a római jogi elmélet hatása sokkal erősebb volt.

Werbőczy korában a mintakép a római jog volt, a mely akkor nemcsak elméleti uralomra jutott, hanem gyakorlatilag is érvényesült. Ezt kell szem előtt tartanunk, ha azt kérdezzük; minő rendszert alkothatott meg Werbőczy? Munkáját tudományos alakba kívánta önteni és erre a célra nem is keresetett másutt

mintát, mint a római jog irodalmában: ez nyújtotta az akkor ismert legtökéletesebb rendszert, tehát ezt fogadta el.

A római jog hármias felosztása: de personis, de rebus, de actionibus a Hármaskönyv rendszerének az alapja lesz, a mint Werbőczy maga is mondja¹ (a római jog meghatározását² majdnem szó szerint idézve) minthogy minden jogi szokás, a melylyel élünk vagy a személyekre, vagy a dolgokra, vagy a peres eljárásra tartozik.

A hármias felosztás rendjét Werbőczy nem tudta szigorúan követni, de nem is akarta, a mint maga is előre megmondja.³ Neki a hazai jog anyagához és a hazai törvényszékeken szokásos eljáráshoz kellett magát tartania és ehhez alkalmazkodva nem egyszer el kellett térnie az alapul vett rendszertől. Ezért kell sokat előbb elmondani, a minek a rendszerben később volna helye vagy fordítva. A rendszer megtartásáról tehát csak általában és nagyjában lehet szó, Werbőczy eltér attól, valahányszor a hazai jog természete azt megkívánja.

Werbőczy felfogását e tekintetben csak helyeselhetjük. A rendszer csak eszköz az író kezében, a melybe az anyagot a nagyobb megérthetőség és áttekinthetőség kedvéért foglalják. Ezt a célzt feláldozni a rendszer betartása miatt annyi, mint a rendszer igazi jelentőségét félreérteni. Nem a ridegen keresztül vitt rendszer a fontos, hanem az anyag világos elrendezése, a mely lehetővé teszi könnyű megértését.

2. A rendszer kérdésének érintése után, ha tudjuk, milyen rendbe foglalta Werbőczy a joganyagot, felvethetjük a *módszer* kérdését is: hogyan, mi módon tárgyalta Werbőczy a már ismert rendben az anyagot?

¹ Hkv. I. r. 1. cz. 1. §.: „Quia igitur omnis consuetudo juris, qua utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones; certum est autem, quod omnia jura respectu personarum proderunt; ideo dignum videtur, a personarum jure, exordium coeptae materiae sumere, deindeque de duabus reliquis consuetudinarii juris partibus (non directe quidem semper, tamen praepostero interdum ordine, prout scilicet rerum in judiciis emergentium series, et conditio requirere dignoscitur) tractare, et secundum hoc, praesens opusculum tripartiri, dignum duxi.“

² Ins. I. k. II. 12. „Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones, non parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.“ Hasonlóképen Dig. I. k. V.

³ L. f. id. Hkv. I. r. 1. sz. 1. §.

A kérdésre nézve magától Werbőczytől is kapunk felvilágosításokat. Az ajánlásból és a királyi jóváhagyásból világosan kitűnik, hogy a Hármaskönyv *törvénykönyvnek*, az írott jog kodexének készült. A főcél, a melyet Werbőczynek első sorban szem előtt kellett tartani, az volt, hogy törvénykönyvet alkosson.

Werbőczy előtt azonban a Hármaskönyv kidolgozásánál nem csak ez a rendeltetés, hanem az a cél is lebegett, hogy egyuttal honfitársait oktassa, a jogra megtanítsa. Jól tudta ő, hogy nincs még meg az érzék a magyar társadalomban az irodalom iránt. A könyvirás és olvasás még nem bevett szokás, azért kell a jogirodalomba is bevezetni a magyarokat. *Tan-könyvet* kell írni a jog elemeiről.

Werbőczy maga mondja, hogy a magyarok inkább a fegyvert, az ekevasat és kaszát forgatják kezükben, mint Cicero, Livius, Sallustius könyveit.¹

De mindezekon felül Werbőczy *tudományos* munkát is akart írni, a mely kora tudományának színvonalán áll, hogy ezen túl ne csak a régi mesékből (non ab antiquis illis fabulis) ismerjék meg a jogot, hanem az igazi, pozitív tudás forrásaiból.

Komolyan kell foglalkozni a joggal s ez csak úgy lehetséges, ha a tudomány forrásait felkeressük. Azért is kell ilyen munkát teremteni, mert már őseink sem szerették a tudományos kérdésekkel való foglalkozást, pedig e nélkül nem lehet igazi kultúra.²

Werbőczy tehát egyben tudományos művet és tankönyvet is akart nyújtani.

A Hármaskönyv maga is tanuságot tehet a munka *tudományos jellegéről*. Ezt mutatja az egész előbeszéd (Prologus), a mely jórészt a jog alapvető elveiről való elmélkedés, de a többi részekben is ide vágnak, gyakran a czimek élére (princi-

¹ Hkv. Op. concl. i. k. 424. l.: „Occurrebant rursus nostrates Pannonones, ad quorum usus scripsimus haec fere omnia, constat enim nostros Pannonones diligentius arma, et ea, que sine nec potuere seri, nec surgere messes, manibus quam Ciceronis, Livii, Sallustii, aut Auli Gellii volumina tractavisse.“

² L. a Hkv. ajánlását, különösen pedig a köv. részt (i. k. 4. l.): „Quae quidem res (mea ut fertur sententia) eo gratior toti est futura prosperitati quo atavi, pogenitoresque nostri, ab ejuscemodi institutionibus videntur alieniores fuisse. Gens enim nostra a prima ipsa nascentis imperii origine, rebus dumtaxat bellicis intenta, caeteris disciplinis minus videtur incubuisse.“

pium) helyezett elméleti fejtegetések, továbbá a történelmi visszapillantások és a tudományos természetű kitérések.

Werböczy nem éri be mindig a hazai jog álláspontjának megállapításával, hanem az eltérő tudományos felfogást is ismerteti vagy a hol a hazai és a mai jog között eltérés van, utal erre. Nem elégszik meg azzal, hogy eldönti a felvetett jogi kérdést, hanem felállít ellentéteket is, szembehelyezi a különböző jogi felfogásokat. Például szolgálhat a szokás törvényrontó erejének tárgyalásánál a kánonjogi álláspont kiemelése. (Előbeszéd 12. cz. 1. §); az elévülés meghatározásánál ugyancsak a kánonjogi eltérésre való utalás (I. R. 78. cz. 6. §.)

A Hármaskönyv *tankönyv jellegét* különösen az mutatja, hogy Werböczy igen gyakran kérdés alakjába foglalja a tételt és azután megadja reá a feleletet¹. Ezzel is iparkodik megkönnyíteni a tanulásnál a kérdés lényegének ismeretét. A tanító módszer következményei azok az előzetes magyarázatok, a melyek gyakran félbeszakítják a tárgyalást.

A tudományos és tankönyvjelleg mellett szólnak a Hármaskönyvben nagy számban előforduló *idézetek*. Idéz Werböczy a korabeli s az ó-kori jogi és történelmi munkákból, sőt még a hazai krónikákból is. A kor irodalmi szokásához hiven hoz idézeteket a szentírásból és a szent atyák műveiből, a latin és görög klasszikusokból. Hivatkozik egész általánosságban is a jogban járatos tudósok nézetére.

Mindezekkel a hivatkozásokkal és idézetekkel Werböczy művének tudományos színvonalát akar biztosítani és olvasóival meg akarja ismertetni a hazai jogon kívül az európai jogi irodalmat, tudományos felfogást és még ezenfelül általános irodalmi ismereteket is akar közölni. A Hármaskönyvnek ezekből a helyeiből is meggyőződést szerezhetünk, hogy Werböczy milyen járatos volt a korabeli irodalomban.

Még a Hármaskönyvnek a *nyelvezete*, stilusa is tájékoztathat a munka módszere, jellege tekintetében. Werböczy mestere volt a klasszikus latin nyelvnek, még sem írhatta meg művét klasszikus latinsággal. A mint maga is mondja, nem írhatott ékes nyelven, mert nem ez a cél, hanem az, hogy honfitársait oktassa². Ezért kellett óvakodnia attól, hogy olyan nyelven írja

¹ P. o. Előb. 12. §. prin.

² Hkv. Op. concl. i. k. 424. l.

meg művét, a mely honfitársainak nehezen lenne megérthető¹. Nem használhatta a cicerói stílust, azért sem, mert figyelembe kellett venni a magyarországban élő latin nyelvet, alkalmazkodnia kellett a hazai állapotokhoz. Azon a nyelven kellett írnia, a mely nálunk a törvényeknek és a peres eljárásnak műkifejezéseivel (terminus technikusai) volt tele. Csak úgy érthették meg előadását, ha azokkal a műszavakkal, kifejezésekkel él, a melyeket a törvényhozásnál és törvénykezésnél alkalmaztak².

Werböczy az egész munka megírásánál, egyszerűsége és világosságra törekedett³ és ez, dicséretére legyen mondva, általában sikerült is neki. Ha elő is fordulnak homályosabb helyek, mégis egészben véve a Hármaskönyv nyelvezete világos, könnyen folyó és érthető. A Hármaskönyv külföldi kritikusi is elismerik Werböczynek a latin nyelv kezelésében való nagy jártasságát⁴.

Kétségtelen a most előadottakból, hogy a munka tárgyalási módszere a Hármaskönyv tudományos és tankönyvi jellegét a törvénykönyvi mellett erősen előtérbe helyezi. Ha Werböczynek nem is szolgáltak mintaképül a római jogi Institutiók és az egyházjogban Gratián Decretuma:⁵ a Hármaskönyv helyzete a hazai jogban annyiban hasonlít azokéhoz, hogy azok is tankönyvek és egyuttal törvénykönyvek.

3. A Hármaskönyv *sajátos irodalmi jellegének* a meghatározásánál a középkori irodalom műfajainak közelebbi vizsgálatából kell kiindulni.

¹ U. o. 426. l.: „Succurrebat rursus, quod ea fere omnia, quae hoc Tripartito Opere scripta sunt, non nisi nostratium usui futura erant. Non abs re igitur a me factum iudico, si in eo ipso opere, verbis quibusdam, Pannoniam ipsam nostram verius, quam Latium redolentibus usus fuerim: in his enim rebus (ut Aristoteles etiam testis est) ut plures, loquendum est.“

² U. o. 426. l.: „Haec propter eos duntaxat dicta volumus, quibus caetera sordent omnia; nisi eis fuerit vel Cicero, vel alter quispiam nobilium scriptorum, interdum usus. At nobis in opere hoc nostro, in quo cum omnia ad iustitiae munus explendum, domesticorumque iurium, ac iudiciorum rationem referantur; verbis nudis, atque apertis, et nostratium cuique obviis, ac expositis, fuit utendum. Nec enim facundiam ostentare, quae alioquin exigua in nobis est, sed publice usui, pacique, et tranquillitati domesticae consulere fuit propositum.“

³ U. o.

⁴ L. Tomascsek osztrák író nézetét később bőven tárgyalandó értekezésében.

⁵ A mint Kolosvári és Óvári a Hkv. id. kiadásában XXVIII. lapon kiemelik.

Ma oly munkát nem ismerünk, a mely egyben tankönyv, tudományos munka és törvénykönyv. A tankönyv és tudományos jelleg még összeegyeztethető és sokszor együtt is találjuk a jelenlegi irodalomban¹, de már a törvénykönyv egész más természetű munka. Minő irodalmi műfajhoz tartozónak nyilvánítsuk tehát a Hármaskönyvet? Ez a kérdés egybeesik azzal, hogy *mi lényegében a Hármaskönyv?* A kérdésre adandó felelet tulajdonképen a Hármaskönyv irodalmi minősítése.

A Hármaskönyv oly irodalmi műfajhoz tartozik, a mely ma már nincs meg, de a középkorban nagyon el volt terjedve. *A Hármaskönyv természeténél fogva a középkori európai jogkönyvek közt foglal helyet.*

A jogkönyvek rendszeres formában készült szokásjogi (törvény és szokásjog) feljegyzések². A jogkönyv irodalom különösen a XIII. században virágzott. A Hármaskönyv kései megjelenését indokolja, hogy az irodalmi fejlődés nyugatról lassan halad kelet felé. Nemcsak nálunk, hanem a szomszéd Csehországban is a Hármaskönyv századában két jogkönyv készült.

Hogy a jogkönyvek törvénykönyvül is szolgáltak, arra csak egy híres példát említünk: a Sachsenspiegelt (Szász tükrő); a mely Észak-Németországban, mint törvény recipiáltatott.

Hajnik Imre úgy jellemezte a Hármaskönyvet, hogy az formailag is a középkori európai jogkönyvi irodalom egyik legértékesebb terméke.³

A jogkönyveknek európaszerte mindenütt elkészítették a glosszáját. Ilyennek tekinthetjük mi Szegedi János munkálkodását; a Hármaskönyv glosszáját ő végezte.⁴

¹ Ezek az ú. n. kézikönyvek.

² Király J.: Magy. alkotmány és jogt. Budapest, 1908. 19. l.

³ A magyar jog és a Hkv. cz. i. cikkben.

⁴ L. Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium és Werbőczius illustratus cz. i. m.-ait.

NEGYESEDIK FEJEZET.

A Hármaskönyv anyaga.

1. §. Következtetések és az okleveles igazolás.

1. Megismertük a Hármaskönyv tartalmát, megvizsgáltuk a rajta végig vonuló rendszert, szólottunk a módszerről, a melylyel Werbőczy kezeli az anyagot, megállapítottuk a Hármaskönyv irodalmi sajátosságait és jellegét: most foglalkozhatunk azzal a kérdéssel, hogy *honnét merítette Werbőczy a Hármaskönyv anyagát?*

A kérdés nagy jelentősége megkívánja, hogy mindazokat a szempontokat, a melyek némi világot is vetnek erre a témára, tekintetbe vegyük. Hiszen ez az a kérdés, a melynek tárgyalásánál nemcsak a hazai irodalomban, hanem a külföld részéről is irodalmi támadások érték a Hármaskönyvet és erre a végső kérdésre feleletet kell kapni, mielőtt Werbőczy jogász alakjának teljes méltatásával foglalkozhatnánk.

Werbőczy tisztában volt a most tárgyalandó kérdés nagy jelentőségével és azért, már előre is igyekszik az itt támadó kételyeket eloszlatni és a gyakorolható kritikának elejét venni. *Werbőczy maga mondja*, hogy merészség volna még csak fel is tételni róla, hogy új törvényeket hozott volna be, avagy a régitől eltérő szokásokat teremtett volna.¹

¹ Hkv. Comm. i. k. 10. 1.: „Nemo autem id sibi persuadeat, me tantum mihi authoritatis vendicasse, ut novas aliquas leges afferre, ac superaddere fuerim ausus: sed ea duntaxat, quae a maioribus meis accepi, quaeque observari in pertractandis judiciis, causisque discutiendis vidi

Nemcsak hogy ujitásokat nem tett és a szokásban mélyen meggyökerezettek megváltoztatására nem gondolt, hanem épen ellenkezőleg nem is tehetett egyebet, minthogy azt gyűjtse össze, a mit látott, hallott a peres ügyek tárgyalásánál, az igazságszolgáltatásnál. Nemcsak a királyhoz intézett ajánlásban hangsúlyozza, hogy az élő tételes jogot szedte hiven rendbe, hanem ezeket a kijelentéseket ismétli munkája befejező részében is. Tehát több helyütt is nyomatékosan kifejezést ad annak, hogy nem akarta, de nem is merte reformálni az élő jogot, hanem azt óhajtotta hiven visszaadni.

Werböczy ezen állításának igazságát támogatják életrajzának immár ismert adatai. Neki, mint a királyi levéltár őrének, a kinek őrizetére volt bízva a legfontosabb okleveles anyag, elég alkalma volt azoknak alakját és tartalmát és az azokba foglalt jogtételeket is megismerni; mint hosszú ideig a királyi kuria jegyzője az élő, mindennapi jogot is megtanulhatta. Werböczy valóban színről-szinre láthatta egész jogéletünket. A felső törvénykezési eljárásban részt vett, a legkülönbélebb ítéleteket hallhatta, megfigyelhette az életnek a jogra való hatását, úgyszólván benne élt ő a jogélet folyamában és így lehetséges volt, hogy a hazai jognak alapos ismerőjévé váljék.

2. De nemcsak a Werböczy életéből vett adatok szolgálhatnak állításának támogatására, hanem *más adatokból vonható következtetések is.*

A királyi jóváhagyásban olvashatjuk, hogy *a király a Werböczy által összeírt anyagot az ő ítélőmester-társainak vizsgálata alá óhajtotta bocsátani*, ezeknek és a királyi ítélőszék biráinak megvitatása alá került volna.¹ Igaz, hogy ez az előre kitűzött hivatalos átvizsgálás később elmaradt, ezt azonban Werböczy előre nem tudhatta, tehát neki a munka készítésekor erre való tekintettel óvatosnak kellett lennie, hogy a kritika tűzpróbáját műve majdan kiállhassa.

audiui, didici; in unum quasi volumen contuli, ac digessi: consilio tamen cum caeteris meis collegis, et patrii juris, ac consuetudinum non ignaris, prius communicato.“

Op. conc. i. k. 426—427. l.: „Illud observandum curavi; ne aliquid ab hujus inclyti regni tui probatis moribus, et consuetudinibus, Regaliumque constitutionum tenore, devium aut alienum, in scriptis redigeretur, omniumque fides, et autoritas constaret.“

¹ Hkv. Approb. i. k. 16. l.

És itt még egyszer vissza kell térni Werbőczy saját állításaira, a mely szerint ő *nézeteit* előzetesen, tehát műve írásakor *többi tisztársaival*, az ítélőmesterekkel és másokkal, a kik a hazai jogban és szokásokban járatosak, *közölte*.¹ Werbőczy aligha kockáztatta volna ezt az állítását, ha a valóságnak meg nem felel: olyanokra hivatkozott, a kiknek módjukban állott később az események folyamában tiltakozásukat kifejezni.

Az országgyűlés által kiküldött bizottság is kedvezően nyilatkozott a műről. Igaz, hogy ezek a bírálók Werbőczy pártfelei, sőt jórészt barátai voltak s így nyilatkozatuk értékéből veszít, de az is bizonyos, hogy oly munkát, a mely a hazai élő jogot mellőzte, avagy megváltoztatta volna, ezek sem pártoltak volna.

Támogató adatként talán fel lehet még itt azt is hozni, hogy a *főurak*, a kik pedig megakadályozták a mű törvényerőre emelését, *nem tudtak positiv vádat emelni* abban a tekintetben, hogy a Hármaskönyv nem a hazai jogot tartalmazná. Az udvari párt részéről a támadás a mű ellen (a mint ezt sejthetjük) bizonyos nekik nem kedvező közjogi tételek miatt keletkezett.

Azt sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, hogy a *királyi jóváhagyás* sem említ egy szóval sem ujtításokat, ellenkezőleg világosan *kiemeli, hogy a Hármaskönyv teljesen megfelel a hazai élő jognak*.²

3. Mindezek az adatok közvetve megerősíthetik ugyan Werbőczynek azt az állítását, hogy művének az anyagát az élő jogból merítette: mégis meg kell állapítanunk, hogy tudományos alapossággal és biztossággal a kérdést csak úgy dönthetjük el, ha *okleveles uton* igazoljuk pontról-pontra Werbőczy tételeit. A Hármaskönyv szokásjogi anyagának hűségét másképen mint okleveles igazolással nem lehet méltányolni.

Már Kollár Ádám említette, hogy vannak birtokában oly

¹ Hkv. Comm. i. k. 10. l. V. ö. még Lect. Sal. i. k. 434 l. 2. bek.

² Hkv. Reg. cons. i. k. 430. l. : . . . „Quia omnia capita, universosque titulos, et articulos in eodem libello contenta, et conscriptos, praesentibusque literis nostris privilegialibus, de verbo ad verbum sine diminutione, et augmento aliquali insertos, justos, et honestos esse; ac consuetudines approbatas, et jura praetacti regni nostri Hungariae, partiumque, et regnorum eidem incorporatorum, atque subjectorum rite tangere, et concernere, imo mera verborum expressione illas, et illa complecti agnovimus . . .“

régibb oklevelek, a melyek támogatják a Hármaskönyvet.¹ Kollár egyes tételeknek igazságát az oklevelekből bebizonyítottak találta, pedig ugyancsak ő a Hármaskönyv erős kritikusai között foglal helyet.²

A XVIII. században legnagyobb jogi kutatóink egyike, *Kovachich Márton György* világosan reámutatott a diplomatikai kutatás szükségességére, mint hazai jogirodalmunknak egyik elmulaszthatatlan kötelességére.³ Nem elég ellentéteket vetni fel és kétségeket támasztani a Hármaskönyv anyagára nézve, nem elég dicsőítő rigmusokat írni róla, hanem fel kell kutatni a Hármaskönyv előtti jogfejlődés okmányait és ezekkel kell megmérni az egyes tételek erősségét, hűségét.

Igy fog kitűnni, hogy Werbőczy mit vett fel hiven és hogy miben tért el a hazai jogtól. Így tudjuk meg, hogy a régi szokás mennyit változott és hogy régi jogunknak milyen volt az igazi képe. Hosszu és fáradságos munka ez, a melyben az oklevelek százainak és ezreinek összevetésével a jogélet hű képét nyerjük és ezt összehasonlítjuk a Werbőczy korabelivel. Csak ez a közvetlen tudományos módszer az, a melylyel tisztába jöhetünk Werbőczy kodifikációjával és igazán méltányolhatjuk azt.

Úgy látszik azonban, hogy a hazai jogirodalomban még mindig nem vert gyökeret Kovachich felfogása: ma is még majd ott állunk ezen a téren, a hol a XVIII. század végén. Történtek ugyan az okleveles kutatás irányában is kísérletek, az újabbkori 48 utáni jogirodalom mégis nagyjából a régi módszert folytatja: a Hármaskönyvet magából a Hármaskönyvből magyarázza a jogász elemző technika segítségével, a logikai összevetések és leszámaztatások után.

Ha a jogász logikai felderítés munkájának eredménye néha véletlenül egyezik is a jogtörténeti okleveles kutatás eredményével, ez még nem jelenti a jelenleg is uralkodó módszer helyességét,

¹ Kelemen: *Historia juris Hungarici privati*. Budaë, 1818. pag. 492. „Adam. Franc. Kollár, secus Werbőczio non satis æquus, ut mox patebit, mihi anno 1778. officii causa Viennæ ad se invisenti, in familiari colloquio asseverare non dubitavit: *possideri a se Diplomata Werbőczio vetustiora, ex quibus singulas pene ejus propositiones comprobare possit.*“

² De originibus et usu perpetuo potestatis legislativæ circa sacra apostolicorum regum Ungariæ. Vindobonæ, 1764. cap. XII. pag. 115. Támadásaira l. Kelemen feleletét előbb i. m. i. helyén.

³ *Formulae solennes styli*. Pest, 1799. Praefatio VIII. és X. l.

hanem csak az illető író lelki intuitív erejének a nagyszerűségét. A hazai jogirodalom még mindig adós azzal a jogtörténelmi monografikus munkálkodással, a melynek alapján végleges ítéletet lehetne alkotni a Hármaskönyv anyagának forrásairól.

4. Az irodalom mai állása mellett vissza kell térnünk a kérdés vizsgálatánál Werbőczy saját nyilatkozataihoz és most már az előbbi általános tárgyalás után *részletesebb fejeletet* kell kapnunk arra a kérdésre, hogy *mely forrásokból merített Werbőczy a Hármaskönyv készítésénél?*

Werbőczy kétségtelenül némi tulzással mondja a Hármaskönyv befejezésében, hogy majdnem egész munkáját az országos végzeményekből, a *törvényekből* merítette.¹

Ugyancsak ő jelöli meg forrásokul a Hármaskönyvben a királyi *kiváltságleveleket*, a *birói gyakorlatot* és a *statutumokat*.²

Az egyes részek felületes vizsgálata is meggyőzhet arról, hogy *tényleg Werbőczy ezeket a forrásokat használta*. Nem egyszer találkozunk egyenes hivatkozással is egyik vagy másik forrásra a munka folyamán.³ A kérdés csak az, hogy *hiven adta-e vissza* a források tételeit?

A hivatkozások hűsége mellett szól az a körülmény, hogy Werbőczy korában a gyakorlati élet emberei ismerték a források adatait s így őt ellenőrizhették.

A hivatkozások aligha lehettek légből kapottak, az utalások nem igen lehettek hamisak, mert a joggal foglalkozók erre már akkor reá jöttek volna. Bizonyos azonban, hogy erre a kérdésre is csak beható okleveles vizsgálat után lehet felelni. Itt is csak odajutunk tehát, mint előbb: hogy Werbőczy az általa említett forrásokat használta-e és hogyan, hiven idézi-e azokat, csak a diplomatikus kutatás derítheti fel.

Mindenesetre nem szabad figyelmen kívül hagynunk itt azt a fontos körülményt, hogy a Hármaskönyv mily hamar terjedt el országszerte és hogy befogadásra talált mindenütt. Már pedig a befogadás lassan vagy egyáltalán nem ment volna, ha a Hármaskönyv nagy újításokat, lényeges változtatásokat tartalmazott volna.

¹ Hkv. Op. conc. i. k. l. 422. l.: „Qua in re, non pauca mihi fuerant advertenda, decreta videlicet tuorum praedecessorum principum, unde praesens hoc nostrum opus totum fere sumptum reperies.“

² Hkv. II. r. 6. cz.; III. r. 2. cz.

³ Timon id. m. 616. l. különösen 18. j.

Az a jelenség, hogy a birói gyakorlat a Hármaskönyvet oly gyorsan és általánosan elfogadta, erős bizonyíték a munka tartalmi hűsége mellett. A birói testület mindig conservatív irányu, ragaszkodik a hagyományokhoz és idegenkedik a reformoktól. Ha a bírák a Hármaskönyv jogtételeit könnyen tudták alkalmazni, akkor nem is lehettek abban az ismert élő jogtól eltérések. Nincs tudomásunk arról, hogy a Hármaskönyv gyakorlatba vételénél az igazságszolgáltatás folyamában zavarok támadtak volna, hogy a bírák körében a Hármaskönyv anyagának hűsége miatt kételyek merültek volna fel, ellenben tudjuk, hogy bíróságaink a Hármaskönyvvel csakhamar megjelenése után éltek.

Az a nagy tekintély is, a melynek a Hármaskönyv már a XVI. században örvendett,¹ a mellett tanuskodik, hogy megfelelt a hazai jognak.

A Hármaskönyvet sok támadás érte, de ezeknek legnagyobb része nem vetette Werbőczy szemére, hogy a hazai jogon változtatott avagy ujitott. Azok a támadások pedig, a melyek kétségbevonták a Hármaskönyv tételeinek igazságát a hazai jog szempontjából, a tudományos bizonyítással adósok maradtak.

2. A római jog és a kánonjog hatása.

1. A Hármaskönyv anyagának a vizsgálatánál kell tárgyalnunk általánosságban azt a kérdést, hogy *a római jog és a kánonjog* milyen helyet foglalnak el a Hármaskönyvben, *milyen viszonyban vannak a Hármaskönyvvel?*

A római jog közvetlen, külső hatását észlelhetjük az egész munka tudományos kezelésében. Werbőczy a római jog iskoláján ment keresztül, annak kiválója ismerője és így természetesen, hogy munkája anyagának feldolgozásánál, alakba öntésénél a jog klasszikus mintája fontos szerepet játszott. Nemcsak a rendszer megállapításánál, hanem az egész munka nyelvezeténél látjuk, hogy a római jogi műnyelv készen levő alakzatait felhasználta annyira, a mennyire csak a hazai törvénykezési latin nyelv megengedte.

A római jog Werbőczynél első sorban, mint tudományos simító, formulázó, a szöveget szabatosító eszköz szerepelt a jogtételek megfogalmazásánál és definitiók felállításánál.

¹ Kifejtését és bizonyítását l. 192. l.

A Hármaskönyv általános, elméleti részében, a Prologusban, nemcsak a római jog külső hatása, hanem a belső is meglatzszik. Itt Werbőczy nemcsak a tételeknek formulázását, hanem többször azoknak tartalmát is a római jogból kölcsönzi.

Az Előbeszédben a római jog nem egy helyütt a maga tételeivel jelenik meg, itt érezhető leginkább a római jog hatása.¹ A Hármaskönyv többi részében is van néhány intézményi kör, a hol a római jog intézményi, belső hatásáról lehet szó, de ezeknek a helyeknek nagy jelentőségük nincsen.

A *kánonjognak* is van a Hármaskönyvre a római joghoz hasonló, de aránytalanul kisebb jelentőségű *elméleti hatása*, a mely itt-ott észlelhető a szövegezésnél és a fogalmak megállapításánál. Gyakorlati, belső hatás azoknál a szabályoknál található, a melyek az egyházzal, a vallással valamelyes kapcsolatban állanak, különösen azoknál az intézményeknél, a melyek az egyház szabályozási körébe estek pl. a házasság.

2. A *római jog és kánonjog hatásával* már *régi íróink* foglalkoztak.² Ezek közül ki kell emelnünk *Szegedi Jánost*, a ki a Hármaskönyvről írt munkáiban a római jog és kánonjog megfelelő tételeit a Hármaskönyv illető tételeinél idézi.

A régebbi irodalom munkásai koruk irodalmi viszonyaihoz képest vizsgálódásaiknál csak a felszínen mozoghattak, összevetéseik a mai kritikát természetesen már ki nem állhatják.

3. Legujabban ugyane kérdéssel foglalkozott *Dell'Adami Rezső*, a ki már sokkal nagyobb irodalmi igényeket óhajt kielégíteni, mint az előtte írók.³

Dell'Adami nem éri be a tételek közönséges, durva összehasonlításával, hanem az európai jogirodalom széles ismeretével

¹ Itt is óvatosan kell eljárni a kutatónak, mert nem mindig csak a római jog tételeinek egyszerű átvétele ez. Pl. I. a szokás törvényrontó erejére nézve előadottakat a 38. l-on.

² Baranyai Decsi János: Syntagma juris imperialis sive Justiniani et Hungarici. Kolozsvár, 1593.; Thabor: Collatio juris Romani et Hungarici. Strassburg, 1653; Otrokocsi Ferencz: Experimentum reductionis juris Romani et Hungarici. Nagyszombat, 1699; Jony J.: Dissertatio de usu et autoritate juris civilis in regno Hungariae circa doctrinam de patria potestate. Jena, 1717. Examen Werbőczianum. Pest, 1785.

³ Az anyagi magyar magánjog codifikációja. I. A nemzeti eredet problémája. Külön lenyomat a „Magyar Themis“-ből. Budapest, 1877. Magánjogi codificatióink és régi jogunk. I.—II.—III. Magy. jogászegyl. ért. XXIII., XXVII., XXXIII. Budapest, 1885. és 1887.

rendelkezve fog a Hármaskönyv anyagának vizsgálatához és bírálatához. Munkálkodása még sem elégítheti ki kívánalmainkat. Kutatásait már előre megállapított, elfogult szándékkal kezdi és azzal végzi is. A Hármaskönyvellenesek táborához tartozik és ezt el is árulja tanulmányainak minden lapja. A legújabb kor kodifikáczióális irányának, törekvéseinek sokkal jobb ismerője, mint a jog hazai fejlődésének és történetének. A Hármaskönyv ellen a jogászi közvéleményben ujabban meginduló áramlatot akarja felhasználni, hogy a Tripartitum tekintélyét aláássa.

Azt vallja és ezt a hitét akarja minél szélesebb körökben elterjeszteni, hogy a Hármaskönyv egyáltalán nem kiváló irodalmi alkotás, hanem pusztán compilatio eredménye. Hogy felfogását bebizonyítottak, hitét tudományosan megállónak mutassa, a római jogi és kánonjogi helyeknek összehasonlítását a Hármaskönyvvel bizonyos rendszerbe összeállítva és nagy terjedelemben tünteti fel¹.

Valóban úgy látszik az olvasónak, hogy a lapokon át folytatott római jogi és kánonjogi idézetek nagy tömegével a Hármaskönyv jó része római- és kánonjogi átvétel. Ha azonban az idézeteket az eredeti helyeken felkeressük és megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy idézetei igen sokszor helytelenek, meg nem felelők s többnyire felületesek. Tanulmányának a legfontosabb része, a bizonyítás nem sikerült, mert hangzatos állításait nem igazolta az általa annyiszor hangoztatott modern jogtudomány szigorú módszerével: adatait csak látszólag szedte rendbe, valójában jól-rosszul összehalmozta.

Megkísérli ő még a germánjogi befolyásnak kimutatását is² nyilván azért, hogy minden eredetiségétől megfossza a Hármaskönyvet. Maga is érzi, ugyanis, hogy bármennyire is túlozta a római jogi és kánonjogi átvételt, még mindig maradt tekintélyes anyag, a melyre már semmiképen sem lehet a római jogi vagy kánonjogi származást reá fogni. Azért fordul a germánjoghoz, hogy azt mutathassa ki, hogy a mi nem a római jogból avagy a kánonjogból eredt, az a germánjogból való.

Itt már mindenki előtt feltűnhetik Dell'Adami elfogultsága, tudományos eljárásának helytelensége. Nem is a germánjog eredeti tételeit veti össze a Hármaskönyvvel, hanem a germán-

¹ A nemzeti eredet problémája cz. i. ért. 76. és köv., 90 és köv., 97—103. II.

² Előbb id. m. 126. és köv. II.

jogot feldolgozó német jogtörténeti munkák állításait. Nem eredeti forrást, hanem irodalmi feldolgozást használ s az illető írók egyéni felfogását, magyarázatát úgy tekinti, mintha az a forrás beszédje volna.

A germánjogi befolyásnál többnyire megelégedett az általános germánjogi elvek konstatálásával s csak kis mértékben vette elő a Werbőczy előtti magyar forrásokat magukat.¹ Pedig úgy Werbőczynek, mint az ősi magyar jognak megítélésénél — ha valóban tudományos módszerrel akarunk eljárni s nem pusztán az általános és külső hasonlóságokat akarjuk feltüntetni — csak az eredeti magyar források vagyis az okleveles anyag felkutatása s az így nyert tételeknek az eredeti germán forrásokkal való összemérése vezethet célhoz. Egy-két hasonló vonás még nem jelent mindig teljes receptiót vagy intézményi közösséget; a különbségek, az assimilálódás s az önálló nemzeti fejlődés pedig nem is állapítható meg másként, mint oklevelek nyomán.

Dell'Adami tanulmányaiban a szenvedély és elfogultság érezhető s így működésének nincs meg az a komolysága és nyugaltsága, a mely minden tudományos tárgyalásnál szükséges. Munkálkodásának hasznát csak akkor tudjuk venni, ha mindazt eltávolítjuk, a mi a higgadt ítéletet megzavarja és így megtisztítva igyekszünk összehasonlításait mindenütt szorgos vizsgálattal ellenőrizve tekintetbe venni ott, a hol lehet.

4. Meg kell emlékeznünk itt arról a külföldi munkáról is, a melynek megtévesztő hatása alatt a külföldi irodalomban úgy, mint a hazaiban a Hármaskönyv viszonyát a római joghoz sokkal szorosabbnak tüntették fel, mint a milyen tényleg.

Tomaschek osztrák tudósnek értekezése² foglalkozik egy a XIV. század első felében Bécsujhelyen keletkezett római jogi kézikönyvvel, a középkori irodalomban ú. n. Summá-val, a melyet ő fedezett fel és ismertetett. Az ismeretlen szerzőnek műve egyike azoknak a római jogi feldolgozásoknak, a minők nagy számmal készültek a középkorban.

¹ L. előbb i. m. 112, 129. és köv. ll.

² *Tomaschek I. A. : Ueber eine in Oesterreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa Legum incerti auctoris und ihr Quellenverhältniss zu dem Stadtrecht von Wiener-Neustadt und dem Werbőczischen Tripartitum.* Wien, 1883. (Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften CV. Bd., II. Hft., S. 241.)

Tomaschek a *Summa legum* hatását vizsgálva azt állítja, hogy Werbőczy az *alapfogalmakat* és az *általános tanokat* ennek a *munkának közvetítésével* merítette a római jogból¹. Főleg a stilus megegyezőségével² ki akarja mutatni, hogy Werbőczy a római jogi eredetű elméleti tételeknek megírásánál nem a római jog eredeti forrásait, az *Institutiókat*, a *Digestákat* használta,³ hanem egy abban a korban ismert római jogi tankönyvet forgatott.

Tomaschek egyenesen kijelenti, hogy csakis a Hármaskönyv római jogi anyagáról, illetőleg ennek forrásairól értekezik s nem a szokásjogi, kiváltságjogi és statutarius részekről, a középkorban ú. n. *municipalis*, mai nyelven hazai jogról.⁴

Nem is volt kis feladat Tomaschek nézete szerint egyszerre rendbeszedni a hagyomány útján fenntartott hatalmas joganyagot és ezért Werbőczy nagy, el nem tagadható szolgálatot tett hazájának.⁵ Elismeréssel adózik ugyancsak ő még Werbőczy klasszikus és egyháztörténeti irodalmi olvasottságának, dicséri latin nyelvtudását is.⁶

Mindezek mellett következtetlenség és ellentmondás, hogy míg nyíltan elismeri a Hármaskönyv szokásjogi anyagának eredetiségét, addig burkoltan, határozatlanul beszél a *Summa* hatásának némi, szórványos nyomairól a Hármaskönyv szokásjogi részeiben is.⁷

Az újabb történelmi kutatás valószínűvé tette, hogy a *Summának* példányai Magyarországon el voltak terjedve. Külö-

¹ Id. m. 82. l.: „Was mich hier *allein* interessirt, ist die Nachweisung des Quellenverhältnisses seines Werkes zur *Summa*, der er *die Grundbegriffe* und *die allgemeinen Lehren* des Rechtes direct und unmittelbar entlehnt hat, wie aus nachstehender Vergleichung unzweifelhaft hervorgeht“.

² Id. m. 83—89. ll.

³ Meg kell azonban jegyezni, hogy Tomaschek nem zárja ki teljesen az *Institutióknak* a közvetlen használatát sem, mert két helyütt is azt mondja, hogy az *Institutiók* használatára csak igen szórványos nyomok mutatnak. L. i. m. 81. és 86. ll.

⁴ Id. m. 82 l. „Ueber seine Kenntniss des einheimischen Gewohnheits- und Privilegienrechtes will ich hier kein Urtheil aussprechen“.

⁵ Id. m. 82. l.: „Allerdings war es keine geringe Aufgabe, zum ersten Male eine Ordnung in die grosse Masse des überlieferten Rechtsmateriales zu bringen, und es gebührt dem Autor insofern ein grosses, nicht wegzuleugnendes Verdienst“.

⁶ Id. m. 82. l.

⁷ Id. m. 86. l.

nősen érdekelhet minket, hogy Pozsonyban két kéziratát (latint és németet) is megtalálták.¹ Nincs kizárva tehát annak a lehetősége, hogy Werbőczy, ha csakugyan Pozsonyban végezte jogi tanulmányait, ismerte a római jognak ezt az összefoglalását.

Egészen más kérdés, hogy Werbőczy tényleg, a Hármaskönyv készítésekor a római jogi tételek írásánál használta-e a Summát? Tomascsek értekezésének a stílusbeli sajátosságok, szófordulatok megegyezéseire alapított állításai nem olyan meggyőzők, hogy azokat elfogadva ezt a Summát tartsuk Werbőczy római jogi forrásának.

Lehetséges, hogy Werbőczy és a bécsujhelyi író ugyanabból a római jogi *közös forrásból* merítettek² és innét származnak némi szövegezési hasonlatosságok; lehetséges, hogy Werbőczy más írónak a Summáját használta,³ sőt lehetséges és bizonyítható az is, hogy bizonyos tételeket közvetlenül az Institutiókból, a Digestákból vett.⁴ Akár az egyik, akár a másik irányban fognak dönteni a jövő kutatásai, a kérdésnek igazi jelentőségét már most meglehet állapítani.

A Hármaskönyv értékelése szempontjából nem az a lényeges kérdés, hogy a Hármaskönyvnek római jogi eredetű tételei a római jog forrásaiból közvetlenül kerültek bele avagy valamely akkor közkezen forgó feldolgozás közvetítésével, — bár ennek a kérdésnek is meg van az érdekessége — hanem az, hogy *a római jogi anyag milyen helyet foglal el szemben a szokásjoggal?*

Tomascsek is csak az alapfogalmakat és az általános tanokat tartja római jogi eredetűeknek. Valóban bárki rövidesen is meggyőződhetik, ha csak a kezébe veszi a Hármaskönyvet, hogy milyen kis térre szorul ez a római jogi anyag szemben a Hármaskönyv óriási terjedelmű szokásjogi anyagával.

A Tripartitum legnagyobb részét ugyan hiába keressük a Justinian törvénykönyveiben vagy a római jogot tárgyaló bármely kézikönyvben. Ugyan hol találnánk meg az adományi jog-

¹ Fraknoi i. m. Werbőczyről 91. l. 3. j.

² U. o. 92. l.

³ Vécsey szerint i. m.: Adalék a Magyar Corp. Jur. tört. 27. l.) Raymundus Summáját.

⁴ Timon Á. i. m. 616. l. 19. jegyzet. Schiller Bódog: A Hármaskönyv egyik állítólagos főforrásáról. (Magy. Jogászegyl. Ért. XXXVI. k. 283. sz.) Budapest, 1908. Ugyanitt párhuzamba állítva olvashatók a Summa és a Hkv. illető helyei.

rendszer, az ősiségi öröklési jogot, a szabad, vagy külön vagyona épített házassági vagyonszerzést, az egész peres eljárást?

A mint már megállapítottuk, a római jog hatása elsősorban elméleti természetű, főként a Prologusban észlelhető: a Hármaskönyvnek a magva pedig a *municipalis consuetudo* tárgyaló részekben van.

Épen azért nem szabad félreismerni Tomaschek felfedezésének mindenképen másodrangú jelentőségét. Nem arról van szó, mint a Werbőczy ellenesek feltüntetni szeretnék, hogy Tomaschek kimutatta volna a Hármaskönyv anyagának eredetét, megtalálta volna azt a munkát, a melyből Werbőczy lemásolta saját művét.¹ Tomaschek maga sem állítja, hogy Werbőczy a római jogot a *Summa* alapján recipiálta, ellenkezőleg vizsgálódásai köréből kizárja a szokásjogi részeket és elismerését Werbőczy e téren kifejtett kodifikáló működésének nagy szolgálataitól épen nem vonja meg.

¹ A rólunk különben elfogulatlanul író külföldiek közül is nem egy félreértette a Tomaschek felfedezését. Így p. o. *Daresté: Etudes d'histoire du droit* (Paris, 1889.) cz. kötetében „Les anciens monuments du droit de la Hongrie“ cz. a. (248—278 ll.) eléggé terjedelmes és tájékozott tanulmányt írt, mégis a Hármaskönyvet ismertetve (271. l.) jegyzetben úgy hivatkozik Tomaschek felfedezésére, mintha ezzel a Hkv. eredetisége vesztett volna. Azt írja ugyanis, hogy Werbőczy a műve megírásakor a *Summát tartotta szem előtt*.

ÖTÖDIK CZIM.

A Hármaskönyv méltatása és Werbőczy jogászai alakjának jellemzése.

ELSŐ FEJEZET.

Werbőczy politikai elvei és a Hármaskönyv közjogi tételei. A Primae nonus.

1. Minthogy ismerjük a Hármaskönyv keletkezésének történetét és megismerkedtünk magával a Hármaskönyvvel is, most már foglalkozhatunk a Hármaskönyv jelentőségének és ezzel együtt Werbőczynek, mint jogásznak jellemzésével.

Werbőczy életrajzának befejezésekor rámutattunk arra a tragikus vonásra, a mely egész életén végighuzódott. Kifejtettük, hogy miben állott az ő tragikuma. Hosszu, változatos életpályáján át kénytelen politikai programjának legfontosabb tételeit elejteni s ezekkel épen ellentétes irányokat elfogadni. Úgy látszott, hogy azok a nagy elvek, a melyekért annyit küzdött, vele szállottak a sirba és elpusztultak porladó hamvaival együtt. Úgy látszott, hogy életének minden munkája meddő volt.

Werbőczy tragikuma azonban olyan, mint a görög tragédiák hőseié. A hős halála után a megzavart világrend nyugalomba helyezkedik, bekövetkezik az elbukott hős felemelkedése, megdicsőülése. *Az elvek, a melyek Werbőczy halálával elbukni látszanak, új életre kelnek legnagyobb alkotásában: a Hármaskönyvben s ezzel együtt érvényesülnek.*

Nézzük meg, mennyiben járult a Hármaskönyv azoknak az

eszméknek megvalósulásához, a melyekért Werbőczy életében küzdött. Vizsgáljuk meg Werbőczy fő programmpontjait és vessük ezeket össze a Hármaskönyv közjogi alaptanaival, hogyan és mennyiben érvényesültek ezek a későbbi jogfejlődésben. Ha megállapítottuk, hogy Werbőczy politikai elvei a Hármaskönyvben hogyan élnek tovább és hatnak: akkor egyben a *Hármaskönyv közjogi jelentőségét* is felderítettük.

2. Werbőczy politikai hitvallásának *első* és legfontosabb pontja volt: *a köznemesség politikai érvényesülésének a biztosítása*. Ennek elérése végett mindenekelőtt azt a folyamatot kellett feltartóztatni, a melyben a főnemesség jogi helyzete folyton emelkedett, úgyhogy attól lehetett tartani, hogy mint külön rend a köznemességtől elválva, föléje kerül. Ezért hirdeti Werbőczy a Hármaskönyvben folyton, hogy a nemesség egységes, hogy nincs különbség főnemes és köznemes között, mert egy és ugyanaz a nemesi szabadság illeti meg mindegyiket. Az „una eademque nobilitas“ tana le van rakva a Hármaskönyv I. részének 9. czimében, a hires Primae nonusban (partis primae titulus nonus szokásos rövidítése).

Itt a helye, hogy kissé részletesebben foglalkozunk a Primae nonus tételeivel,¹ mert ezek a hagyományos elválasztó jogai a nemesi osztálynak a társadalom többi osztályaitól. Werbőczy ugyanis a nemességet általánosan megillető főjogosítványokat a Hármaskönyvben itt foglalja össze s *négy* fő-libertas-t vagy privilegiumot különböztet meg.

Első helyen említendő — bár Werbőczynél a második — hogy az egész ország nemesei senki másnak hatalma alatt nem állanak, mint a megkoronázott fejedelemnek. Ezt a jogot Werbőczy másutt a nemesség *legfőbb* ismervének mondja (I. r. 4. czim 1. §).

Ez az elv már az 1351: XI. t.-cz.-ben elhangzik:

Ad eorundem etiam nobilium petitionem annuimus: ut universi viri² nobiles, intra terminos regni nostri constituti, etiam in tenutis ducalibus, sub inclusione terminorum ipsius regni nostri existentes, sub una et eadem libertate gratulentur.

¹ A latin szöveget l. a Függelékben III. B. o. 36. sz. a. l. Timon i. m. 554. és köv. ll.

² Helyesebben: „*veri*“.

A fejlődés kezdetén ugyanazt hivatott kifejezni ez a tétel, a mit a fejlődésnek majdnem végén Werbőczynél: az egy és ugyanazon hatalomnak való alávetettség, vagyis az „una eadem-que libertas, nobilitas“ jelenti a korona illetőleg a király alá való közvetlen tartozást, tehát a hűbéri közvetettség kizárását.

De jelenti a társadalom többi osztályaival, a többi rendekkel szemben fennálló különbséget, válaszfalat is. Mig a nemes csak a király alattvalója, a polgár a város, a jobbágy a földesur alattvalója s csak ezek *közvetítésével* jut összeköttetésbe a központi szervvel, a királylyal. A szent-korona-tan nyelvén kifejezve, a nemes, személy szerint a szent korona tagja.

A nemesség tulajdonsága különösen védett *személyes szabadsága*. E téren merül fel a *második* főjog. A nemes személyes szabadsága nagyobb oltalomban részesül, hiszen a nemesség lényegében nem más, mint a szabadság (a szabadság, libertas = nagyobb jogkör) korbelteljessege, legmagasabb foka.

Ez a személyes szabadság leginkább szorul védelemre a perjogban. Azt, a mit Werbőczy az első kiváló jogként megállapít, hogy a nemest előzetes szabályszerű idézés vagy perbehívás és törvényes ítélet nélkül személyében letartóztatni, elfogni nem szabad, a törvényhozás már ő előtte több ízben kimondja. Ez a perjogi védelem óvja meg a nemeseket mindenféle zaklatásoktól, politikai természetű üldözésektől. A különös védelem alóli kivételeket már Werbőczy felsorolja: bizonyos bűntettek (minők gyilkosság, rablás stb.) elkövetése esetén, ha tetten érték a nemest, elveszti nemességét s így őt többé meg nem illeti ez a jog.

Ez a kiváló jog a nemesi perjog körében érvényesül s fontosságánál fogva emelkedik onnét ki, mert régen a nemesi osztályt (főnemest és köznemest) külön rendi peres eljárás illette meg, mely egységesen választotta el a többi osztályoktól.

A *harmadik* kiváló jog, a melyet a Hármaskönyv felállít, az adómentesség joga. A mint a Hármaskönyv kifejezi, a nemesek mindennemű jobbágyi szolgálat és szolgáltatás, adó, vám fizetése alól mentesek.

A rendiség kifejlődése *kezdeten*, különösen az Anjou-korban,¹ a mint megszűnik a nemesi osztály belső egysége, ezzel együtt megszűnik az egységes adómentesség is; a szét-

¹ Illés Anjou-kori társ. és adózás cz. i. m. 38—60. ll.

tördelt nemességnek különböző foku mentesség lesz a kifejezője. Minél feljebb emelkedünk a felsőbb osztály rétegeiben, annál szélesebb körű adómentességet s minél lejjebb szállunk, annál súlyosabb adóterhet találunk. A legteljesebb adómentességet élvezik a főurak (főpap, főnemes), míg a köznemes adómentességének terjedelme jóval kisebb s így a rendi kettéválás következménye itt is észlelhető.

A fejlődés folyamán azonban a nemesi adómentesség köre mind jobban tágul és mind egységesebb lesz. Úgy, hogy mondhatjuk, hogy a Hármaskönyv nemcsak a kor felfogásának megfelelően, hanem a jogfejlődés eredményeihez képest is kiemelhette az adómentességet, mint az egész nemesi osztályt jellemző ismérvet, a többi nem nemesi, mint akkor mondták, adózó osztályokkal szemben.

Midőn pedig ezen sarkalatos jog megállapításánál és ezzel kapcsolatban Werbőczy reámutat a *nemesség katonáskodási kötelezettségére*, ezzel jelzi azt a kötelezettséget, a mely úgy lényegében, mint minőségében ismérve a nemességnek. Más hadi kötelezettség és ennek másminemű módja terheli a nemest és a nem nemest.

Végül mint utolsó, *negyedik* jogot sorolja fel Werbőczy az aranybulla ellenállási záradékát, az u. n. *ius resistendi*-t. A nemesség jogosítva van, ha a király az aranybullában biztosított nemesi szabadságait megtámadja, az ellenállásra, az ellenszegülésre. Werbőczy ezen tételének kutfői igazolását az ő korabeli oklevelekben *nem* találjuk meg.

Itt a helye, hogy megvilágítsuk a Hármaskönyvnek azt a tételét,¹ mely szerint a főur és köznemes közti különbség csak a *méltóság* és *hivatal* következtében áll elő. A főpapok és főurak nagyobbak a köznemeseknél méltóság tekintetéből, ők a koronának a kitünőbb jogok és kötelességek alapján kitünőbb tagjai. Nagyobb társadalmi becsülésben részesülnek, de nem alkotnak egy a köznemességgel szemben álló, jogilag is meghatározható külön egészet: mert a nemesség egységes.

Werbőczy egész pályafutásában, hosszú és küzdelmes életének egész tartama alatt tevékeny, sőt részben vezető részt vesz az alkotmányi küzdelmekben: tehát bent van a jogfejlődés élő folyamában. Részt vesz még pedig olyképen, hogy azt bizo-

¹ L. a Függelékben III. B. b. 9. sz. a.

nyos irányokban befolyásolni törekszik. Werbőczy, a ki a köznemesi osztályból emelkedik ki s annak vezéralakja lesz a főnemesség elleni harcában, természetszerűleg egész jogi tudását érvényesíteni igyekszik a köznemesség érdekében.

Nagy politikai, nemzeti eszmék mellett harczolt s kodifikációjában sem menekülhetett ezektől az eszméktől, politikai irányoktól. S míg egyrészt a jogfejlődés lezártságának hiánya lehetővé is tette, hogy politikai gondolkodásának megfelelően rögzítse meg a főtételeket, a melyeket az élet még végleg nem állapított meg, másrészt fel is használta ezt az alkalmat, hogy politikai hitvallását jogi formába öntse. Ismerte, érezte a jog nagy erejét, conserváló, erőgyűjtő s fentartó hatását s politikája szolgálatába állította.

Ilyen szempontból mérlegelve a fentidézett helyeket, már a köznemesi állás egyenranguságának erős, ismételt hangsúlyozásából is következtetni lehet, mennyiben felelhetett meg az a valóságnak. A nemesség teljes s tökéletes egységét decretálja daczára annak vagy talán éppen azért, mert az már megtörtött s különváltak határozott irányokban.

Bármennyire is törekszik Werbőczy a különbséget pusztán a méltóságra és tisztségre leszállítani, a vérdíj, a homagium mellett maga a Hármaskönyv fontos perjogi és magánjogi különbségeket ismer el.¹ Kétségtelen tehát, hogy a Hármaskönyvben itt nem pusztán jogi, hanem politikai tételekről is van szó: s ezt a tényleges jogállapot meghatározása szempontjából nem szabad elfelejteni vagy kicsinyleni.

A „*Primae nonus*“ tételei azonban a Hármaskönyvből átmentek az életbe, az „*una eademque nobilitas et libertas*“ jelszava harczi eszköz lesz a köznemesség kezében, a mely reá hivatkozva tartja pajzsul maga elé a főnemesség elleni harcában.

A nemesség egysége a Werbőczy utáni fejlődésben megváltozik, a két rendre, főnemesire és köznemesire szétválás végbe megy. A nemességet és bizonyos mértékig a nemesi szabadságot is átalakulni látjuk a későbbi fejlődésben. Ez az átalakulás azonban éppen nem jelenti a nyugot-európai értelemben vett

¹ A főnemes peres esküje tizszer nagyobb értékű, mint a köznemesé (Hkv. II. r. 40. cz.); a törvényes hitbér összege, mint a vérdíj kétszeresre emelkedik a főnemes özvegyénél. (Hkv. I. r. 93. cz. 3. §.) stb. L. a tételeket a Függelékben III. B. d. 12 és f. 16. 17. sz. a.

rendi csoportosulást. A magyar jogfejlődés egész folyamán nem találkozunk oly nemesi rendi testületekkel (corpus), mint a minők a nyugat-európai jogfejlődésben szerepelnek. A főnemeseknek és köznemeseknek teljesen külön köz- és magánjoga, per- és büntetőjoga 1526 után, sőt 1608 után sem jött létre soha.

Oly rendi különválás, illetőleg csoportosulás, mint a minő a polgári és a jobbágyosztályé a nemesi osztálylyal szemben, egyáltalán nem jött létre. Más a rendi különbség 1608 után is a nemesség és polgárság, jobbágyság között, más a főrendű és a közrendű nemesség között. A nemesi osztályon belül a rendi válaszfal ugyanis sohasem lett oly erős, sohasem emelkedett oly magasra, hogy úgy elzárta volna a főnemes jogi életét a köznemesétől, a mint körülhatárolta a nemes külön jogi világát a polgárétól és jobbágyétól s ezeket is egymástól.

Nálunk nem jött létre a sub-infeodatio, a mint az még az e téren hasonló angol alkotmányjog fejlődésében is meg volt. A sub-infeodatio, az alhübérbeadás jelentette, hogy az alsóbb nemesi osztály a felsőbb hatalma alá jut. Az alsóbb nemes nem áll közvetlen a király hatalma alatt, hanem csak ura közvetítésével jut oda.

Mig nyugaton, Angliát sem véve ki a közszabadok egész osztályát a hübéri közvettség a főhübérurak alá helyezi s így a király alól kivonja, addig nálunk a magyar hübéri élet nem ismeri az alhübérések egymástól függő lánczolatját. Nemcsak a főnemes áll közvetlenül a király alatt, hanem a köznemes is. Ezen a helyzeten mit sem változtatott az 1608. k. u. I. törvényczikk; mert a köznemes most sem került a főur alá. A szent korona elmélet nyelvén kifejezve azért, mert a köznemes szent-koronatag maradt ezután is magánjogilag, jórészt közjogilag, bár politikailag nem vehet olyan részt életében, mint azelőtt.¹

Nem mondhatjuk, hogy egyedül a Hármaskönyv, illetőleg pusztán ennek jogtételei idézték elő a magyar jogfejlődésnek a nyugat-európaiktól való most jelzett eltéréseit. Kétségtelen, hogy nemcsak a Hármaskönyv tételei tették eredményessé a küzdelmet, a mely a két rend között folyt. Ebben a küzdelemben a gazdasági és politikai élet erői alapvetőleg közreműködtek. A jellemzett állapotok létrehozásában a gazdasági, politikai tényezőkön kívül

¹ Hajnik: A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Budapest, 1873. 17. l.

azonban a szellemi élet erői is hatottak és ezek közt egy elméleti hatás is volt: a Hármaskönyvé. A szellemi tényezők közt a Hármaskönyv tételei a legerősebbek.

A politika, a melynek megvalósítását Werbőczy célul tűzte ki, a Hármaskönyvben tehát védelemre talált. Nem állítjuk, hogy a Hármaskönyvnek sikerült teljesen megóvnia a nemesség egységét, de mindenesetre nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nálunk a főnemesség nem tudott oly főhübéruri állást elérni, mint Európában mindenütt, hogy a mi fejlődésünk nem ismeri a sub-infeodatio intézményét s az ezen alapuló tartományurasságot, és hogy ennek következtében nálunk a köznemesség nem kerül a főnemességgel hübéri alárendelt viszonyba, hanem megmarad közvetlen összefüggésben a királyi hatalommal.

Ha a Tripartitum, a melynek tételeire a küzdők esküdtek, segített megakadályozni a hübéri főnemesség kialakulását, akkor Werbőczy küzdelmei, a melyeket a köznemességért életében fejtett ki, épen nem mondhatók eredményteleneknek.

3. A *második eszménye Werbőczynek a nemzeti királyság*. Vajjon mit érhetett el Werbőczy a Hármaskönyv útján a nemzeti királyság érdekében? Hiszen a nemzeti királyság felállításának lehetősége 1526 után már veszendőbe ment.

A nemzeti királyságról Werbőczy halála után oly értelemben, mint az előtt, nem is lehet szó. A *nemzeti királyság Werbőczy-féle fogalma* azonban összekapcsolódik az ország függetlenségének és egységének fogalmaival is. Az ország önállóságának és függetlenségének főbiztosítékát pedig az alkotmányos uralomban látták.

A nemzeti királyság eszméje kifejezte az egységes nemzet függetlenségét, sőt összekapcsolódott az alkotmányos uralkodással is. A nemzeti királyság Werbőczy szerint jelenti a magyar király függetlenségét, egyben alkotmányos uralmát és az ország egységét.

A Hármaskönyv főként a *szent korona tana vagy elmélete* segítségével nagy mértékben hozzájárult az állami egység megóvásához és az alkotmányosság védelméhez.¹ Werbőczy a Hármaskönyvben elméletileg dolgozta fel a szent-korona-tan tételeit, a melyek a XIV. századtól kezdve lassankint fejlődtek ki.²

A szent korona tanában vagy elméletében az *egység* jut kifejezésre a hübériség szűkkörű *partikuláris* felfogásával szemben.

¹ Timon i. m. 617. 1.

² Illés: Ujkori alkotmányfejlődés cz. i. m. 95., 96. II. A szent-koronatannak a tételeit a Hkv.-ben 1. a Függelékben a III. A. 1—7. sz. alatt.

Az elmélet egyrészt eszményszerű kifejtése annak a vágnak, a mely egy szervezetben iparkodik megtartani a széthuzó részeket; a mely a nagybirtoku főuri elemmel szemben is megőrizni óhajtja az ország magasabb egységét; majd később a XVI. századtól kezdve állami közösségbe törekszik foglalni az egymástól a török hódoltság által elszakított részeket.

E mellett tanuságot tesz az a jelenség, hogy éppen abban az időben nyer elméleti kifejtést a szent korona tana, mikor a valóság mintegy megcáfolni látszik. A hatalmas főurak ugyanis külön életet kezdenek élni, nagy kiterjedésű birtokaik felett mindazon jogok gyakorlását egyesítik, a melyek a királyságot illetik meg; egymással harczban állanak, szövetségeket kötnek, sőt külföldi szövetkezésekhez is folyamodnak. Ilyen, a nyugatiakhoz hasonló hűbéri tartományúr szerepét kezdik játszani a Chákok, Brebiriek, Cilleyek, Ujlakiak stb. Később pedig Erdély külön szakad, önálló életet folytat; a török hódoltsági terület közléte meg van bénítva, csak a legkisebb nyugati részen jut még kifejezésre a magyar államiság.

Igy ezekkel a jelenségekkel szemben úgyszólván *elméletben kellett megalkotni azt, a mi a valóságban már elenyészni indult.*

A szent korona elmélete azonban másrészt megfelelt annak a jogi valóságnak, mely a magyar állam életét egész fejlődésén át jellemzi. A mint a magyar törzsiségnek meg volt a maga egygyétfoglaló kerete s a törzsek nem külön nemzetekké, hanem egy nemzetté fejlődtek, úgy az egy nemzetnek összeműködését sem tudta véglegesen megszüntetni a hűbériség.

Azzal, hogy Werbőczy a Hármaskönyvben elméletileg értékesítette a szent korona tanát, megadta a királyság egységéhez és függetlenségéhez a jogi támaszt. Ha valamikor, úgy az ország három részre daraboltságának korában nagy szükség volt arra, hogy a szent korona tana a társadalom köztudatában éljen és hasson, hogy hirdesse a királyságnak és azzal együtt az országgyűlésnek egységét, miként az „una eademque libertas“ elve a nemesség egységét.

A szent-korona-tan csak egy királyt ismer, a ki Szent István koronájával megkoronázva gyakorolja a politikai nemzettel együtt a nemzettől származó és reá átruházott, egységes közhatalmat. A Hármaskönyv tanítása az emberek hitvallásává lett olyan zord időkben, a mikor minden veszni látszott. A Tripartitum az egységes, független és alkotmányos magyar állam

dicsőséget hirdette és mindenkinek lelkébe varázsolta a szét-daraboltság, a függőség és abszolutizmus korszakaiban.

Valahányszor abszolutisztikus és nemzetellenes törekvésekkel találkozunk 1526 után, mindig a Hármaskönyv tanításai ellen fordulnak a támadók. Vajjon nem világos bizonyítéka ez annak, hogy a Hármaskönyvben kodifikált szent-korona-elmélet mennyire közreműködött királyságunk alkotmányos jellegének megőrzésében? Werbőczy Hármaskönyve az abszolutisztikus törekvésekkel szemben védelmül szolgált a küzdő nemzetnek. Egészen a XVIII. század végeig kísérhetjük a Hármaskönyvnek ezen a téren való nagy szerepét.¹

Nem mondhatjuk tehát, hogy Werbőczyvel együtt mentek volna veszendőbe a nemzeti királysághoz fűződő nagy elvei; ellenkezőleg alig tudjuk kellőképpen méltányolni azt a jelentőséget, a melyhez a Hármaskönyv útján jutnak később.

4. *Werbőczy politikai programjának harmadik, bár nem utolsó főpontja a katolikus egyház restaurációja és megóvása a reformációval szemben.* Tudjuk, hogy a reformációt kiirtani, elterjedését megakadályozni nem sikerült. A kérdés itt is csak az, mit visz át mégis a jövőbe a Hármaskönyv a magyar katolikus egyház érdekében?

A Hármaskönyv tüzetesen kifejti a magyar király főkegyuri jogait és ezzel megőrzi a magyar katolikus egyház önállóságát. Azzal, hogy Werbőczy a magyar királynak jogi állását a katolikus egyházban megerősítette, nagy szolgálatot tett.

Valahányszor a szentszék kísérletet tesz, hogy az apostoli magyar király külön jogait megszüntesse és hogy az egyetemes egyházi jog elveit Magyarországon is uralomra emelje és így a magyar király jogait a többi európai uralkodók jogaival egyenlővé tegye: a magyar katolikusok a Hármaskönyvvel védik jogaikat. Így Pázmány Péter a főpapság élén a Tripartitummal kezében vivja ki a magyar király főkegyuri jogainak elismerését.

A legfontosabb jogokat tehát a melyek a katolikus egyház sok százados magyar jogfejlődésében fennállottak, Werbőczy Hármaskönyve tartotta továbbra is fenn.

Ime tehát láttuk, Werbőczy politikai főelvei, eszméi és eszményei nem haltak meg vele együtt, hanem a Hármaskönyvben feltámadva éltek tovább és hatottak a magyar alkotmány fejlődésére.

¹ Így II. József császár abszolutisztikus uralmának egyik főakadályát a Hkv.-ben látja; l. 207. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A Hármaskönyv és a magyar magánjog. A Hármaskönyv igazi jelentősége.

1. Megvizsgáltuk a Hármaskönyvet Werbőczy politikai elveinek fenmaradása szempontjából és így méltathattuk Werbőczy művének alapvető jelentőségét a magyar közjog szempontjából. A Hármaskönyv azonban első sorban magánjogi törvénykönyv, jelentőségét tehát első sorban a magánjog adja meg. Werbőczyt és munkáját ebből a szempontból kell értékelni. Áttérhetünk a Hármaskönyv tulajdonképeni jellegét tekintve arra a kérdésre, *milyen jelentősége van a magyar magánjogra nézve?*

A felvetett kérdésre csak úgy felelhetünk meg, ha a magyar jog fejlődését tekintve mondunk ítéletet a Hármaskönyv magánjogi kodifikációjáról. Werbőczy igazi írói, jogászi megítélése ott kezdődik, a hol a Hármaskönyvet beállítjuk a magyar magánjog majd ezeréves fejlődésének távlatába; akkor jutunk a helyes mértékhez, ha megtudjuk, hogy egész jogi fejlődésünk központjában áll. A Hármaskönyv nemcsak véletlenül kerül az ezer év középebe: mindaz, a mi megelőzi, előkészület hozzá. Werbőczy magánjogunkat akkor foglalta rendszerbe, a mikor már érett volt arra és ezzel a fejlődés gyümölcseit értékesítette, mert majd ötszáz év jogi munkájának eredményeit tartotta fenn.

Már magában véve az, hogy a XVI. század elején a magánjog irodalmi feldolgozást nyert, eléggé nem méltányolható tény. *A Hármaskönyv azzal, hogy egybefoglalta a magánjogot, megakadályozta annak elpusztulását.* Mi, kik a történeti eseményeket a Hármaskönyv után követhetjük, tudjuk azt, mit jelent a Hármaskönyv a magánjog léte szempontjából.

A mohácsi vész után az ország három részre szakadása alatt a gazdasági, politikai és társadalmi élet zűllésével egységes magánjog többé ki nem fejlődhetett volna. Mikor a politikai és társadalmi élet egységes fejlődése meg volt zavarva, nagy volt a veszély, hogy az egységes magánjog intézményei elsatnyulnak, elvesznek. A török uralom, Erdély különválása mind kedvezett a partikuláris jogok kifejlődésének. De meg volt a Hármaskönyv, egyformán használták azt az ország minden részében, ennek alapján ítélték a szétdarabolt magyar földön mindenütt.

A Hármaskönyv tehát nemcsak fentartotta, hanem meg is óvta az egységes magánjogot és biztosította egységes tovább fejlődését.

Ha most tekintetbe vesszük a XVI. század külföldi jogéletét¹ és ennek befolyását, akkor a Hármaskönyv most megállapított jelentősége még inkább szembetűnik. A XVI. században nyugaton bekövetkezett a római jog receptiója. Az elméleti receptió után, a mely jóformán csak az egyetemeken hatott, jött a következményeiben sokkal fontosabb gyakorlati. A bíróságok a római jog szerint kezdenek itélni egész Közép-Európában. A római jog teljes mértékben érvényre jut a hozzánk közel fekvő Olasz- és Németországban.

Európaszerte a partikulárizmus uralkodik, a kis területek külön-külön jogai halmozódnak egymás mellé és ezért juthat uralomra a szétforgácsolt, egymástól eltérő jogvidékek felett a római jog. A részekre bomlott hazai jog nem tud ellentánni a római jognak. A hol pedig a római jog diadalmasan bevonult, ott a nemzeti jogot teljesen háttérbe is szorította. Az igen magas fejlettségű jog lehetetlenné tette az alsóbbfoku érvényesülését. A germán jog tudós művelői a római jog befogadásában valóságos nemzeti katasztrófát látnak még ma is, mert a nemzeti jog fejlődését megakasztotta.

Hogy mit jelent a római jog befogadásának hiánya nálunk, azt csak akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, hogy mit jelentett külföldön a receptio. Nálunk a Tripartitum következtében egységessé vált nemzeti jog sikeresen ellentállhatott a római jog terjeszkedésének. A receptiót a Hármaskönyv megakadályozta és így a római jog nem tudta félreszorítani a hazai jogot.²

¹ Günther A: Emlékbeszéd Werbőczy István felett. Budapest, 1907. 2. 1.

² Timon i. m. 616. 1.

Vajjon van-e nagy jelentősége annak, hogy a Hármaskönyv a hazai jogot fentartotta és megakadályozta a recepciót?

Ha tudjuk azt, hogy a nemzeti jog őrzi a tényleges jogfejlődés eredményeit; azt a jogot mutatja, a mely a társadalmi és állami életben mindig működő földrajzi, néprajzi, gazdasági, politikai és szellemi tényezők hatása alatt, mint az illető társadalomnak *megfelelő* jött létre:¹ akkor méltányolhatjuk, mit tett a Hármaskönyv, mikor útját állotta a recepciónak.

A Hármaskönyv fentartotta a magyar magánjogot s ezzel megőrizte a százados fejlődés gyümölcseit, biztosította egységét és egységes fejlődését a szétdaraboltság idejében is a politikai partikuláris irányokkal szemben, úgyhogy a magánjog terén a jogegység akkor is meg volt, a mikor politikai téren elveszni látszott.

Erdélyben, a török hódoltsági részekben és Ferdinánd területén a bírák a Hármaskönyv szerint szolgáltatták az igazságot.

A jogegység az igazságszolgáltatás terén politikai szempontból is nagy jelentőségű, a mit legjobban megvilágít a külföldi állapotokkal való szembeállítás. Elég, ha a szomszéd Németország XVI. és XVII. századbeli jogviszonyait nézzük, ha látjuk azokat az erőfeszítéseket, a melyeket a német jogkönyvekkel tesznek az egység megteremtése felé.

A német jogkönyvek mind arra a célra törekedtek, hogy valamely nagyobb terület egységes jogot nyerjen,² de ez nem mindig sikerült. A mit a német jogkönyvek egyes területekre nézve megteremteni óhajtottak, azt a Hármaskönyv az egész magyar területen létrehozta. A magyar jogkönyv, a Hármaskönyv elérte, hogy jogterülete az egész ország lesz.

A jogegység hiányának fonák következményeit látjuk ugyancsak a német területen, a hol lehetséges volt, hogy egy és ugyanazon városka utczácskái szerint kellett más és más jogot alkalmazni a bírónak.

De nemcsak a középkor, hanem a legújabb idők is mutatják, mily nagy értéket tulajdonítanak az egységnek a magánjog terén; látjuk ezt a birodalmi egység megteremtése alkalmával, a német polgári törvénykönyv megalkotásának történeténél.

¹ L. ennek kifejtését az I. r. 1. czímében.

² Hajnik: Európai jogtörténet cz. i. m. 248. és 277. l. a szász tükör (Sachsenspiegel) Észak-Németország, a sváb tükör (Schwabenspiegel) Dél-Németország számára készült.

2. Werbőczy nemcsak, hogy megmentette a magyar jogot, hanem lehetővé is tette a *jognak tudományos művelését*, a melyet a Hármaskönyv indít meg. A magyar jogi irodalom szempontjából a Tripartitum olyan bevezetést nyújt, a mely a továbbfejlődés lehetőségét biztosítja.

A Werbőczy előtti időkből csak annyit tudunk, hogy volt az elévülésről valaminő kis értekezés, magát a művecskét azonban nem ismerjük,¹ a Hármaskönyvvel s ennek kommentálásával kezdődik a magyar jogi irodalom.

Sőt Werbőczy indította meg a jognak történeti szempontból való vizsgálatát úgyhogy őhöz vezethető vissza a magyar jogtörténet irodalma is. A Hármaskönyv II. részének 14. címe tulajdonképen a kezdetleges jogtörténet vázlata. Az egymásután következő királyok kiváltságleveleinek felsorolása, tehát a *külső* történet első kísérlete.

A Tripartitum a magyar jog történeti műveléséhez lerakta az első alapokat; Werbőczy az egyes intézmények, intézménykörök fejlődéséről is felvilágosít. Perjogunk eredetéről halljuk tőle, hogy „ex Galliarum finibus“ hozták be hozzánk. Hajnik² tudományosan igazolta ezt az állítást, kimutatván, hogy a magyar perjog fejlődésének új szaka az Anjoukkal kezdődik a francia, illetőleg a nápolyi vagy sicíliai peres eljárás átalakító hatása alatt. Rámutat Werbőczy a római és kánonjog befolyására, a kegyuri jognál annak történeti alapjaira, a melyeket az újabb kutatások³ megerősítettek.

3. Ha az előbb tárgyalt szempontok figyelembe vételével vizsgáljuk meg a Hármaskönyv jelentőségét, akkor a Hármaskönyv támadóinak idevágó fejtegetései kellő értékükre szállíthatók le.

Dell'Adami és többen utána valóságos nemzeti szerencsétlenséget látnak a Hármaskönyv létrejöttében. Szerintök a középkort tartja fenn nálunk, mikor Európaszerte az ujkor gazdasági és politikai elvei vonulnak be Európa társadalmi s állami életébe. Magyarországon a Tripartitum lesz az új

¹ Tractatus de praescriptione et de aetate. Kovachich M. Gy.: Supplementum ad Vestigia Comitiorum. II. k. 264. és köv. l.; valószínűleg Mátyás uralkodásának végső éveiből l. Hajnik: Európai jogt. cz. i. m. 297. l.

² Birósági szervezet és perjog cz. i. m.-ája 215. és köv., 220. és köv. l.-ain.

³ Fraknoi: A magy. kegyuri jog stb. cz. i. m. 118. l.

eszmék kerékkötője. A forgalom szabadsága, a munka védelme, a vagyonmegosztás kötetlensége nyugaton már érthetővé lesz, nálunk azonban az ősi prohibitív rendszert szentesíti Werbőczy munkája.¹

A ki Magyarország történetét 1526 után elfogulatlan és mélyebbreható tekintettel nézi, könnyen meggyőződhetik arról, mit érnek a fenti állítások.

Mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy *nálunk az ujkor a XVI. században még nem következett be*. A XVI. század nem azt jelenti Magyarországon, mint a nyugaton. Magyarország valóban középkori életet folytat a XVI—XVII. századokban és még tovább is, de ennek okai nem a Hármaskönyvben rejlenek, hanem olyan gazdasági és politikai nagy tényekben, a melyeket nem szabad sohasem szem elől téveszteni.

Ha tudjuk, hogy a török hódítás és pusztítás következtében gazdaságilag mily mélyen szállottunk alá a XVI—XVII. századokban, a XIV. és még részben a XV. század gazdasági életével szemben, megérthetjük, hogyan vált lehetetlenné nálunk az ujkori eszmék érvényesülése. Az Anjouk óta emelkedőben levő földmivelés ép úgy visszahanyatlík, mint a városi élettel virágzásnak indult ipar, kereskedelem és közlekedés. Pedig az ujkor fejlődése — a földmivelő életről az ipari, kereskedelmi életre való átmenet — a városnak a társadalmi életben elsőrangú szerepet juttat.

A folytonosan előrehaladó török hódítás nemcsak hogy egy csapással tönkretette a Mátyás korabeli renaissance-ot, hanem az általános művelődés folyamát is megakasztotta. Az ország területének a XVI-ik század folyamán beállott három részre oszlása, a törökkel folytatott küzdelmek, a szabad királyválasztás következtében a két király harczai, mind hozzájárultak a fejlődéshez szükséges erők kiapasztásához.

Különösen a hódoltság területe szenvedett a török katonai szervezet alatt, mely igen sokban hasonlított az e korbeli spanyol uralomhoz. Meghagyja ugyan a kiszípolozás alá vont részek beléletének szervezetét, de a folytonos sarczolóással teljesen erőtlenné teszi.

Ezek a tényezők szakítják el a magyar alkotmány- és jogfejlődést a nyugat-európaiától. A XVI-ik században a hűbériség

¹ Dell'Adami: A nemzeti eredet stb. cz. i. m.-ája 247. l.

ismét feléled s a társadalom szervezésének egyedül lehető módját nyújtja. A rendi alkotmány megtalálja magyarázatát a középkori életnek magyar területen való tovább folyásában. Az egész magyar közélet alapjává a föld lesz. Ez természetes következménye a földművelés s a rajta nyugvó gazdasági erők túlnyomó hatásának.

Vajjon a Hármaskönyv volt-e az oka a török hódításnak, az ország három részre bomlásának, az idegen uralkodóház törekvéseinek? Vajjon a Tripartitum miatt hanyatlík vissza egész gazdasági életünk, váltja fel a XIV. század virágzó iparát, kereskedését a kezdetlegesebb földmivelő élet s kelnek ismét új életre ennek következtében a hűbériség bizonyos elvei? Vajjon a hódoltság részeinek gazdasági kimerülését nem a kizsákmányoló török s az ország más részeinek pusztulását nem az idegen zsoldos katonák okozták-e, hanem a Hármaskönyv? Ugyan el lehet-e hinni, hogy az 1517-ben megjelent Tripartitum volt oka a mohácsi vésznek?¹ A politikai, gazdasági élet nagy ténycít el lehet-e hanyagolni, hatásaikat a társadalmi és állami élet alakulásainál szabad-e figyelmen kívül hagyni?

Azt sem szabad elfelejteni, hogy *a magyarság fennmaradása abban az időben a köznemesség létéhez volt kapcsolva*. A köznemesség fenntartása végett szükség volt az adományrendszerre meg az ősiségre. Természetes, hogy ezek az intézmények nem illenek az ujkorba, de teljesen megfelelnek a középkorias gazdasági életnek, a minő nálunk a Hármaskönyv korában uralkodott.

Az egész nyugaton volt idő, a midőn a harczoló ur és a földmivelő jobbágy egymásra voltak utalva, azok a kisebb központok körül tömörülő uralmak, a melyeknek összekötő kapcsa a hűbérur hatalma, kielégítették a kezdetleges földművelés szükségleteit.

Természetes, hogy a ki a török hódoltságot, az idegen uralkodóház törekvéseit, a gazdasági élet hanyatlását nem látja meg, nem láthatja azt a fejlődési sorozatot sem, a melyben a Hármaskönyv, Werbőczy nagy műve úgy jelenik meg, mint a magyar társadalmi és állami élet fentartója és biztosítója.

Ha a Hármaskönyv jelentőségét így átértettük, akkor az ismert nagy szolgálatok, előnyök mellett egészen eltűnnek azok

¹ Volt olyan támadó is, a ki ilyen állítást is megkoczkáztatott.

a csekély jelentőségű hézagok, ellentmondások, kihagyások, stb., a melyek benne itt-ott előfordulnak.

Ha nem is volna más mértékünk Werbőczy jogász alakjának megítélésére, mint az a külső siker, a mely a Hármaskönyvet keletkezésétől fogva végig kísérte, mint a kiadások óriási száma, a melyekben részesült, mint a Hármaskönyv további története, sorsa napjainkig, a megváltoztatására, reformálására irányzott, százados sikertelen törekvések és végül mind teljesebb uralma a jogélet felett: mindezek eléggé meggyőzhetnének a műnek és alkotójának nagyságáról.

HATODIK CZIM.

A kodifikáció története a Hármaskönyv után.

ELSŐ FEJEZET.

A Hármaskönyv sorsa.

1. Azon az uton, a melyen kitűzött feladatunkhoz képest elindultunk, olyan nagy magaslatokra jutottunk, hogy könnyen elveszthettük szem elől a kiindulási pontot. Nem felesleges tehát egy pillanatra visszatekintenünk, hogy tájékoztassuk magunkat.

A források története foglalkoztat, még pedig ezuttal a források működésének történetében a két legnagyobbnak, törvénynek és szokásnak termékeit vizsgáljuk a századok folyamán. Nem pusztán időrendbe szedett törvény és szokásjogi gyűjtemények sorozatát akarjuk feltüntetni, úgy mint a régi irodalomban szokás volt. Mi nem a „regum ac legum series“ előadását tűztük ki tudományos feladatul.

A forrásokról nyújtott ismeretek kutatásaink céljához mérten magasabb elvi jelentőségű kérdéseknek fognak szolgálatába szegődni. Akkor, a midőn a törvény és szokás termékeit vizsgáljuk, tulajdonképen a kodifikáció történetét adjuk, a mi szempontunkból; a két forrás működésének egymáshoz való viszonyát megállapítva a kodifikáció fejlődéstörténetét tárjuk fel.

Igy haladva érkezünk el a Hármaskönyvhöz, a melynek megvilágítása kívánta Werbőczynek, a szerzőnek ismeretét. Most folytathatjuk a kodifikáció történetét tovább.

Egyet azonban már előre meg kell állapítanunk, s ez az a nagy tény, hogy a Tripartitum az egész fejlődés központjában áll. *A kodifikáció története a Hármaskönyv után tehát a legszorosabban összefügg a Hármaskönyv sorsának további történetével, amelyel néha egészen össze is folyik.* Így érthetjük meg, hogy mindaz, ami a Hármaskönyv után történik, körülötte is forog. Ha vannak idők, amikor nem szólnak a Hármaskönyvről semmit se, akkor sem feledkeztünk meg róla. Később rájövünk, hogy amikor hallgattunk, akkor is a Hármaskönyvre gondoltunk. A gyakorlati jogélet nagyfórtosságu változásai sokszor egész csendben mennek végbe s mi az egész folyamat végén látjuk meg a nagy eredményt.

2. A Hármaskönyvet 1517-ben nyomtatták ki Bécsben és már egy év múlva 1518-ban, az az évi bácsi országgyűlésnek XLI. cikke az 5. §-ban beszél a Tripartitumról.

Et de caetero ; secundum jura regni scripta, ad universos regni comitatus jam destinata ; ab universis comitatibus semper adjudicentur, causaeque universae discutiantur.

A „jura regni scripta“ nem szó szerint veendő, nem az országnak általános írott jogát jelenti, hanem sajátlagos értelemben véve a Hármaskönyvet. Hogyan is lehetne különben azt mondani, hogy a vármegyék, *a nekik már megküldött* országos írott jogok szerint ítéljenek, ha ezek nem lettek volna már könyvbe foglalva? De különben is tudjuk, hogy a Hármaskönyv ajánlása és királyi jóváhagyása is a „jura regni scripta“ alatt rendszerbe foglalt törvénykönyvet ért. A Hármaskönyv létrejötte után pedig az ország írott joga alatt mindig a Tripartitum rejlik.

Az országgyűlés idézett cikke szerint *a Hármaskönyv már 1518-ban megküldetett az ország összes vármegyéinek.* Hivatalos uton ez nem történhetett. Arról, hogy a király nem küldötte szét kihirdetés végett a Hármaskönyvet, maga Werbőczy értesít. A legnagyobb valószínűséggel állithatjuk, hogy Werbőczy maga gondoskodott művének kiadása után a vármegyei példányok szétküldéséről. Feltevésünket támogatják azok az adatok, amelyek Werbőczy maecenási tetteiről szólnak. Ha idegen munkákat oly bőkezűséggel adott ki, sőt gondoskodott azoknak ingyen terjesztéséről is, bizonyára a saját munkájánál sem kímélte a költséget.

Azért nyomatta ki művét, hogy sok fáradsága kárba ne vesszen, hogy honfitársait oktassa a jogi ismeretekre és az

azokkal való foglalkozást velők megkedveltesse: vajjon nem találhatjuk mindezek után természetesnek, hogy élete művét ő maga terjeszti és maga igyekszik az elmaradt kihirdetést pótolni?

A törvényhozás világosan csak a *vármegyei bíróságokra* nézve mondja ki, hogy minden ügyben a Hármaskönyv szerint tárgyaljanak és ítéljenek. Így *ebből* a *törvénycikkből* nem lehet azt következtetnünk, hogy a Hármaskönyvet 1518-ban az ország összes bíróságai már alkalmazták, tehát nemcsak az alsóbb bíróságok, hanem a legfelsőbb, a királyi kuria is. Ha csak azt nem tételezzük fel, hogy a törvényhozás azért hallgat a királyi kuriáról, mert ott Werbőczy, mint az ország egyik nagybírája, mint személynök, már érvényesülést szerzett a Hármaskönyvnek.

Ha közelebről megvizsgáljuk a bácsi országgyűlésen hozott és a Hármaskönyvre vonatkozó törvényhely egész szövegének a hangját, azt fogjuk találni, hogy *a törvény a Hármaskönyvről, mint már törvényesen elfogadott műről beszél*. Hogyan is lehetne különben kimondani, hogy az ország írott joga szerint *kell* a bírának itélni?

Mindenesetre igen érdekes, hogy a törvényhozás intézkedése az elfogadottság látszatát kelti fel. Tudja a törvényhozás, a mint mi is tudjuk, hogy a Hármaskönyv nincs szentesítve, mégis úgy intézkedik, mintha a formális elfogadás sem hiányzanék.

3. Az 1519-ben ugyancsak *Bácsott* tartott országgyűlésen a XXIX. törvénycikkben megismétlik a Hármaskönyvre vonatkozó, előző évi határozatot:

Causae vero virtute articuli Tolnensis motae die crastina post meridiem hora secunda adjudicentur et unicuique justitia ministretur et de cetero *secundum jura regni scripta semper judicentur, causaeque universae discutiantur*; et quod vicepalatinus ac vicejux curiae regiae et magistri protonotarii ex eorum officio consilio regio interesse debeant.

Itt már nemcsak a megyei törvényszékekről van szó, hanem a szakasz szerkezetéből és az összefüggésből kivehetőleg *a királyi kuria bíraskodásáról* is. Ebből a törvényhelyből már következtethető, hogy ekkor a legfelsőbb bíróságra nézve is előírják a Hármaskönyv¹ alkalmazását az ítélkezésnél.

¹ Téves Frank magyarázata (Közigazság törv. cz. i. m. l. r. 67. l. c. j.), a mely szerint „jura regni scripta“ országgyűlési törvények is lehetnek.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a bácsi országgyűlések most tárgyalt határozatai a mellett is tanuskodnak, hogy a Hármaskönyv gyakorlatba vételéről ily módon is kellett gondoskodni. A Hármaskönyv ekkor még nem mehetett át az életbe, még idegen volt a jogalkalmazók előtt, különben nem lett volna szükség a törvényhozás támogatására.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy Werbőczy — a mint tudjuk — ezen országgyűlések határozatainak hozásánál tevékeny részt vett, tehát befolyását abban az irányban is érvényesíthette, hogy ilyen módon is pótolja a törvényes szentesítés hiányát.

4. Az 1525-iki hatvani országgyűlés Werbőczyt az ország első méltóságába, a nádori tisztre emeli. Ez az országgyűlés is, úgy mint az előtte valók, Werbőczy közreműködésével hozza rendelkezéseit és a dolog természeténél fogva ez az országgyűlés áll legjobban hatása alatt. Werbőczy a kedvező alkalmat nem is szalasztja el, hogy lelkéhez nőtt munkája törvényerőre emelése érdekében megtegye a szükséges lépéseket.

Ha az országgyűlés intézkedéseit figyelemmel elolvassuk, láthatjuk, hogy Werbőczy érdekes módon iparkodott a Hármaskönyvnek a szentesítést megszerezni.

Az 1525 : XXXII. törvénycikk¹ így intézkedik :

Item quod omnia Decreta Regia per Dominos Consiliarios Regios et Assessores Juratos Sedis Judicariae Regiae infra venturam Generalem Diaetam in unum Corpus Decreti redigantur. Et leges quoque, ac *jura scripta interim perlegantur et ex novo revideantur*, atque revisa in eadem Diaeta per Regiam Majestatem *confirmentur*.

A törvénycikk a törvények gyűjteményének elkészítését újólag megsürgeti, felhíván a királyi tanácsos urakat és a királyi törvényszék ülnökeit, hogy az összes decretumokat a jövő országgyűlésre foglalják egybe. A törvényhozás nem feledkezik meg a „collectio decretorum“ irányáról sem ugyanakkor, a mikor a „jura regni scripta“ neve alatt azt kívánja, hogy idő-

Ellentmond önmagának is, mert az 1518 : XLI. t.-cz. 5. §-ában *teljesen* azonos módon használt kifejezéseket egyenesen a Hkv.-re vonatkoztatja (L. u. o. b. jegyzet.)

¹ Kovachich M. G.: *Vestigia comitiorum apud Hungaros*. Budaë, 1790. pag. 608.

közben a Hármaskönyv elmaradt felolvasása vagyis királyi megerősítése történnék meg.

Igen fontos a szövegnek az a része, a melyből világosan kitűnik, hogy *Werbőczy a megerősítés alkalmából maga kívánta előbb a Hármaskönyv újra való átvizsgálását és csak ezután a királyi törvényes szentesítést.*

Bizonyítja ez az adat, hogy Werbőczy maga már reájött a Hármaskönyv hézagaira, a melyek a gyakorlati életben tűnhettek fel. Szükségesnek tartotta tehát a Hármaskönyv kibővítését és a szentesítést fel akarta használni az átdolgozásra.

Kétségtelennek tartjuk, hogy a hatvani országgyűlési cikkeknek a Hármaskönyvre vonatkozó része Werbőczy akaratának a kifejezése. Itt volt ő hatalmának tetőpontján és így módjában volt az országgyűlési határozatokat sugalmazni; lényeges körülmény tehát, hogy ő maga a Hármaskönyv anyagának felülvizsgálatáról beszél.

Az 1525-i hatvani országgyűlés határozatának fogantja sem lett.¹ E viharos időkben az országgyűlések mindig csak egy-egy pártnak akaratát fejezik ki, már pedig mindegyik pártnak uralma rövid ideig tart. Így aztán hoznak ugyan törvényeket, de azok végrehajtására nem kerül sor.

Az 1527: III. törvénycikkben² a törvényhozás ismét foglalkozik a kodifikáció kérdésével, de csak a „collectio decretorum“ irányában. E szerint tizenhat választott jogtudósaknak volna feladata a törvények összegyűjtése.

A mint itt nem történt említés a Hármaskönyvről, úgy később sincs szó róla egészen 1548-ig. A törvényhozás hallgatását meg tudjuk magyarázni: az 1517-től 1548-ig terjedő időre tehetjük a Hármaskönyv általános elterjedését és a gyakorlatban teljes térfoglalását.

¹ A „collectio decretorum“ irányában sem I. Timon i. m. 617. l.

² „Ut majestas sua, universa decreta praedecessorum suorum, per illos sedecim electos jurisperitos; et alios, qui majestati suae videbuntur; infra futuram generalem dietam emendari, emendataque in unum corpus redigi faciat; illaque in ipsa futura generali dieta, ex consensu omnium statuum hujus regni confirmet gratiose“.

MÁSODIK FEJEZET.

A Négyeskönyv, Quadripartitum.

1. Az 1548 : XXI. törvénycikkkel indul meg a Hármaskönyv átdolgozásának a hatvani országgyűlésen tervbe vett, de elejtett kísérlete.

Videntur etiam per regiam majestatem eligendi aliquot viri jurisperiti, qui jura regni revideant; et si quid contra aequitatem, jusque divinum esse videtur; in melius reforment.

§. 1. Et quicquid per eos fuerit conclusum, producatur per ipsos in futura diaeta, per majestatem regiam super palatini creatione indicenda; et eodem tempore, super illis concludatur per suam majestatem.

A törvény szerint a királynak kell kiválogatni azokat a jogtudósokat, a kiknek feladata a Hármaskönyv átvizsgálása. Egész általánosságban csak annyi utmutatást adnak a szerkesztőknek, hogy azt, a mi *a méltányossággal és az isteni joggal* ellenkezik, javítsák meg.

Itt találjuk a *reformatio* kifejezését a Hármaskönyvre alkalmazva először és innét kezdve fordul elő később a Hármaskönyv revisiója a „*reformatio Decreti*“ neve alatt is, a mi nem egy törvénynek, hanem a törvénynek,¹ t. i. a Hármaskönyvnek reformját jelenti.

¹ Törvénynek hívják, bár tudjuk, hogy nem az; a törvényhozás is decretumnak nevezi pl. 1588 : XXIV. t.-cz. 1. §.; 1635 : XVIII. t.-cz. 1. §., l. mindkettőnek szövegét 192. l.

A törvény szerint az elkészült munkálatot a következő országgyűlésnek már be kell mutatni és ugyanakkor a király fog felette határozni.

Ennek az országgyűlési határozatnak meg is lett az eredménye. Gregoriánczy zágrábi püspök elnöklete alatt bizottság ült egybe.¹ A bizottság legkiválóbb tagja Bodenarius Márton, híres bécsi jogtanár, „juris utriusque doctor” volt, a ki a szerkesztés munkáját végezte.

2. Nagyon fontos és a bizottság munkálkodására nézve világot vető kérdés, hogy milyen véleményük volt a Hármaskönyv felől és hogy milyen felfogással fogtak hozzá az átdolgozáshoz. Vajjon hogyan ítélte meg a Tripartitumot és a reájuk váró feladatot a bizottság, illetőleg ennek irányító szelleme, Bodenarius?

A viszonyról, a melyben a szerkesztő bizottság a Hármaskönyvvel szemben állott, biztos tudomásunk van, mert az elkészült munka előszavában elég kimerítően nyilatkozik maga a bizottság, midőn ítéletet mond a Tripartitumról² és pedig a következőképen :

Clarum quidem illud et prout in prima talis partus foetura fieri potuit, satis diligenter elimatum, atque recollectum *omnique laude prosequendum* ; in quo tamen et ipso non pauca sunt vel penitus omissa, quae omitti non debebant, vel autem aliter, quam juris divini, naturalisque aequitas, vetusque regni observatio exposcere videbatur praesertim in negotio probationum, jumentaliumque depositionum et aliis multis posita. Nam in quibus rebus dispositioni juris communis tam Canonici, quam Civilis adversetur, ne commemorare quidem operae pretium existimamus, cum, ut praefati sumus, decreta hujus regni Hungariae, ad normam, regulamque illius juris, sicut ab initio redigi noluerunt, ita neque redigenda sunt.

Mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy *a bizottság ítélete elismeréssel kezdődik*. A Hármaskönyvet mint első kísérletet a

¹ Két püspök : Gregoriánczy Pál zágrábi és Ujlaki Ferencz győri, ez utóbbi egyszersmind királyi helytartó ; két királyi tanácsos : Mérey Mihály személynök és Szarvaskendi Sybrik Gergely ; Kamaray Tamás országbíró-helyettes, pókateleki Zomor János, a királyi ügyek igazgatója és Bodenarius Márton.

² Quadripartitum opus juris consvetudinarii regni Hungariae. Zagrabiae, 1798. Praef. p. VI.

kodifikáció terén egészben véve jónak tartják. Werbőczy szerintök elég szorgalmasan válogatta ki és gyűjtötte össze az anyagot és ezért minden dicséretre méltó.

Bodenarius, a bécsi jogász nem lehetett elfogult a Hármaskönyv mellett. A Tripartitum támadói gyakran hivatkoznak is az általa készített munkára, azt állítva, hogy az jobban megfelelt a kívánalmaknak, mint a Hármaskönyv, de arról hallgatnak, hogy Bodenariusnak milyen elismerő véleménye volt a Hármaskönyvről.

A kritika állítása szerint azonban *a Hármaskönyvből nem csekély tételek teljesen kimaradtak*. Már a Hármaskönyv elkészülte után — a mint az olvasókhoz intézett előszóban olvassuk¹ — Werbőczy megmondja, hogy köszönettel veszi, ha valaki munkájában helyreigazítja a tévedéseket vagy kipótolja a hiányokat. Mert tévedni emberi dolog és kevésbé csodálatra méltó valamit elfelejteni, mint mindent észben tartani. Werbőczy tehát épen nem volt e tekintetben elfogult munkájával szemben.

Az 1525-iki hatvani országgyűlés határozatából pedig világosan kitűnik, hogy Werbőczy előtt már ismeretes is volt a Hármaskönyvnek nem egy hibája, kihagyása, azért kívánta a szentesítéssel mindjárt összekötni a munka felülvizsgálását.

A bizottság véleményének a Hármaskönyv hiányosságát illető részén nem ütközhetünk meg, hiszen Werbőczy műve elsőszülött terméke a jogirodalomnak és minden ilyen munkálatnál elő szoktak fordulni hézagok, hiányok. Lényeges azonban a bizottságnak az az állítása, hogy Werbőczy másként adott elő egyes tételeket. Ez már sokaknak úgy tűnik fel, mintha Werbőczy ellen szóló vád volna. A kérdés csak az, hogy miként teszik világosabbá és határozottabbá ezt az általános vádat.

Azt mondják, hogy *a Hármaskönyv másképen tárgyal bizonyos tételeket, mint az isteni jog és a természeti méltá-*

¹ Hkv. Lect. Sal. i. k. 436. l.: „Nam, licet quantum mediocritate valui summum in his quaerendis, atque explicandis studium adhibuerim quia tamen doctrina me quam exigua, sermoneque haud satis perpolito esse profiteor; tantum abest, ut, si quid in meis scriptis, vel erratum quispian emendaverit, vel praetermissum adjecerit: ut aut succenseam, aut indigner, ut eo etiam nomine, sim illi (quisquis tandem is fuerit) cumulatissimas gratias sim habiturus. Quoniam errare saepius, ac falli, proprium est hominis: et minus mirum est, memoriam aliquarum rerum excidere, quam omnium constare“.

nyosság kívánja. Ez eddig úgy hangzik, mint a törvényhozás megbizásának egyszerű ismételése: ott is az isteni jog és a méltá-nyosság nagy elvei szerepelnek.

A „naturalis aequitas“ elve a külföldi nagy irodalmi áramlatok hatásaként juthatott a törvényhozás határozatába. Az európa-szerte újból uralomra jutott római jog elméleti, újkori hajtásának, a *természetjogi* elmélkedésnek befolyását észlelhetjük itt. A mi az isteni és természeti joggal ellenkezik: azt kell a Hármaskönyvből kiküszöbölni.

A törvényhozás felállithatta ezt az elméleti követelést, a felülvizsgálók megállapíthatták, hogy a Hármaskönyvnek bizony vannak olyan tételei, a melyek különböznek az isteni és természeti jogtól, a gyakorlati megvalósítás elé azonban rendkívüli nehézségek gördültek és a szerkesztők látták ezeket a nehézségeket,¹ nem is merték a régi jog tételeit ilyen értelemben megváltoztatni. A gyakorlati jogba az isteni és természeti jog elveit bevinni nem lehetett.

Ennyiben tehát az az állítás, hogy Werbőczy másként adta elő a jogtételeket, éppen nem szól ellene, hanem az általa hiven feldolgozott jog ellen, a melynek anyagában sok olyan régi tétel volt, a mely az újabbkori jogelmélettel ellentétben állott.

Igazán Werbőczy ellen szóló súlyos kritika rejlik azonban abban a további kijelentésben, hogy *Werbőczy másként adott elő némely tételeket, mint ezt az ország régi szokása kívánja.* E szerint tehát Werbőczy nem hiven tüntette volna fel az élő jogot.

A szerkesztők érezték, hogy itt közelebbről is kötelesek reámutatni azokra a helyekre, a melyeket nem a valóságnak megfelelően tárgyal a Hármaskönyv. Azt állítják, hogy különösen a bizonyítékoknál és az eskük letételénél vannak eltérések. De éppen ezzel a közelebbi meghatározással szállítják le az egész állítás jelentőségét.

Nem tudnak még csak példaképen sem felhozni olyan helyeket, a melyek a Hármaskönyv tulajdonképeni fő anyagában,

¹ Quadripartitum i. k. Praef. p. VIII.: „Hoc vel inprimis rem ipsam nobis reddebat difficilem, quod in voluminibus ipsis constitutionum, atque observationum hungaricarum, nonnulla talia se se offerebant, quae, si juxta edicti perpetui Tuae Majestatis tenorem ad normam juris Divini, aut Naturalis redigi debeant, necessario in aliqua sui parte varianda veniebant. Quae res quantum animis, auribusque hominum hujus tempestatis displicebat, clarius. notiusque est, quam ut verbis debeat declarari.“

az első részben fordulnának elő. A peres eljárásnak bizonyítási részletkérdéseire utalnak és ebből emelik ki különösen az eskü letételére vonatkozó tételeket.

Egyébként ez a vád is ép úgy, mint az az egészen üres frázis, hogy még a Hármaskönyvnek *sok más helyén* is volnának eltérések, bizonyításra szorul és ezzel a szerkesztő bizottság adós maradt.

Érdekes és megjegyzésre méltó, hogy a bizottságnak, illetőleg Bodenariusnak, a római jog és kánonjog doktorának, kijelentése szerint azokról a jogtételekről, a melyek a kánonjoggal és a római joggal ellenkeznek, nem is érdemes szólani, mert a magyar jog kezdettől fogva nem azok mintája szerint készült és így most sem készítendő.

A bizottság volt hivatva a Hármaskönyv hibáit kijavítani és majd látni fogjuk, hogyan teljesítették ezt a feladatukat; mennyiben szereztek érvényt kritikájuknak. Itt azonban már előre is jelezni kell, hogy az eredmény fényes elégtételt jelent Werbőczy munkájára nézve.

Frank Ignác¹ a szerkesztő bizottság most tárgyalt állításaira még azt is ellenveti, hogy ha be is lennének azok bizonyítva, a Hármaskönyvet akkor sem érinthetnék, mert az élő szokás a Hármaskönyv tételeit fogadta el és tartotta fenn.

A bizottság maga is érezte, hogy bírálatában a Hármaskönyv felett nagyon óvatosságnak kell lennie és azért a támadás után siet ismét elismerését kifejezni.² Nem akarnak a munka értékéből és Werbőczy elévülhetetlen érdemeiből levonni semmit sem, hiszen ő volt az első — így mondják ők — a ki a régi jogot szépen rendbeszedte. Nincs pedig olyan emberi mű, a melynek hiányai ne volnának s így javításra nem szorulna.

¹ Előbb i. m. 69. l.

² Quadripartitum i. k. Praef. p. VI., VII.: „Hi tamen operis praefati Tripartiti defectus non sunt tanti aestimandi, ut per eos nomini Verbőcziano aliquid detrahi possit; primus enim ille inventor est, cujus singulari cura, et diligentia, vigiliisque, non modicis, doctrina quoque, et eruditione, ac rerum experientia non vulgari leges, et constitutiones, atque observationes, consuetudinesque Hungariae in novam pulchritudinem, atque moderatum, et bene digestum compendium pervenere. Nullum autem penitus admisisse vel errorem, vel defectum coelesti quidem sapientiae peculiare est, humanae vero imbecillitati nullo modo possibile, eo quod humanorum operum ratio talis sit, ut nihil fiat adeo politum, adeoque absolutum, ut non in melius reformari possit.“

Már a Hármaskönyv felülvizsgálói észrevették, hogy milyen nagy szerencse volt a Hármaskönyv létrejövele a magyar jogfejlődésre; már őt látták, hogy a későbbi háborus időkben kodifikálni nem lehetett volna és így a Hármaskönyv nélkül a régi jog nagy része elveszett volna.¹

3. A szerkesztő bizottság *megbízása*² még a kifejezéseket tekintve is, nagyon hasonlít ahhoz a megbízáshoz, a melyet Werbőczy kapott a Hármaskönyv elkészítésére. Az egész megbízás szövegében ujnak csak az mondható, hogy a szerkesztőknek mindazt, a mi az igazsággal, az isteni és emberi törvénnyel ellenkezőnek látszik, ki kell küszöbölni. („*quae . . . veritati, legiquae divinae atque humanae viderentur contraria tollere.*“)

A megbízásban reájuk rótt ezen új feladattal szemben a bizottság maga mondja,³ hogy jogunkban ugyan sok olyan tételt lehet találni, a mi az igazsággal, az isteni és emberi törvénnyel ellenkezik, még sem lehetne mindazokat a tételeket kihagyni, mert ezzel megváltoztatnók jogunkat és ez rá nézve elviselhetetlen csapásként tünne fel. Külön is kiemelik, hogy úgy a király régi jogait, mint a nemesség jogait, kiváltságait és mentességeit sértetlenül megőrzendőnek tartották.⁴

A szerkesztés munkája nagyon lassan haladt előre, mert a kodifikációhoz szükséges költségekkel takarékoskodtak. Ezért az 1550-iki országgyűlés megsürgeti a munka befejezését és elrendeli, hogy a szerkesztőkről bőkezűebben történjék gondoskodás.⁵

¹ Quadripartitum i. k. Praef. p. VII.: „Atque id ipso quidem Tripartito opere hoc pronunciare libere, ingenueque possumus, quod nisi felicioribus illis ad huc temporibus Werbőcziana opera illa prodiissent in lucem, magna profecto pars et consuetudinum, judicialiumque hujus Regni observationum der subsequentes postea bellorum procillas, atque tempestates, quae in campis potissimum Mohacsiis in similitudinem cladis Cannensis detonuerunt, cum tot clarissimis illis obrutis ingeniis pressa jaceret.“

² Quadrip. i. k. Praef. p. VIII.

³ II. o.

⁴ U. o. pag. XIV.

⁵ Az 1550: X. t.-cz.: „Probatur etiam ordinibus et statibus regni, quod majestas sua de reformatione decreti, et juris interim aequa administratione clementer proposuit.

§. 1. Operae pretium esse censent, inceptum opus, quoad ejus fieri possit, celerius ad exitum perducere; ac proinde et solicitandos eos, quibus haec provincia demandata est; et largius quoque quam hactenus sumptus suppeditandos, ut omnis cunctatio facilius tollatur.“

Ugyanekkor most már részletesen előre intézkednek a munka elkészülte esetére annak megbirálása tárgyában.¹

Elrendelik, hogy a mint a munka elkészült, jogban járatos s megyéenként választandó nemesek, a főpapoknak, báróknak, az ország rendes biráinak s ítélőmestereinek odavonásával tüzetesen vitassák meg, aztán terjeszszék az országgyűlés elé s ha ez is helyesli, a király erősítse meg és pecsétjével ellátva, küldje meg a megyéknek, hogy *örök időkre* követendő törvény legyen.²

Érdekes a törvény végső kihangzása, a „*clausula perpetuae sanctionis*“, a melynek jegyében készítik a munkát.

4. *A munka végre 1553-ban elkészült.* Az egész anyagnak rendszerbe öntésénél a munka készítői a Hármaskönyvhöz alkalmazkodtak és ezt az eljárásukat a Hármaskönyvre nézve is fontos indokolással igazolják.

... denique nihil praetermisimus, quod ad rectam politiam instaurandam facere videretur, singulas materias sub congruis titulis collocantes proximas proximis, et adjunctis applicantes, secuti ex professo, quantum ratio instituti operis sinebat, ductum, atque contextum, et ordinem tripartiti illius Werbőcziani operis, cujus supra meminimus, a cujus tenore propter ejus *vulgatum et per plures jam annos receptum* in Hungaria *usum*, recedere visum non fuit, ne repentina haec quoque mutatio insolitum aliquid animis legentium inferre videretur.³

A Hármaskönyv átdolgozásával megbizottak még annak tárgyalási rendjétől sem mertek eltérni, pedig épen ezen a téren szokták az irodalom feldolgozói kielégíteni ujitó vágyaikat. Úgy látszik semmi sem könnyebb, mint új mezbe öltöztetni a régi tudást, új formába önteni mások munkájának eredményeit és ezzel palástolni, hogy az új munka nem alapvető és nem is eredeti.

A bírálók, a Hármaskönyv megjelenésének századában, mint hiteles tanuk jelentik ki, hogy a Hármaskönyvnek a rendszerét a használat már számos éven át általánossá tette, úgy-

¹ Az 1548: XXI. t.-cz. csak annyit mondott, hogy az elkészült munkát a jövő országgyűlésen mutassák be és a király határozzon felette.

² Az 1550: XI. törvenycikk.

³ Quadrip. i. k. Praef. p. XIV., XV.

hogy minden ujtás ezen a téren veszedelmes lett volna. Nem mondják ki, de szavaikból kitűnik, hogy nézetük szerint a Hármaskönyv rendszerével azért nem lehetett szakítani, mert akkor az olvasók munkájukat aligha forgatták volna. Látni ebből a tényből is, hogy a Hármaskönyv ekkor már milyen erősen gyökeret vert a jogi köztudatban, mennyire átment már az életbe.

De ha elfogadták is a Hármaskönyv rendszerét, az anyagot még sem három, hanem négy részre osztották fel. Ezért munkájuk neve Négyeskönyv; eredeti és teljes címe: *Quadripartitum opus juris consvetudinarii regni Hungariae*.

A négy rész ugyanabban a sorrendben adja elő az anyagot, mint a Hármaskönyv. A Hármaskönyv I. részének anyagát két részbe foglalták úgy, hogy a személyjogi részt, mint első részt külön vették és az egész munka élére helyezték: így keletkezett a négyes felosztás.

Az egész munka menete tehát ugyanaz, mint a Hármaskönyvé, csak a Hármaskönyv I. része oszlik ketté és így minden későbbi rész egygyel eltolódik. A mi a Tripartitum I. részében van, azt tárgyalja a Quadripartitum I. és II. része; a Tripartitum II. részének a Quadripartitum III., a Tripartitum III. részének a Quadripartitum IV. része felel meg.

A Négyeskönyv anyaga tehát így oszlik fel: I. részben van a közjogi anyag, a királynak, a nemességnek jogai, (a személyi jog); a II. rész az országos nemesi magánjog többi részeivel, a III. rész a peres eljárással, végül a IV. a partikuláris jogokkal, Horvátország, Erdély jogával, a megyék és városok statútárius jogával, valamint a jobbágyi joggal foglalkozik.

Ha a Négyeskönyvet tartalmilag is megvizsgáljuk, akkor tudjuk csak meg, hogy miként végezték el a szerkesztők az átvizsgálás, a reformálás munkáját, hogyan pótolták a Hármaskönyv hiányait és javították ki hibáit.

A Hármaskönyv ellen intézett mindenféle támadásra a legszebb feleletet a Négyeskönyv, az ellentervezet tartalma adja meg. A *Quadripartitum nem egyéb, mint a Tripartitum némileg bővített, de épen nem mindenben javított kiadása; legnagyobb részében szó szerint megegyezik a Tripartitummal, sokszor pedig csak bővebben adja ugyanannak a tételt.*

Aránylag igen kis részében tartalmaz új tételeket. A Négyeskönyv 389 címe közül csak 94 címet találunk olyant, a mely különbözik a Hármaskönyvtől. Az új tételek sem vonatkoznak

a joganyag fontos, elsőrendű kérdéseire: ezeknél hiven lemásolták Werbőczy munkáját. A Négyeskönyv tehát épen nem nevezhető eredeti, önálló alkotásnak.

5. Az 1553-iki országgyűlés intézkedik a *Négyeskönyv bírálat alá vételéről*.¹ Erre, a hosszabb időt igénylő, nagy jelentőségű munkára nem tartják alkalmasnak az egész országgyűlést, hanem egy külön e célra kiküldött bizottságot bízna meg vele, a melynek Pozsonyban kell összeülni, hogy a Quadripartitumot átvizsgálja.

A bizottság tagjait, eltérőleg az 1550-ben kijelöltektől, nemcsak minden vármegyéből (Erdélyből és Szlavóniából is) erre a célra választott egy-két nemesből, az ország rendes bíráiból és ítélőmestereiből, valamint a szerkesztőkből állítják össze, hanem még *egyes városok és káptalanok* öt kiválóbb *kiküldöttéből* is.

Elrendeli továbbá az országgyűlés, hogy a bíráló bizottság, ha a Négyeskönyv átvizsgálását elvégezte, terjessze elfogadás végett a király elé, a ki azután a még további megvitatást kívánó kérdéseket döntés végett vigye ismét a legközelebbi országgyűlés elé.

Mielőtt azonban a Quadripartitum az országgyűlés kiküldött bizottsága elé került volna, előbb a bécsi udvarnál vizsgálták meg és azt kívánták, hogy a szerkesztők többféle javításokat és módosításokat tegyenek rajta. A szerkesztők vonakodtak eleget tenni ezeknek a kívánalmaknak.

Ha nem is ismerjük közelebbről azokat a változtatásokat,² a melyeket az udvar kívánt, abból a körülményből magából, hogy a szerkesztő bizottság és első sorban Bodenarius, a bécsi jogtanár nem akarta azokat a munkán megtenni, következtethetjük milyen természetűek lehettek.

Igy azután a Quadripartitum nem jutott az országgyűlési bizottság elé sem, hanem nyomtalanul eltűnt. Még csak kézirati példányai sem terjedhettek el az országban, hanem a munka

¹ Az 1553 : XV. törvéncikkben.

² Szegedi szerint (*Rubricae* sive synopses titulorum, capitum etc. juris Ungarici. Tyrnaviae, 1734. Pars II. p. 113. (a)) Ferdinánd király három pontra nézve kívánt módosítást ú. m. 1. a király ügyében senki se bíraskodhassék; 2. a királyok fiai ne választás útján, hanem örökletes jögon következzenek Magyarországon; 3. a katonákat és tisztjeiket rablásaik miatt egyedül a király ítélete szerint lehessen megbüntetni.

a levéltárakban lappangott egészen a XVIII. század végéig. A Négyeskönyv csak 1798-ban nyomtatott ki Zágrábban magánhasználat céljaira.

6. Az 1563-i országgyűlés sürgeti még a Négyeskönyv megvizsgálását, felelevenítve a tíz évvel előbb hozott (1553 : XV. t.-cz.) törvénynek a bírálatra vonatkozó intézkedéseit.¹ Ugyanez az országgyűlés bizonyos peres kérdések reformját is arra az időre halasztja, midőn a „novum decretum” tárgyalatni fog.²

A XVII. század küszöbén a törvényhozás emlékei között még felfedezhetjük némi visszhangját azoknak a törekvéseknek, a melyeknek a legfőbb eredménye a Quadripartitum volt.

Az 1608. évi koronázás előtti XVI. és a koronázás utáni XII. törvényczikkek beszélnek a „decretorum reformatio”-ról, az 1609 : LXIX. törvényczikk pedig a „correctio decretorum”-ról szól.³ Bizottságot is neveznek ki a decretumok kijavítása végett, el is rendelik, hogy a jövő országgyűlés elé terjessztessék a munka.

Mindezeknek az intézkedéseknek azonban nincsen semmi-féle eredményök. És most már hosszú, százados nyugalom áll be: a XVII. század törvényeiben nincs szó a Hármaskönyv átvizsgálásáról és reformjáról.

A Quadripartitum még nyilvánosságra sem jutott és nem is lehetett a gyakorlati jogéletre, jogunk kifejlődésére semmi-féle hatással. Nem ismerték és a XVIII. század végéig nem tudtak róla. A Négyeskönyv tehát nem szoríthatta ki a Hármaskönyvet az életből, a mely a Négyeskönyv szerkesztőinek elismerése szerint is már 1553 előtt közönséges használatban volt, úgyhogy nem lett volna tanácsos az általa megállapított rendszerrel sem szakítani.

¹ Az 1563 : XXX. törvényczikkben ; I. Timon i. m. 617. l.

² Az 1563 : XLIX. t.-cz. I. §-a. „Visum est statibus, et ordinibus regni, quod cum haec omnia partim nova sint, partim vero in consuetudinem, et observationem deduci difficulter possint ; remittenda esse ad illud usque tempus, in quo de reformatione, editioneque novi decreti agetur”.

³ L. Timon i. m. 617. l. — Az 1608. évi k. u. XII. t.-cz. I. §-a szerint a bizottság tagjai : Forgách Ferencz esztergomi érsek, a nádor, Náprágy Demeter, Thurzó György, Forgách Zsigmond, Révay Péter, Ostrosith András, Vizkelethy, Megyery Imre, Cziráky Mózes, Keresztury András, Bossány János, Lippay János, Beniczky Márton, Horváth László, Szántóházy Ferencz, Joo János, Mednyánszky Miklós és Szerdahelyi Mihály.

Kétségtelen, hogy a XVI. század második felében már mindenütt alkalmazták a Hármaskönyv szabályait, ezt bizonyítja a magyar nyelvre fordítás szüksége s e mellett szólnak az egymást követő kiadások is.

Mig a Quadripartitum, a „novum decretum“ eltűnik, addig a Tripartitum diadalmasan nyomul előre s elfoglalja azt a helyet, a melyet még ma is elfoglalva tart a magyar jogéletben.

A Hármaskönyv mindjebban tért foglalt és még a XVI. század végén bevonult a törvényhozásba is. Már 1588-ban hivatkozik a törvényhozás a Hármaskönyv egy címére,¹ még pedig úgy, hogy az országos törvénynek megfelelő czikkével együtt említi. Tehát a Tripartitum jogtétele úgy jelenik meg, mint a törvényczikkely egyenrangú társa. Ettől fogva egészen 1791-ig a Hármaskönyvre vonatkozó hivatkozásoknak hosszu sorával² találkozunk a Magyar Törvénytárban.

A Hármaskönyv ereje a törvényhozás hivatkozásai során legélesebben domborodik ki az 1635 : XVIII. t.-cikkben,³ a mely szerint a Tripartitum megjelölt címével ellenkező későbbi törvények érvénytelenek.

II. Ferdinánd 1618-ban hitlevelében hivatkozik a Hármaskönyvben lefektetett sarkalatos nemesi jogokra és ígéri azoknak megtartását: így kerül a Tripartitum az alkotmánybiztosító hitlevelbe; majd 1628-ban a magyar törvények gyűjteményébe, a Corpus Juris Hungaricibe is felveszik és pedig azok élére helyezve.

Igy emelkedik a Hármaskönyv élete első századában (1517—1628) az elismerés mind magasabb fokára.

¹ Az 1588 : XXIV. t.-cz.: „De transfugis a Turcis, justum est, quod sua majestas proponit:

§. 1. Et statuitur ea poena contra eos, qui tales transfugas impediunt; quae est in art. 73. in tertio decreto Uladislai regis, anni 1498. et trip. decreti, parte prima tit. 14“.

² L. Kolosvári-Óvári i. Hkv.-e. XXXI. 1. 3. j.-ben.

³ „Quamvis leges, et statuta condendi autoritas regi, et regno sit libera, neque aliae privatim per nonnullos adinventae, quemquam regnicolarum ligare debeant:

§. 1. Conclusum est: ne ejusmodi leges, articuli et statuta, quae contra trip. decreti, part. 2. tit. 3. et part. 3. tit. 2. emanatae fuissent, ullius censeantur esse firmitatis: sed ipso facto, quod consensu, et confirmatione regia sint destitutae, vanae et frivolae habeantur.“

HARMADIK FEJEZET.

A kodifikáció másik iránya: a „*Collectio decretorum*“.

1. §. A *Corpus Juris Hungarici*.

1. Elkísértük a kodifikáció történetét a XVII. század elejéig. Láttuk, hogy a Hármaskönyv megjavítására irányzott kísérletek hajótörést szenvedtek. A XVII. század elején még felmerült ugyan az óhaj, hogy a Hármaskönyv anyagának kibővítésével és megjavításával létrejöjjön a „*novum decretum*“: ezután azonban a törvényhozás emlékei az egész század folyamán keresztül hallgatnak a „*jura regni scripta*“ irányáról, s úgy látszik, mintha már teljesen napirendre tértek volna felette. A XVIII. század azonban újból felszínre hozza a látszólag már megszűnt törekvéseket, újból kísérletek történnek abban az irányban, a melyben a XVI. században dolgoztak.

A XVII. századra esik nagyobbbrészt a kodifikáció másik irányának, a melyet „*collectio decretorum*“ néven ismerünk, a megvalósulása: a törvények összegyűjtésének a munkája¹. A tör-

¹ A kodifikáció ezen irányánál sem foglalkozhatunk az aprólékos részletekkel, nem is feladatunk az összes törvénygyűjtemény-kiadásokat vizsgálni és a *Corpus Juris Hung.* történetének minden egyes részletét feltárni. Itt is csak bizonyos magasabb fejlődéstani és jogászai szempontok érdekelnek és ezeknek feltüntetése a főcélunk. Azokat, a kiket a kérdésnek monografikus tárgyalása érdekel, utalhatjuk Kovachich József Miklósnak uttörő és e téren még mindig elsőrangú művére, a melyet atyjának előzetes munkálatai alapján készíthetett: *Notitiae praeliminares ad Syllogem Decretorum comitialium*. Pesthini, 1820. A szövegben kifejtetteknél főként a Kovachichok kutatásai nyomán haladunk.

vények gyűjteményének keletkezése a XVI. századba visz ugyan vissza, a Corpus Juris Hungarici megalakulása mindamellett csak a XVII. században ment végbe.

A XVI. században a törvényhozás folyton sürgeti a törvények gyűjteményének elkészítését, 1504-től 1527-ig ismertették azokat a törvényhelyeket, a melyek ujabban és ujabban kifejezték az országgyűlés kívánságát, hogy az illető király vagy az összes királyok decretumai egybe legyenek foglalva.

A XVI. század országgyűlései siker nélkül törekedtek ennek a feladatnak a megvalósítására. Hivatalos gyűjtemény nem jött létre, hiába kívánta a törvényhozás.

Milyen volt tehát e téren a helyzet a XVI. században? Honnét lehetett megismerni a törvényeket, régieket és egykorúakat? Hogyan használták a jog tanulói, alkalmazták a bírák, idézték a törvényhozók?

Mind a régi, mind az akkor keletkezett törvények kézirati példányokban voltak meg országszerte a vármegyék és városok levéltáraiban. Természetesen ezek a példányok nem voltak rendszeresen összegyűjtve, egyik vármegyében többet tudtak megőrizni, mint a másikon, az egyik városnak jobb másolata volt, mint a másikonak.

Jellemző erre az állapotra az a leírás, a melyet nekünk Mosóczi nyújt a Corpus Juris Hungarici első kiadásának előszavában.

Illud enim constat, in sede Regia super una lege *decem* et amplius libros, me iudicibus ordinariis assidente discrepantiam attulisse ad summum ipsorum iudicum taedium. . . . Quaedam usque adeo *mendosa*, et *corrupta*, ut ne a doctis quidem, plerisque in locis intelligi poterant. Saepe etiam integrae leges in quam plurimis desideratae.

A szöveg másolása abban a korban sokkal nehezebb volt, mint ma; különös ismereteket kívánt az írásnak elolvasása, a sok szórővidítés helyes feloldása. A lemásolás révén igen könnyen sok hiba csuszhatott be a szövegbe. Így érthetjük meg, hogy az ország első jügtudós birái a királyi törvényszéken néha maguk sem voltak képesek megérteni az egyes törvényhelyeket az előttük fekvő eltérő, néha egyenesen rossz szövegű másolatokból. Előfordult az is, hogy sok törvényt nem is ismerhettek meg, mert minden másolati példánya hiányzott.

Minthogy hivatalos gyűjtemény nem volt, már a XVI. század közepén magánosok szorgalmából készültek törvénygyűjtemények. Ezek közül a legnevezetesebb az *Ilosvay István* egri préposté, a mely 1544 táján keletkezett.¹ Az Ilosvay-féle kézirati gyűjtemény a magva a Magyar Törvénytárnak. Ezt a magángyűjteményt használták fel azok, a kiknek nevéhez fűződik a magyar Corpus Juris megalkotásának dicsősége.

2. A magyar törvényeket először a híres magyar humanista *Sámboky János*, latinosan *Sambucus*, tette közzé nyomtatásban 1581-ben, midőn Bonfinius magyar történeti munkáját Frankfurtban kiadta. Itt még csak függelékben, a magyar történelemnek mintegy illusztrálásaképen szerepelnek a törvények, a melyek az *Ilosvay-féle gyűjteményből* valók.²

A magyar törvényeknek önálló, tehát *igazi első kiadását* az Ilosvay-féle kézirat alapján annak kibővítésével *Mosóczi Zakariás* és *Telegdy Miklós* püspökök készítették el és adták ki 1584-ben. Őket mondhatjuk a Corpus Juris Hungarici első kiadóinak, bár munkájukat még nem nevezik így.³ Ez a törvénygyűjtemény ugyanis elterjedt az egész országban, a bírák mindenütt ezt használták, tehát ennek a kiadásnak a szövegét szentesítette a gyakorlat.

A Mosóczi- és Telegdy-féle törvénygyűjteménynek *második*, az újabb törvényekkel kiegészített kiadása, az ú. n. *bécsi* az első után majdnem fél század múlva, 1628-ban jelent meg. Ez a kiadás azért nevezetes, mert a *Hármaskönyvet is felvette* a törvények közé, még pedig úgy, hogy vele kezdődik az egész törvénygyűjtemény. Ettől fogva a Hármaskönyv elválaszthatatlan társa lett a Magyar Törvénytárnak; annak egyik legfőbb ékesége, ezért foglalja el az első helyet a törvények sorában.

A későbbi kiadások közül, a melyek az első kiadás törvényeit az azóta újabban keletkezettekkel folyton bővítik, a következő fontosabb kiadásokat emeljük ki.

¹ Jelenleg a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban van.

² Vécsey i. m. 20. l. Mátyás Decretum májusa már 1488-ban Lipcsében ki lett nyomva. L. Borovszky S. Akad. Ért. IX. k. 1898., 341. l.

³ Decreta, Constitutiones, et Articuli Regum Inlyti Regni Hungariae, ab Anno Domini Millesimo trigesimo quinto, ad annum post sesquimillesimum octogesimum tertium, publicis Comitibus edita. Cum Rerum Indice copioso. Tyrnaviae, cum Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Gratia, et Privilegio. Anno Domini MDLXXXIV.

A *Szentiványi Márton* kiadása (1696) használja először a Corpus Juris Civilis és Canonici mintájára a Corpus Juris elnevezést a hazai jog kifejezésével, a „decretum generale“-val együtt.

Mária Terézia 1743-ban a Jézus-társaságnak adta a Corpus Juris Hungarici *kizárólagos* kiadási jogát, mely azután a rend eltörlésével az egyetemre szállott. *A magánuton készült törvénygyűjteményt tehát a százados gyakorlat hatása alatt a XVIII. század közepén már hivatalos jelleggel ruházták fel, és ezt innét kezdve napjainkig, meg is őrizte.* Ez időtől fogva a törvények gyűjteményét csak királyi kiváltság alapján lehetett kiadni.

Szegedi Jánosnak már ilyen hivatalos Corpus Juris kiadása (1751) azért fontos, mert tőle származik a törvényeknek czikkekre (articuli) és szakaszokra (§§) való felosztása, a mi azután természetesen mind a gyakorlati életben, mind az irodalomban használtatván, szintén fennmaradt egész napjainkig és a gyakorlatban szentesítést nyervén, ma is használatos.

A régi Corpus Juris-nak utolsó, 1848 előtti kiadása az *1844/46-iki budai*, a melyhez az 1848-iki külön nyomtatott törvényeket is utólagosan hozzáadva találjuk. A törvények nyelve egész az 1832—1836-ik országgyűlésig a latin, az 1832—36-iki törvényeké, mintegy átmenetül hasábosan latin és magyar. Az 1840-ből valók és a későbbiek pedig *kizárólag* magyar nyelven keltek.

3. A régi Corpus Juris utolsó kiadásánál kell megemlékezni a törvénygyűjteménynek ú. n. *toldalékairól*.

A Corpus Juris különböző kiadásaiba ugyanis a törvényeken kívül az egyes kiadók belefoglaltak oda nem tartozó idegen anyagot is. A törvénygyűjteménynek ezek a toldalékai a kiadások során folyton szaporodtak; különösen Szentiványi és Szegedi buzgólkodtak e téren. A kiadók a törvények gyűjteményét akarták felhasználni, hogy a jogirodalom fejlődését, illetőleg termékeinek ismeretét s így a gyakorlat embereinek bizonyos irányokban való tájékoztatását elősegítsék.

A Corpus Jurisből tanult a kezdő jogász, abból merített a bíró és ügyvéd, azt forgatta minden jogkereső és jogot alkalmazó; természetes tehát, hogy a Törvénytárba való foglalással mehetett át legkönnyebben a közhasználatba bármely jogi munkálat. Ily módon azután nagy hatása is lehetett a jogéletre.

Ilyen fontosabb¹ toldalékok voltak:

a) a katonai főtörvényszéknek becsületsértés esetében szokásba vett eljárására tett megjegyzések (*Observationes processus causarum militaris curiae regiae in facto honoris usu receptae*);

b) a Mária Terézia-féle 1747-iki katonai rendszabás (*regulamentum militare*);

c) a tárnoki cikkek (*articuli juris tavernicalis*);

d) a III. Ferdinánd-féle büntető perrendtartás (*praxis criminalis*);

e) Kitonich „*Directio Methodica*“ című munkája;

f) ugyancsak Kitonichnak a Hármaskönyv ellenkező vagy kétes helyeit magyarázó munkája: „*Centuria certarum contrarietatum et dubietatum ex decreto Tripartito desumptarum et resolutarum*“;

g) a régi azaz római jogi, egyházi és hazai jogszabályok (*regulae juris antiqui, patrii et canonici*).

Ha az előbb jellemzett hatás szempontjából tesszük vizsgálat tárgyává az egyes toldalékokat, akkor látjuk, hogy Kitonichnak a toldalékok közzé került perjogi munkája, a *Directio Methodica* mennyire irányítja és befolyásolja az egész utána következő peres eljárást. Hasonló hatást gyakorolt a III. Ferdinánd-féle *Praxis criminalis* is a bünvádi eljárás fejlődésére.² Ilyen szempontból értékelhetjük a „*Regulae juris antiqui, patrii et canonici*“ cím alatt összefoglalt római jogi, kánonjogi és hazai jogi szabályokat is.

A hazai jogtételek egyszerűen az egyes törvényekből vannak kivonva és összeállítva, s ha különválasztva mindenesetre jobban is érvényesülhettek a gyakorlatban, mégis kisebb a jelentőségük, mint a *Corpus Juris Canonici*-ből *kiválogatott* tételeknek, de különösen a római jogiaknak.

A *Regulae juris antiqui* felvétele fontos abból a szempontból, mivel a római jog magyarországi történetének a Hármaskönyv megjelenését követő korszakára vet világot. A római

¹ Kevésbé fontosak: különféle esküminták, névsorok, név- és tárgymutató stb.

² Balogh Jenő: Magyar bünvádi eljárási jog. Első rész. Budapest, 1901. 94. l.

remekjog egyrésze (a Digesták 50. könyvének 17. czime) így közvetlenül hathatott a magyar jogéletre.

Sambucus, mint humanista és a római jog nagy tisztelője vette fel ezeket a római jogi regulákat, midőn a Hármaskönyvet 1581-ben kiadta; innét kerültek a Hármaskönyvvel együtt a Magyar Törvénytár 1628. évi második kiadásába, még pedig most már a Hármaskönyvtől különválasztva a toldalékok közé.¹

A Corpus Juris Hungarici-hoz csatolt toldalékok az 1844/1846-iki kiadásban már nincsenek benn. Nem csekély jelentőségű tény, hogy a magyar törvények gyűjteményének függelékei kihagyattak. Úgyszólván félszázados irodalmi törekvés és kitartó küzdelem eredménye volt² ez, a mely a magyar jogtörténet kiváló munkásainak, a *Kovachichoknak* nevéhez fűződik.

Kovachich Márton György és fia József Miklós elévülhetetlen érdemeket szereztek a magyar törvényhozás történetének felderítése körül. Megállapították a Corpus Juris Hungarici kézirati gyűjteményeinek³ gondos átbuvárokodásával és összehasonlításával a törvények szövegének eltéréseit (variánsait)⁴ s így biztos alapot teremtettek a tudományos szöveggkritika számára. Fölfedeztek olyan törvényeket, a melyek a Corpus Jurisból kimaradtak és ezek közül nem egy a magyar jogtörténet rendkívüli nyeresége.⁵ A Corpus Jurisba csonkán felvett törvényeket kiegészítették, a százados szövegbe becsuszott hibákat kimutatták, a törvények tárgymutatójának (index, cynosura) fogyatkozásait kijavították.

Bármennyire a kor színvonalán álló volt azonban a Kovachich Márton György munkálkodása és bármilyen értékesek voltak is az eredmények, a melyeket elért, még sem sikerült kivívnia a felső hatóságok beleegyezését. Fáradhatatlan törekvéseit épen nem méltányolták, sőt gyanakvással nézték; munkálkodását egyenesen el is ítélték.⁶ A hivatalos személyek

¹ Vécsey i. m. 20 és köv. II.

² U. o. 28 és köv. II.

³ Kovachich J. M. Notitiae praelim. cz. i. m. 337 és köv. II.; utána Kolosvári—Óvári Corp. Jur. kiad. 1000—1526. XXXVIII. és köv. II.

⁴ U. a. Lectiones variantes decretorum comitialium. Pesthini, 1816.

⁵ U. a. Sylloge decretorum comitialium. Pesthini, 1818. Két kötet.

⁶ A helytartótanács (1818. febr. 24. 5576. sz.) Kovachich egyik előterjesztését „praecocis ingenii partus, variis iisque gravibus subsumptionibus obnoxios” kifejezésekkel ítéli el.

ragaszkodtak a Corpus Juris hiányos, csonka és hibás szövegéhez és toldalékaihoz, féltékenyen őrködtek annak úgyszólván minden betűje felett.

Mi idézte elő a gyakorlat embereinek ezt a rideg magatartását a tisztán tudományos törekvésekkel szemben? Miért nem tudták megérteni egymást a nagy tudós és a legfőbb magyar hatóságok, a kancellária, a helytartótanács? Honnét eredt az elkeseredett küzdelem, a melyet az elmélet és gyakorlat emberei folytattak egymással?

A Corpus Juris Hungarici szövegének olymértű megváltoztatása, mely új, eddig be nem foglalt s később felfedezett törvényeknek felvételével járt volna, nemcsak a kiadás külsőségeit érintette volna, hanem valójában a hagyomány belső erejét feszítette volna széjjel s így a Corpus Juris Hungarici értékéből vont volna le, annak létét támadta volna meg ép a legérzékenyebb oldalról. A Corpus Juris úgy lett egységes egészsze, a mint századokon át összeszűrődött. Úgy amint ma van, jutott önálló erőhöz s csakis százados gyakorlat útján.

De nemcsak a szöveg ilyen kibővítése nem emelte, sőt leszállította volna egy újabb kiadás értékét, hanem a szövegnek olymértű átalakítása sem, mely az összes ismert kéziratgyűjtemények hiteles eredeti szövegeit összevetve törekedett volna megállapítani a törvények lehetőleg tökéletes szövegét. A hagyománynak itt is el kell ismerni szentesítő erejét: a Corpus Juris törvényei nem eredeti hiteles alakjukban, hanem azzal a szöveggel mentek át a közhasználatba, amelyben a Corpus Juris kiadásai őket a feledéstől megmentették.

A szövegnek most már nyilvánvaló hibái és tévedései megszűntek azok lenni: a százados gyakorlat elfogadta őket s a fejlődő jogélet a másoló tévedésein tovább épített, az eredetileg hibásat is beleszötte a jog folytonosan készülő, megújuló szövetébe.

Kovachich küzdelmeiből most már következtethetünk arra, hogy milyen súlya volt annak, ha valami a Corpus Juris *zárt* testében (clausum) helyet foglalt.

Kovachich Márton nem érthette meg fáradságos munkálkodásának némi elismerését sem; fia azonban tovább folytatta a küzdelmet és közös munkájuk eredményét annyiban vivhatta ki, hogy *az 1844/46-iki kiadásból a toldalékokat kihagyták* és a törvények tárgymutatójának szerkesztését reábizták.

4. A régi Corpus Juris Hungarici történetét 1848-ig tulajdonképpen befejeztük. Az 1848 után hozott törvények gyűjteménye az *Országos Törvénytár szintén viseli a Corpus Juris nevét*; hivatalos jellegű, mint a régi, sőt a mint az 1848 előtti jogéletben csak kiváltság útján nyerhette valaki a jogot a törvények gyűjteményének kiadására, úgy ma is a Törvénytár kiadása az állam kizárólagos joga.¹ A puszta törvényszöveget magánosok csak hivatalos felhatalmazással adhatják ki, tudományos vagy gyakorlati magyarázatokkal ellátott törvénygyűjteményt azonban ma bárki is közzétehet.²

Ma tehát csak a törvények hiteles szövegét védi a hivatalos jelleg, az irodalomnak szabad tér nyílik, hogy tudományosan megvilágítsa a törvények szövegét.

Ilyen magánuton jött létre legujabban a régi Corpus Juris-nak is egy újabb kiadása az u. n. *milleniumi* emlékkiadás.

Ez a magyar állam ezeréves fennállásának emlékére készült kiadás azt a latin szöveget adja, a melyet a százados hagyomány megrögzített. A jegyzetekben pedig feltünteti a szöveg eltéréseit: egyes eredeti példányok vagy kézirati gyűjtemények változatait, a csonka törvények pótlásait; tehát mindazt, a mit az újabb történelmi, különösen diplomatikus kutatások felderítettek. Főként a Kovachichoknak a Corpus Juris eredeti szövegének megállapítása körül kifejtett munkássága jutott ez alkalommal megfelelő kifejezésre. Ez a kiadás a latin szövegnek magyar fordítását is hozza a latin szöveggel hasábosan. Az ú. n. toldalékokat azonban ez a kiadás is mellőzte ú. m. a budai.³

¹ Az 1880 : LIII. t.-cz. 1. §-a.

² Az 1880 : LIII. t.-cz. 5. §-a.

³ Nem szakítás ez a kiadás a százados hagyományokkal, hanem természetszerű haladás. A XVI—XVIII. századok kiadásai az akkor rendelkezésre álló ismeretek alapján készültek: az új kiadás már azóta fejlődött és tökéletesedett tudás terméke. A mint a régi kiadások felhasználták az ismert kéziratgyűjtemények szűkebb, majd szélesebb körét, úgy ez az újabb kiadás az összes eddig feltárt kézirati kutatások alapján készült. Az 1000—1301 közt alkotott törvényeket Nagy Gyula, az 1301—1657 közt alkotott törvényeket Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, az 1657—1740 közt alkotott törvényeket Tóth Lőrincz, az 1740—1835 év köztieket Csiky Kálmán fordította és látta el jegyzetekkel. Az összes törvények kiadását magyarázó jegyzetekkel és utalásokkal kísérte Márkus Dezső. Külön kötetben jelent meg a tárgymutató (1000—1902), készítette Márkus Dezső. *A jelen munkában a régi Corpus Juris törvényeinek idézésénél ezt a kiadást használjuk.*

5. Ha most visszatekintünk a kodifikáció ezen irányzatának a történetére, megállapíthatjuk, hogy a „collectio decretorum“-nál is ugyanaz az erő működik, a melyet a „jura regni scripta“ irányánál és ennek eredményénél, a Hármaskönyvnél láttunk. Az országgyűlések hiába követelték a törvények gyűjteményének megalkotását, a törvényhozás nem valósította meg.

Itt is a szokás ereje érvényesült: a magán uton készült törvénygyűjteményből lesz a hivatalos jellegű Corpus Juris Hungarici; a szokás szentesíti a Törvénytárt mint egészet és tartja fenn, úgy mint a Tripartitumot.

2. §. Az erdélyi törvénykönyvek (*Approbatæ et Compilatæ constitutiones.*)

Addig, a míg a magyar törvényhozás sikertelenül törekedett a kodifikáció megvalósítására, a mohácsi vész után különvált Erdélyben még a XVII. század folyamában létrejönnek az annyira kívánt törvénykönyvek és a Tripartitum is elnyeri a hiányzó törvényes szentesítést.

Az erdélyi külön törvényhozás eredményeit, az erdélyi törvényeket 1540-től 1653-ig bezárólag II. Rákóczy György alatt keletkezett „*Approbatæ constitutiones*“ (közönséges használatban rövidítve, latinos magyarsággal „Approbáták“) című törvénykönyv foglalja össze.

Nem egyszerű időrendbe szedett törvénygyűjtemény, collectio decretorum ez, hanem a törvényeknek bizonyos rendszerben való feldolgozása. Az 1540-től 1653-ig alkotott országos végzeményekből kiválogatott és kivonatolt, sőt a szükséghez képest módosított és kiigazított törvényczikkeknek rendszeres (tárgyuk szerint való) egybeállítása.¹

¹ Az első rész az egyházjogot (a vallást és az egyházat illető törvényeket), a második rész az államjogot (a fejedelmet, ezek hatalmát, választási feltételeit, esküformáját és a fiscust illetőket), a harmadik rész a rendi jogokat (a megerősítő levél szerint: „rerum momenta, dominos regnicolas tangentia“, a melyek azonban különböző köz-, magán- és büntetőjogi, törvénykezési és rendészeti szabályokat foglalnak magukban) a negyedik rész a perjogot, végül az ötödik rész kiválóan közigazgatási természetű dolgokat tárgyal. A négy első rész czimekre (tituli), a czimek pedig cikkelyekre (articuli) vannak beosztva és úgy a czimek, mint a cikkelyek római folyó számokkal ellátva. Az ötödik részben foglalt edictumok azon-

Az Approbáták közelebb visznek bennünket a tulajdonképeni kodifikációnak a fogalmához. A törvénykönyvnek előkészítése¹ és jellege mutatja, hogy itt olyan törvényhozási rendszeres munkával találkozunk, a mely a gyakorlati jogélet szükségleteit a jövőre is kiható, állandó rendezéssel óhajtott biztosítani. Az Approbáták nem törvénytár, ha egész tartalma a már meghozott törvényekből áll is; inkább kezdetlegesebb törvénykönyv, a melynél a joganyag rendszere még csak külsőleg (mechanikus), nem az egész anyagot szerves egészbe foglaló.

Erdély második törvénykönyve a „*Compilatae constitutiones*“ (röviden: Compiláták) folytatása az Approbátákban megkezdett munkának. Az Approbáták megjelenése után keletkezett törvényeknek I. Apafi Mihály alatt az előbbihez teljesen hasonló összefoglalása 1654-től 1669-ig. A Compiláták tehát ugyanazon megítélés alá esnek, mint az Approbáták.

Mindkét Törvénykönyvnek a nyelve latinus kifejezésekkel tarkított *magyar*.

E két törvénykönyv létrejövetele után 1691-ben a Hármaskönyv is törvényerőre emelkedett Erdélyben. I. Lipót hitlevelének, a diploma Leopoldinumnak, 3. pontja értelmében ugyanis megkapta a hiányzó királyi megerősítést.²

Erdélynek tehát már 1848 előtt kodifikált joga volt: a Hármaskönyv a fennálló jog régi alapjait, az Approbáták és Compiláták az újabb jogfejlődés eredményeit tartalmazták.

ban nem oszlanak ilyen címekre és cikkelyekre, hanem a tárgykuból vett czimfeliratok betűsoros rendében, római folyó számuk szerint követik egymást. L. Kolosvári S. és Óvári K.: 1540—1848. évi erdélyi törvények. A Corpus Juris Hung. milleniumi kiadásában. (Budapest, 1900.) Bev. X. l. Ez a legújabb kiadás az Approbáták, Compiláták és Novelláris articulusok (a Comp. után 1848-ig hozott törvényczikkek) első, teljes fordítással, magyarázó jegyzetekkel és utalásokkal ellátott szövegkiadása.

¹ L. Kolosvári — Óvári előbb i. m.-ban u. o. VIII. és köv. II.

² „Tertio. Approbatas et Compilatas Patriae illius leges, Decreta, Tripartitum Verbeczii (expuncto tamen ibidem articulo nono decreti Andreae regis qui in ultima Poseniensi Diaeta abolutus fuit), Constitutiones, lus municipale nationis Saxonicae, in vigore inviolabili permansura declaramus.“

NEGYEDIK FEJEZET.

A „Commissio systematica“ és az 1790-es regnicolaris bizottságok munkálatai. A Hármaskönyv kutfői ereje.

1. A XVIII. században megismétlődik a Hármaskönyv megjavítására irányuló törekvés. A XVII. század egész folyamán át a Hármaskönyv uralkodik, a nélkül, hogy a törvényhozás részéről bárminő kísérlet is történt volna megjavítására vagy átdolgozására. A XVIII. század európaszerte nagyszerű mozgalmak megindítója lesz és mindenütt észlelhető a kodifikációra való törekvés.

Az európai mozgalmak hatása alatt a század elején és végén ismét találkozunk olyan kísérletekkel, a melyeknek célja az országos szokásjog kodifikálása, tulajdonképen pedig a Hármaskönyv reformálása. Különösen a XVIII. század végén érezhető a külföldi kodifikacionális törekvések befolyása.

A XVIII. században lefolyt kodifikacionális törekvések eredménye a század elején a „Commissio systematica“ neve alatt ismeretes, a század végén pedig a „Projectum legum civilium“ névhez fűződik.

2. Az 1715-iki országgyűlés XXIV-ik törvényczikke¹ bizott-

¹ „Ut juris et justitiae administratio, sine qua regna subsistere non possunt, tam per hoc regnum, quam partes eidem annexas, amodo imposterum exactius celebretur: annuente sua caesaro-regia majestate status, et ordines concluderunt:

§. 1. Infranominatos, veluti integros, jurium et rerum patriarum peritos viros seligi: utpote dominos, comitem Emericum Csáky, archiepiscopum Colocensem, et suae majestatis sacratissimae intimum con-

ságot küld ki,¹ a melynek feladata a törvények és az igazságszolgáltatás megjavítása („Quibus legum, judiciorumque emendandorum cura committitur“ „Ut juris et justitiae administratio exactius celebretur.“) A törvényhely felirata: „Emendatio legum et celebratio judiciorum.“ Ez a cím, a mely alatt a törvényhozás ezt a kodifikációs irányzatot tárgyalja, ugyanazt fejezi ki, mint a „Correctio decretorum.“ Itt is az igazságszolgáltatás menetével kapcsolatosan a Tripartitum megjavítására gondolnak.

A bizottság a Commissio systematica nevet Szegedi szerint,² a ki abban a korban élt, és így minden esetre jól lehetett értesülve, azért kapta, mert a jog *rendszerének* elkészítésével bízott meg. Tehát nem csak általában a törvények és az igazságszolgáltatás megjavítása volt a feladat, hanem egy rendszeres törvénykönyvnek a szerkesztése. Kétségtelen, hogy a systema kifejezés használata Szegedi felfogása mellett tanuskodik.

A bizottság Pozsonyban tartotta üléseit 1716-ban és a következő években (1717., 1721. és 1722-ben.)³ Munkálkodásának alapjául a Hármaskönyv szolgált.⁴ Ugy látszik mégis csak ennek átdolgozásáról lehetett szó. A Hármaskönyvet meg kellett javítani

siliarium: comitem Ladislaum Adamum Erdödy, episcopum Nitriensem: comitem Ladislaum Nádasdy, episcopum Csanadiensem: item comites, Stephanum Koháry, judicem curiae regiae: Georgium Erdödy et Alexandrum Károly: praeterea baronem Joannem Horváth-Simonchics, personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenentem, et consiliarium, cum tota tabula regia: item baronem Gabrielem Tolvay: his adjunguntur, honorabilis Gabriel Spátay, abbas Janossiensis, Nitriensis capituli ablegatus: nec non egregii, Alexander Nedeczky, Gabriel Bossány, Paulus Okolicsány, Michael Borsy, Gabriel Skaricza, et Michael Bencsik.

§. 2. Ex parte vero Croatiae: dominus episcopus Zagrabiensis; item Daniel Rauch, vice-banus: Joannes Brányug protonotarius: et Georgius Czindery; cum facultate in locum decedentium, vel legitime absentium, alios ad suae majestatis ratificationem substituendi, in Hungaria quidem penes dominum palatinum; in Croatia vero penes dominum banum permanente.

§. 3. Quibus legum, judiciorumque emendandorum cura committitur . . .

¹ Az LIX. t.-cz.-ben pedig közigazgatási, katonai és közgazdasági ügyekben szintén „systema“ kidolgozására bizottságot küldenek ki. Ezekről a bizottságokról azt írja Szegedi (Bipartita cynosura alább i. m. i. h.-én), hogy munkájoknak semmi eredménye nem lett.

² Tyrocinium i. k. Praef. pag. VI

³ Wenzel Magy. jogtörténet vázlata cz. i. m. 112. l. b. jegyzet.

⁴ Tyrocinium i. k. Praef. p. V. VI.

mindazokban a részekben, a melyekre nézve a gyakorlati életben más irányu tapasztalatok merültek fel. A Hármaskönyvnek a gyakorlati életben felmerült hiányait kellett kiegészíteni.

Az 1715-iki országgyűlés meghagyta a bizottságnak,¹ hogy munkálatát, ha elkészült, terjessze az országgyűlés elé, s azután majd a királyhoz kerül jóváhagyás végett. A bizottság munkálatát az 1722/23-iki országgyűlésnek be is mutatta, de ez nem volt törvényjavaslat, hanem, mint Szegedi találóan jellemzi², a Hármaskönyvhöz fűzött jegyzetek (glosszák) sorozata (observationes in Tripartitum). A munkálatból épen nem lett rendszeres egész.

Ugyancsak Szegedi az egész munkálat jellemzésére azt hozza fel, hogy a természeti méltányosság elvei alkották a kiindulási pontot (in summa aequitate naturali fundata).³ Ez az elméleti szempont azonban úgy veendő itt is, mint a Négyes-könyvnél. Tudjuk, hogy a Hármaskönyv reformálásának egész mozgalma a természetjog hangzatos jelszávaival indult meg. Itt is csak frázisnak vehetjük a természeti méltányosság hangoztatását, hiszen Szegeditől tudjuk meg azt is, hogy tényleg a bizottság a gyakorlati életet tartotta szem előtt.⁴ A kir. tábla és az alsóbb bíróságok gyakorlatára támaszkodott és ezt ölelte fel.

A Commissio systematica munkálata, dacára a rendszeresség teljes hiányának, mégis egészen más sorsban részesült, mint a Quadripartitum. Az 1723. és 1729-iki országgyűlések nem egy jegyzetet felvettek határozataikba és így ezek törvényerőre emelkedtek.⁵ A többi megjegyzéssel is találkozunk a bíróságok gyakorlatában.⁶ A jogtudósok, a bírák gyakorlatba vették a mennyiben nem ellenkeztek az írott jogi tételekkel

¹ A XXIV. t. cz. 3. §-ában.

² Előbb i. m. Praef. pag. VI.

³ U. o.

⁴ U. o.: „proxim etiam contineant Tabulae regiae judicariae, minorumque tribunalium.“

⁵ U. o. p. VI. „Quae licet in generalibus regni comitiis, nondum universim, vim, roburque legis sortitae sint; multae tamen earum, articulis annorum 1723 et 1729. jam insertae; caeterae vero pleraeque (saltem qua juri scripto non adversantur) usu ac consuetudine jurisconsultorum, tribunaliumque regni, vim legis non scriptae obtinuisse videntur. Nec vero eos lateat, quibus legum nostrarum volumina non suppetunt, qui commissioni systematicae (sic dictae, quod ei systema juris conficiendum demandatum fuerit) praeter universam tabulam regiam judicariam interfuerint.“

⁶ U. o.

(saltem quae *juri scripto* non adversantur), és így a szokásjog útján a nem írott törvény erejét nyerték el (vim Legis non scriptae obtinuisse videntur). A bizottságban az ország legkiválóbb jogtudósai voltak s így természetes, hogy munkájuk nagy tekintélynek örvendett.

Megkönnyítette a Commissio systematica munkálatának alkalmazását, hogy Szegedi Tyrocinium című igen elterjedt munkájában, mindenütt rendszerének megfelelő helyén, kiadta az eredeti kézirat nyomán s így lehetővé vált, hogy az ügyvédek, bírák hivatkozhasanak rá. Szegedi szerint¹ a felek igen sokszor idézték a bíróságok előtt a bizottsági megjegyzéseket s előfordult, hogy az ügyvédek kívánták a munkálat eredeti kéziratának felmutatását is. Ebből is kitűnik, hogy milyen súlyt helyezett a gyakorlat a Commissio systematica munkálatára.

Szegedi nemcsak Tyrociniumába felvéve igyekezett terjeszteni a Commissio systematica munkáját a gyakorlati életben, hanem az által is, hogy az általa kiadott Corpus Juris Hungarici-ba felvette a jegyzetek közé.

A Commissio systematica munkája tehát gyakorlati értékű volt és hatása érezhető a későbbi hazai jogfejlődésben.

A XVIII. század közepétől kezdve újabb és újabb bizottságok kiküldéséről olvasunk,² a nélkül, hogy a kitűzött feladat, a törvények és az igazságszolgáltatás megjavítása érdekében valami említésre méltót alkottak volna.³

¹ Bipartita cynosura universi juris Ungarici. (Jaurini, 1749.) Pars I. pag. 371. „Systema“ szó alatt: „Juridicum, per Commissionem elaboratur, 1715. art. 24. Quale elaboraverit, cujusve autoritatis sit, articularis hujus commissionis opus; disces ex praefatione Tyr. J. U. Cujus titulus, juxta materiarum seriem, ejusdem observationes, ex accurato m. s. exemplari, unius a commissariis; nos fideliter inseruimus. Quo non obstante, provocationem a typo, ad scripturam, coram tribunali, per advocatos, submersioni causae proximos, jam factum fuisse; nos minime latet: quasi plus fidei, synceritatis, vel autoritatis, vel adcurationis, insit scripturae obvii amanuensis, quam typo. Sed fides nostra, per scripturam firmata est, non infracta.“ A Bip. cynosura I. részét *nem* a II. rész írója Szentkereszty Pál készítette, a mint Petrik (Bibliographia) Budapest, 1891. III. k. 524. l. véli, hanem Szegedi, a mint Pauler Tivadar, Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez cz. munkájában (Budapest, 1878. 68. l.) előadja.

² Így az 1751.-ki és 1765.-ki országgyűlési bizottságokról.

³ Wenzel Magy. jogt. vázl. cz. i. m-ában (111. l.) említést tesz egy bizottságról, a melyet Mária Terézia gr. Döry Ferencznek elnöksége alatt nevezett ki.

II. József abszolutisztikus törekvéseinek kivitelében szemben találta magát a Hármaskönyvvel. Azért fektetett oly nagy súlyt a Hármaskönyv tekintélyének lerombolására, mert érezte, hogy mily hatalmas gát törekvéseivel szemben. Erélye épen nem riadt vissza attól, hogy a Hármaskönyv tekintélyét megingatni törekedjék.

II. József többször hangoztatta leirataiban, hogy az alapjukban hamis Werbőczy-féle tanítások nem fogják őt feltartóztatni. Udvarából egyre-másra irodalmi támadások indulnak meg a Hármaskönyv ellen. Jellemzésül elég egyet felemlitenünk: Izdenczy, udvari tanácsos röpiratát 1790-ből.¹ A pamflet címe („*Etwas vom Werbőcz*“) már eléggé elárulja milyen természetű irodalmi munkával van dolgunk. Szerzője se a nevét, se a kiadás helyét és évét nem merte reáírni. Az ilyen és hasonló természetű támadásoknak hatásuk alig volt.

A magyar jog fejlődése szempontjából II. József uralkodása mégis annyiban fontos, hogy az 1786-iki házassági nyílt parancsot kiadta. Ennek a magyar házasságkötési jog fejlődésére nézve nagy jelentősége van, mert a protestánsokra nézve 1790 után is érvényében fenmaradt.²

4. A magyar alkotmányos élet renaissance-korához érünk az 1790—91. évi országgyűléssel, mely a külföldi kodifikációs mozgalmak következtében regnicolaris deputációkat küld ki, bizottságokat szervez, hogy a jog minden terén törvénytervezeteket készítsenek.

Az 1790-iki LXVII. törvénycikk bevezetésében olvasható, hogy a bizottságok több királyi előterjesztés és követutatisítás folytán kodifikáció végzésére, rendszeres alapon készülő és hosszabb időt igénylő munkálatok készítésére küldettek ki („*pro elaboratione systematis publico-politicorum et judicialium negotiorum*“ a törvényhely felirata szerint.)

Jogtörténeti szempontból érdekes a közjogi-politikai bizottságnak (*deputatio publico-politica*) adott utasítás,³ a mely szerint

¹ *Etwas vom Werbőcz dem Verfasser des sogenannten Juris Tripartiti Hungarici. Um einigermassen dem Wunsche des Manch-Hermoeon's eine Genüge zu leisten, welcher wörtlich darinn besteht: Werbőczius möchte doch irgend Jemand die Geschichte dieses Mannes beleuchten!* Seite 73.

² Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon. Budapest, 1883. 63. és köv. II.

³ „*In deputatione publico-politica pertractanda sunt; coordinatio diaetarum, consilii regii locumtenentialis Hungarici, comitatum, ubi quae-*

tárgyalniok kell az országgyűlés, a királyi helytartótanács, a vármegyék és városok rendezésének kérdéseit mindig az alkotmányos jogkörök szem előtt tartásával.

Különösen fontos ránk nézve az igazságügyi bizottság (deputatio juridica) utasítása, mert ebből láthatjuk, hogy mit és milyen terjedelemben kívántak kodifikálni a közönséges értelemben vett jogi téren és hogy milyen volt az általuk képzelt rendszer.

Coordinatio juridicorum dicasteriorum regni, partiumque eidem annexarum, et cunctorum fororum judicialium.

Emendatio processualis ordinis, in quantum illam seu major celeritas processuum, juncta tamen sufficienti securitati colligantium, seu vero majus sumptuum compendium postularet.

Projectum nonnularum utilium legum civilium, quae forte ad pleniorum possessorum securitatem procurandam, aut obturandos fontes ex quibus inanes lites oriuntur, aut denique conciliandam praexistentibus legibus majorem perspicuitatem, pertinebunt; quo proinde spectat etiam ita dictarum decisionum curialium discussio.

Elaboratio codicis criminalis.

Orphanalium rerum manipulatio, habita eatenus, in quantum cum publico nexum habeat, cum commissione politica. cointelligentia.

Leges item in negotio cambiali, et navigationis.

Látható tehát, hogy a törvényhozás előtt főként az igazságszolgáltatásnak valóban kétségbeejtő állapota lebegett. A XVIII. században az ősiségi perek korában élünk, s lépten-nyomon az ősiség kinövéseivel, vadhajtsaival találkozunk.

Lehetséges volt századok mulva perrel támadni meg a birtokost, és hosszas perlekedés után örökölt birtokából kidobni. Így pl. ha az eladó fél annak idején elmulasztotta az

stio de haereditariis, et perpetuis comitibus suscipietur, civitatum, tum Jurisdictionum separatas portas habentium; salva tamen semper constitutionali activitate, seu diaetarum, seu vero ipsorum comitatum, aliarumque regni jurisdictionum; verum relate unice ad meliorem, et magis ordinatam negotiorum seu diaetalium, seu aliorum publicorum manipulationem, et legum spiritui conformem pertractationem. Negotium sanitatis. Censura librorum cointelligenter tamen cum deputatione litteraria. Objecta illa particularia, quae ex corpore postulatorum et gravaminum ad deputationem publico-politicam relegata sunt, et reapse eo spectant.*

összes rokonokat megkinálni, ennek alapján századok multán is igényt lehetett támasztani. Ezek voltak az ú. n. megerősítési perek. Ilyenek és hasonlók voltak az esetek, a melyeket a régi magyar perjog „agere ad invalidationem fassionis ex praejudicio, ex neglecta praemonitione, ex non observata admonitione” kifejezésekkel jelölt meg. Ezeket az állapotokat meg kellett szüntetni s a birtokos osztálynak nagyobb biztonságot kellett nyújtani; az ősiség ilyen kinövéseit meg kellett szüntetni.

És hogy a törvények sokasága zavarba ne ejtse minduntalan a vele foglalkozókat, áttekinthetővé kellett tenni az anyagot s a törvények új kiadását kellett létesíteni.

Ugyanez áll a bírósági döntvényekre nézve is. Ellentétes döntvények gyakran fordultak elő s minduntalan zavart okoztak. Ezért kívánja az utasítás a bírói döntvények Mária Terézia alatt készült gyűjteményének az ú. n. Planum tabulare-nak átvizsgálását.

Már ez az utasítás is kizárja, hogy rendszeres munkát készíthessen a bizottság: itt sem igazi systema lebeg a törvényhozás előtt. Az utasítás nem egy rendszeres magánjogi törvénykönyv létesítésére vall, hanem csak bizonyos irányu törvények készítését vagyis részleges kodifikációt kíván a törvényhozás. Már a büntetőjog terén egyenesen törvénykönyv, kodex elkészítéséről van szó.

A megbízás alapján készült el 1795-ben a *Projectum legum civilium*, a mely nem más, mint egyes magánjogi törvények tervezete.

Az igazságügyi bizottság ezen kívül elkészítette még a megbízáshoz hiven a bírói szervezet (*projectum articulorum de fororum coordinatione*) és peres eljárás (*projectum ordinis processualis*) törvényjavaslatait is. Igazi törvénykönyvet csak a büntető jog¹ és váltó-kereskedelmi jog körében (*codex de delictis eorumque poenis*, *codex cambio-mercantil*) dolgoztak ki.²

Ezeket a munkákat sem az országgyűlés nem tárgyalta, sem a gyakorlati élet nem hasznosította.

5. Az 1827 : VIII. törvénycikkkel az országgyűlés ismét

¹ A büntető törvénykezési rendtartásra vonatkozó kodifikációs kísérletek és javaslatok részletes történetét nyújtja a XVIII. századtól fogva Balogh Jenő i. m. 410 és köv. II.-ain.

² *Protocollum regnicolaris deputationis iuridicae*. Budae, 1826.

bizottságot küldött ki, hogy vizsgálják meg az 1790-es bizottság munkálatait, vajjon megfelelnek-e a kitűzött feladatnak. A bizottság mondjon véleményt és indokolja saját álláspontját s terjessze a következő országgyűlés elé. A munkálat el is készült,¹ országgyűlési tárgyalás alá azonban ez sem került.

A XIX. század 30-as és 40-es éveinek nagy reformmozgalmai végre a kodifikáció terén is meghozták bizonyos irányokban a kívánt eredményeket. A törvényhozás a modern értelemben vett kodifikáció megvalósítását megkezdi. A magánjog köréből egyes jogintézményeket kodifikál,² az ú. n. hitel-törvényekkel pedig a szorosabb értelemben vett magánjogtól már különvált jogvidékeket (váltójog, kereskedelmi jog, csődjog) rendszeres szabályozással látja el.³

Ez a törvényhozási munka azonban még csak a részleges kodifikáció jegyében indult meg és bizonyos nagy jogkörökre nézve még mindig csak az előkészítésnél maradt. Így látjuk, hogy a büntetőjog terén 48 előtt nem tudott tovább jutni, mint egy, ugyan a kor színvonalán és a hazai fejlődés talaján álló törvényjavaslat készítéséig.⁴

A magánjog 1848 előtt legnagyobb részében annyi sikertelen kísérlet után is még az előkészítésnek olyan stádiumába se jutott, mint a büntetőjog. A törvényjavaslatok, reformtervezetek nem az egész magánjog kimerítő, rendszeres törvénykönyvbe foglalásáról beszélnek hanem csak egy résznek, az öröklési jognak kodifikációjáról.⁵ A magánjognak ez a része is úgy kerül a kodifikáció sürgős teendői közzé, hogy szorosan összefügg a régi közjogi renddel, a melynek legkifejezőbb intézménye az *ösiség*.

¹ *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67 : 1790/1 elaboratis systematicis operatis articulo 8 1827 exmissae circa objecta ad deputationem juridicam relata* Pestini, 1831.

² Az 1836 : XIV. t.-cz.-ben a vérek közt a világos örökösödés eseteiben végrehajtható osztályt; az 1836 : IV—XIII. t.-cz.-ekben a jobbágyság magánjogi viszonyait; az 1840 : VIII. t.-cz.-ben a jobbágyörökösödést.

³ Az 1840 : XV XX., XXII. t.-cz.-ekben

⁴ Az 1843 : V. t.-cz.-el a büntető és javító rendszer kidolgozására kiküldött országos választmány 1843-ra elkészített munkálata. Az 1843-i büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteményét kiadta Fayer L. 4 kötetben. (Buda-pest, 1896—1902.)

⁵ Így az 1843-iki országgyűlésen.

A 48 előtti irodalomban és közhasználatban az ősiség elnevezésével éltek, mint az egész régi állami és társadalmi rendre nézve jellemző intézménnyel. A XIX. század reformmozgalmai az ősiség eltörlésének jelszava alatt indultak meg s ez alatt néha többet is értettek, mint a mennyit lehet, de épen ez mutatja, hogy az egész rendszert, a multnak az ujkori felfogással ellentétben álló összes intézményeit ezzel akarták jelezni.

Az ősiség eltörlése tehát szükségképen maga után kellett, hogy vonja az öröklési jog szabályozását. Így érthetjük meg, hogy midőn a 48 előtti kodifikáció történetének utolsó törvényhozási emlékéhez, az 1848:XV. törvénycikkhez érkezünk: az egész magánjogi törvénykönyv megalkotása is az ősiség eltörlésének kimondásával együtt rendeltetik el. A törvénycikk *elvileg* kimondja az ősiség eltörlését, ugyanakkor elrendeli, hogy a minisztérium az ősiség teljes eltörlése alapján dolgozza ki a polgári törvénykönyvet és javaslatát terjessze a legközelebbi országgyűlés elé.¹

6. Az az út, a melyet megtettünk a XV. század elejétől, Albert királynak 1439. évi I. törvénycikkétől kezdve egészen a XIX. század közepéig, az 1848. évi XV. törvénycikkig, hosszú és fáradságos volt. Négy századon át kellett keresni a kodifikáció nyomait és vigyázni, hogy el ne veszítsük az irányt, a melyben haladva az egyik századot összekapcsolhattuk a másikkal.

Láttuk az uttörés nehéz munkáját, a sokszor kárba vesztett kísérletezés fáradságait, a kodifikációs eredménytelen törek-

¹ Az általános polgári törvénykönyv elkészítésére az alkotmányos élet visszaállítása után ismét csak kísérletek történtek. Ezek közül a legnevezetesebb, a melyről ma még nem lehet azt mondani, hogy ugyanolyan sorsban részesült, mint a többi, az Ő Felsége által szervezett s 1896 óta működő bizottság munkálata. E bizottság már el is készítette a polgári törvénykönyv tervezetét (1900), indokolásával együtt, sőt a tervezet felett megnyilatkozó kritikának a feldolgozását is. E tervezet ma már annyira elterjedt, hogy olvashatunk bírói határozatokat, a melyek figyelembe veszik a tervezet megfelelő rendelkezéseit. Hogy minő sors jut osztályrészül a tervezetnek, nem tudjuk. A magyar magánjog kodifikációjának évszázadokra terjedő története eléggé indokolja az aggodalmakat. Másrészt azonban ha elgondoljuk, mennyi okulást lehetett meríteni a sikertelen törekvések hosszú sorozatából, remélhetjük, hogy ennek a tervezetnek nem az a sors jut osztályrészül, a mi a XVIII. századbelieknek, pl. a *Projectum legum civilium*nak.

vések hosszú sorozatát. Megtanulhattuk, hogy milyen lassan, kinosan halad előre a jogalkotás munkája; hányszor tévednek el és fordulnak vissza, hányszor indulnak el kerülő utakon, hányszor akarják a már elért eredményeket feláldozni a látszólag jobb kedvéért. És mindig az élet, a gyakorlat viszi előbbre, vezeti a helyes útra a megrekedt, tapogatózó törvényhozást, mutatja ki utólag tévedései.

Az 1439 : I. törvénczikk úgy, mint az 1848 : XV. t.-cz. tulajdonképen csak egy *óhajást* fejeznek ki. Talán az utóbbi már többet is jelent, szigorubban is hangzik, mint a „reformabimus, reducemus, redintegrabimus“, midőn azt mondja, hogy a minisztérium a polgári törvénykönyv javaslatát „a legközelebbi országgyűlés elibe *terjesztendi*.“

Mégis csak az első törvényhozási kívánságnak a beteljesedését látjuk. A „reformabimus“ nem hangzott el hasztalanul 48 előtti jogrendünkben, mert hatása alatt létrejött a Hármaskönyv. A *Tripartitum* a „reformabimus“ nagy eredménye volt.

Csak hogy a Hármaskönyv, a mint tudjuk, ha a törvényhozás útján jött is létre, még sem lett törvény. A kérdést tehát már a 48 előtti virágzó magyar jogirodalom felvetette: hogy a *Hármaskönyv, mint forrástermék tulajdonképen melyik kutfő eredménye*. A régi jog írói a kérdés nagy jelentőségét is felismerték, hiszen a kutfői minősítéssel függ össze az az erő, a melylyel a Hármaskönyv tételei fel vannak ruházva.

Az írók közül nem egy a tekintélyesek között is valóságos *törvénynek* tartotta a Hármaskönyvet, a mint a régi törvényhozás (a Corpus Juris Hung.) is annak nevezte el (v. ö. a Decretum Trip.-ra való hivatkozásokkal; a reformatio Decreti neve alatt tárgyalt törvényhozási intézkedésekkel). Így tárgyalták a Hármaskönyv kutfői minőségét pl. Kövy, Kelemen, Szlemenics; szerintök a Hármaskönyv hiányzó szentesítését pótolta a későbbi törvényhozás.¹

Frank Ignác, a ki ezzel a kérdéssel², behatóan foglalkozik éles ítélőképességével már észrevette, hogy a Hármaskönyvet *alakilag* is törvénykönyvnek tekinteni nem lehet. Munká-

¹ Kövy: Elementa jurisprudentiae Hungaricae. S. Patakini, 1823. pag. 9.; Kelemen: Historia juris Hungarici. Budae, 1818 pag. 488. Szlemenics P.: Elementa juris Hungarici judicarii civilis. Posonii, 1829. Tom. I. pag. 52.

² Közigazság törvénye cz. i. m. I. r. 66. és 67. II.

jában közli aggályait, a melyek a Hármaskönyv törvényi minősítése ellen szólnak.

Frank az első, aki világosan látja, hogy a szokásjog az egyedüli forrás, a melynek kutfői erejét a Hármaskönyvre vonatkoztatni lehet. A „consuetudo,” a melyről oly szépen ír a Tripartitum, az a forrás, a melyre vissza kell vezetnünk a Hármaskönyv erejét. A törvényhozás azzal, hogy a Hármaskönyvnek egyes czimeire hivatkozott, nem tehetette az egész munkát törvénnyé, az *egésznek* törvényerőt nem adhatott, legfeljebb azon helyeknek, melyeket idéz.

De nem is jelentene sokat, ha az egész Hármaskönyv anyagához képest e kis részt törvénynek minősitenénk. *A Hármaskönyvet, mint egészet használták, s mint egészet erősíti is meg a szokásjog. Úgy mint van, emeli a szokásjog századok folyamán a törvénnyel egyenlő erejű forrássá.*

A szorosabb értelemben vett Magyarországon a szokásjog erejére volt szükség, hogy a Hármaskönyv tovább éljen. S a szokásjog az erőt az *egész* Hármaskönyvnek adta, s nem egyes részeinek. Ez azért is igen fontos, mert ha azt mondanók, hogy a Hármaskönyvet csak egyes részeiben emelte érvényre a szokás, akkor minden egyes résznél, tételnél meg kellene külön vizsgálni, hogy találunk-e a gyakorlatban utmutatást a használatra.

Más a helyzet azonban *Erdélyre nézve*: itt a *Hármaskönyvnek*, a mint tudjuk, *alakilag is törvényereje van*. A Lipótféle diploma pótolta a hiányzó szentesítést.

A Hármaskönyv az egész 48 előtti jogéletben leghatalmasabban működő kutfőnek, a szokásjognak erejével lesz uralkodóvá egészen a mi korunkig. A törvényhozás iparkodott megalkotni a magánjogi törvénykönyvet, a törvényhozásnak azonban ez nem sikerült, hanem a szokás vitte véghez a nagy munkát, a mit a törvényhozás kívánt.

HETEDIK CZIM.

A kiváltság (privilegium) és a helyhatósági jog (statutum).

1. A kiváltságnak, mint jogforrásnak, termékeit a kiváltság-levelekben szemlélhetjük; a privilegium a privilegialis levelekben él. A helyhatósági jog, a mely a kiváltságlevelekben jus statuendivel felruházott hatóságok jogalkotásának az eredménye, a statutumokban van lerakva.

E jogforrások működését úgy az országos, mint a particuláris jog szempontjából kell vizsgálni. A privilegium és a statutum ugyan a particuláris jog fő forrása, de az országos jog ágainak megalakulásánál is nagyfontosságú működést fejt ki.¹

Az országos nemesi jog mellett keletkezett ugyanis az országos jognak egy másik ága: a *polgári*. Ezt nevezik *tárnoki jognak* (jus tavernicale)² arról az ítélőszékről, a tárnoki bíróságról, a hol alkalmazták. A privilegiális jogalkotásnak a legmagasabb terméke és ezért erre való tekintettel nézzük, hogy az országos jognak ez az ága a kiváltságlevelek útján hogyan alakult meg.

A városok legrégebb, Árpád-kori kiváltságleveleit az okleveles gyűjteményekben (oklevéltárakban) kapjuk meg,³ legnagyobb részüket közölte Endlicher a „Monumenta Arpadiana“ II. kötetében.

¹ Wenzel G.: Az országos jog és a particuláris jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben. (Értekezések a társ. tud. köréből IV. k. V. sz.) Budapest, 1876.

² Wenzel G.: A XV. századi tárnoki jog. Budapest, 1878. (Magyar Tud. Akad. Ért. a társ. tud. köréből. V. k. I. sz.)

³ Ezekről később külön emlékezünk meg, l. tehát ott. (VIII. czim 3.)

A kiváltságlevelek vetették meg alapját a városi jogfejlődésnek. A kiváltságlevelek s az általuk adott szabályalkotási jog gyakorlásának eredménye a városi azaz polgári jog. E jognak egységes kezelője s alkalmazója a tárnokszék,¹ mely a XV. században országrendiségre emelkedett szabad királyi városok legfőbb bírósága.

A tárnoki ítélőszéken ugyanis felmerült annak a szüksége, hogy egységes jogelvek szerint rendezzék a városok jogát. Szükség volt erre azon zavarok miatt, a melyek a városoknak ú. n. filiatioi miatt támadtak.

Az újonnan keletkezett városok ugyanis valamely régibb városhoz, a melynek jogával éltek, oly viszonyba kerültek, hogy minden vitás ügyben annak a bíróságához lehetett fordulni: az anyaváros vezette és irányította a leányvárosok jogfejlődését. Így állottak elő egymástól különböző jogterületek, a melyeken mindig egy-egy anyaváros vezet az ő leányvárosaival. Ebből a jogállapotból a jogtételök kuszáltsága miatt összeütközések és visszaélések származtak.

Szükségesnek mutatkozott, hogy a városok gyakorlati joga egységes és általános joggá alakíttassék. Ezt viszi véghez a tárnoki szék, a hol a tárnokmester bíraskodott a városi kiküldöttekkel. Midőn a szabad királyi városok bejutnak a rendek közzé, az országos városi jog megalakulásának a lehetősége meg van adva. Az országos tárnoki bíraskodás veti meg alapját az országos tárnoki jognak. Itt is jelentkezik csakhamar az összeírás, rendszeres egészebe foglalás szüksége, egyszóval a *kodifikáció*.

Már előbb is találkozunk a *városi jogkönyvekben* egyes városok kiváltsági és szokásjogi jellegű szabályainak rendszeresebb összefoglalásával s ezeknek kodifikációs jellegétől sem lehet eltekinteni. A legrégibb ilyen jogkönyv, a selmeczi, a mely IV. Béla korából való, egészen idegen, mert a morvaországi Iglau város jogának egyszerű átírása.² Már a hazi jogfejlődés talaján mozognak a budai és a pozsonyi jogkönyvek.³

¹ Király J.: Magy. alkotmány és jogt. 551. 1.

² Hajnik Magyar alkotmány és jog stb. cz. i. m. 279. 1

³ Nagyszabású és kimerítő monografiáját megírta Király J.: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894.; ugyanott (14. l.) már ő a városi jogról szóló papir-kodekszzsel behatóan foglalkozván, ismerteti azt a részt is, a mely rendszeresen feldolgozott római, egyház- és németjogból áll (jegyzetben közli is egy részletét). Ez a Tomaschek-féle *Summa* német

A tárnoki jog írásbafoglalása, mondhatjuk kodifikációja a XV. század elejére esik; első alakjában ez sem hivatalos jellegű, hanem magánszerző munkája. Címe: *Vetusta Jura civitatum sive Jura civilia*. Nyomtatásban kiadta a később keletkezett statutumokkal együtt Kovachich M. Gy. „*Codex authenticus Juris tavernicalis*” cím alatt. (Buda, 1803.)

2. A mi a tárnoki jognak viszonyát a Hármaskönyvhöz illeti: megállapíthatjuk, hogy Werbőczy a már megalakult és írásbafoglalt országos városi jog némely részeit a Hármaskönyv III. részében töredékesen tárgyalja.

A tárnoki jog jelentősége szempontjából pedig ki kell itt emelnünk, hogy az nemcsak a szoros értelemben vett tárnoki (a tárnokszék joghatósága alá tartozó) városokra terjedt ki, hanem éreztette hatását a személynöki (a személynöki bíróság alá tartozó) városokra is, sőt általában az összes városok jogára befolyást gyakorolt.

A régi tárnoki jog némely tétele az 1526. után újjáalkotott tárnoki joggal együtt belekerült a *Corpus Juris Hungarici*-ba is a toldalékok közé: „*Articuli Juris tavernicalis*” cím alá foglalva. Ilyen módon egyes tételek a *Corpus Juris* használata révén is jobban elterjedtek és a gyakorlat szentesítő erejét még inkább élvezhették.

3. A privilegiumnak és statutumnak, mint a partikuláris jog főforrásának működését illetőleg termékeit az egyes okleveles-tárakban találjuk meg.

A megyei és városi statutárius jog kimerítő gyűjteménye Kolosvári S. és Óvári K. „*Corpus statutorum*”-a.¹ Itt olvashatók már a XIV. és XV. század helyhatósági szabályai, de leginkább és nagy tömegben a XVI. századtól kezdve 1848-ig kísérelhetjük figyelemmel a helyi jogalkotást a jog élet legkülönbözőbb területein. Első sorban ugyan a köz- és közigazgatásjogi tételekkel találkozunk, de ezeken kívül számos magánjogi, büntető- és perjogi szabály köszönheti létezését a statutarius jogalkotásnak.

fordítása (két példányban van meg Pozsonyban, a mint Király megállapította). Királyra utalva beszél róla Schiller e. i. m.-ban és a függelékben a bécsi kézirat fejezeteihez való viszonyát tünteti fel.

¹ Magyarországi jogtörténelmi emlékek. (Monumenta Hungariae juridico-historica.) A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Kolosvári S. és Óvári K. I—V. köt. Budapest, 1885—1904.

NYOLCZADIK CZIM.

A birói gyakorlat. Az okleveles kutatás jelentősége.

1. A birói gyakorlatnak működését az ítélkezésben, termékeit az egyes ítéletekben látjuk. Az ítéletek közül legfontosabbak azok, a melyek elvi jelentőségüknél fogva emelkednek ki és mint ilyenek elhatározók lesznek a bíróságnál követendő eljárásra. Ezeket hívják döntvényeknek (decisiones). A birói gyakorlatnak szokásjogi jogalkotó működése főként a döntvényekben szemlélhető.

A döntvényeknek az 1848 előtti jogfejlődésben *két gyűjteménye* keletkezett: az egyik a Hármaskönyv előtt, a másik ez után.

A Hármaskönyv előtti korból maradt fenn egy II. Ulászló korabeli döntvénygyűjtemény, a melyről Kovachich Márton György tudósít¹ és a melyet fia Kovachich József Miklós közölt² az Ilosvay-féle kézirati gyűjteményből „*Decisiones Tabulae*, tempore Wladislai Regis in Curia Regiae Majestatis, judicialiter per sententiam factae“ czim alatt.

Ez a munkálát vagy az 1498 : VI. törvénycikkben Ádám ítélőmesternek vagy az 1500 : X. törvénycikkkel a nyolczados törvényszék biráinak adott megbízás eredménye,³ tehát *hivatalos* jellegű összeírás.

A Hármaskönyv után a XVIII. században jött létre a másik hivatalos jellegű döntvénygyűjtemény. Mária Terézia 1768-ban

¹ Formulae solennes styli etc. Pesthini, 1799. Praef. pag. V.

² Notitiae praeliminares etc. Pesthini, 1820. pp. 400—413.

³ L. Király Magyar alkotmány- és jogtörténet cz. i. m. 485. l. és a jelen munka 82—85. ll.-it.

elrendelte, hogy a királyi Curia az ujjaalakítása óta, tehát 1723-tól fogva hozott döntvényeit (decisiones seu praejudicia curialia) vizsgálja át és az elvi jelentőségű határozatokból rendszeres, megfelelő czimek alatt fejezetekre osztott gyűjteményt készítsen. A munka elkészülvén, 1769-ben jóváhagyást nyert és 1800-ban „*Planum Tabulare*“ név alatt¹ nyomtatásban nyilvánosságra hozták.

Ez a hivatalos gyűjtemény² a birói gyakorlatban szokás útján létrejött, fontosabb jogi tételeket 1723-tól fogva egész elkészítése idejéig tartalmazza; az 1769 után keletkezett újabb döntvényeket péterfalvai Molnár István magánuton adta közre nyomtatásban.³

Ezek a gyűjtemények a 48 előtti birói gyakorlatnak, mint jogforrásnak működésében előállott nagyobb irodalmi eredmények.

2. A most ismertetett döntvénygyűjtemények még éppen nem meritik ki a birói gyakorlatnak szokásjogi működését, csak mintegy általánosabb összefoglalását nyújtják. A döntvények legnagyobb részükben nincsenek összegyűjtve. A birói gyakorlatot, különösen a Hármaskönyv előtti, nem ismerhetjük meg tisztán csak a „*Decisiones Tabulae*“ és a „*Planum Tabulare*“-féle gyűjteményekből, hanem csak akkor, ha az illető kor egyes ítélet-leveleit felkutatjuk és tanulmányozzuk. A birói gyakorlat útján jelentkező szokásjogot, annál jobban és világosabban látjuk meg, minél szélesebb körre terjesztjük ki vizsgálódásainkat, minél több ítélet-levelet olvastunk el.

De nem csak akkor kell az okleveles anyaghoz fordulni, ha a birói gyakorlat termékeit keressük, hanem akkor is, ha

¹ Teljes czíme: *Planum Tabulare, sive Decisiones Curiales per Exc. Deputationem a piae memoriae Imperatrice et Regina Hungariae Diva Maria Theresia eatenus ordinatam collectae et in ordinem redactae anno 1769.*

² Ismertetését I. Wenzel G.: *Visszapillantás az előbbi magyar királyi curiának 1724–1769-iki működésére.* (Ért. a társadalmi tudományok köréből) Budapest, 1875.

³ *Sententiae Exc. Curiae Regiae intra annum 1769. quousque videlicet Decisiones Curiales in Plano Tabulari extenduntur, et Generalium Regni Judiciorum Terminum post Pascha anni 1823. incidentem inclusive latae, exceptis sententiis I. Tabulae Regiae Judicariae simpliciter Approbatoriis.* Pestini, 1823. Pars prima; Fasciculus I. Continuationis Sententiarum etc. Pestini, 1829. Pars prima.

általában a szokásjog, a kiváltság és a helyhatósági jog megismerési forrásait vizsgáljuk.

Sőt mondhatjuk azt is, hogy a jogot, úgy, a mint élt, csak az okleveles kutatás után, a jogélet mindennapos termékeiből deríthetjük fel. Csak ha az illető kor egész fenmaradt okleveles anyagát áttanulmányoztuk, láthatjuk a jogot a maga teljességében és erejében. Az elmúlt társadalmi és jogi életet egészében csak az egykoru eredeti feljegyzések nyomán idézhetjük fel.

Nemcsak a dekretumok eredeti szövegének okleveles uton való megállapítása fontos reánk nézve, hanem az okleveles anyag segítségével a szokásnak mindenüvé ható befolyását is megfigyelhetjük. Az okleveles kutatásnak *jogtörténeti* szempontból minden más irodalmi segédeszközt megelőző nagy jelentősége van.

Egészen más természetű az az ismeret, a melyet az okleveles kutatás folyamán szerezhetünk meg, mint az, a melyet másod- esetleg harmad- vagy negyedkézből, irodalmi feldolgozásokból nyerünk. Akármilyen kiváló valamely történelmi munka, akármilyen kiváló az író, a ki az adatokat tudományos alapos-sággal és nagyszerű fantáziával egészszé tömörítette: mégis a valóságról tökéletesebb igazibb képet kap, a ki a munkának adatait, forrásait ismeri meg.

Minél tökéletesebb az irodalmi feldolgozás, annál jobban elvész benne, a mi az igazi életre figyelmeztet bennünket. Egy eredeti adatnak vagy forrásnak közvetlen szava közelebb hozhat bennünket a multnak való világához, mint bárminő szépen kidolgozott történelmi munka.

A kép bármilyen szép és tökéletes is, a valóságnak mindig csak halvány mása lehet. A ki csak térkép után vagy leírásokból ismeri a világot, az nem ismeri azt igazán.

Valakinek a kezeirását olvasva, úgy tetszik, mintha az illető személyéhez közelebb jutottunk volna, mert a kézírás mintegy a lényéhez tartozik és abból is mutat valamit. A régi századokkal előbb készült felírásoknak szemlélete és kibetűzése¹ sokkal közelebb visz a multhoz, mint az azokról vett másolatok.

¹ Igen érdekesek erre vonatkozólag a nagy angol történétirónak Edward Freemannek magyar nyelven is olvasható (Olcsó könyvtár. 943—946. Budapest, 1891.) előadásai, melyeket a történelem tanulmányozásának módszereiről tartott. Itt beszél ő az eredeti források használatáról (16

Így vagyunk akkor is, ha valamely XIII. századbeli ítéletlevélben a végbement örökbevallás (*fassio perennalis*) lefolyását olvassuk; ha több száz évvel ezelőtt kelt egykoru oklevélben valamely ingatlanra vonatkozó adásvétel kellékeit elemezhetjük, ha halljuk a kortársak felfogását a szent koronával való koronázás jelentőségéről.

Az intézmények egészen más világításban jelennek meg és mélyebb, tartósabb benyomást hagynak a szemlélők lelkében.

Az irodalmi feldolgozásnak, a rendszeres munkának részletei elmosódnak és idővel mindaz, a mit valamely intézmény fejlődéséről tanultunk, feledésbe megy. De ha valamely intézménykörre vonatkozólag csak néhány eredeti forráshelyet olvastunk is, ez élénken meg fog maradni emlékezetünkben. Elmosódnak a rendszerek, a melyeket a szerződési vagy öröklési jogra vonatkozó adatokból felépítettek, de megmarad az eleven kép, a mit a forrás olvasásakor kaptunk valamely megnevezett ingatlan eladásáról vagy egy bizonyos nemes úr végrendeletéről.

Úgy vagyunk ezzel, mint a térkép ismereteinkkel: a térképet bármilyen pontosan tanuljuk is meg minden apró részletét, hosszabb vagy rövidebb idő múlva elfelejtjük, de az utazásunk emléke az életről, a természetről vett nagy benyomásaival mindig megmarad lelkünkben.

Az oklevelek tanulmányozása után nem csak sokkal jobban tudjuk megjegyezni az intézmények részleteit, hanem az intézmények szerkezetét, a fejlődés folyamatát, jobban meg is értjük, mert a tanultakat hozzáköthetjük valamihez, a mi a való világnak az eredménye.

Végül azt is ki kell emelnünk, hogy a jogfejlődés rendszeres feltüntetésének egyik főczélja, hogy a szükséges előismereteket megszerezve a behatóbb tanulmányhoz, a kutatáshoz fogjunk hozzá. Ezt a czélt pedig előzetes forrástanulmányok nélkül elérni nem lehet.

Ha elkezdjük olvasni a forráshelyeket, az okleveleket, akkor talán az első néhánynak elolvasása után azt gondoljuk, hogy

és köv. II.) és szépen fejtegeti, milyen más képet nyert az egyes emlékeknek a helyszínen való tanulmányozása által az európai élet multjáról, s minő tanulságokat tudott magának ebből alkotni (l. különösen a 264 és köv. II.) Az eredeti oklevelek tanulmányozásáról czélját és hatását illetőleg, ugyanazt mondhatjuk a mit Freeman a történelmi emlékek és feliratok tanulmányozásáról mondott.

néhány előttünk jelentéktelennek látszó változástól eltekintve, azok mind egyformán hangzanak. De később kutatásainkban ráakadunk az eltérésekre pl. szórendváltozásra, synonym szóhasználatra ugyanazon jog megnevezésénél stb. Ezek az első pillanatra stereotypeknek látszó változások, lassankint bizonyos rendszerré tömörülhetnek és e változásokból lépésről-lépésre egy egész intézmény kör fejlődési menetét követhetjük.

A jelentékteleneknek látszó változások így jelentékenyekké lesznek. A levelek sablonszerű fordulatai, tipikus formulái között itt-ott elrejtve egy érdekes, általános jellegű tétel, egy elrejtett jogszabály jelenik meg, ezeknek a tételeknek és szabályoknak összefűzése, némi rendszerbe foglalása, a feladat.

Ha így tudjuk olvasni az okleveleket, akkor már a kíváncsiság fog üzni bennünket, hogy valami újat találjunk, és ha a változásra, a melyet már előre sejtettünk, vártunk, tényleg reáakadunk, ugyanazt az örömet fogjuk érezni, mint a vegyész, a ki kísérletei közben rábukkant egy már előre sejtett új elemre.

Az emberi természetes kíváncsiságnak megfelelő ez a működés és foglalkozás, mert az ismeretlennek, váratlannak megismerése mindig nagy örömet kelt az emberben. Azt, a mit mások fáradsággal, de ugyanannyi gyönyörűséggel is felkutattak és megirtak, megtanulni: fáradságos, de amit mások még nem tudnak, feldolgozni, a fáradsággal egyenlő gyönyörűséget okozó foglalkozás.

3. Mindaz, a mit az okleveles kutatásról mondhatunk, fokozott mértékben áll a Werbőczy előtti korról. De azért nem kell azt gondolnunk, hogy a Hármaskönyv után már ott hagyhatjuk az oklevelek vizsgálását és megelégedhetünk az irodalmi termékek tanulmányozásával. (Pl. Szegedi, Kitionich stb. műveivel). A jogi irodalom a XVII. és XVIII. században sem pótolhatja az oklevelek közvetlen tanulmányozását.

Az okleveleket, a melyek a különböző hatóságok előtt keltek s az ország különböző részeiben található fel, már korán kezdték gyűjteni s összefoglalni. Az egyes okleveleket, a melyek a püspöki, káptalani, vármegyei, városi levéltárakban halomszámra gyűltek össze, lemásolgatták az eredetiekről. Különösen a jezsuita rend tagjai foglalkoztak ezzel, s közülök is kivált két férfiú, névszerint *Hevenessy* Gábor és *Kaprinai* István, a kik a XVII. században mindketten egész életükön át gyűjtötték és másolták az okleveleket.

Hogy mily óriási ez az anyag, annak megvilágítására elég felemlíteni, hogy Hevenessi után 91 folio-kötet (egy folio ivre kétszer, háromszor annyi fér el, mint egy mai ivre), Kaprinai után pedig 156 kötet maradt. Mindkettőnek kézirat gyűjteményei meg vannak az egyetemi könyvtár tulajdonában¹. Ezekből a gyűjteményekből dolgoztak, a kik utánok a magyar történelemmel foglalkoztak. Így Pray és különösen Katona István. Utóbbi *Historia Critica* című művében (42 kötet) anyagának jó részét Hevenessi és Kaprinai gyűjteményéből merítette és a leveleknek egy részét teljes szövegükben ki is nyomatta.

Az első, a ki okleveles gyűjteményt önállóan adott ki a XIX. században *Fejér György* (43 kötet) Oklevélpublicatiója² méltán hívta ki a kritikát, bár ítéletünknek azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy neki a kezdet nehézségeivel is meg kellett küzdenie.

A XIX. század folyamán, a mint előre haladunk, az oklevél-gyűjtemény kiadások³ mind számosabbak és jobbak lesznek.

¹ L. a könyvtár kéziratainak címjegyzékét II. r. (Budapest, 1894.) 395—700. II., III. r. 1—782. II.

² *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae, 1829—1844.

³ Wenzel G.: Árpádkori új Okmánytár. Pest, 1860—1874. I—XII. kötet.; Kubinyi: Árpádkori oklevelek. Pest, 1867.; U a : Okl. Hontvármegyei levéltárakból. Budapest, 1888.; Anjoukori Okmánytár. Budapest, 1878—1891. I—VI. kötet.; Hazai Okmánytár. (*Codex diplomaticus patrius hungaricus*). Győr—Budapest, 1865—1891. I—VIII köt.; Zichy család Okmánytára. Pest, 1871-től kezdve I—IX. köt.; Knauz N : Az esztergomi főegyháznak Okmánytára. Esztergom, 1863—66 és u. a. : *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Strigonii, 1874. I. k. 1882. II. k.; Székely Oklevéltár Kolozsvár, 1872—1898. I—VII köt.; Hazai Oklevéltár. Budapest, 1879.; Theiner A. : *Vetera Monumenta Hungariae Sacram illustrantia*. Róma, 1859—60 I—II. k.; *Monumenta Vaticana Hung.* Budapest, 1884—1909. 9 kötet; *Mon. romana episcopatus Vesprimiensis*. Budapest, 1896—1907. I—IV. k.; Telek: Hunyadiak kora. Pest, 1853—1857. 3. köt.; gróf Károlyi család Oklevéltára. Budapest, 1882—1897. I—V. köt.; gróf Sztáray család Oklevéltára. Budapest, 1887—1889. I—II köt.; gróf Zichy család Okmánytára. Pest, 1871—1907. I—X. köt.; gr. Teleki család Oklevéltára. Budapest, 1895. I—II. k.; Thallóczy—Barabás: Blagay család Oklevéltára, Budapest, 1897.; Melczer család levéltára Budapest, 1890.; Pesty—Ortvay: Okl. Temesvármegye és -város tört. Pozsony, 1896.; Pécz nemzetség Apponyi ágának okl. Budapest, 1906.; Palásthy P.: Palásthyiak Budapest, 1890—91. I—III. k.; Radvánszky—Závodszy: Héderváry család Okl. 1909. I k.; Varjú E.: Bánffy-család Okl. Budapest. 1908. I. k.; Zalavármegye Oklevéltára.

Az okleveles-tárak kiadásának a jogtörténet irodalmi művelése szempontjából való fontosságát rögtön megérthetjük, ha az irodalom álláspontját nézzük egyes intézményekkel szemben. Addig, míg az okleveles közlések jó része hiányzott, egész intézménykörökről azt hitték, hogy azok a legrégib ismert magyar jogfejlődésből hiányoztak.

Így például kimondották¹, hogy az Árpádok korában szerződési jogra vonatkozó szabályokkal kutfőinkben alig találkozzunk. Természetes, hogy a Kálmán király zsidó törvénye és IV. Béla ú. n. zsidó privilegiuma² alapján az egész intézményi körből csak igen keveset lehetett előadni. Pedig ennek a kornak kiadott okleveles anyagában több mint ezer, szorosan a kötelmi jogra vonatkozó oklevél van, a melyek alapján nem csak egy-két szerződés fajtát, hanem a szerződési jognak számos általános tételét meglehetősen részletességgel és az egyes szerződéseknek egész jogi szerkezetét ismerhetjük meg.³

Budapest, 1886—1890. I—II. köt.; Sopronvármegye Oklevéltára. Sopron, 1889—91. I—II. köt.; Mihályi: Máramarosi diplomák. Máramaros-Sziget, 1900.; Haan: Diplomatarium Békéssienne. I. II. Pestini, 1870 - 1877.; Teutsch-Firnhaber: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Wien, 1857.; Zimmermann: Urkundbuch zur Geschichte d. Deutschen in Siebenbürgen. Szeben, 1897. I—III köt.; Tkalčić: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, Zágráb, 1889—1905. I—XI. köt.; U. a.: Monumenta episcopatus Zagrabienensis. Zágráb, 1873—1874. I—II. k.; Smičiklas: Cod. Dipl. regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zágráb, 1904—1908. II—VI. k.; Laszowsky: Mon. comunitatis Turopolje. Zágráb, 1904—1905. I—II. k.; Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. Budapest, 1870—1888. I—II. k stb.

¹ Hajnik Magyar alkotmány és jog stb. cz. i. m. 335. l.

² Ez nem más, mint szó szerinti átirata a II. Frigyes-féle osztrák zsidó privilegiumnak.

³ L. Illés Szerződési jog stb. cz. i. m. át.

KILENCZEDIK CZIM.

A középkori európai jog közös forrásai és a magyar jog.

ELSŐ FEJEZET.

Nemzeti jogfejlődés és a jog eredetisége.

1. A jogforrások tanához tartozik annak a megvizsgálása, hogy nincsenek-e a hazai jognak oly forrásai, melyek nem hazai, hanem külföldi területen fakadnak. A magyarországi jogélet ugyanis nem merítette csupán hazai jogforrásokból szabályait, hanem behatását érezte idegen jogoknak is. *A magyar jog nem csak nemzeti, hanem középkori, nyugat-európai jog.*

Foglalkoznunk kell tehát a kérdéssel, hogy a külföldi nagy jogrendszereknek, a római jognak, germán jognak és a kánonjognak milyen hatásuk volt a magyar jog fejlődésére.

2. Mielőtt a külföldi jogoknak a hazaira gyakorolt hatását tárgyalnók, meg kell állapítanunk, hogy mit értsünk az önálló nemzeti jogfejlődés és a jog eredetisége alatt.

Szükséges ez azért, mert sokan összezavarják ezt a kérdést és a nemzeti jog értékének alábecsülését látják abban, ha annak más jogrendszerekkel való kapcsolata, rokonsága vagy bizonyos részekben való azonossága derítettik fel. Azt hiszik, a jog eredetisége egy fogalom annak nemzeti jellegével. Mindaz, a mi eredeti, az nemzeti és csak az a nemzeti, a mi eredeti.

Az eredetiség fogalmának tisztázása végett szükséges elemeznünk annak tartalmát.

Az eredetiségnek három fajtát különböztethetjük meg. Vannak *őseredeti, eredetben önálló* és végül *fejlődésben önálló* és eredeti intézmények. Az eredetiségnek e három főalakját tárja elénk az általános fejlődés és így a jogfejlődés története is.

Az eredetiségnek legönállóbb faja, olyan jogintézmény létrejövetelénél szemlélhető, a mely egészen különleges és az egyetemesstől eltérő okok eredménye. Megjelenik valamely népnél valamely korban oly intézmény, néha intézménykör, mely a fejlődés törvényszerű menetében létrejövő intézményformáktól elüt úgy, hogy még csak hasonlót sem találunk más népeknél. Oly intézmények ezek, melyek teljesen izoláltan állanak az általános fejlődés közepette.

Minthogy a fejlődés nagy folyamában az egyetemes, mindenütt jelenlevő okok rendszerint az erősebben hatók is: az eredetiségnek most említett faja a *legritkább*. A múlt és jelen jogának a jogtörténet és összehasonlító jogtudomány által nyújtott adatai eléggé meggyőzhetnek már is, hogy *olyan eredeti intézmény, a mely csak egy nép vagy törzs kizárólagos sajátága, — nevezhetjük ezt őseredetiségnek — rendkívül ritkán fordul elő s épen nem tartozik a főfontosságú alapintézmények közé.*

A fejlődés törvényszerű menetében bizonyos egymásra következő szakoknak megfelelően, mindig és mindenütt lényegben megegyező, bizonyos intézmények jelennek meg. Ha tehát egy nép társadalmi fejlődésében elért ahhoz a fokhoz, a melyben az illető jogintézmény a gazdasági, erkölcsi, politikai stb. viszonyoknak megfelel, úgy létre is fog jönni minden külső befolyás nélkül. Így gyakran találkozunk térben és időben egymástól távol álló népeknél azonos intézményekkel, melyeket az illető népek egymástól függetlenül és önállóan fejlesztettek ki.

Ezeket az intézményeket, *minthogy eredetre nézve valóban önállóak*, méltán nevezhetjük eredetieknek. *Az eredeti jogintézményeknek nagy tömege ebből a körből kerül ki.*

Végül a fejlődés legmegszokottabb és leggyakrabban előforduló jelenségéhez jutunk el, melyben az eredetiség fogalma nem a kifejezés első értelmében veendő: nem eredetre nézve önálló intézményekről van szó, hanem *fejlődésükben önálló s ebben eredetinek* mondható intézményekről. Valamely nép átvész egy intézményt egy másik néptől és azt önállóan átalakítja úgy, hogy az a földrajzi és néprajzi tényezők hatása alatt egészen más irányban fejlődik tovább. Ezek az intézmények is eredetiek — fejlődésükben.

A fejlődés magasabb fokán, ott, a hol nagy, letelepedett néptömegek egész világrészekén közösségben, folytonos kölcsönhatásban élnek, *ritkán lehet másféle intézményi eredetiségről beszélni, mint olyanról, mely a fejlődés folyamában nyilatkozik meg.* A kultura közössége magával hozza az intézmények egymásra való hatását, átkölcsönzését.

3. A régibb jogtörténeti irodalomban az eredeti intézmények közül legtöbbet azokkal foglalkoztak, a melyeket őseredetieknek neveztünk. A régibb jogtörténeti iskola különös súlyt helyezett arra, hogy őseredetiiségeket kutasson s állítson fel, mintegy a nemzeti becsület nevében és a faji önérzet növelésére. Kedvvel és határozott irányzatossággal törekedett kimutatni a régi emlékekből, hogy valamely jogintézmény az illető népfaj sajátosságainak különös kifejezése.

Igy állott szemben egymással még a legújabb időkig a *romanisták* és *germanisták* tábora. Mindegyik az egész jogéletet a maga számára le akarta foglalni s minden jogintézményt a római, illetőleg germán eredetre visszavezetni. A tudomány fejlődése azonban lassankint ezeket a szempontokat meghaladta s látókörének emelkedésével a kutatásnak egyetemesebb és magasabb irányt mutatott. Az új irány a szigorúan tudományos, exact igazságok megállapítása felé vezetett.

Ma már az angol, francia és német jogtörténelem nagyszerű kutatásaiban nem riad vissza, ha úgy találja, hogy valamely eddig eredeti nemzetinek tartott intézmény a másiktól átkölcsönözött. Az egész európai *fejlődés kölcsönösségének s kölcsönhatásának titka* ma már átment a tudományos,¹ sőt mondhatni laikus köztudatba is.

¹ A nagy romanista *Ihering* szépen fejezi ki „Geist des römischen Rechts“ (Lipce, 1891) cz. nagyszabásu művében: „Das Leben der Völker ist kein isolirtes Nebeneinanderbestehen, sondern es ist wie das der Individuen im Staat eine Gemeinschaft, ein System der gegenseitigen Berührung und Einwirkung, friedlicher und feindlicher, ein Geben und Nehmen, Entleihen und Mittheilen, kurz ein grossartiges, alle Seiten des menschlichen Daseins umfassendes Austauschgeschäft. Dasselbe Gesetz, welches für die leibliche Welt gilt, besteht auch für die geistige: Leben ist Aufnahme von aussen und innerliche Aneignung; Reception und Assimilation sind die beiden Fundamentalfunctionen, auf deren Dasein und Gleichgewicht das Bestehen und die Gesundheit jedes lebenden Organismus beruht. Die Aufnahme von aussen verwehren und den Organismus zur Entwicklung „von innen heraus“ verurtheilen heisst ihn tödten — die Entwicklung von innen heraus beginnt erst bei der Leiche.“ I. r. 5. II.)

A francia jogtörténeti kutatás kimutatta a római jog „raison écrite“-jének diadalát a „coutume“-ök felett; a német területen Savigny óta a római jog receptiója és középkori életének története már részletesen fel van derítve, sőt az angol jogban is kifejtették,¹ hogy nemcsak a kontinentális jogok, hanem az angol sem tudta önállóságát a római joggal szemben megőrizni és tudományosan hangsúlyozzák, hogy a római jognak nem is csekély a hatása itt sem.²

Ma már ismeretes egyes intézmények körútja az összes európai népeknél: így pl. a jury angol eredete és vándorlása a kontinensen.

Az angol jog történetének legkiválóbb kutatói a nemzeti jelleg megállapításánál nagy óvatosságra intenek, midőn az intézmények eredetét kutatják.³ Kimondják, hogy az angol jog

¹ Maine: A jog őskora cz. i. m.: „A tizenharmadik század bírának csakugyan állhatott rendelkezésére a jognak oly bányája, a mely akkor az ügyvédek s nem szakértő közönség előtt hozzáférhetetlen volt, s okunk van azt gyanítani, hogy titokban bőven kölcsönöztek, — ha nem is mindig bölcsen, — a római és a kánoni jogok közkézen forgó kézikönyveiből.“ (28. l.)

„Érthetőbbé válnak ezáltal a hamis Decretaliák szerzőinek mind indokai, mint sikerei; és hogy kisebb érdekű jelenséget említsünk, ez segít legalább részben megérteni *Bracton plagiumait*. Hogy egy III-ik Henrik korabeli angol író képes volt kortársaival tiszta angol jog gyanánt oly értekezést elfogadtatni, a melynek alakja egészen, tartalmának pedig egy harmada a *Corpus Juris*ből voltak kölcsönvéve és hogy ezen kísérletet oly országban merészelt tenni, a hol a római jog rendszeres tanulmányozása határozottan el volt tiltva: örökre a jogtörténetnek legkétségesebb rejtélyei közé fog tartozni; de csökken némileg meglepetésünk, ha felfogjuk az eme korbéli közvéleményt az írott szövegeknek — ezek forrására való tekintet nélkül — kötelező erejét illetőleg“ (68. l.)

² Pollock-Maitland: History of english law. Cambridge, 1898. Introduction: „Coming to the solid ground of known history, we find that our laws have been formed in the main from a stock of Teutonic customs, with some additions of matter, and considerable additions or modifications of form received directly or indirectly from the Roman system. Both the Germanic and the Romanic elements have been constituted or reinforced at different times and from different sources, and we have thus a large range of possibilities to which, in the absence of direct proof, we must attend carefully in every case before committing ourselves to a decision.“ (XXX. l.)

³ U. o.: „We have been trying to do for English law what has within late years been done for French and German law by a host of scholars. We have often had before our minds the question why it is that

eredetében tiszta germán jog és a kelta eredet híveit mint üres jelszavak hangoztatóit komoly tudományos bizonyításra utasítják.¹

Az európai művelődés nagy munkájában legjobb erejével közösen és egymást támogatva mindenik nép részt vett: ez az a tudat, a melyet az újabb történelmi kutatások megerősítenek, midőn az őseredetiségeket jó részükben kiküszöbölik s számtalan példával szolgálva az eredetiség harmadik fajtája mellett, a közös intézményeknek eredeti fejlesztését felderítik.

4. Ez a nyugoti jogtörténeti tudás jelenlegi irányzata. Kérdés, vajjon a magyar jogtörténet tudománya más irányt követ-e vagy követhet-e?

Csak egy irány az, a melyet a jogtörténet tudománya is kitűzhet s ez szigorú, exact módszer alapján az igazság felderítése. Az oknyomozó kutatót nem ilyen vagy olyan előre megállapított gondolat viszi, nem egy politikai nézet vagy hitvallás számára keres támasztékot, hanem szorgosan gyűjti az adatokat, észleli a különbségeket és hasonlóságokat s ha az anyagot kimerítette, az egészet rendszerbe állítja, hogy a leglelkiismeretesebb szigorúsággal megállapíthassa eredményeit: igazságait.

Ha a magyar jogtörténet kutatóját ilyen tudományos vizsgálataiban az adatok kérélnhetetlen logikája odaállítja, hogy kimondja valamely intézményünkre annak római-, germán- vagy kánonjogi eredetét: az ilyen komolyan és alaposan kimutatott római jogi stb. eredet még nem a „tiszteletreméltó múlt besötétítése“. A nagy nyugoti nemzetekre nézve sem becsületbeli veszteség az ilyen tudományos felfedezés s vajjon az lenne-e reánk nézve? *A magyar faj legnagyobb dicsőségét az az igazság hirdeti, a mely a magyar nemzetnek a nyugot-európai kultúrához való szoros viszonyáról szól.*

A keletről bevándorolt nép a nyugoti művelődéshez csatlakozik, fejlődésében részt vesz s így marad fenn. Ha mind megtartja őseredetét, talán Bászkiából vagy Lebediából hozott szokásait, intézményeit, úgy elpusztul, mint előtte az avar vagy hun.

Ha tudományos kutatásainkban oly szerencsések vagyunk, hogy a nyugattal való kapcsolatnak újabb és újabb jeleit fedez-

systems which in the thirteenth century were so near of kin had such different fates before them. The answer to that question is assuredly not to be given by any hasty talk about national character.“ (XXXVI. 1.)

¹ U. o. XXVIII., XXIX. II.

zük fel, úgy hirdethetjük is azt egész Európának, mert ezzel bizonyítjuk, hogy részt vettünk és veszünk a legmagasabb művelődés közösségében.

A magyar jogtörténet újabb, sőt legújabb irodalmának iránya a nyugati nagy nemzetekének megfelelő. Tudományos igazságokat kutat s állapít meg s ennél a műveletnél nem riad vissza, ha az őseredetiségek körét szűkíti.¹

Az európai művelődésnek közösségében élő népek önálló, nemzeti fejlődését legnagyobb részben nem az eredetre nézve önálló intézmények határozzák meg, hanem a fejlődésben önálló és ebben eredetinek mondható intézmények. Jogtörténelmünk multjának homályát mind nagyobb fényesség váltja fel, ha minél világosabban látjuk, miként tudott egy aránylag *számra nézve kis félnomád nép*² rövid idő alatt több százados kultúra *vivője s teljesen önálló fejlesztője lenni*. A tudománynak ilyen komoly eredményei többet érnek a csapongó képzelet játékainál.

¹ Így pl. Hajnik Imre nagy perjogi művében (A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. 1899.) évek hosszú során át folytatott kutatásainak eredményeképpen megállapítja, hogy „az Árpád-kori per hazánkban annak a germán peres eljárásnak formáit és elveit követte, mely a frank birodalomban, különösen annak karolingi korszakában kifejlődött.” (215. l.) S ugyancsak ott mutatja ki, hogy a későbbi magyar perjog átalakulásai az Anjouk korában a franczia, illetőleg nápolyi vagy sicíliai behatás alatt mentek végbe. A legszigorubb tudományos módszer vezetett ezeknek az igazságoknak felállítására s valóban csak a magyar jogtörténet irodalmának nyereségéről beszélhetünk.

² L. Herman O. A magyarok nagy összefoglalozása cz. i. m. 99 s köv. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A római jog.

1. Már Frank Ignác, a midőn a magyar törvény keletkezéséről beszél,¹ a középkori jog három nagy forrásának, u. m. a római, az egyházi (kánon-) és a germán jognak behatását a magyar jogra megállapítja.

A három nagy jogrendszer közvetett vagy közvetlen hatásának vizsgálata, a részletekhez, az egyes intézmények tárgyalásához tartozik, most más szempontból nézzük a hatást.

A kérdés az, mennyiben forrásai a magyar jognak a római, kánon- és germánjog? Mint jogforrások játszanak-e szerepet s ha igen, milyent?

2. Az idegen jogok közül a középkori európai jog fejlődésére legnagyobb hatással kétségkívül a római jog volt.

Először tehát a római joggal kell foglalkoznunk.

A germán néptörzsek és népcsoportok a megdőlt nyugat-római birodalom területén letelepedve a római jogot, mint az ott meghódított népek jogát találták. A hódító germánok a saját jogukat, mint uralkodó jogot, megtartották, de meghagyták a meghódított népet is saját jogában, a római jogban. Ebből állott elő a *jog u. n. dualismusa*.

A jogrend ezen kettősségéből, a jogélet megosztottságából számtalan zavar és ellentmondás keletkezett, mert a két jogrendszer meglehetősen ellentétes természetű volt s így az összeütközéseket nem lehetett kikerülni. Míg a római jog igen magas

¹ Közigazság törvénye cz i. m. I. 80. és köv. l.

fejlettségű jogrendszer, addig hozzáképest a germán jog fejlettségi foka mérhetetlenül alacsonyabb volt.

A két jogrendszer egyideig egymás mellett állott fenn, lassan azonban a helyzet megváltozott, még pedig a római jog előnyére. A XII. és XIII. századtól kezdve megfigyelhető az a folyamat, melyben a római jog rendszere emelkedik tulsulyra. Előbb csak elméleti téren látjuk: az egyetemeken, hol a jog igazi tudománya s elmélete a római jog lett; majd ezután innen a gyakorlati életbe viszik ki azok, kik az egyetemeken azt meg, tanulták: a bírák és jogszolgáltatók.

A mint a bírák lassankint mindinkább a római jog szerint jártak el, a római jog mind jobban maga alá szorította a hazai (germán) jogot. Ez a folyamat, a római jognak ez a középkori szereplése a *római jog receptiója*, előbb elméleti (az egyetemeken) majd gyakorlati (a bíróságoknál) receptiója neve alatt ismeretes. Eredménye, hogy a XV. században a római jog a germán jogot teljesen háttérbe szorította.

3. Kérdés, vajjon a magyar jog szempontjából beszélhetünk-e jogdualizmusról? Lehet-e szó nálunk a római jog akár elméleti, akár gyakorlati receptiójáról?

A kérdésre röviden felelhetünk. Ismerjük a honfoglalás korabeli és ezt megelőző Magyarország állapotát. Tudjuk, hogy a Pannoniabeli római civilizációt a népvándorlás hullámai ugyszólván teljesen elsöpörték. Semmiféle adatunk sincs, hogy a római *szervezetből* valami fenmaradt volna és ilyen értelemben folytonosságról beszélhetnénk.¹ Azok a népek és népcsoportok, a melyek Magyarország területén, mint romanizált népek, a római kultúrával együtt a római jogot is használták és élvezték, elenyésztek. A római művelődéssel ellátott ethikai elemek beolvadtak a későbbi népvándorlás elemeibe. Nincsenek olyan néptörödékek, a melyek a honfoglalás után a római joggal élve, itt tovább is fenmaradtak volna. A jog olyan dualizmusa, minőt Európaszerte találunk és a mely oly nagy szerepet játszik: nálunk nem létezett.

¹ Itt találkozok a magyar jog fejlődése az angollal, talán sokkal inkább mint a későbbi időkben. Az angol-szász törzsek hódítása, majd letelepedése szintén a kelta-britt és a római műveltség teljes megszűnte után történik. Angliában szintén későbbi eredetű a római jogi hatás és sohasem oly fontos, mint Európa többi országaiban.

A honfoglaló magyarok tehát nem találtak az elfoglalt területen olyan népet, a melynek a római jogát tiszteletben kellett volna tartaniok. Kétségtelen azonban, hogy az itt talált népek közül, különösen a *szláv* népeknek meg volt a saját joguk s ez a jog figyelmet érdemel, mert ha nem is állott a fejlődés magas fokán, letelepedett nép joga lévén, mindenestre magasabb volt, mint a népvándorlás idejében Magyarországon keresztül haladó népek joga. Ez a szláv jog azonban a hódító magyarok jogával szemben azt az állást sohasem foglalta el, a melyet a római jog a germán joggal szemben.

A szláv és magyar jog közti távolság nem volt olyan nagy. A szláv jog bizonyos elemeiben mutatott különbséget és a fejlődés olyan fokán állott, mely a magyarral szemben számba jöhetett. Legjobban kitűnik ez a jogi elnevezésekből, mert a szláv nyelvnek itt is meg volt a hatása. A hatás részben talán már a vándorlás közben érezhető volt, az eredmény mindenestre világosan áll előttünk. A politikai szókincs nem egy kifejezése (megye, ispán, tárnok, nádor, király stb.) származott tőlük.¹ Nem feladatunk itt ezzel a hatással behatóbban foglalkozni. Kétségtelen, hogy a bejövő, félnomád életet élő magyarságnak a szláv népek jogával érintkezésbe kellett lépnie.

Annak a ténynek, hogy a hódító magyarság jogának nem kellett megütköznie sokkal fejlettebb jogrendszerrel, a magyar jog későbbi fejlődésére nézve fontos következményei lettek. Már itt kell keresnünk első nagy okát annak, hogy a római jog receptiója nálunk sohasem mehetett végbe, úgy mint nyugaton. Az itt talált nép joga nem kényszerithette a maga tökéletességével a magyarságot arra, hogy azt elfogadja. Ebben látjuk a receptió hiányának egyik okát.

4. *A római jog receptiójának hazai kísérletéről* vannak azonban, bár nem egészen megbízható, adataink.

Ezek szerint a római jog befogadására és meghonosítására Mátyás tett kísérletet. Nem is látszik különösnek, hogy az az nralkodó, a ki a renaissancenak olyan lelkes hive volt és a humanista ismereteket annyira istápolta; a ki mindent elkövetett, hogy a magas műveltséget, a melyet külföldön megismert, meg-

¹ Ez természetesen magában véve még nem jelenti az ilyen intézmények eredetét is. A befolyás lehetett inkább csak *külső* (úgy mint a nyelvnél) és nem a szervezet belsejét átalakító.

honosítsa; a kinek egész felfogása a nagy szellemi megújhódással megegyezett, — lett volna, a ki a renaissance által felújított római jognak hazánkba való átültetését megkísérlette. Megfelelt volna ez az európai jogfejlődésnek is, mely szerint épen Mátyás korában a római jognak Németországban valóságos gyakorlati érvénye lett és Olaszországban is akkor jutott a római jog teljesen uralomra.

Vives Lajos, a kinek „A megromlott művészetek okairól“ (de Causis corruptarum artium¹) szóló krónikájában erre vonatkozó tudósítás, a többi külföldi írók között a legrégebb, beszél erről a kísérletről. A római jog meghonosításának kísérletét a következőképen adja elő.

Pannoniában régen jogmagyarázók nélkül ugyan, de nem jog nélkül éltek az emberek. Mert egyszerűen és jóhiszeműleg döntöttek el a peres ügyeket a jó erkölcsök, szokások és néhány törvény alapján. És mint Servius Sulpitiusról Ciceró mondja, jobban szerették a vitákat megszüntetni, mint támasztani.

Beatrix, Ferdinánd nápolyi király, leányának kíséretében, a ki akkoriban ment férjhez Mátyás királyhoz, jöttek pedig jogtudósok, a kik a barbár szokásokat, mint ők mondták, nagy képpel és dőlyfös lenézéssel megvetették és ezek a férfiak a kiket a fejedelem és a főurak bölcseknek tartottak, könnyedén kivítették, hogy a nyers és egyszerű emberek az ő bölcsességükben megbiztak.

Formulákat kezdtek írni, meghatározták kiknek kell keresetet készíteni, kiknek felelni vagy kifogásolni: a törvényes napokat jegyezték, sőt a bírónak is megszabták, mit mondjon, hogy a személyek össze ne cseréltesse. Rövid idő alatt, a hol azelőtt nem volt per, láthattak most már pereket, vitákat, kereseteket, kifogásokat stb. Az eset pedig, ha nem lett volna felette káros, mulatságos és kaczagásra méltó lett volna a csendes és pereskedésektől mentes embereknek.

Midőn pedig ilyen baj oly gyorsan és minden oldalról igen sokakat meglepett, akkor figyelmessé lettek az okosabbak; az ügy a király elé került, a ki azt megvizsgálván, megparancsolta, hogy a jogtudó férfiakat azonnal az ország határán túl kitegyék és az előbbi szokásokhoz térjen minden vissza. Az egész vihar pedig legott megszűnt, a mint a szelek elültek.

¹ A VII. k. végén.

Igy olvassuk ezt Vives Lajos krónikájában.

Jony János nemcsak Vives, hanem más külföldi írók előadását is felhasználva, a dolgot úgy adja elő,¹ hogy Mátyás maga hívatta volna az olasz jogtudósokat, minthogy a Beatrix kíséretében levők rábeszélést, hogy Justinian törvényeit, melyekben csodálatos mély bölcsesség lakozik, fogadja be országába.

Jony az idegen íróknak hitelt is ad; annak okát pedig, hogy a hazai krónikások — köztük különösen Bonfinius, Réva¹ Péter — erről az eseményről, miért nem emlékeznek meg külön is, abban találja, hogy akkor, midőn „a rómaiak lelkes utánzásáról; a szittyá szokásoknak olaszokká változásáról; a jogtudósok kedveléséről és kultuszáról; ezeknek Itáliából való meghívásáról stb.“ annyit beszéltek, a római jog befogadásának ezt a történetét még külön is megemlíteni nem tartották szükségesnek.

Kelemen Imre² még ehhez azt is hozzáteszi, hogy Mátyás törvényeiben nem egyszer találkozunk olaszos jogi latinsággal, a mi az olasz jogtudósok vagy ezek műveinek használatát mutatja. (Ilyenek pl. ambasiata = követség; avisata = tudósítás; fatiga = fáradság stb.).

Frank Ignác³, az egészet nem tartja egyébnek, mint Vives félreértésének; ennek szándéka szerinte az volt, hogy a „törvénytudományról mulatságos gunyolódást költsön“. Azt hiszi, hogy az „ilyen dolog nagyobb lármát okozott volna és annak nyoma másutt is, de leginkább a törvénykönyvben fenmaradt volna“. Nem lehet azonban az egész kérdés felett ilyen könnyen napirendre térni. Komoly kísérlet volt ez a római jog befogadására nézve.⁴ Kísérlet, mely nem sikerült.

5. Miért nem sikerült nálunk a római jog receptiója?

A római jog befogadását Európaszerte az a körülmény segítette elő, hogy a római jog egységes rendszerével a particuláris jogoknak kellett megküzdeni, s azok külön-külön nem voltak olyan erősek, hogy megküzdhetek volna vele. Egészen más a helyzet nálunk a XV. században.

¹ Commentatio hist.-jurid. etc. cz. i. m. 29. 30 II. (Sect. II. §. 23.); különösen i) jegyzet.

² Historia jur. hung. etc. cz. i. m. 224. 226. II. különösen b) jegyzet.

³ Közigazság törv. cz. i. m. I. 84. I.

⁴ Így látták ezt Wenzel Magyar jogtörténet cz. i. m. 61. I.; Hajnik Európai jogtörténet cz. i. m. 294. I.

Az országos jog legmagasabb ága, a nemesi jog egységes és már megérett a kodifikációra. Azonkívül a római jog az országos polgári jogot is szemben találta. Az országos, egységes jogrendnek ellentálló ereje olyan nagy volt, hogy a római jog nem tudta legyőzni. Az egész nemesség és polgárság (a külföldön így egész rendnek jogban való egységéről beszélni nem lehet) saját joga védelmében szemben állott az idegen joggal.

Mátyás 1486-ban a kodifikációt megvalósítja s ezt a hazai jog talaján viszi véghez, mert a hazai jogot ekkor már lehetett kodifikálni.

Másodrangú okokat is lehet felhozni annak a ténynek magyarázatánál, hogy a receptio miért maradt el nálunk. A római jog receptiójára szükség nem volt, mert a XV. századbeli magyar társadalmi és gazdasági fejlődés még nem érte el azt a fokot, a melyen a szükségleteket a római jog elégithette volna ki. A római jog sokkal fejlettebb életre vonatkozott. Ez a körülmény még külföldön is nehézségeket okozott.

6. Nálunk tehát olyan értelemben, a mint azt nyugaton találtuk, nem lehet jogdualismusról beszélni.

A római jog receptiójának csak kísérletéről szólhatunk s ezt elfogadhatjuk, mint komoly tényt. Kell, hogy Vives előadásának valamely magva legyen, az összes korbeli körülmények e mellett tanuskodnak. A kísérletnek eredménye azonban nem volt, mert nem is lehetett. Nálunk a római joggal szemben az országos jogok állanak a maguk egész fejlettségében, míg a külföldön csak a particuláris és municipális jogok, melyek nem voltak eléggé erősek, hogy a receptio folyamatát megakadályozzák.

7. A római jog tehát Magyarországon befogadva nem lett, általános kötelező jogforrás nem volt. *Minő volt tehát a római jog és hazai jog közötti viszony?*

A római jog nem mint jogforrás tesz számot, hanem mint az a jogrendszer, a mely úgy a középkorban, mint az újkorban mintaképül szolgált és nagy fejlődöttségében európaszerte érezte a hatását. Ezért kell, hogy a római jognak, mint mintarendszernek befolyását előbb vázoljuk a Hármaskönyv előtti fejlődésben (közelebbről az Árpád-kori jogállapotot véve). Ebből kiindulva tekintjük át a fejlődést a Hármaskönyvig, majd a Hármaskönyvet vesszük s végül az ezt követő jogfejlődést.

Ha az Árpád-kori anyagot, törvényeket és okleveleket

átvizsgáljuk, ezeknek stilusában római jogi szófordulatokkal, kifejezésekkel gyakran találkozunk, sőt elvétve egy-egy római jogi tétel is megjelenik. Ezekből az adatokból, a római jognak a magyar jog legrégibb ismert alakjánál a terminológiára, a stilusra vonatkozó hatását állapíthatjuk meg.

Kétségtelen, hogy a kik hivatva voltak a törvények szövegét elkészíteni, a különböző okleveleket a jogügyletekről, jogi tényekről kiállítani, a római jogban járatosak voltak. Ezen, nagyjából egyházi férfiak közül nem egy külföldi, olasz vagy francia egyetemen nyerte a kiképeztetését s a római jog tudását onnan hozta magával.

A szórványosan beiktatott római jogi tételek a hazai jogból még egészen kirínak, s éppen nem illeszkednek bele. Többnyire csak az oklevelek diszitására, nagyobb ünnepélyességére szolgálnak és még nem jelentik érvényesülésüket is.

Az Árpád-kor után egész a Hármaskönyvig a római jog tételeivel törvényeinkben és okleveleinkben mind többször találkozunk és nem mondhatjuk, hogy a hazai jog készülő rendszerében még mindig idegen elemként állanak. A vegyesházi királyok alatt a Hármaskönyvig a római jogi tételeknek *belső* hatását megállapíthatjuk. A Hármaskönyv előtt már a római jog szolgáltatja az elméleti tételeket, a melyek a jognak általános elveire vonatkoznak és úgy, mint az Árpádházi királyok korában, a római jog befolyását a jog kezelésére és technikai részére mindenütt észlelhetjük.

A *Hármaskönyvben* a római jog hatását már megvizsgáltuk;¹ itt csak ismételni kell, hogy a Hármaskönyv elméleti részében a római jog nagy befolyását kétségtelennek tartjuk. Különösen a bevezető részében, a Prologusban, hol a jognak, az igazságnak a kellékeiről, előfeltételeiről van szó, a római jog tételei jelennek meg. Az elméleti hatáson kívül szólhatunk a Hármaskönyv anyagában a római jog befolyásáról az egyes intézménykörökön belül is; hogy itt mily irányu volt és milyen mértékben érvényesült, azt az egyes intézmények tárgyalásánál lehet megállapítani.

A magyar jogi irodalomban, mely mint tudjuk, *a Hármaskönyv után* kezdődik, a római jog hatását egészen a mai korunkig fellelhetjük. Nincsen európai nemzet, melynek jogtudományára, irodalmára a római jog eltörölhetetlenül rá ne sütötte

¹ L. 4. cz. 2. §.

volna bélyegét. A Hármaskönyv utáni fejlődésben egészen 1848-ig nemcsak a római jog tudományos hatását, a melyet folyton folyvást észlelhetünk, hanem az egyes intézménykörökre való befolyását is látjuk.

Az elmondottakat összefoglalva, végeredményképen kimondhatjuk, hogy *a római jog a magyar jogban sem mint kötelező, általános, sem mint kisegítő, subsidiarius jogforrás számot nem tett.*

HARMADIK FEJEZET.

A kánonjog és a germán jog.

1. Most áttérhetünk a külföldi jogrendszerek közül a kánonjognak, az egyházjognak, mint jogforrásnak ¹ a méltatására. Vajjon a kánonjog a hazai jogforrások mellé állítható-e? Vajjon kötelező, általános jogforrás-e, s mint az országos jognak forrása tesz-e számot.

Az egyház a középkori életnek viszonyai közül nagyon sokat vont szabályozási körébe. A jognak nagy területei az egyházi jog uralma alá kerültek. Természetesen első sorban azok, a melyek valamely vonatkozásban állottak a vallással.

A szabályozási anyagot, a mellyel az egyház foglalkozhatott, leginkább a család nyújtotta. A lelki élet körében a család és annak rendezésére alkotott családi jog emelkedik ki. A családon belül még közelebből kijelölhetjük a házasságot, mint oly jogviszonyt, mely az egyház hatáskörébe került.

A felvetett kérdésre tehát úgy válaszolhatunk, hogy *a mennyiben oly életviszonyok szabályozásáról volt szó, a melyek az egyház hatáskörébe tartoztak, a kánonjog úgy szerepelt, mint az országos jog egy része.* A kánonjognak annyiban, a mennyiben az országos jog részévé lett kuttói ereje van.

¹ Csak ez a szempont irányadó a tárgyalásnál ; itt tehát nem foglalkozunk az egyházjognak, különösen a büntetőjog és a perjog terén kifejtett nagy átalakító hatásával. Erre vonatkozólag l. Király János : Magyar alkotmány és jogtörténet cz. i. m. 175. és köv. ll.

A Hármaskönyvnek kommentálói közül először Szegedi János iparkodott a római jog és kánonjog megfelelő szabályait megállapítani. A Tyrocinium már megnyitja azoknak a műveknek a sorát, melyek a római jog és kánonjog hatását a hazai jogra törekednek kimutatni.

Az egyházjognak a hazai joganyagban helyt foglalása azonban nem olyan fontos, mint a római jogé, mert a kánonjog sohase jutott el odáig, mint a római jog, hogy a hazai jogot háttérbe szorította volna. Ellenkezőleg, az illető nemzet jogát mindenütt tiszteletben tartotta. Az egyházjogban ki tudjuk mutatni az ősi, germán jogi elemeket, a melyeket anyagába feldolgozott. A kánonjog mindenütt békésen megfért a hazai jogérettel, így a magyar területen is a kánonjog *particuláris* fejlődését látjuk.

2. A germán jog alatt egész általánosságban azt a jogot értik, mellyel az Európában letelepedett hódító germán néptörzsek éltek.

A germán jog fogalmát ezzel a meghatározással még éppen nem tisztáztuk. A római- és a kánonjog alatt ugyanis minden közelebbi meghatározás nélkül azt a jogrendszert értjük, a mely mint egy *egész* szemlélhető a fejlődés végén bekövetkező kodifikációban. A római jog és kánonjog minden más megjelölés nélkül a Corpus Juris Civilis-ben és a Corpus Juris Canonici-ben összefoglalt jogvilágot jelenti. A germán jognak ilyen rendszeres kodex-szerű gyűjteménye nincsen.

Már a fejlődés kezdetén a germán jog alatt az *egyes germán törzsek*,¹ népcsoportok jogát értjük.

Bár a jelenlegi irodalmi előmunkálatok megmutatják a törzseknél élő jog közös elemeit, a melyek az ősi egységes joganyagra visszavezethetők: a maga egységes elveivel a germánjogot még ma sem sikerült összeállítani. A germán törzsi jogok feljegyzése az u. n. Leges Barbarorum² nem a germán jog, hanem az *egyes* népjogok (frank, szász stb.) összeírását jelenti.

A későbbi fejlődés folyamán a frank birodalom megalakulásával³ a frank jog⁴ a germán jogok közül előtérbe jut ugyan, a nélkül azonban, hogy a többi germán jogokat leszorította volna. A frank jog sem jelenthette a germán jogot. A frank birodalom

¹ Király János Alkotmány és jogt. cz. i. m. 163. és köv. II.

² U. o. 165. és köv. II.

³ U. o. 50 és köv. II.

⁴ U. o. 183—385. II.

megszüntével az egyes törzsi germán jogok még jobban elválnak egymástól, előkészítve a külön-külön nemzeti jogok kifejlődését. Ezentul megszűnik még a lehetősége is az egységes germán jog megalakulásának és összefoglalásának.

A germán jog alatt tehát nem lehet mást érteni, mint közös germán jogelveket, egyes intézményeket, elemeket, a melyeket több germán törzsnél, vagy germán eredetű nemzetnél találhatunk fel.

A germán jog elnevezésének illetén tisztázása nagyobb óvatosságra int, hogy a jogtörténeti kutatásokban ne érjük be a germán jogi eredet egyszerű megállapításánál némely odavetett külső intézményi hasonlósággal. Mindig ki kell mutatni, milyen germán nép, mely korbeli intézményét értjük, midőn az abból való származást vitatjuk. Ez kétségtelenül sokkal nehezebb feladatot ró a kutatóra, de tudományos szempontból megbízhatóbbá teszi megállapításait.

3. A germán jog, ép úgy mint a római, bizonyos részeiben hatással volt az egyházjogra. Az egyházjog nem egy intézményt a germán népek jogából vett át és így ezek az intézmények a kánonjog közvetítése által eljutottak hozzánk is.

De vajjon magában véve számot tesz-e a germán jog, mint jogforrás a magyar jogban? Lehet-e szó a germán jognak recepciójáról? E kérdéssel azért kell foglalkoznunk, mert a régibb magyar történelmi és jogi irodalomban többször kísértett.

Régi hazai íróinknál olvassuk, hogy III. Henrik német császár akkor, a midőn Pétert a ménfői csata után trónjába visszahelyezte, a bajor jogot ültette át a magyar területre.

Meg kell állapítanunk, hogy mi igaz ebből az állításból, mert hogy a tétel ebben az alakjában el nem fogadható, az világos.

Már Jony János¹, majd utána és részben az ő nyomán Kelemen² és Frank³ is állást foglaltak Hermannus ez állításával szemben. A kérdéssel foglalkoznak, de semmi hitelt sem adnak Hermannus vagy Herimannus Contractus, (Frank görcsös Hermannak nevezi) a reichennai krónikás helyének, melyben

¹ Commentatio hist.-juridica cz. i. m. 14. l. i) jegyzet.

² Kelemen: Hist. juris hung. cz. i. m. 66. és köv. II.; különösen f) jegyzet.

³ Frank Közigazság törvénye cz. i. m. 83. és köv. II.

előadja, hogy III. Henrik a magyaroknak, kérésükre a bajor törvényt adományozta („Ungarios petentes lege Bajoarica donavit“).

Szerintük a hazai krónika az ellenkezőt bizonyítja, midőn azt mondja: hogy megengedte Henrik császár a magyarok kérésére, hogy a magyar szokásokat megtartsák és azok szerint éljenek, ítéljenek („Concessit que petentibus Hungaris hungarica scita servari et consuetudinibus judicari“ Turóczi).

Hermannus e helye ellen szól az a körülmény is, hogy Hermannus krónikájának több kiadása van, de a felhozott hely csak az egyik kiadásban van meg, a többiben nem fordul elő. Úgy, hogy felmerül a kétely, nem későbbi betoldással van-e dolgunk? És így is veszít ez állítás a maga történelmi értékéből.

De különben is hazai írónk szerint, nem képzelhető, hogy a szokásaikhoz szívesen ragaszkodó magyarok oly hirtelen lemondtak volna ősi szokásaikról és idegen törvényt fogadtak volna el, sőt azt maguk kérték volna. Ehhez járul még az is, hogy a bajorokkal folytonos harcban állottak, és igazán meglepő, alig is hihető, hogy ép ellenségeik törvényét vették volna át, a maguk régi szokásait elvetve.

Frank az egész dolgot úgy magyarázza, hogy egyes főpapok hallották dicsérni a bajor törvénykönyvet és olvasni kívánták, azért kérték a császárt, küldje meg nekik és a császár kérésüket teljesítette. A könyv abban a korban még fölötté ritka volt, és így az ajándék éppen nem állott a császár méltóságán alul.

Történészeink közül Pray¹ hivatkozik Hermannus krónikájának e helyére. A pecsétküldés (missio sigilli) eredetéről szólva azt állítja, hogy az idézés e legrégibb faja a bajor törvényből származik, a melyet Péter hozott be. Kelemen² ezt czáfolja s iparkodik kimutatni, hogy a pecsétküldés intézménye régibb Péter koránál, ha német eredetű is.

Legujabban Pauler Gyula foglalkozott e kérdéssel.³ Kiderítette, hogy a szóban forgó hely nemcsak Herimannusban van meg, hanem az Annales Altahenses is említik, csak hogy nem lex Bajoaricáról szólnak, hanem „scita Teutonica“-ról. Pauler

¹ Historia regum Hungariae. Budae, 1801. Pars I., pp. 89., 90.

² Előbb id. m. 68. l. b)

³ A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1899. I k. 420 l. 182. jegyzet.

szerint a hazai krónikások e helyeket okoskodva elrontották, azt mondván, hogy ha a kérőknek a bajor jogot adták, azoknak, kik nem kérték, vagy az ellenkezőt akarták, meghagyták a hazai szokásokat.

A „donavit, concessit” szavak alatt azonban valami kedvezmény nyújtása lappang. Ezen az alapon kell megkísérelni a kérdés megoldását. Minő kedvezményről lehet itt szó?

Arra, hogy III. Henrik a régi bajor népjogot adta volna, nem gondolhatunk, mert hisz a Lex Baiuvariorum akkor már nem volt érvényben. Csak az akkor élő, érvényes bajor jogot adhatta volna. De megállapítható, hogy akkor a bajor jognak nem volt még oly összefoglalása, mely lehetővé tette volna annak egy egészben, egységben való ajándékozását. El kell tehát vetnünk mind azt a feltevést, hogy a Lex Baiuvariorumot ültette volna át III. Henrik Magyarországra, mind azt, hogy az akkor fejlődőben levő bajor jogot származtatta volna át hozzánk.

Pauler Hajnik Imrének vele közölt véleményét fogadjuk el, a mely szerint *Herimannus krónikájának az az értelme, hogy a magyar népet felvették a bajor jog közösségébe*. És ez nem is egyedül álló eset, a középkor kezdetén ugyanis szokásban volt az ilyen jogközösségbe való befogadás. Többször is előfordult, hogy az egyik nép jogának a kedvezményeit kiterjesztette egy másik népre. Így a mai nyelven kifejezve, mondhatjuk, hogy két nép között bizonyos nemzetközi viszonyt teremtettek.

Annyit jelentett ez, hogy a sok ellenségeskedés után jogilag is helyreáll a jó viszony a két nép között.¹ Magyar ember lehet bajor földön biró, tanu; ha bajor felesége van, örökölhet utána és viszont a jogok illetik meg a bajor embert is Magyarországon. Ez tulajdonképen a kölcsönös jogképességnek megállapítása.

Ezt a magyarázatot elfogadhatjuk, mert megfelel a kor felfogásának és III. Henrik békéltető irányzatának is.

4. A germán jog *közvetlen* hatását a magyar jog a telepítések következtében érezte. A középkori felfogásnak megfelelően a letelepülők továbbra is saját jogukkal élhettek. A jog még nem uralkodott feltétlenül a terület felett, nem volt teljesen a területhez kötve; a gravitatio egyetemes törvénye még nem

¹ Pauler i. m. I. k. 88. l.

hatott a jogra. A félig letelepedett népek társadalmi életéhez s felfogásához hiven a jog uralmi körébe főként a személyek estek, nem pedig a terület, a melyen az illető személyek éltek.

Igy látjuk a különböző (bajor, szász, thüringi, sváb, flamand, olasz-longobard) germán jogokkal élő telepesek községeit, városait. A városok országos polgári joga, mely a későbbi jogfejlődés eredménye, a germán jogi eredetnek az emlékéét mindig megőrizte.

Az országos nemesi jog lévén az uralkodó jogrend, alkalmazást nyert a városokban is, ha a városi jog nem rendelkezett; kiegészítette az országos városi jogot. Az országos városi jog a fejlődés folyamán tehát mindjobban simul az országos nemesi joghoz, másrészt azonban a polgári jog is befolyásolja a nemesi jogot, különösen az örökösödési jogban és a házassági vagyoni jogban.

A honfoglalásnak és a nyugati kereszténység felvételének természetes következménye volt a nyugati jogélethez való kapcsolódás, alkalmazkodás. A mint a közjog terén, úgy a magánper- és büntető jogban a germánjogi elveknek nemcsak általános és közvetett, hanem közvetlen hatása is okleveles alapon megállapítható.

A középkori európai nagy jogoknak általános hatását szépen jellemzi Frank Ignác a következőkben:

A magyar nemzet Ázsiából Európába szakadván itten fejlődött, itten csinosodott. Annál fogva tehát nem csuda, hogy hazai törvényünkben a Római és Egyházi törvényekkel, nemkülönben a régi Német és Frank szokásokkal rokonságot találunk. De idegen törvénykönyv nálunk sohasem uralkodott. (Közigazság törvénye cz. i. m. I. r. 80. l.)

FÜGGELÉK.

VÁLOGATOTT FORRÁSHELYEK GYÜJTEMÉNYE.

I.

Okleveles függelék a jogforrások történetéhez.

1.

1222. II. Endre király decretuma, az u. n. aranybulla.

In nomine sancte Trinitatis et individue unitatis. Andreas 1
Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie,
Lodomerieque rex in perpetuum.

Quoniam libertas tam nobilium regni nostri, quam eciam 5
aliorum, instituta a sancto Stephano rege, per aliquorum regum
potenciam, ulciscencium aliquando iram propriam, aliquando
eciam attendencium consilia falsa iniquorum hominum, vel
sectancium propria lucra, fuerat in quamplurimis diminuta,
multociens ipsi nobiles nostri serenitatem nostram et predeces-
sorum nostrorum, regum suorum, precibus et instancia multa 10
pulsaverunt super reformatione regni nostri. Nos igitur eorum
peticioni in omnibus satisfacere cupientes, ut tenemur, preser-
tim quia inter nos et eos occasione ac¹ iam sepius ad amari-
tudines non modicas est processum, quod ut regia honorificencia
plenius conservetur, convenit evitari—hoc enim per nullos alios 15
melius fit, quam per eos—concedimus tam eis, quam aliis homi-
nibus regni nostri libertatem a sancto rege concessam, ac alia
ad statum regni nostri reformandum pertinencia salubriter
ordinamus in hunc modum:

1. Ut annuatim festo sancti regis, nisi arduo negotio 20
ingruente vel infirmitate fuerimus prohibiti, Albe teneamur

¹ = hac. — A középkori latin nyelv megértéséhez l. Bartal A. A magyar-
országi latinság szótára. Budapest, 1901. Ismertetését l. Illés Jogtudományi
Közlöny XXXVII. évf. 5. sz. 1902. 43. és köv. 1.

solempnisare; et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis, ut vice nostra causas audiat et omnes servientes, qui voluerint, libere illuc conveniant.

25 2. Volumus eciam, quod nec nos, nec posterī nostri aliquo tempore servientes capiant, vel destruant, favore alicuius potentis, nisi primo citati fuerint et ordine iudiciario convicti.

3. Item nullam collectam, nec liberos denarios colligi faciemus. Super predia servientum,¹ nec domos, nec villas,
30 descendemus, nisi vocati. Super populos eciam ecclesiarum ipsorum nullam penitus collectam faciemus.

4. Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia optineat,² de residuo, sicut ipse voluerit, disponat. Et si morte preventus disponere non potuerit, propinqui
35 sui, qui eum magis contingunt, obtineant; et si nullam penitus generationem habuerit, rex optinebit.

5. Comites parochitani³ predia servientum non discuciant, nisi causa monetarum et decimarum. Comites curie parochitani nullum penitus discuciant, nisi populos sui castri. Fures et
40 latrones biloci regales discuciant, ad pedes tamen ipsius comitis.

6. Item populi coniurati in unum, fures nominare non possint, sicut consueverant.

7. Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius
45 et post reversionem iudicium exercitus super eos non recipiet. Si vero ex adversa parte exercitus venerit super regnum, omnes universaliter ire teneantur. Item si extra regnum cum exercitu iverimus, omnes, qui comitatus habent, vel pecuniam nostram, nobiscum ire teneantur.

50 8. Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discuciat; sed causas nobilium, que ad perdicionem capitis, vel ad destruccionem possessionum pertinent, sine consciencia regis terminare non possit. Iudices vicarios non habeat, nisi unum in curia sua.

55 9. Curialis comes noster, donec in curia manserit, omnes possit iudicare et causam in curia inchoatam⁴ ubique terminare.

¹ = *servientium*.

² = *optineat*.

³ = *comites parochiani* vagy *parochiales* (megyeispánok.)

⁴ = *inchoatam*.

Sed manens in predio suo pristaldum dare non possit, nec partes facere citari.

10. Si quis iobagio habens honorem, in exercitu fuerit mortuus, eius filius vel frater congruo honore sit donandus. Et si serviens eodem modo fuerit mortuus, eius, filius, sicut regi videbitur, donetur.

11. Si hospites videlicet boni homines, ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur.

12. Uxores decedencium vel condempnatorum ad mortem 65 per sententiam, vel in duello succumbencium, vel ex quacunque alia causa, non fraudentur dote sua.

13. Iobagiones ita sequantur curiam, vel quocunque proficiscantur, ut pauperes per eos non opprimantur, nec spolientur.

14. Si quis comes honorifice se iuxta comitatus sui 70 qualitatem non habuerit, vel destruxerit populos castri sui, convictus super hoc, coram omni regno dignitate sua turpiter spoliatur cum restitutione ablatorum.

15. Agazones, caniferi et falconarii non presumant descendere in villis servientum. 75

16. Integros comitatus vel dignitates quascunque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo.

17. Possessionibus eciam, quas quis iusto servicio obtinuerit, aliquo tempore non privetur.

18. Item servientes, accepta licencia a nobis, possint 80 libere ire ad filium nostrum, seu a maiori ad minorem, nec ideo possessiones eorum destruantur. Aliquem iusto iudicio filii nostri condempnatum vel causa incoata coram ipso, priusquam terminetur coram eodem, non recipiemus, nec e converso filius noster. 85

19. Iobagiones castrorum teneantur secundum libertatem a sancto Rege institutam. Similiter et hospites cuiuscunque nationis secundum libertatem, ab inicio eis concessam teneantur.

20. Decime argento non redimantur, sed sicut terra protulerit vinum vel segetes, persolvantur; et si episcopi contra- 90 dixerint, non iuvabimus ipsos.

21. Episcopi super predia servientum equis nostris decimas non dent nec ad predia regalia populi eorundem decimas suas apportare teneantur.

22. Porci nostri in silvis, vel pratis servientum non 95 pascantur contra voluntatem eorum.

23. Nova moneta nostra per annum observetur, a pasca usque ad pasca; et denarii tales,¹ sicut quales fuerunt tempore regis Bele.

100 24. Comites camere, monetarii, salinarii et tributarii nobiles regni, Hysmahelite et Iudei fieri non possint.

25. Sales in medio regni non teneantur, nisi tantum in Zoloch et in Scegved² et in confiniis.

26. Possessiones extra regnum non conferantur. Si aliquae
105 collate, vel vendite,³ populo regni ad redimendum reddantur.

27. Marturine iuxta consuetudinem a Colomanno rege constitutam solvantur.

28. Si quis ordine iudiciario fuerit condemnatus, nullus potentum eum possit defendere.

110 29. Comites iure sui comitatus tantum fruantur; cetera ad regem pertinencia, scilicet cybriones,⁴ tributa, boves et duas partes castrorum rex obtineat.

30. Item preter hos quatuor iobagiones, scilicet palatinum, banum et curiales comites regis et regine, duas dignitates
115 nullus teneat.

31. Et ut hec nostra tam concessio, quam ordinatio sit nostris, nostrorumque successorum temporibus in perpetuum valitura, eam conscribi fecimus in septem paria litterarum et aureo sigillo nostro roborari. Ita quod unum par mittatur
120 domino pape et ipse in registro suo scribi faciat; secundum penes hospitale, tertium penes templum, quartum apud regem, quintum in capitulo Strigoniensi, sextum in Colocensi, septimum apud palatinum, qui pro tempore fuerit, reserventur. Ita, quod ipsam scripturam pre oculis semper habens, nec ipse deviet
125 in aliquo in predictis, nec regem, vel nobiles seu alios consenciat deviare, ut et ipsi sua gaudeant libertate, ac propter hoc nobis et successoribus semper existant fideles, et corone regie obsequia debita non negentur. Statuimus eciam, quod si nos, vel aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tem-
130 pore huic dispositioni contraire voluerit, liberam habeant harum

¹ T. i. *sint*.

² = Szalacs és Szeged.

³ T. i. *sint*.

⁴ = csöbörpénz (boradó.)

auctoritate, sine nota alicuius infidelitatis, tam episcopi, quam alii iobagiones ac nobiles regni nostri, universi et singuli, presentes et posterī, resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem.

Datum per manus Clety, aule nostre cancellarii et Agri-¹³⁵ensis ecclesie prepositi, anno Verbi incarnati M^o CC^o XXII° venerabili Iohanne Strigoniensi reverendo Ugrino Colocensi archiepiscopis existentibus, Desiderio Chanadiensi, Roberto Wesprimiensi, Thoma Agriensi, Stephano Zagrabiensi, Alexandro Varadiensi, Bartholomeo Quinqueecclesiensi, Cosma lauriensi,¹⁴⁰ Briccio Vacienti episcopis existentibus, regni nostri anno XVII.

(Az esztergomi primási levéltárban őrzött 1318. évi hiteles másolat után, melynek hasonmását közli Knauz Nándor a *Magyar Történelmi tár* X. kötetében 208. l.)

2.

1224. II. Endre királynak az erdélyi szászok részére adott privilegiuma, az u. n. Andreanum.

In nomine sanctae Trinitatis et individue Unitatis. Andreas 1
Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie
Lodomerieque rex in perpetuum. Sicut ad regalem pertinet
dignitatem, superborum contumaciam potenter opprimere, sic
etiam regiam decet benignitatem, oppressiones humilium miseri- 5
corditer sublevare et fidelium metiri famulatum et unicuique
secundum propria merita retributionis gratiam impertiri. Acce-
dentes igitur fideles hospites nostri Theuthonici Ultrasilvani
universi ad pedes maiestatis nostre humiliter nobis conquerentes,
sua questione suppliciter nobis monstraverunt, quod penitus a 10
sua libertate, qua vocati fuerant a piissimo rege Geysa avo
nostro, excidissent, nisi super eos maiestas regia oculos solite
pietatis nostre aperiret, unde pre nimia paupertatis inopia nullum
maiestati regie servicium poterant impertiri Nos igitur iustis
eorum querimoniis aures solite pietatis inclinantes ad presenciam 15
posterumque¹ noticiam volumus devenire, quod nos antecessorum
nostrorum piis vestigiis inherentes, pietatis moti visceribus

¹ Hibásan : *presencium posterorumque*.

pristinam eis reddidimus libertatem. Ita tamen, quod universus
populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum
20 terra Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice
censeantur, omnibus comitatibus preter Chybiiniensem cessantibus
radicitus. Comes vero quicumque fuerit Chybiiniensis, nullum
presumat statuere in predictis comitatibus, nisi sit infra eas¹
residens, et ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire,
25 nec eciam in comitatu Chybiiniensi aliquis audeat comparare
pecunia. Ad lucrum vero nostre camere quingentas marcas
argenti dare teneantur annuatim; nullum predialem vel quemlibet
alium volumus infra terminos eorundem positum ab hac excludi
reddicione, nisi qui super hoc gaudeat privilegio speciali. Hoc
30 eciam eisdem concedimus, quod pecunia, quam nobis solvere
tenebuntur seu dignoscuntur, cum nullo alio pondere nisi cum
marca argentea, quam piissime recordacionis pater noster Bela
eisdem constituit, videlicet quintum dimidium fertonem Chybi-
niensis ponderis cum Coloniensi denario, ne discrepent in statera,
35 solvere teneantur. Nunciis vero, quos regia maiestas ad dictam
pecuniam colligendam statuerit, singulis diebus, quibus ibidem
moram fecerint, tres lotones² pro eorum expensis solvere non
recusent. Milites vero quingenti infra regnum ad regis expedi-
cionem servire deputentur, extra vero regnum centum, si rex
40 in propria persona iverit; si vero extra regnum iobagionem
miserit sive in adiutorium amici sui, sive in propriis negociis,
quingenta tantummodo milites mittere teneantur, nec regi
ultra prefatum numerum postulare liceat, nec ipsi eciam mittere
teneantur. Sacerdotes vero suos libere eligant et electos repre-
45 sentent et ipsis decimas persolvant, et de omni iure ecclesiastico
secundum antiquam consuetudinem eis respondeant. Volumus
et etiam firmiter precipimus, quatenus ipsos nullus iudicet, nisi
nos vel comes Chybiiniensis, quem nos eis loco et tempore
constituemus. Si vero coram quocumque iudice remanserint,
50 tantummodo iudicium consuetudinarium reddere teneantur, nec
eos eciam aliquis ad presenciam nostram citare presumat, nisi
causa coram suo iudice non possit terminari. Preter vero supra-
dicta silvam Blacorum et Bissenorum³ cum aquis usus communes

¹ Hibásan: *eos helyett.*

² = lat a márka $\frac{1}{16}$ része.)

³ = oláhok és bessenyők.

exercendo cum predictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem
 contulimus, ut prefata gaudentes libertate nulli inde servire 55
 teneantur. Insuper eisdem concessimus, quod unicum sigillum
 habeant, quod apud nos et magnates nostros evidenter cognos-
 catur. Si vero aliquis eorum aliquem convenire voluerit in causa
 pecuniali, coram iudice non possit uti testibus, nisi personis
 infra terminos eorum constitutis, ipsos ab omni iurisdiccione 60
 penitus eximentes; salesque minutos secundum antiquam liber-
 tatem circa festum beati Georgii octo diebus, circa beati regis
 Stephani octo et circa festum beati Martini similiter octo diebus
 omnibus libere recipiendos concedentes. Item preter supradicta
 eisdem concedimus, quod nullus tributariorum nec ascendendo 65
 nec descendendo presumat impedire eos. Silvam vero cum
 omnibus appendiciis suis et aquarum usus cum suis meatibus,
 que ad solius regis spectant donacionem, omnibus tam paupe-
 ribus quam divitibus libere concedimus exercendos. Volumus
 eciam et regia auctoritate precipimus, ut nullus de iobagionibus 70
 nostris villam vel predium aliquod a regia maiestate audeat
 postulare; si vero aliquis postulaverit, indulta eis libertate a
 nobis contradicant. Statuimus insuper dictis fidelibus, ut cum
 ad expedicionem ad ipsos nos venire contigerit, tres descensus
 tantum solvere ad nostros usus teneantur. Si vero vaivoda ad 75
 regalem utilitatem ad ipsos vel per terram ipsorum transmittitur,
 duos descensus, unum in introitu et unum in exitu solvere non
 recusent. Adiicimus eciam supradictis libertatibus predictorum,
 quod mercatores eorum, ubicumque voluerint, in regno nostro
 libere et sine tributo vadant et revertantur, efficaciter ius suum 80
 serenitatis intuitu prosequentes. Omnia eciam fora eorum inter
 ipsos sine tributis precipimus observari. Ut autem hec, que
 ante dicta sunt, firma et inconcussa permaneant in posterum,
 presentem paginam duplicis sigilli nostri munimine fecimus
 roborari. Datum anno ab incarnatione Domini M^o CC^o XXIII.,^o 85
 regni autem nostri ann^o vicesimo primo.

(*Zimmermann—Werner*: Urkundenbuch zur Geschichte der
 Deutschen in Siebenbürgen. I. 34—35 II.)

1273. ápr. 18. *Máté szlapon bán megerősíti a szlapon nemesek és várjobbágyok által bemutatott statutumokat.*

- 1 Nos Matheus, banus tocius Sclavonie significamus omnibus
presencium per tenorem, quod in congre[gacione] regni tocius
Sclavonie generali nobiles et Jobagiones castrorum hec iura
regni et banatus infrascripta, redacta in scriptis nobis exhibuerunt,
5 petentes, quod ea in iudiciis exercendis et banatus iuribus
ex ns servare [et] f[acer]emus per nostros iudices
observari. Nos itaque, utpote qui de bonis regni et utilitatibus
gratulamur, ipsorum petitionem iustam eo, quod premissa iura
veris et legitimis rationibus fundabantur, admisimus debito cum
10 effectu. Primum s[iq]uidem actor pristaldum suum consan-
guineum vel cognatum, aut servientem, vel suum parochialem
sacerdotem pro testimonio recipere nullus possit. Ad hec, si
citacio fiat in presenciam nostram, quindena diei citacionis, si
vero in presenciam nostrorum iudicum, octava debet pro
15 termi[no assi] gnari et actor in primo citacionis edicto in litteris
iudicis suam exprimet accionem, ne locus fraudibus reservetur;
et si conventus in primo non comparuerit termino, quadraginta
denariorum iudicio subiacebit; pro ceterorum vero obmissionibus
terminorum consueta iudicia [re]gni solve[ntur.] Item, citatus
20 in causa possessionis, furti, violencie, homicidii aut infidelitatis,
si personaliter, vel per hominem suum comparuerit, responsio
peremptoria sine iudicii gravamine usque ad septimum terminum
debeat prorogari, et in recepcione cuiuslibet termini quindecim
dierum inducie observentur, vel pro septem edictis, que legitime
25 recipi possent, unus terminus peremptorius assignetur. Et si
quis in premissis casibus in septimo termino non comparuerit,
iudex in octavo termino publicare¹ faceret proclamari, quod
reus iuri parere debeat, quare in prioribus terminis non
comparuerit, ostensurus iustam et legitimam rationem; qui
30 si eciam tunc se absentaverit, actor mittetur causa rei servande
in possessionem contumacis, pro modo debiti, vel maleficii
in litteris iudicis declarati. Preterea, si quis pristaldo contra-
dixerit, vel maculam obiecerit falsitatis, si ipsum legitime con-

¹ Hibásan publice helyett.

vincere non poterit, solvet pro iudicio marcam unam. Item, si quis pristaltum verberaverit, vel hominem capituli datum pro testimonio, convictus tamen legitime, pene decem marcarum subiacebit. Si quis autem in figura iudicii litteris capituli vicium opposuerit falsitatis et non convicerit regni legitimis documentis, decem marcarum penam solvet. Ceterum cum quis in causa pecuniaria condemnatus iudici, vel adversario suo usque ad secundum terminum satisfacere non curaverit, et¹ tercio termino unus de iudicibus per regnum constitutis ibit cum homine comitis Zagrabiensis vel Crisiensis, adhibito testimonio capituli Zagrabiensis vel Chasmensis, et de bonis seu rebus contumacis juxta condignam estimacionem iustum exigit iudicatum; in peculio autem petito magne quantitatis iudices inspecta qualitate personarum secundum suam discrecionem moderabuntur terminos pro solucionibus faciendis. Item, si quis alteri crimen obiecerit lese maiestatis vel dixerit, quod falsam incudi faciat monetam, si convincere non poterit, penam pati debeat talionis. Statutum fuit eciam, si quis contra alterum in iudicio proposuerit, quod in regno ducat vitam publice violentam, et non convicerit, secundum iuris processum solvet dimidii homicidii iudicium, pensas scilicet sexaginta; si vero actor proposuerit contra reum, quod ipse rerum suarum fur exstiterit sive latro, et legitime non convicerit iudicia duo solvet. Si quis autem in iudicio constitutus adversarium suum in presencia iudicis vituperaverit, iudicium lingue solvet, scilicet viginti quinque pensas; in minoribus autem causis convictus solo iudicio agrauatur.² Item si cui obiectum fuerit in iudicio quod super domum alterius manu venerit violenta, et non convicerit iusticia mediante, iudicium duplex solvet. Adiectum fuit eciam premissis, quod in quolibet genere accionis adiudicato ad duellum sive sacramentum, si partes compositionem fecerint, iudex ultra formam compositionis habite plus petere non valebit. Item in omni causa, sive actor reo deferat, sive reus actori referat sacramentum, iudex inter ipsos duellum non possit iudicare, sed per sacramentum causa debeat terminari, nisi partes examen duelli assumpserint spontanea voluntate. Exstitit eciam ordinatum, quod in causa homicidii vel furti, si quis per sacramentum

¹ Hibásan in helyett.

² Hibásan aggravetur helyett.

adiudicatum se purgabit, solvet purgacionis denarios quadraginta, et eciam in causis vinearum ac molendinorum, si adiudicatum fuerit sacramentum, idem debet iudicium observari. Item in causa pecuniaria reus convictus nullatenus debet captivari, nisi
75 pecunia vel possessione carere inventus fuerit manifeste. In accione eciam furti sive violencie, vel cuiuslibet maleficii homo possessionatus sine caucione fideiussoria iudicetur. Item alter pro alterius delicto, sicut pater pro filio emancipato, vel e converso, autem¹ frater pro fratre divisio[nis] titulo separato non
80 debeat condampnari, nisi fuerint conscii vel participes criminis perpetrati; sed quisque in bonis propriis et porcionibus, iuxta suum meritum aggravetur. Item porcio hereditaria sine herede decedentis generacioni sue debeat remanere. Nec petermittimus, quod si terra alicuius reambulator, iudex ad fructus vel utilitates
85 eius non debet mittere manus suas, donec causa inter partes fuerit fine debito terminata. Item cum hostilis incursus vel[e]xercitus venerit super regnum, aut dominus rex processerit in expedicionem personaliter, tunc nobiles regni de Sclavonia, singuli et universi ire in exercitum tenebuntur; ita tamen, quod
90 idem cum baronibus, quibus voluerint, exercituandi habebunt liberam facultatem. Item super debitores zulusinarum vel procuracionum, aut descensuum exhibita satisfaccione banus descensum facere non debet, nisi iusta causa regni et legitima imminente, et nobiles ac iobagiones castrorum de descensibus bani debent
95 usque octavas sancti Martini modis omnibus expediri. Item si quis in solvendo marturinas, collectam septem denariorum, iudicia exercitualia vel aliam collectam quam in regno fieri continget, seu iudicia, in quibus est convictus, contumax extiterit et rebellis, comes Zagrabiensis vel Crisiensis cum uno de coiudi-
100 cibus sibi deputatis ad exigendum procedet, assumpto secum testimonio capituli Zagrabiensis vel Chasmensis pro eo, ne plus iusto debito exigatur; et in processu suo super aliquem nobilem vel iobagionem castrum descensum facere non debebit, sed expensas, quas fecerit in eundo, de bonis eciam recipiet contu-
105 macis. Nec volumus sub silencio preterire, quod nobiles in Zagoria et aliis comitatibus consimilibus existentes comiti parochiali descensum dare non tenentur, nec eius astare iudicio, sed banus eos iudicabit pro tempore constitutus. Sane collec-

¹ Hiba aut helyett.

tores eciam marturinarum non cum pluribus procedere debeant, nisi cum duodecim hominibus, habentes quatuordecim equos 110 et non plures; quibus quidem de qualibet generacione pro victualibus administrari debeat ovis una, sex galline, anser unus, quatuor cubuli de vino cum cubulo trium palmarum, duodecim cubuli de pabulo, cum cubulo quatuor palmarum, et non ultra; prout felicitis recordacionis domini nostri illustris regis Bele in 115 privilegio continetur. Collectores autem septem denariorum, vel iudiciorum exercitus dimidietatem habebunt descensus memorati, dictique collectores marturinarum in curiis nobilium vel iobagionum castri domos aliquas aut domum villici, vel preconis, molendina et stubas dicare non debeant ullo modo; 120 villico eciam domus una et curia sua pro recipiendis hospitibus libere relinquatur, et talis debet habere villicum et preconem, qui decem iobagiones possidet et non infra. Item aliqui commorantes super terris nobilium vel iobagionum castri dicari non debent, sed iobagiones eorum, si quos habent. Et quod 125 omnia premissa debito ordine observentur, cum comite Zagrabien si quatuor nobiles et duo iobagiones castri et totidem cum comite Crisiensi, quos regnum eligendos duxerit, iudicabunt, qui si omnes interesse non possent, tres vel duo iuxta comitem sufficiant ad iudicium faciendum. Ut autem hec statuta supra- 130 scripta s[eu] constitutiones robur perpetue obtineant firmitatis, presentes concessimus litteras sigilli nostri munimine roboratas. Datum Zagrabie quarta feria proxima post octavas pasce, anno ab incarnatione Domini M. CC. septuagesimo tercio.

135

(*Smičiklas*: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. VI. 25—28. 1.)

4.

A)

1526. *Személynöki előterjesztés és országgyűlési ítélet Werbőczy István és Szobry Mihály hűtlenségi perében.*

Nos Praelati, Barones, Proceresque, et tota Nobilitas Regni 1 Hungariae, memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis: Quod nobis feria sexta

proxima post festum Inventionis Sanctae Crucis novissime transactum, instante scilicet termino Generalis Conventus nostri, pro festo Divi Georgii Martyris proxime praeterito de Regio edicto celebrato, hic Budae paenes Serenissimum Principem Ludovicum Dei gratia Hungariae, Bohemiae etc. Regem, Dominum nostrum clementissimum, Conventu in eodem constitutis et existentibus, *egregius Magister Nicolaus de Thurocz, Personalis Praesentiae ipsius Domini Nostri Regis Locumtenens*, nomine et in persona Maiestatis suae exhibuit et praesentavit Nobis quasdam *Literas honorabilis Capituli Ecclesiae Budensis Exhibitorias, Ammonitorias et Certificatorias* pro parte dicti Domini nostri Regis contra Stephanum de Verbeöcz et Michaellem de Zob confectas et emanatas quibus exhibitis et praesentatis idem Magister Nicolaus nomine, ut praefertur, et in persona praefati Domini nostri Regis ea, quae contra auctoritatem Regiam et Libertatem Regni huius per praefatos Stephanum de Verbeöcz et Michaellem de Zob praeteritis temporibus acta sunt, ex mandato regio volens lucidius declarare, contra eosdem Stephanum Verbeöczy et Michaellem Zoby proposuit eo modo: Quomodo idem Dominus noster Rex sedulo ac diligenter considerans quanta pericula huic Regno tum ab exteris hostibus, tum vero intestina quorundam subditorum Maiestatis suae factione circum quaque immincant, quanta item diminutio Auctoritatis Regiae et Libertatis huius Regni superioribus annis, et praesertim cum praefati Stephanus Verbeöczy et Michael Zoby, dictae factionis praecipua Capita, Conventum Generalem Regnicolarum anno praeterito pro die dominico lubilate ex Regio Edicto in Campo Rákos celebratum, non curatis periculis huic Regno imminentibus, rebus publicum statum huius Regni concernentibus infectis, sine omni iusta causa dissolventes, immemores beneficiorum, a praefato Domino nostro Rege largissime acceptorum, et praesertim dictus Stephanus Verbeöczy, alias Personalis Praesentiae Regiae Maiestatis Locumtenens, immemor fidei et fidelitatis, quam Maiestati suae et alioquin, potissime vero ex officio suo integerrime debebat, contra Mandatum Regium, et bene omnium Ordinum huius Regni consensum, sub specie communis Boni ac reformandi Status Regni in oppido Hatwan Comitia indixissent contra statum publicum praefati Domini nostri Regis et Coronae se se erigere non formidantes; ad quae, evitandae seditionis causa,

quae hinc, nisi Sua Maiestas id fecisset, aperte imminebat, certis
namque nunciis ad Suam Maiestatem dicti homines factiosi semel 45
atque iterum huc Budam missis inter alia Maiestati suae nun-
ciassent, ut si illo proficisci nollet, vellent ipsi cum omnibus
viribus eorum ad Suam Maiestatem propius venire, ipsam etiam
Maiestatem Regiam sub fide assecuratione Salui Conductus
cum Dominis utriusque Ordinis, ac Proceribus Maiestati Suae 50
adhaerentibus, proficisci compulissent: ibique, inter cetera
opprobria in omnes Ordines et Dignitates sine moderatione
iactata, eisdem Stephano Verbeöczy et Michaeli Zoby auctori-
bus Spectabili ac Magnifico Domino Stephano de Bathor, dicti 55
Regni Hungariae Palatino, Magistratus Palatinalis abrogatus, ac
praefatus Stephanus Verbeöczy, consentientibus factionis suae
hominibus, non per suffragia Regni huius, sed tumultuose in
locum eiusdem Domini Palatini suffectus esset, et interim, quoad
praefatus Dominus noster Rex illo applicuisset, nonnullos Pro-
ceres et Nobiles Regni huius, qui utpote Mandato Regiae 60
Maiestatis pro fidelitatis eorum constantia obtemperantes
non solum per se illuc ad Hatwan ire noluissent, sed
etiam quam plurimos ad obedientiam et integram fidelitatem
Regiae Maiestati debitam domi retinuissent, multis convi-
ciis et probris eos afficiendo, contra contenta Generalis Decreti 65
Regni, de infidelium condemnatione editi et stabiliti, proditores
ac infideles Regni publice declarassent. Quae omnia cum videat
praefatus Dominus noster Rex in apertam diminutionem autori-
tatis suae regiae et antiquae libertatis omnium Statuum huius
Regni vergere, nolens ea, quae in Praelatos, Barones, Proceres, 70
ac alios fideles, regnicolas suos per tumultum et factiones acta
sunt, impunita relinquere, ne daret occasionem per huiusmodi
homines factiosos et auctoritatem suam regiam et libertatem
huius Regni vilesce, memorati Stephanus Verbeöczy et Michael
Zoby tota die praescripti tertii diei, ad quem, ut praemittitur, 75
fuerunt ammoniti, imo die etiam tunc immediate sequenti, per
annotatum Magistrum Nicolaum in persona praefati Domini
nostri Regis coram nobis legitime exspectati, in eiusdem
Domini nostri Regis praesentiam, et per consequens ad
praescriptum Conventum Generalem, prout ex Decreto Regni 80
debuissent, venire recusantes, idem Magister Nicolaus in per-
sona praefati Domini nostri Regis ex parte eorumdem Stephani
Verbeöczy et Michaelis Zoby per Nos in praemissis iuris acqui-

tatem, iustitiaeque complementum supplicavit elargiri. Sane quia
85 praefatus Stephanus Verbeöczy, instante praescripti Generalis
Conventus sancti Georgii termino, de ipso Palatinatus negotio
et rebus, factisque in ipso Hatwaniensi Conventu habitis, regiae
Maiestati modo praemisso hic Budae personaliter supplicasse,
et *deinde a Sua Maiestate nulla relatione expectata una cum*
90 *praefato Michaelae Zoby hinc noctu discessisse, atque aufugisse,*
tantumque praefatus Dominus noster Rex, ne quid in hac re
decretis et consuetudinibus Regni sui praeiudicare videretur, ex
superabundanti gratia sua mediantibus praefatis Literis Praecep-
toriiis per praefatum Testimonium dicti Capituli Ecclesiae
95 Budensis ad praescriptum tertium diem festi Beatorum
Philippi et Jacobi Apostolorum iuxta contenta Decreti evocari
fecisse, iidemque *Stephanus Verbeöczy et Michael Zoby* die
in eodem, imo etiam die tunc immediate sequenti, per praefa-
tum Magistrum Nicolaum in ipso Generali Conventu legitime
100 exspectati, *venire non curasse, sed se in sua culpabilitate mani-*
festum Iudicium a facie Iuris et Iustitiae penitus absentasse ex
praemissis reperiebantur manifeste, Propter quod iuxta contenta
Generalis Decreti superinde editi et stabiliti iidem Stephanus
Verbeöczy et Michael Zoby pro praemissa eorum contra Statum
105 Publicum Domini nostri regis et Coronae notoria erectione,
aliisque praedecaratis *diversis nefandissimis atque illicitis et*
indignis actibus praesumptuosis, tamquam autoritatis regiae Impe-
titores, Publici Status, Pacis, Libertatis manifesti Turbatores,
iure, legitime, et ex maturo omnium nostrum consilio, accedente
110 etiam ad hoc benevolo consensu et sana deliberatione prae-
fati Domini nostri Regis pro Tribunali in medio considendis,
proscribi, et Publicos Hostes, *Notoriosque Infideles* declarari,
exindeque *universa eorum Bona, tam mobilia, quam immobilia,*
Iuribus Uxorum et Liberorum eorundem ex speciali gratia Regis
115 *salvis remanentibus. Fisco Regio applicari debere perspicue agnos-*
cebantur. Nolentes igitur ea, quae in diminutionem dignitatis
et autoritatis regiae atque libertatis Regni per tumultum et
factiones indebite acta sunt, impunita relinquere, ne alii
ab ipsis factiosis exemplati ad simile notorium facinus
120 contra Principem et Regni libertatem perpetrando se opponere
praesumant, cum potius eorum personalis afflictio quoslibet
alios a talibus factionibus seditionibusque concitandis retrahat,
et restinguat, ceterisque formidabile transeat in exemplum.

eosdem Stephanum Verbeöczyum et Michelem Zoby rationibus et causis ex praevis duximus proscribendos, et in publicos 125 hostes, notoriosque infideles declarandos, atque pronunciandos, universa eorum bona, tam mobilia, quam immobilia Fisco Regio applicari committendes. Iuribus tamen praefatorum Uxorum et Liberorum eorundem ex speciali, ut praefertur Principis gratia salvis remanentibus: imo proscribimus, declaramus, 130 Iustitia requirente. Harumstrarum appensione sigillorum praefati Domini Nostri Regis, quo ut Rex Hungariae in Iudiciis utitur, nec non praefati Domini Stephani de Báthor Palatini, et item Magnifici Domini Ioannis Drágfy de Bélthök Iudicis Curiae Regiae Maiestatis communitarum vigore et testimonio Literarum 135 mediante. Datum Budae praedicto quarto die termini praenotati. (MDXXVI.)

(*Horvát István* : Verbötzi István emlékezete. II. k. 245—250. II.)

4.

B)

1526. II. Lajos király az országgyűlés végzése következtében Werbőczy Istvánt és Szobry Mihályt az ország ellenségeinek nyilvánítván, a száműzetés büntetésével sújtja s Báthory Istvánt a nádori tisztségbe visszahelyezi.

Nos Ludovicus Dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. 1
Memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit, universis, quod nos sedulo ac diligenter considerantes quanta pericula huic regno nostro tum ab exteris hostibus, tum vero intestina quorundam subditorum nostrorum factione circumquaque 5 immineant, quanta item diminutio auctoritatis nostre regie, ac libertatis huius regni nostri preteritis temporibus facta sit, et presertim cum anno preterito Stephanus Werbewczy ac Michael Zoby, dicte factionis precipua capita, contra mandatum nostrum, prelatorumque, baronum et procerum, ac *totius pene nobilitatis* 1 consensum, sub specie communis boni, ac reformandi status huius regni nostri, in oppidum Hathwan (comitia) indixissent, ad que nos etiam evitande sedicionis causa, que tunc, nisi id fecissemus, aperte imminebat, cum) ipsis prelatis et baronibus ac proceribus nostris proficisci compulissent, ibique inter cetera 15

- opprobria in omnes ordines ac dignitates sine (mise)ratione iactata ac alia multa perperam violenter ac contumeliose acta, eisdem Stephano Wer(bewczy) et Michaelae Zoby auctoribus, fideli quoque nostro sincere nobis dilecto spectabili et magnifico domino
- 20 Stephano de Bathor regni nostri (Hunga)rie palatino, qui nobis et huic regno nostro temporibus (ne)cessariis multa grata et fidelia prestit(isset ob)sequia, magistratus palatinatus abrogatus, ac prefatus Stephanus Werbewczy consencientibus factionis sue hominibus, non per suffragia n(obilium), sed tumultu(arie) in
- 25 locum eiusdem palatini suffectus (est). Que omnia cum videremus in apertam perniciem et nostri et status regnorum nostrorum vergere, curavimus (dili)genter in hoc generali conventu, quem oc his etiam causis ad festum beati Georgii martiris proxime preteritum (indix)eramus, apud regnicolas nostros declarare.
- 30 Qui, cognitis hiis omnibus humilime nobis supplicarunt, ne ea, que (contra) prelatos barones et proceres nostros per tumultum et f(ac)tionem, indebite acta sunt, impunita esse sineremus, (nec occa)sionem daremus, per eiusmodi homines factiosos et auctori-tatem nostram regiam et libertatem huius regni vilesce-re. Qua
- 35 supplicatione iusta et ad bonum publicum pertinente, benigne exaudita, eosdem Stephanum Werbewczy et Michaellem Zoby, *auctoritatis nostre impetitores, ac publice pacis et libertatis mani-festos turbatores* jure, leg(iti)me et ex maturo consilio universorum prelatorum baronum procerum ac regnicolarum huius regni nostri,
- 40 *proscribi et in perpetuos, notoriosque infideles declarari* fecimus. Ac insuper ne decetero ad magistratum palatinatus, qui in hoc regno nostro, in ordine baronum, suprema est dignitas, ad impeticionem cuiuscunque factio pateat accessus, ittidem ex pleno consilio dictorum prelatorum, baronum, procerum ac
- 45 regnicolarum nostrorum decrevimus et deliberavimus, ut ipse magistratus eidem Stephano de Bathor, qui sine causa, iniuste, indebiteque abrogatus erat, restituatur, et idem in pristinam auctoritatem ac dignitatem reficiatur. Et ne futuris etiam tem-poribus ab ipso, vel a quopiam alio palatino, nisi ob aliquod
- 50 capitale facimus auferatur. Hoc etiam addito, ut sicuti iuxta antiquam consvetudinem (in) generali conventu, per suffragia omnium statuum huius regni nostri, palatini, in hoc regno nostro eligi ac per reges creari solent, ita si quod alicui illorum crimen obiectum fuerit, antequam officio privetur, cognicion
- 55 dominorum praelatorum baronumque et totius nobilitatis, in

conventu generali subjiciatur. Qua in re quicumque palatinus per iuris processum convictus fuerit, non solum magistratu, sed et vita ipsa publice privari debeat, iure et iusticia mediante, alioquin autem palatinatus ipsius officium, non possit a quopiam auferri, vita eius durante. Immo deliberamus et decernimus ac firmiter concludimus. Harumstrarum quibus secretum sigillum nostrum quo ut rex Hungarie utimur est appensum, communitarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude sabbato proximo post festum beatorum Philippi et Jacobi apostolorum. Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo sexto. 60
65
Regnorum vero nostrorum Hungarie et Bohemie etc. predictorum. Anno undecimo. Ludovicus R(ex) manu(propria).

(*Szabó Károly*: Történeti Lapok I. évf. Kolozsvárt, 1874. 16. szám 255. és köv. ll.)

II.

Forráshelyek a magyar magánjog történetéhez.

1.

1248. Péter ispán özvegye, Ondurnia hitbérének tizenkét márkát meghaladó részét az esztergomi káptalan előtt fának, Andrásnak elengedi.

A. B. C. D.¹

- 1 Ph.² prepositus et capitulum Strigoniensis³ ecclesie omnibus presentes litteras inspecturis salutem in Domino Jhesu Christo. Noticie omnium tenore presencium duximus significandum, quod *domina Ondurnia* filia Ondurnuch comitis de genere Cuplan,⁴
5 relicta Petri comitis filii Fuurh, in nostra constituta presencia proposuit et *confessa est*, quod *a filio suo Andrea* coram nobis tunc presente, quem de eodem Petro comite genuerat, *pro dote* sua recepit *duodecim marcas argenti*, et residuum debiti, in quo *secundum regni consuetudinem* pro dote sua eidem tenebatur,⁵
10 liberaliter totum *remisit*. Ita tamen, quod neque dicta domina, nec aliquis de consanguineis eiusdem dictum Andream pro dote supradicta valeat inposterum⁶ molestare. Et hoc pro bono pacis et *amore filii*, ut ipsa cum eodem predicto filio, et filius cum eadem pacifice et sine aliqua offensione posset commorari. Nos

¹ Cirographum ; a betűk fele el van vágva.

² Ph. = Philippus.

³ Strigonium = Esztergom.

⁴ = Kaplony nemzetség.

⁵ T. i. eidem domine Ondurnie filius Andreas tenebatur.

⁶ = a jövőben, azontúl.

igitur ad instanciam et petitionem eiusdem domine filio suo 15
supradicto Andree litteras nostras testimoniales concessimus
sigilli nostri munimine roboratas. Datum anno Domini M^o CC^o XL°
octavo, per manus Georgii lectoris Strigoniensis.

(Eredeti hártyaoklevél a m. kir. országos levéltárban.
DL. 332. sz. a.)

2.

1234. máj. 14. II. *Endre magyar király és Aldobrandino
estei örgróf leánya Beatrix között közjegyző előtt kötött házassági
szerződés.*

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti amen. Dominus 1
Andreas Dei gracia Ungarie, Dalmacie, Croacie, Galacie,¹ Rame,
Servie, Lodomerieque rex nomine mere ac pure et inrevocabilis
donacionis, que esse dicitur inter vivos, donavit *quinque millia
marcas* argenti domine Beatrici regine uxori sue, filie quondam 5
felicis memorie domini Aldrovandini² marchionis Estensis,
promittendo se daturum et soluturum predictae domine Beatrici
uxori sue et *suis heredibus* predictas quinque millia marchas
argenti hinc ad quinque annos completos, ita quod in quolibet
anno istorum quinque annorum solvere debeat et sibi solvere 10
teneatur et suis heredibus mille marchas argenti, *obligando se
et suum regnum totum* donec predictam pecunie quantitatem
sibi et suis heredibus solverit et attenderit,³ ita quod ipsam
pecuniam totam sive argentum predictum domina regina *apud
se habeat et habere debeat* et de ea, quidquid sibi placuerit ad 15
suam voluntatem, ut voluerit facere, faciat; et *in hoc sibi dotem
constituit*, concedendo eciam idem dominus rex Andreas eidem
domine regine *omnes redditus*, proventus, utilitates, rationes et
iura, que et quas ullo tempore hinc retro habuerunt seu habere
consueverunt regine Ungarie. Et insuper faciens ei gratiam 20
specialem promisit dare ei et solvere omni anno in vita sua
ultra dotem et omnia predicta de sua camera speciali mille

¹ *Galacie* helyett. A sorrend egyébként hibás. *Galacie*-nek *Servie* után
kell következnie.

² Hibásan *Aldovrandini* helyett.

³ *appenderit* helyett.

marchas argenti vel tantum, quod inde de suis redditibus possit tantum argentum ab ea omni anno percipi et haberi.¹ Et ibi
 25 *in continenti*² interrogatus idem dominus Andreas Dei gracia rex Ungarie a domino Guidocto Dei gratia episcopo Mantuano, si volebat Beatricem filiam felicitis memorie quondam Aldrovandini³ marchionis Estensis in suam uxorem legitimam et in ipsam ut in suam uxorem legitimam *per verba de presenti consentire*.
 30 Respondit, quod sic volebat et sibi placebat et dicebat et faciebat in omnibus, ut dictum est superius, et eodem modo interrogata predicta domina Beatrix ab eodem domino episcopo Mantuano, si volebat dominum Andream Dei gracia regem Ungarie in suum virum legitimum et in ipsum tanquam in virum legitimum per
 35 verba de presenti consentire, respondit quod sic volebat et sic placebat et dicebat et faciebat in omnibus, ut dictum est superius. His itaque interrogacionibus et responsionibus sic factis idem dominus Andreas rex eandem dominam Beatricem *desponsavit annulo maritali*, consensiendo in eam, ut dictum est, in omnibus
 40 et per omnia. Et de omnibus predictis plura instrumenta uno tenore inde fieri rogata sunt. Interfuere⁴ *testes* dominus Robertus Dei gracia Strigoniensis archiepiscopus, dominus Bartholomeus Dei gracia episcopus Vesprimiensis, comes Maginhardus de Aquilucia, comes Martinus de Sancto Martino, comes Schenela
 45 de Tarvisio, dominus Matheus de Corrigia, dominus castellanus de Gaffaris, dominus Wilielmus vicedominus, dominus Bonaventurinus de Archelardis, dominus Arnaldus de Saviola milites Mantuani, dominus Occatus de Padua, dominus Raymondus de Tarvisio et alii testes quam plures.
 50 *Actum est hoc apud Albam Civitatem*⁵ in ecclesia Beate virginis Marie, millesimo ducentesimo trigesimo quarto, indiccione⁶ VII. die dominico,⁷ quarto decimo intrante Maio.⁸

¹ Zavaros szöveg; helyesen: *vel tantum, quantum argenti de suis redditibus omni anno percipi et haberi possit*.

² = rögtön.

³ Hibásan *Aldrovandini* helyett.

⁴ *Interesse* = jelenlenni.

⁵ = Székesfehérvár.

⁶ Az *indictio* 15 évből álló cycclus, mely a római adórendszerből eredt; az utána álló VII. szám jelzi, hogy az okirat kelte a cycclus hányadik évére esik.

⁷ = vasárnap.

⁸ A hónap első fele 1—15-ig, illetőleg 31 napos hónapokban 1—16-ig *mensis intrans*-nak, a másik fele pedig 15 illetőleg 16-tól 20-ig *mensis*

Ego Zambonus de Lonato a domino Friderico rege¹ *notarius* interfui et rogatus scripsi.

(Fejér: Codex diplomaticus III/2. 376—378. ll.)

3.

1289. *Olgyai Bőjtös fia, Tamás és Séz a néhai fivérök özvegyének kifizetendő hitbérre és jegyajándékra nézve az özvegy fivérével, Kápolnai Jánossal két márkában kiegyeznek.*

Nos magister Dominicus divina miseratione prepositus 1
Posoniensis, memorie commendamus, quod cum Johannes filius
Farcasii de Capolna Tomam et Sceiz filios Buchtus de Oya
super dote et rebus parefarnalibus *sororis* sue domine Anne,
relicte Leuce² *fratris* predictorum Tome et Scez *coram nobis* 5
traxisset in causam, et licet aliquantulum fuisset disceptatum
inter partes, ad ultimum tamen *mediantibus probis viris* ad talem
pacis unionem devenerunt, sicut partes nobis retulerunt oraculo
vive vocis,³ quod *pro dote et rebus parefarnalibus*⁴ dicte domine
Tomas et Scez solvent ipsi Johanni in Assumpcione beate Vir- 10
ginis⁵ proximo ventura *duas marcas* coram capitulo Posoniensi,
decem pensas pro marca computando, quibus solutis predictus
Johannes reddet ipsos Tomam et Scez per litteras discretorum
virorum videlicet capituli Posoniensis penitus *expeditos et absolutos*
in premissis et occasione premissorum. Hoc non pretermittendo, 15
quod si quispiam viros memoratos inpeteret racione dotis et
rerum parefarnalium predictarum coram quocunque iudice dele-
gato vel ordinario *ex proximis consanguineis et cognatis* ipsius
Johannis, extunc idem Johannes expedire tenebitur eosdem
propriis sumptibus et expensis. Addicimus⁶ eciam, quod quandam 20
ancillam nomine Cuz *traditam cum dicta domina* non petet a
Toma et Scez memoratis, cum eandem non possideant sed

exiens-nek, 25-ig *stans*, *instans* vagy *astans*-nak, innen végig pedig *restans*-nak neveztetett.

¹ Il. Frigyes román királytól kinevezett közjegyző.

² Valószínűleg hiba *Luce* = Lukács helyett.

³ = előszóval.

⁴ = parafernalisibus.

⁵ = aug. 15.

⁶ = Adiciimus.

vendicabit eam a possidente ancille supradicte et in hoc idem ipsi Johanni contradictores non existent nec rebelles. Ad hec
25 si ipsum terminum obmitterent¹ in solvendo, *penam dupli* incurrent occasione et dilacione quibuslibet posthabitis et delegatis.² Datum apud Posonium in die sancti Valentini martiris anno Domini M^o CC^o LXXX° VIII°.

(Eredeti hártya a m. kir. országos levéltárban, Olgyay-levéltár. DL. 37465.)

4.

1294. szept. 1. *Csalomjai Páznán ispán néhai feleségének, Erzsébetnek hitbére, jegyajándéka és hozománya fejében sógorait, Hebecsi Lőrinczet és Jánost a sághi convent előtt négy márkával kielégíti.*

Nos Ladizlaus prepositus et conventus fratrum ordinis Premonstratensium de Saag memorie commendantes significamus universis, quibus expedit, presencium per tenorem, quod comes Paznanus de Chalamia iuxta continenciam litterarum venerabilis patris domini Ladizlai divina miseracione archiepiscopi Strigoniensis *quatuor marcas* in duobus terminis, videlicet duas marcas cum estimacione³ in octavis beati Johannis Baptiste⁴ et alias duas marcas in argento de bana in octavis sancti regis Stephani⁵ Laurencio filio Nicolai de Hebech personaliter pro se et Johanne fratre suo conparenti *pro dote et rebus parafernalis ac rerum tempore nupciarum secum allatarum sororis* eorum nomine Elizabeth, *uxoris* scilicet ipsius Paznanii *iam defuncte, prout debebat, persolvit* coram nobis, quem quidem predictus Laurencius nomine et vice suo ac Johannis fratris sui
10 *predicti ratione rerum dotialium omnium reddidit* penitus coram nobis expeditum. Obligavit eciam se idem Laurencius de parte
15 tam sua quam dicti fratris sui firmiter ad hec coram nobis, quod si processu temporis per quempiam idem comes Pazmanus

¹ = omitterent.

² *relegatis* helyett.

³ = becslés szerint.

⁴ = jul. 1.

⁵ = aug. 27.

ratione predictarum rerum dotalium inpeteretur, ipse [et frater]¹
 suus eundem tenebuntur expedire. Preterea cum presentes littere 20
 ad nos reportabuntur, secundum tenorem earundem privilegium
 nostrum eidem *comiti Paznano* faciemus emanari. In cuius rei
 testimonium et memoriam presentes nostras litteras ad petitionem
 Laurencii memorati concessimus sigilli nostri munimine con-
 signatas. Datum in festo sancti Egidii² abbatis anno Domini 25
 M^o CC^o nonagesimo quarto.

(Hazai okmánytár. VIII. kötet 239. lap).

5.

1260. *A Hontpázmány nemzetségbeli Bökény ispán négy
 faluját anyjának, Erzsébetnek hitbére, jegyajándéka és hozománya
 fejében átadja.*

Capitulum Ecclesie Posoniensis universis Christi fidelibus 1
 tam presentibus quam futuris presentes litteras inspecturis salutem
 in Domino sempiternam. Ad universorum noticiam harum serie
 volumus pervenire, quod constitutis coram nobis personaliter
 comite *Buken* filius³ comitis *Buken de genere Huntpaznan* ab 5
 una parte, domina *Elizabeth* matre sua ex altera, idem comes
Buken est confessus viva voce, quod propter discordiam regni
 et devastacionem Theutunicorum,⁴ ac suum infortunium seu
 paupertatem, de possessionibus suis dixit se dissipasse et *iuxta*
regni consuetudinem, sicut mos fuit ab antiquo, pro dote ac dota- 10
liciis et rebus secum adductis domine matris sue, quibus ipse
dare tenebatur, penitus nichil se dedisse affirmavit; sed antequam
in faciem iudicis legitime convenire debuissent, ex beneplacito
domine matris sue iuxta ordinationem et compositionem baronum,
quia filia sororis regis Andree esse dinoscebatur, ob hoc dotalicia 15
sua et res secum adductas in auro, argento, gemmis et pre-
ciosissimis lapidibus, ac viginti capita hominum predicti barones
una cum nobilibus regni ad valorem mille marcarum extimarunt.
Qui idem comes Buken recognoscens se, quod de propriis suis
tantam summam pecunie, unde solvere, non habuisset; quatuor 20

¹ A zárójelbe tett szavak az eredeti oklevélből ki vannak szakadva.

² *Egidii* helyett.

³ Hibásan *filio* helyett.

⁴ = németek.

villas suas Kurth, Paka, Beke et Chuturtukhelw vocatas, cum omnibus utilitatibus suis ad ipsas pertinentiis¹ in Chollokuz adiacentes, exceptas et exemptas ab omni *iuridiccione* cognatorum suorum et generacionum suarum, domine matris² sue superius
25 annotate *dixit se statuisset*, et statuit coram nobis in perpetuum et irrevocabiliter possidendam;³ ita tamen, quod ne processu temporum idem comes Buken aliquo maligno instinctu, *nec filii sui, nec filii filiorum, ymo*⁴ *nec aliqui de generacionibus suis* racione premissa eandem dominam, vel cui ipsa domina ob
30 *remedio anime sue* conferre dignaretur, nullam molestiam pro possessionibus supradictis facere deberent, nec conarentur, sed potius eisdem, in quibus possent, auxilium et iuvamen facere assumpserunt. Obligavit etiam se comes Buken propria sua voluntate, quod privilegium domine matris sue per nos datum
35 cum privilegio regis Bele quanto cicius posset, *confirmare teneretur*. Nec hoc pretermittimus, quod domina Elizabeth personaliter coram nobis astans una cum filia comitis Buken Katha nomine nepte sua possessiones suprascriptas, quas ex parte filii sui recitavit se habuisse, ad neptem suam Katha nomine, ut
40 diximus, cum omnibus instrumentis⁵ suis, que habuit et adhuc habere poterit, statuit et *donavit* nepti sue sepe nominate coram nobis. Ut igitur huius composicionis et ordinacionis [series]⁶ robur perpetue firmitatis obtineat, nec per quempiam processu temporum in irritum valeat retractari, ad instanciam et petitionem
45 comitis Buken et domine matris sue presentes concessimus sigilli nostri litteras privilegiales munimine roboratas. Datum anno Domini M^o ducentesimo sexagesimo.

(Kubinyi: Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárákból.
3—4. II.)

¹ Hibásan *pertinentibus* helyett.

² Hibásan *matri* helyett.

³ Hibásan *possidendas* helyett.

⁴ Középkori írásmód *imo* helyett.

⁵ = oklevelek.

⁶ Az eredetiből kimaradt.

6.

1261. ápr. 26. Péter fia kopasz Dénes csegei birtokának felét leányával, Anasztáziával hozományul adja vejének, Miklósnak, másik felét pedig veje atyjának, csipás Hencz, székesfehérvári polgárnak tíz márka ezüstért eladja.

Capitulum Albensis ecclesie universis Christi fidelibus
presencium inspectoribus salutem in Domino sempiternam. 1
Universitati vestre tenore presencium declaramus, quod *Dyonisio*
calvo filio Petri ex una parte, Hencz lippo¹ *cive* Albensi ex
altera coram nobis personaliter constitutis, propositum extitit 5
per Dyonisium antedictum, quod *cum filiam suam Anastasiam*
filio dicti Hencz nomine Nycolao *thoro legitimo matrimonii*
copulaverit, medietatem eorum omnium, que in villa Cheghe in
terris, vineis, fenilibus, silvis, sitibus curiarum et aliis possi-
d[ebat]², eidem Nycolao *genero suo tradidit cum filia sua* ante- 10
dicta; aliam vero medietatem *vendidit* eidem Hencz coram nobis
pro decem marcis argenti perpetuo possidendam, et ipsam
summam pecunie confessus est se plenarie ab eodem recepis-
se; et sic idem Dyonisius in predicta villa Cheghe *nichil juris* seu
porcionis sibi *reservans*, ea omnia, que ibidem possidebat, sub 15
eisdem terminis et metis, *partim genero suo cum filia sua*,
partim vero pro summa pecunie pretaxata perpetuare cupiens,
a nobis instanter petivit, ipsam *donacionem* et vendicionem
nostro privilegio roborari. Cuius nos petitionem iustam et legi-
timam esse attendentes in hac parte, presentes concessimus 20
litteras nostro sigillo communitas. Anno Domini M^o CC^o
sexagesimo primo, sexto kalendas Marcii. Magistro Paulo
ecclesie nostre electo,³ *aule regie vice-cancellario*, Gregorio
cantore, Feliciano custode, Michaele decano existentibus.

(Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. VIII. köt.
17—18. II.)

¹ = folyós szemű, csipás.

² A zárójelbe tett rész az eredetiből ki van törve.

³ t. i. *preposito*.

7.

1284. II. Endre király a Káta nemzetségbeli István feleségének atyjától öröklött Gelyén nevű birtokát tőle száz márkáért megvén, felét készpénzben fizeti ki, másik feléért pedig Szilvás nevű birtokát adja cserébe.

1 *Andreas*, Dei gracia rex Hungarie omnibus Christi fidelibus
presentem paginam inspecturis salutem in domino Jesu Christo.
Ad universorum tam presencium, quam futurorum noticiam tenore
[presencium]¹ volumus pervenire, quod nos *terram* quandam
5 nomine [Gilien in comitatu] de Zothmar sitam, quam nos olim
bone memorie quondam comiti, emptam de comite
Ypohc, *pro multiplicibus suis serviciis iure perpetuo contuleramus*,
quam etiam *terram ipse comes decedens a seculo filie sue, uxori*
Stephani comitis de genere Katha dimiserat, ab eadem domina
10 pro C. marcis *comparavimus*; quam [terram] predicta domina
vendit ob multiplicem vexationem Petri filii Mohc de genere
Coplon;² in cuius terre *precium* terram nostram quandam [in
comitatu de] Zonuc,³ dyocesis *Ultrasilvane* sitam, ab eodem comi-
tatu exemptam, nomine Scilovas *pro L. marcis* dedimus et
15 eandem dominam in possessionem predictae terre per fidelem
nostrum Petrum, filium Acus, *fecimus introduci*; residuas autem
L. marcas eidem domine solvimus in argento. Ne igitur predicta
terra Sciloas possit a quoquam nostrorum successorum recipi
aut a quovis calumpniatore intemptari, sed semper salva et
20 inconcussa permaneat, *tam apud ipsam dominam, quam apud*
suam posteritatem, presentem concessimus paginam duplicis
sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam. Datum anno
Domini M.CC.XXX.III-to regni autem nostri anno XXX-mo.

(Gróf Sztáray-család oklevéltára. I. k. 1—2. II.)

¹ A zárójelbe tett, illetőleg kipontozott részek az eredetiből ki vannak törve.

² = Kaplyon nemzettség.

³ Szolnokmegye (később Közép-Szolnok) Erdélyben.

8.

1284. *Figei Póka fia, Szalócs és rokonai megyeri birtokrészeiket négyszáz ezüst márkáért eladják Rátholdi László, királyi főasztalnoknak, kit a birtokba az egri káptalan be is iktat.*

Capitulum ecclesie Agriensis salutem in omnium Salvatore. 1
Ad universorum *noticiam* tenore presencium volumus pervenire, quod *Zalouch*, filio Pouka de Fygey pro se et pro Johanne fratre suo, item Simone, filio Michaelis de Megyer pro se et pro Matheo, filio suo ac Clementino, filio Simon, consanguineis 5 ipsius Symonis pro se et pro Petro, fratre suo de eadem, *ex una parte, ab altera vero Ottus*, officiali magistri *Ladislai*, filii magistri Stephani de Ratolth, proximo¹ domino suo *coram nobis constitutis*, prefatus *Zalouch* et alii socii eiusdem *proposuerant viva voce*, quod porciones suas, quas haberent in predicta terra 10 *Megyer, iure hereditario ipsos concernentes*, a parte meridionali iuxta terram *Petri* filii comitis Petri filii Elie, Almas vocatam, a parte occidentali iuxta terram filiorum comitis Nicolai filii Leustachii, de² *Zalathna* nominatam, de reliquis vero partibus iuxta terras eiusdem magistri *Ladislai* existentes, *cum universis* 15 *utilitatibus et pertinenciis* in iisdem terris,³ *veris metis*⁴ et *antiquis*, quibus ipsi possederunt, *vendidissent et tradidissent* prefato magistro *Ladislao*, *sibi et suis heredibus perpetuo possidendas et habendas pro* quadraginta *marcis* argenti decime combustionis⁵ plenarie *receptis* ab eodem; *insuper obligaverunt* se prefati *Zalouch* 20 et socii sui ac heredes eorum predictum magistrum *Ladislau*m et heredes eiusdem universos in omnibus universe terre⁶ predictae impetere nitentibus *defendere et expedire propriis laboribus et expensis*. Et cum nos *propter absenciam* predictorum *commetaneorum* eiusdem terre super ipso facto privilegium dare voluissemus,⁷ 25 *pro testimonio* prefatus *Ottus* exhibuit nobis *litteras* domini nostri Andree, Dei gracia, illustris regis Hungarie inter cetera conti-

¹ Hibásan *pro ipso* helyett.

² A *de* szó törlendő.

³ Hibásan *eiusdem terre* helyett.

⁴ Hibásan *sub veris metis* helyett.

⁵ = ezüstpénz, melynek 1/10-e volt nem nemes ércz.

⁶ Hibásan *ab omnibus ratione universe terre* helyett.

⁷ Hibásan *noluissemus* helyett.

nentes, quod *mitteremus unum ex nobis virum idoneum*, coram quo Martinus filius Andree de Legend, *homo ipsius domini*
30 *regis presentibus commetaneis et vicinis* predictam terram *ream-*
bularet certis et iustis metis consignandam, *si non fuerit contra-*
dictum, contradictoribus, si qui fierent, *ad presenciam* ipsius
domini regis *evocatis*; et post hoc diem, et terminum ac *cursus*
metarum ipsi domino regi fideliter rescriberemus. Nos igitur
35 mandatis eiusdem regis obtemperantes, ut tenemur, cum predicto
Martino eiusdem domini regis misimus hominem nostrum fide
dignum; qui ad nos reversus *dixit*, quod coram ipso prefatus
homo domini regis, presentibus prefato Petro filio comitis Petri,
Mucha¹ filio Iohannis et Ladislao filio predicti comitis Nicolai
40 filii Leustacii, pro se et pro omnibus fratribus suis, vicinis et
cometaneis eiusdem terre, per veteres metas et antiquas eandem
reambulassent, et *nullus* ex predictis commetaneis *exstitisset*
contradictor. Et cum hec omnia ac cursus metarum ipsi domino
regi rescripsissemus, denuo sepredictus Ottus portavit nobis alias
45 litteras ipsius domini regis hunc tenorem continentes: Andreas
Dei gracia rex Hungarie fidelibus suis, capitulo Agriensi salutem
et gratiam. Ladislaus *magister dapiferorum* nostrorum dicit, quod
ipse quamdam terram, Megyer vocatam, *precio* a quibusdam
nobilibus *comparasset*; et postmodum ipsa terra *reambulata*, et
50 *statuta* eidem magistro Ladislao *extitisset*, *nemine contradicente*,
prout hec omnia *in vestris litteris nobis transmissis* plenius
vidimus contineri; quo circa fidelitati vestre precipiendo man-
damus, quatenus dicto magistro Ladislao pro emcione ipsius
terre, et assignacione, prout uberius constat, vestrum dare
55 *privilegium* debeatis. Datum Bude quinto die beatorum Petri et
Pauli apostolorum.² Nos igitur mandatis eiusdem domini regis
obtemperantes, ut tenemur, *super empcione et assignacione* ipsius
terre presentes concessimus et contulimus sigilli nostri munimine
roboratas. *Cursus* autem *metarum* eiusdem terre idem homo
60 noster taliter expressit, quod prima meta incipit in capite cuiusdam
vallis, Chyglafeu vocate iuxta terram predicti Petri Almas vocatam,
et ibi sunt due mete; hinc egreditur versus occidentem, et parum
eundo iungit unam metam cum quadam ilice existentem, et
transeundo *magnam viam* ascendit ad quoddam berch, et ibi

¹ Hibásan Mathia helyett.

² = jul. 3.

sub quadam *quercu* sunt due mete, una terre predicti Mathe,¹ 65
 Almas nominate; et in eodem berch sub quadam ilice est una
 meta, et ibi tenet metas cum terra filiorum predicti comitis
 Nicolai Zalachua² vocata, et per idem berch ascendendo iungit
 terreas metas, a quibus descendit ad quamdam magnam viam,
 et ibi sunt due mete terre ipsius magistri Ladislai, iungit 70
 priores meta,³ a quibus inceptat, et ibi terminatur. Presentibus
 tamen magistro Stephano preposito, Paulo lectore, Mychov
 custode, magistro Iohanne de Hewes archidiacono, et aliis multis,
 anno Domini M.CC.LXXXIV. regnante Andrea, illustri rege
 Hungarie, Lodomerio Strigoniensi, Iohanne Colocensi archi- 75
 episcopis, domino nostro venerabili patre Andrea, Dei gracia
 episcopo Agriensi existentibus.

(Fejér: Cod. Dipl. t. VII. v. III. 102—105. II.)

9.

*1286. Szombat fiai Kozma, Miklós és István Sztragar
 birtokban és Feketeerdőben birt részüket 150 ezüst márkáért
 eladják a szepesi káptalan előtt Detre fia Arnold ispánnak.*

Nos *capitulum* ecclesie beati Martini de Scepus, quibus 1
 expedit, presencium per tenorem significamus universis, quod
 quidam nobiles, Cosmas scilicet, Nicolaus et Stephanus filii
 Zomboth in nostri presencia ex una parte *personaliter constituti*,
 comes Arnoldus, filius Detrici ex altera, idem⁴ Cosmas, Nicolaus 5
 et Stephanus predicti *fassi sunt oraculo vive vocis, se vendidisse*
maturo consilio amicorum habito et animo deliberato supradicto
 comiti Arnoldo totam porcionem suam terre Ztragar et silve
 Feketeu Erdeu dicte, *cum metis et terminis* et cum omnibus
 utilitatibus ac pertinenciis, *prout in privilegio* domini nostri 10
illustis regis Hungarie, Ladislai evidencius declaratur, pro centum
 et quinquaginta marcis puri argenti plene habitis ac perceptis ab
 eodem, sibi ac suis *heredibus, heredumque suorum successoribus*
iure perpetuo ac irrevocabiliter possidendam et habendam, item⁵

¹ Hibásan *Mathie* helyett.

² Hibásan *Zalathna* helyett.

³ Hiba *metas* helyett.

⁴ Hibásan *idem* helyett.

⁵ Hibásan *idem* helyett.

- 15 privilegium iam dicti domini nostri Ladislai regis comiti Arnoldo et suis heredibus predictis coram nobis *resignantes*. Assumserunt itaque Cosmas, Nicolaus et Stephanus sepedicti, quod *si quis ex consanguinitate* ipsorum comitem Arnoldum suprascriptum ac suos heredes *super empcione* predicta aut *vendicione* impediret, 20 vel eciam pefatam terram Ztragar et sylvam Feketeu-Erdeu nuncupatam ausu temerario (occupare¹) attemptaret, ex tunc ipsi Cosmas, Nicolaus et Stephanus aut ipsorum heredes comitem Arnoldum *propriis laboribus ac sumptibus expedirent*. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes litteras sigilli 25 nostri munimine *ad instanciam parcium* fecimus consignari. Datum anno millesimo ducentesimo octuagesimo sexto.
(Fejér: Cod. Dipl. t. V. v. III. 330—331. II.)

10.

1290. jul. 6. A Hontpázmán nemzetségbeli Miklós fia Lampert Bél nevű birtokának felét az esztergomi káptalan előtt 300 márka ezüstért eladja Hermann fia Miklós selmeczbányai polgárnak.

- 1 Universis presentes litteras inspecturis *capitulum* ecclesie Strigoniensis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod *nobilis vir Lampertus* filius Nycolai *de genere Hunthpaznan ad presenciam* 5 *nostram accedens*, dimidiam partem possessionis sive terre sue Beel vocate sub monte Scycen² in comitatu Huntensi existentis, *certis metis et antiquis terminis limitate*, videlicet porcionem de eadem possessione ipsum *de iure hereditario contingentem ex permissione et beneplacito ac consensu commetaneorum et con-* 10 *sanguineorum suorum*, scilicet filii Ders de magno naso cum villa sua Princh vocata eidem possessioni proxime vicinantis; et Alexandri filii Welk de generatione sua pefata in vicinitate cum villa sua Kaloscita vocata eciam adiacentis, pro trecentis marcis argenti de Banya, *ad plenum habitis et receptis, honesto* 15 *viro Nycolao* filio Hermani *de Selmeczbanya* civi, *pro quo* Urricus filius Sefrech *serviens suus* super hoc facto *comparuit coram*

¹ E szó a szövegből kimaradt.

² = Szécsény.

nobis, et posteritatibus eiusdem Nycolai successivis se confessus est vendidisse et assignasse una cum dimidietate ville in eadem terra Beel existentis et utilitatum ac pertinenciarum suarum in perpetuum pacifice possidendam; ita ut ab omnibus causis ratione 20 dimidie partis eiusdem possessionis et utilitatum suarum venditarum scilicet eidem, ut prediximus Nycolao, per Stephanum fratrem ipsius Lamperti, vel quemlibet alium hominem ullo umquam tempore susscitatis, ipsum Nycolaum et suos posteros ipse Lampertus et sui successores, sicut assumpsit et ad hoc 25 se firmiter obligavit, expedient indemniter suis propriis laboribus et expensis. Asserens idem Lampertus prenotatam dimidiam partem possessionis sive terre Beel in redemptionem et remutationem eiusdem Stephani fratris sui in captivitate existentis se ex neccessitate inevitabili vendidisse; condicione et obligacione 30 huiusmodi mediante, ut si eidem Stephano fratri suo predictam dimidietatem possessionis iam venditam videlicet regni consuetudo remutandam decerneret et pariter rehabendam, non posset aliquatenus remutari, nisi prius illis trecentis marcis argenti prenotati eidem Nycolao ex parte ipsius Stephani restitutis; 35 salva tamen alia parte eiusdem possessionis seu terre Beel, que eidem Stephano fratri suo debetur. In cuius rei firmitatem et memoriam sempiternam presentes litteras ad petitionem et instanciam ipsius Lamperti nostro sigillo dedimus communitas. Datum per manus discreti viri magistri Cypriani ecclesie nostre 40 lectoris anno Domini M^o CC^o nonagesimo pridie nonas Julii.
(Eredeti hártja az országos levéltárban. DL. 1284.)

11.

1298. jan. 13. *Péter erdélyi püspök Ujvár és Faludi nevű, csere után szerzett falvait, az erdélyi káptalan előtt Mikud bánnak és fainak Lóna nevű falujáért elcseréli.*

Nos capitulum Albensis ecclesie beati Mychaelis archangeli 1 Transsilvane memorie commendantes significamus, quibus expedit, universis, quod venerabilis pater Petrus dei gracia episcopus Transsilvanus prelatus noster, qui diligenti studio statum ecclesie beati Mychaelis augmentavit et in suis possessionibus de die 5 in diem studet ampliare, ad nostram accedens presenciam, confessus dixit, quasdam duas villas suas episcopales contiguas,

Vyvar et Foludi vocatas, *per concambium* a Petro comite filio Sampsonis et Nycolao filio eiusdem, necnon et a Paulo magistro
10 fratre ipsius comitis Petri pro villa Sancti Regis de iuxta Aranas,¹ que ab antiquo episcopalis fuerat, ad eum et per eum ad episcopatum devolutas, inspecta utilitate terre et ville *Louna* vocate, que inter terras et possessiones episcopales Gyolo² et Fenesita existit, pro ipsa terra seu villa *Lona celebrato permutacionis*
15 *contractu*, Mykud bano presencialiter coram nobis comparenti et per eum suis heredibus heredumve suorum successoribus *in concambium dedisse et tradidisse*, et per ipsum Mykud banum nomine suo et nomine filiorum suorum, Nycolai videlicet, Demetrii et Petri, prout ex confessione ipsius constitit, esse
20 receptas et habitas; et terram sive villam *Lona*, quam a parte monasterii Garab, ubi idem ius patronatus obtinet, asserit *per concambium* ad se devolutam, *in ius et proprietatem ipsius domini episcopi* et per eum suorum successorum irrevocabiliter *trans-*
tulisse, ius domini et possessionis, quod ipsi Mykud bano et
25 filiis suis in predicta villa competebat, *a se penitus abdicando*. Paccionibus et condicionibus ab utraque parte talibus introsertis, quod si Mykud banus et filii sui ac filiorum heredes dominum episcopum et suos successores in pacifica possessione terre seu ville *Lona* tenere non possent, vel nollent suis laboribus et
30 expensis defensare, extunc ad penam centum marcarum tenerentur; pro quibus centum marcis villa *Almas*, ubi ecclesia lapidea in honore³ beati Demetrii est constructa, ad cautelam futurorum episcopatu ex nunc remanet obligata, et pignori data tamdiu retinebitur, donec de ipsis centum marcis per predictos vel
35 eorum heredes fuerit satisfactum, et nihilominus predictae due ville, quas dominus episcopus in *concambium* eisdem tradidit, ad ius et proprietatem episcopatus sine aliqua questione revertentur. Si vero dominus episcopus vel sui successores prefatum Mykud banum, filios suos et filiorum heredes in pacifica
40 possessione villarum iam dictarum tueri non possent vel nollent, tunc per eundem dominum episcopum et suos successores in proprietatem et possessionem ville Sancti Regis, que in *concambium* villarum Vyvar et Foludi transivit, rescisso contractu

¹ = Gyéres-Szentkirály.

² = Gyalu.

³ Hibásan *in honorem* helyett.

huiusmodi concambii inter dominum episcopum et filios Sampsonis celebrato, Mykud banus et sui successores introducentur; 45 et nihilominus de bonis episcopalibus eidem Mykud bano et suis successoribus quinquaginta marce tempore sue introduccionis in villam Sancti Regis sine aliqua contradiccione assignabuntur. Dominus eciam episcopus *in additamentum concambii* per eum dati dedit ipsi Mykud bano decimas¹ de Nayglok,² de Vyuar, 50 de Foludi et de omnibus possessionibus ipsius bani hoc anno provenientes episcopatumque contingentes preter quartam archidiaconalem et porcionem sacerdotum. *Dedit eciam* decem marcas partim in denariis, partim in extimacione³ denarios valenti. Et quia utraque pars contractum taliter celebratum firmitate literarum 55 nostrarum sollennizari et sollennizatum roborari voluit, pro eo presentes literas parti utrique concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum in octavis epiphaniarium Domini,⁴ anno eiusdem M^o CC^o LXXXX° otavo.

(Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 209—210. II.)

12.

1278. aug. 16. Detre ispán fiaí, Detre és Benedek Ozdabugy (= Zbugya) nevű birtokukat 60 márka finom ezüstért (az egri káptalan előtt) egy évre elzálogosítják Szuhai János fiainak, Heimnek és Dömötörnek és Lőrincz fia Miklós ispánnak.

Datum pro memoria, quod *magistro Detrico* filio comitis 1 Detrici pro se et pro fratre suo Benedicto ab una parte, ab altera vero *comite Heym et Demetrio* filiis Johannis de Zuha pro se et pro comite Nicolao filio Laurencii coram nobis personaliter constitutis per eundem magistrum Detricum *propositum* 5 *extitit et relatum*, quod quandam *possessionem* ipsorum Ozdabugh vocatam ipsis comiti Heym et Demetrio ac Nicolao *pro sexaginta marcis* fini argenti *inpignorasset ab* octavis assumptionis beate Virginis⁵ *usque ad revolucionem anni* coram nobis *redimendam*;

¹ = dézsma, tized.

² = Nagylak.

³ = aestimacione.

⁴ = Epiphaniae Domini = vizkereszt.

⁵ = aug. 22.

- 10 et ipsas sexaginta marcas iidem comes Heym et Demetrius
solverent coram nobis prefato magistro Detrico *personaliter*
recipienti et idem magister Detricus ipsam sumpmam¹ pecunie
 assumpsit refundere in fino argento coram nobis. Assumpserunt
 eciam Heym et Demetrius prenotati, quod si ipsam possessionem
 15 prefatus magister Detricus redimere posset *infra terminum*
suprascriptum, extunc iidem Heym et Demetrius ac Nicolaus
 reddere tenebuntur. Presertim magister Detricus supradictus
 obligavit se, quod si *infra terminum* vel in ipso termino ipsam²
redimere non posset, extunc eadem possessio in *ius et proprie-*
 20 *tatem* predictorum comitis Heym, Demetry et comitis Nicolai
devolveretur, salvis tamen rebus et personis residencium³ in
 facie terre prenotate. Datum in crastino predictae festivitatis,
 anno Domini M^{mo} CC^{mo} IXX^{mo} octavo.

(Zichy család okmánytára. I. köt. 41. lap.)

13.

1233. *Bolosey fia Herbord, Razna nevű pusztájának felerészét a vasvári káptalan előtt tizenhárom márkáért elzálogítja Ernst fia Detriknek, oly feltétellel, hogyha a birtokot egy éven belül ki nem váltaná, az hét márka ráfizetése mellett átmegy Detrik tulajdonába.*

- 1 Nos capitulum ecclesie sancti Michaelis de Castro ferreo
 omnibus, ad quos presentes littere pervenerint, notificamus,
 quod *Ditrich* filius Ernst ad nos veniens dedit *Herberdo*⁴ filio
Bolosey *tredecim marcas* tali condicione, quod idem Herbordus
 5 *obligavit* dicto Detrich dimidietatem predii *Razna*, que sibi
 pertinebat, sic ut sepdictus Herbordus *a die penthecostes*⁵ *per*
anni circulum posset creditori reddere datam pecuniam⁶ prenomi-
 natum predium iure suo possideret; sin autem⁷ superius dictum
Ditrich in possessionem dimidietatis illius predii introduceret libere
 10 possidendam, acceptis tamen ab eodem *Ditrich* septem marcis

¹ = *summam*.

² t. i. *possessionem*.

³ t. i. *populorum*.

⁴ = *Herbordo*.

⁵ = *pünkösöd*.

⁶ Utána kimaradt valószínűleg *et szó*.

⁷ = *si autem non (redderet) tunc*.

ultra pecuniam supradictam. Ut igitur hec obligacio rata sit et firma, presentes litteras contulimus sigilli nostri munimine roboratas. Actum est Paulo existente nostro preposito, Purus cantore, Boc custode, Pica decano Domini millesimo CC^{mo} XXXIII°.

(Hazai okmánytár. VI. köt. 27. lap.)

14.

1257. Miklós ispán fia, Elek a Favus pannonhalmi apátnak 200 nehéz márká kölcsön fejében elzálogosított Örs nevű birtokdra tőle felülfizetesképen még 80 márkát vesz kölcsön a székesfehérvári káptalan előtt.

Nos capitulum ecclesie Albensis damus pro memoria, quod 1
cum *Elek* filius comitis Nicolai primo in festi Sancti Laurencii
in presencia nostra abbate de [Jast et]¹ Johanne filio Gregorii
consanguine[is suis] presentibus et consencientibus ducentas marcas
denariorum regaliū cum pondere a *Favo* abbate Sancti Martini 5
de Sacro Monte Pannonie *mutuasset*, postmodum in tercio die
Pentecostes² post festum sancti Laurencii³ proxime consequens⁴
idem *Elek* in nostri presencia octoginta marcas *in redempcionem*
cuiusdam possessionis sue apud⁵ Princh habite obligate sibi
iterato mutuari supplicavit, *obligans* sibi dictam *possessionem Urs* 10
nuncupatam sub pena caucionum et obligacionum ac terminorum
decisione, que in prioribus litteris nostris super *mutuacione*
ducentarum marcarum continentur. Cujus supplicationibus idem
Favus abbas favorabiliter inclinatus dictas octoginta marcas in
denariis regalibus cum pondere memorato *Elek* mutuavit coram 15
nobis, ut prediximus, ipsas octoginta marcas superaddens ducentis
marcis predictis. Et sic idem *Elek* domino abbati in totali summa
tenetur in ducentis et octoginta marcis, pro quibus omnibus, ut
est pretactum, memoratam possessionem *Urs impignoratam*
obligavit sub pena obligacionum et caucionum in litteris prioribus 20
insertis seriatim. Datum anno Domini. M^o CC^o L^o VII.

(A pannonhalmi főapátság története. II. köt. 304. l.)

¹ A zárójelbe tett részek az eredetiből ki vannak töredezve.

² = pünkösd keddjén.

³ Az előző évi aug. 10-ike.

⁴ Hibásan *consequentis* (t. i. Pentecostes) helyett.

⁵ = apud.

15.

1285. aug. 14. IV. László király átírja és megerősíti Lodomér esztergomi érsek oklevelét, melyben egy fallal körülvett curidját és egy kőtornyát egyéb épületekkel Tamás váci püspöknek nyolcz évi használatra kölcsön adja.

- 1 Nos Ladislaus, Dei gracia rex Hungarie memorie commen-
dantes significamus, quibus expedit, presencium per tenorem,
quod venerabilibus patribus domino *Lodomerio*, Dei gracia *archi-*
episcopo Strigoniensi, eiusdemque loci comite perpetuo et *Thoma*,
5 miseracionem divina *episcopo Waciensi*, aule nostre cancellario,
dilectis ac fidelibus nostris in nostri presencia personaliter con-
stitutis, idem venerabilis pater Thomas, episcopus Waciensis
confessus est se recepissee, habere et tenere a predicti venerabili
patre domino Lodomerio, archiepiscopo Strigoniensi *curiam*
10 *muratam et turrem lapideam*, archiepiscopatus Strigoniensis in
superiori parte sive fine insule beate Virginis iuxta veterem
Budam *in medio Danubii constitutas* cum aliis edificiis situatis
ibidem *ad inhabitandum et manendum ac defendendum* in eis
se et sua bona propter condicionem temporis impacati *per*
15 *spacium octo annorum*, a data presencium¹ continue futurorum,
sub modo et condicionibus certis, in litteris predictae venerabilis
patris, archiepiscopi Strigoniensis inferius comprehensis, petens
a nobis ipse episcopus Waciensis, ut pro huiusmodi sua con-
fessione seu recognitione coram nobis facta per eundem prefato
20 archiepiscopo Strigoniensi nostras dare litteras ei dignaremur.
Quarum quidem archiepiscopalium litterarum tenor talis est:
Nos Lodomerius, Dei gracia archiepiscopus Strigoniensis, eius-
demque loci comes perpetuus significamus, quibus expedit,
presencium per tenorem, quod nos ob prerogativam dilectionis
25 fraterne et *propter debitum specialis favoris*, quibus venerabilem
patrem dominum Thomam, episcopum Waciensem, dilectum in
Domino fratrem et socium ac amicum nostrum karissimum,
aule regie cancellarium caritative sumus in suis beneplacitis
prosecuti, et ipse e converso² nobis in nostris opportunitatibus
30 et agendis multipliciter fecit cum sedula diligencia illud idem,

¹ = a jelen levél keltétől kezdve.

² = viszont.

ac in futurum nos cum eodem ad invicem *cum affectu et dulcedine* 35
amicicie et dileccionis sincere in consimilibus vel maioribus
 inspirante Domino prosequemur, curiam muratam et turrem
 lapideam archiepiscopatus nostri in superiori parte, sive fine
 insule beate Virginis iuxta veterem Budam, in medio Danubii
 constitutas cum aliis edificiis situatis ibidem, de benivola volun- 40
 tate, consensu et assensu et aprobacione discretorum virorum,
 karissimorum in domino fratrum nostrorum, magistri videlicet
 Andree, *doctoris decretorum*, prepositi et capituli ecclesie nostre
 Strigoniensis *dedimus*, commisimus et *concessimus* eidem domino 45
 Thome, episcopo Waciensi, et non ecclesie vel successori
 eiusdem *per spacium octo annorum*, a concessione presencium¹
 continue futurorum *ad inhabitandum, et manendum, ac defen-*
dendum in eis se, et sua bona, propter maliciam temporis
 impacati et ad precavendum sibi et suis de dissensionibus, que
 in partibus Ungarie viguerunt et vigent non modice, mole 50
 peccaminum² exigente, scilicet tum *insultus Tartarorum et*
Cumanorum, tum etiam Ungarorum sive regnicolarum, per
prelia intestina; ita quod transactis predictis octo annis curia
 et turris predictae, cum aliis suis edificiis ad nos et nostram
 ecclesiam vel si de medie tolleremur,³ ad nostrum successorem, 55
 pure, plane et sine aliqua contradiccione, et obstaculo simpliciter
revertentur; cum huiusmodi *concessio nostra personalis fuerit,*
non realis, videlicet persone ipsius domini Thome episcopi esse,
 et non eius successori vel ecclesie constet facta. Et si status
 noster per cursum illorum octo annorum aliququaliter forsitan 60
 mutaretur, *nilominus de parte successoris nostri* per lapsum
 octo annorum hanc concessionem nostram ordinavimus firmiter
 et volumus inviolabiliter teneri in sui roboris serie perdurante.
 Si autem ipse dominus Thomas episcopus pendente spacio
 eorundem octo annorum ad alciora fuerit exaltatus, vel debitum 65
 Ade exsolverit⁴ divino iudicio evocante, statim post eius exalta-
 cionem, *vel ingressionem universae carnis ad viam*,⁵ predictae
 curia et turris cum aliis edificiis archiepiscopalibus constitutis
 ibidem ad nos et ad nostrum successorem cum plenitudine sui

¹ = a jelen levél kibocsátásától kezdve.

² = bűnök halmaza.

³ = ha meghalánk.

⁴ debitum Ade exsolvere = Ádám vétkeért lakolni = meghalni.

⁵ viam universe carnis ingredi = meghalni.

70 iuris redibunt; *ita tamen, quod pro melioracionibus*, innovacionibus
et reformacionibus, quas ipse dominus Thomas episcopus in
premissis curia, turre, et domibus medio tempore fecerit cum
suis expensis, nos et successor noster sibi, prout extimacioni¹
et visui fuerint opera eius in premissis subiecta, de satisfaccione
75 et recompensacione pecuniaria teneremur respondere. Nos vero
ipsius episcopi Waciensis petitionem considerantes iuri consonam
et congruam equitati, super *contractu* antedicto et recognicione
ipsius presentes concessimus litteras, sigilli nostri munimine
roboratas. Datum in Sarus, in vigilia assumptionis Virginis
80 gloriose, anno Domini M^o CC^o octuagesimo quinto.

(Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. II. köt. 201. l.)

16.

*1242. okt. 6. Az esztergomi káptalan egy köházát Ádám
mester ottani fűszeresnek húsz évre bérbe adja.*

1 Universis presentes litteras inspecturis nos Strigoniense
capitulum salutem in Domino Jhesu Christo. Noverit universitas
vestra, quod nos *locavimus magistro Ade speciario*, civi Strigo-
niensi pro se et heredibus suis legitimis, et non extraneis
5 *quandam domum nostram lapideam*, sitam in vico Latinorum,
Strigoniensium, habentem introitum et exitum ante cameras
mercimoniales, et conterminam vico, qui de dictis cameris
mercimomialibus ducit ad ecclesiam sancti Nicolai Strigoniensem,
ab hac die, videlicet sancti Michaelis archangeli, *usque ad viginti*
10 *annos proxime futuros; hoc pacto et hiis condicionibus* inter-
venientibus, quod idem magister Adam vel heredes sui *primo*
anno tenentur nobis *solvere duas* marcas boni et legalis argenti
in terminis infrascriptis; *secundo* anno *duas* marcas *et dimidiam*;
tercio vero anno *duas* marcas et tres fertones;³ *quarto* vero
15 *anno tres* marcas et sic deinceps usque ad vicesimum annum
integraliter tenetur *solvere proxime dictas tres marcas annuatim*.
Hoc salvo, quod de dictis marcis, singulis annis nobis persol-

¹ = aestimacioni.

² = olasz telepések (hospites).

³ *ferto* = 1/4 márka.

vendis retinere debent dimidiam partem *pro edificacione* quatuor parietum lapideorum in altitudine stacionis unius¹ de bono et 20 legali opere, a die predictae *locacionis* usque ad finem quinti anni proxime futuri; aliam vero dimidiam partem debent persolvere in hiis *tribus terminis*, primo videlicet in Circumcisione Domini,² secundo in festo apostolorum Philippi et Jacobi,³ et tercio in festo sancti Egidii,⁴ vel quintodecimo die post quem- 25 libet predictorum terminorum. In fine vero quinti anni debet fieri per bonos viros *estimacio operis* iamdicti, et donec ipsam estimacionem integre perceperint, ut supra dictum est, debite nobis pensionis dimidiam partem retinebunt. Qua percepta, extunc singulis futuris annis usque ad vicesimum iamdictae 30 locacionis annum integre debent solvere sepepredictam trium marcarum argenti pensionem in terminis ad hoc superius deputatis. Quam solucionem si prefatus magister Adam, vel eius heredes *negligerent*, vel alias in prescriptis terminis facere recusarent, vel opus iam dictum statuto tempore non complerent, ipse et 35 ipsi heredes extunc *priventur iure* predictae *conduccionis*, licitumque sit nobis in alteram, quancunque voluerimus, partem predictam transferre locacionem, et nichilominus ipsi ad *dampna et interesse* teneantur. Dicta autem edificia, si aliqua indiguerint *reparacione*, ab illa die, qua completa erunt, usque ad finem vicesimi anni, 40 idem magister Adam vel eius heredes ea propriis expensis reficere teneantur; et *si igne proprio*, quod absit, exurerentur, similiter ea propriis expensis reficiant. Si vero *igne alieno*, vel *hostium* insultu devastarentur, tunc super reparacione eorum *regni consuetudo* observetur. Si autem omnibus supradictis rite 45 peractis, sepefatus magister Adam, vel eius heredes legitimi completo tempore sepenominate locacionis, viginti annorum videlicet, supradictam domum cum edificatis in ipsa *de novo reconducere* a nobis voluerint, *bona fide promittimus* eidem magistro Ade, suo et heredum suorum nomine *stipulanti*, quod 50 pro ea *pensione*, quam tunc aliquis alius conductor offerret, non in fraudem, ipsis eadem relinquemus et locabimus, quilibet⁵

¹ = egy állás (álló ember) magasságában.

² = új év napja.

³ = máj. 1.

⁴ = szept. 1.

⁵ Hibásan *quibuslibet* helyett.

aliis conductoribus eos quantum ad hoc¹ preponendo. Et si ipse vel eius heredes tunc nollent dictam domum reconducere, 55 prout iam dictum est, liceat nobis alteri persone eam locare pro nostre libito voluntatis. Et ut presens *contractus* robor firmitatis obtineat, presentes litteras sigilli nostri dedimus munimine roboratas, et ad cautelam *consimiles cum alfabeto* penes nos retinuimus. Actum Strigonii in ecclesia sancti Adalberti, 60 anno Dominice, incarnationis millesimo ducentesimo quadragesimo secundo, mense Octobris, in festo sancti Michaelis archangeli.²

A. B. C. D. E.³

(Knauz : Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. 344—345. ll.)

17.

1294. ápr. 1. *Az esztergomi káptalan egy ottani föld darabját Aranyos Miklós, esztergomi vendégnek és utódainak évi egy negyed márkáért örökbérbe adja.*

1 Universis presentes litteras inspecturis capitulum ecclesie Strigoniensis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus peruenire, quod nos res-
picientes nostre ecclesie meliora totalem *terram* nostram sitam
5 inter minorem Danubium, et inter clausuram molendinorum⁴ nostrorum de Taplycha de Strigonio, a stagno, quod Nycolaus aurifaber Strigoniensis fecit ibidem nobis contradicentibus et
invitis, usque ad locum molendini eiusdem Nicolai, et fossatum seu meatum aque de loco ejusdem molendini in minorem
10 Danubium decurrentis, ab eodem Nycolao *propter ipsius insolencias et inoportunitates multimodas iure dominii revocantes*, unacum alia terra nostra, que incipit ab angulo orti⁵ heremitarum de clauastro Sancte Anne, et veniendo circa sepem orti Kunch

¹ = ezt illetőleg, erre nézve.

² Kétségtől sz. Mihály-nap nyolczada értetik; maga az ünnep ugyanis szept. 29-re esik.

³ = cirographum. Az idézett kiadás ugyan mellőzi; de az eredetiben megvan. V. ö. Knauz : Az esztergomi főegyház, okmánya. II. k. 48 l.

⁴ = malomgát.

⁵ = horti.

pelliparii¹ iobagionis nostri usque meatum fluvii, de clausuris eorundem molendinorum nostrorum exeuntis, et usque ad fossatum Strigoniense existit, *Nycolao* filio Martini *adventicio* in Strigonium de villa Aranyas de partibus montis Matra et obhoc Aranyas vulgariter appellatur,² ac per eum suis heredibus, Myconi videlicet, Mychaeli et aliis nascituris *locavimus et dedimus in perpetuum* plenarie possidendam. *Condicione* tamen huiusmodi mediante, ut per spacium quatuor annorum proxime futurorum a data presencium scilicet *continue computando* idem Nycolaus et sui heredes ac posterii *ratione terragii annualis* nobis nichil dare debebunt; *quinto* autem anno et sic deinceps perpetuo, *annuatim solvent* nobis *feronem* usualium regalium monetarum, tunc temporis ad valorem mercimonialis argenti in civitate Strigoniensi currentis;³ et eiusdem Nycolai et suorum heredum⁴ *ad edificacionem domorum*, edium et murorum eiusdem terre nostre in facie construendorum, de monte nostro de Taplycha *lapides* usque ad sufficienciam *concedemus*; balneorum et molendinorum nostrorum via et loco molendini eiusdem Nycolai ibi nichilominus libere remanente. Insuper eidem Nycolao et suis heredibus ac posteritatibus *promisimus* liberaliter et libenter, ut *melioraciones suas*, si quas super facie eiusdem terre nostre fecerint suis laboribus et expensis, et ullo umquam tempore vendicioni duxerint exponendas, *nobis prius requisitis, ut expedit terre dominis*, si nos eas ad nos non decreverimus redimendas, allis hominibus vendendi, sub premissio honore⁵ et debito condicionis, habebunt liberam facultatem. In cuius rey⁶ firmitatem et memoriam sempiternam presentes litteras eidem Nycolao et suis heredibus sigilli nostri appensione dedimus communitas. Datum per manus discreti viri magistri Cypriani, ecclesie nostre lectoris, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo quarto, in capite kalendarum mensis Aprilis.

A. B. C.

(Knauz: Monumenta eccl. Strigoniensis. II. 350. I.)

¹ = szűcs.

² Hibásan: *appellato* helyett.

³ = 1/4 márkát királyi pénzben, az ezüstnek akkor Esztergomban meglévő forgalmi értéke szerint.

⁴ Hibásan: *et eidem Nicolao ac suis heredibus* helyett.

⁵ = onere.

⁶ = rei.

18.

1282. *A Gutkeled nemzetségbeli Butykai András ispán fia, András Báka nevű földjéből négy ekealjat az egri káptalan előtt szolgájának, Péter fia Péternek ajándékoz.*

1 Omnibus Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, presens scriptum inspecturis capitulum ecclesie Agriensis salutem in omnium Salvatore. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod *Andrea* filio comitis Andree de
5 *Buthka de genere Gudkeled* ab una parte, ab altera vero Petro filio Petri serviente eiusdem coram nobis personaliter constitutis, prefatus Andreas *proposuit* viva voce, quod quandam particulam *terre* usui quatuor aratorum sufficientem, de terra sua *Baka* *vocata* per dictum patrem suum, ut dicebat, *acquisita* abcisam,
10 a parte orientali iacentem, cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis *dimisisset et contulisset* prefato Petro, et coram nobis *dedit et contulit* sibi et suis heredibus heredumque suorum successoribus iure *perpetuo* et irrevocabiliter *possidendam* et habendam, *ob merita servitorum* ipsius Petri a primevo sue
15 etatis tempore in diversis fortune casibus sibi fideliter impensorum; obligando se idem Andreas et heredes suos universos, ipsum Petrum et heredes eiusdem ab omnibus ratione premissae particule terre impetere nitentibus, *defendere et expedire propriis laboribus et expensis*, et in pacifica possessione ipsius particule
20 terre indemniter conservare. In cuius rei testimonium ad instantiam parcium presentes contulimus sigilli nostri post plagam Tartarorum¹ secundo renovati munimine roboratas. Anno Domini M^o CC^o octuagesimo secundo; presentibus tamen magistro Anthonio cantore, Paulo lectore, Mikou custode, Marco de
52 Pata, Martino de Zobolch, Simone de Kemey archidiaconis et aliis multis; regnante Ladislao illustri rege Hungarie, Lodomerio archiepiscopo Strigoniensi, Johanne electo Colochensi et domino nostro venerabili patre Andrea Dei gracia episcopo Agriensi existentibus.

(Hazai okmánytár. VIII. köt. 224. lap)

¹ == tatárjárás.

19.

1291. okt. 28. III. Endre király megerősíti Keled fia Gergely mesternek a pécsi káptalan kiküldöttje előtt tett végrendeletét.

Andreas Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame 1
 Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie Bulgerieque rex omnibus
 Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in omnium
 salvatore. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus
 pervenire, quod comes Ladyzlaus filius Servusdei¹ fidelis noster 5
ad nostram accedens presenciam exhibuit nobis privilegium capi-
tuli Quinqueecclesiensis super collacione possessionis Orywa
vocate et castri in eadem constructi, per magistrum Gregorium
filium Clety domine filie sue, uxori videlicet ipsius comitis Ladyzlai
facta; petens a nobis cum instancia, ut ipsum privilegium ratum 10
 habere, collacionemque eandem acceptare et approbare, ac
 nostro dignemur privilegio confirmare. Cuius tenor talis est:
 Nicolaus prepositus et capitulum Quinqueecclesiensis ecclesie
 omnibus presens scriptum cernentibus salutem in Domino. Ad
 universorum noticiam volumus pervenire, quod cum ad iustam 15
 petitionem *magistri Gregorii filii Keled* magistrum Phylippum
 concanonicum nostrum transmissemus ad eundem *podagricum*,
 qui scilicet in suis patitur pedibus podagram ab antiquo, ut
 coram eo *pro quarta filie sue, quam habet unicam, de suis pos-*
sessionibus ordinaret, idem magister Phylippus socius noster ad 20
 nos rediens nobis retulit viva voce, quod ipse magister Grego-
 rius filius Keled, ut premittitur, *infirmus quidem corpore, mente*
sanus, presente predicta filia sua ibidem, de istis *possessionibus*
suis hereditariis, in divisione videlicet inter comitem Ladyzlaum
 et magistrum Phylpus fratres eiusdem carnales et inter ipsum 25
 magistrum Gregorium ab olim facta sibi devolutis, scilicet de
 ista possessione sua Kwos vocata, et de omnibus circumstanciis
 et pertinentibus ad eandem, item de ista possessione sua Apaty
 vocata et de omnibus circumstanciis et pertinentibus ad eandem,
 item de ista possessione sua Orywa vocata et de castro eiusdem, 30
 item de tertia parte seu de tertia porcione harum possessionum,
 videlicet in Chapa et in castro Kuorough vocato, in Lyppov,
 in Zeerya, in Zawa, videlicet racione harum omnium, istam

¹ Isten szolgálja, régi magyarsággal: Serfesz.

unam et solam possessionem suam Orywa vocatam cum castro
35 suo et cum ceteris omnibus suis utilitatibus et pertinenciis suis
quibuslibet ac circumstanciis universis *legavit et dedit predictae
filie sue Jolenth, uxori comitis Ladizlai filii Seruusdey de genere
Peech,*¹ *in quartam et pro quarta filie sue sibi et eius heredibus*
perpetuo possidendam. Ceteras autem omnes possessiones suas
40 ipse magister Gregorius legavit et dedit cons[anguineis fratri]
bus² post mortem suam possidendas et habendas. *Et si prefata
domina Jolenth heredem vel heredes non habuerit, hoc est nec
filium nec filiam, iam tunc hec possessio* Orywa cum castro suo
et cum ceteris omnibus utilitatibus suis et pertinenciis, *ad con-*
55 *sanguineos fratres ipsius magistri Gregorii post mortem huius
filie sue devolvetur.* Hoc tamen expresso, quod si idem magister
Gregorius filium habuerit, extunc omnes et omnimodas posse-
ssiones suas, hic filius suus jure geniture possidebit et habebit;
et specialiter prefata possessio Orywa cum castro et cum omnibus
60 suis pertinenciis ad filium ipsius magistri Gregory revertetur,
salva nichilominus quarta domine filie sue antefate. Preterea
insuper absque quarta, nec ratione quarte filie sue *tamquam in*
donum idem magister Gregorius omnes servos suos et omnes
ancillas suas, quosunque et quascunque usque modo precio
70 comparavit vel emit, sicut littere vel instrumenta super hiis et
ratione harum confecta nominant et declarant singillatim, *dedit
et tradidit pure et simpliciter eidem filie sue, uxori comitis Ladyzlai*
ob amorem et intimam dileccionem eiusdem, irrevocabiliter et
irretractabiliter jure perpetuo possidendos et habendas. Item ipse
65 magister Gregorius *servos et ancillas, quos et quas domina mater*
uxoris comitis Ladyzlai secum traduxit tempore nupciarum a domo
paterna, vel heredes eorundem, sicut eorundem nomina inferius
exprimuntur, *reddidit vel restituit eidem filie sue uxori comitis*
Ladyzlai in perpetuum possidendos et habendas. Quorum nomina
75 sunt hec: Cosmas cum uxore sua Powa nomine et cum duobus
filiis suis et duabus filiabus suis; item Paulus cum uxore sua
Chepke nomine et cum quatuor filiabus suis; item Chydboy
cum uxore sua Mogdolna nomine cum duobus filiis suis. In cuius
rei memoriam presentes litteras nostro sigillo concessimus robo-

¹ = Pécz nemzetség.

² A zárójelbe tett részek az eredetiből ki vannak törve.

mense Novembris, Stephano cantore, Dyonisio custode, Mathya decano, ceterisque quampluribus ibidem existentibus. *Datum* per manus magistri Stephani lectoris Quinqueecclesiensis. Nos igitur, cui ex officio suspecti regiminis incumbit unicuique in suo iure non deesse, quia ipsam *collacionem seu donacionem* 75 per eundem magistrum Gregorium dicte domine filie sue, uxori ipsius comitis Ladyzlai, *iuste, rite et legitime* esse factam presentibus baronibus regni nostri, qui presentes aderant, inspeximus, prout eciam in aliis privilegialibus litteris capituli sancti Petri de Posoga¹ super eadem collacione confectis vidimus contineri, 80 ad instanciam et petitionem ipsius comitis Ladyzlai, de benignitate regia favorabiliter inclinati, predictam collacionem seu donacionem ratam habentes et acceptam, ipsum privilegium de verbo ad verbum presentibus insertam auctoritate presencium duximus confirmandum, duplicis sigilli nostri munimine robo- 85 rando. *Datum* per manus discreti viri magistri Theodori prepositi ecclesie Albensis, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo primo, quinto kalendas Novembris, regni autem nostri anno secundo.
(Hazai Okmánytár. VI. k. 370—372. II.)

20.

1265. aug. 17. *Omode győri püspök tanusttja, hogy Csákányi Balsam asszonyt rokonai leányegyedére nézve kielégítették.*

Omodeus Dei gracia episcopus Jauriensis universis, quibus ¹ expedierit, presentes litteras inspecturis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod *domina Balsam* filia Jacobi filii Johannis de Chakan ab una parte, Georgio filio Watha, Iwan filio Inse, et Olotow filio Gonow ⁵ ex altera coram nobis personaliter constitutis, eadem *domina confessa est viva voce, quod Georgius et fratres sui* predicti *super quarta de possessionibus patris sui prefati iure nature sibi debita satisfecissent*, assignatis sibi septuaginta iugeribus terre de virgultis² et de terra arabili, iacencia inter terram dicti Georgii ¹⁰ et Dyonisii filii Morodyk ac aliorum cognatorum suorum; que

¹ = Posega.

² = cserjés.

quidem terra incipit iuxta fluvium Ztremen a parte septemtrionali,
et profunditur versus meridiem usque fluvium Myroud, et ibi
terminatur; et insuper una rota molendini prefati Jacobi siti in
15 fluvio Zturga a plaga orientali iuxta villam parvulam existentis.
Qui Georgius et fratres sui predicti assercionem dicte domine
in omnibus affirmarunt, dicentes, quod dicta septuaginta iugera
et rotam molendini dicte domine *pro sua quarta* contulissent, de
terra memorati Jacobi perpetuo possidenda, excepta quarta filie
20 Dubuzov, fratris Jacobi supradicti; *obligantes se* nichilominus,
quod si ullo unquam tempore per aliquem vel per aliquos dicta
domina super ipsa terra et rota molendini impediretur, ipsi
eandem *expedire tenerentur suis propriis sumptibus et expensis.*
n cuius rei memoriam ad petitionem parcium presentes litteras
25 concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum in Sabaria¹
tercio die post festum purificationis Virginis gloriose, anno
Domini M^o CC^o sexagesimo quinto.

(Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VIII. köt. 132—133. ll.)

21.

**1269. jun. 22. IV. Béla király megerősíti a Monoszlaiak
között kötött osztályos egyezséget.**

1 Bela Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie,
Gallicie, Lodomerie, Cumanieque rex universis Christi fidelibus,
presentibus pariter et futuris, presentes inspecturis, salutem in
salutis largitore. Deperire solet vel potest solempnis accio cum
5 motu temporum, nisi eam corroboret *vivacitas litterarum*. Ad
universorum igitur noticiam tenore presencium volumus perve-
nire, quod Nicolaus filius Andree et Petrus filius Petri ab una
parte, comes Gregorius iudex Cumanorum, Thomas et Stephanus
filii Th.² fratris eiusdem comitis G.³ ab altera *nobiles de Monuzlo*
10 coram nobis personaliter constituti iidem N. et P.⁴ proponentes
dixerunt, quod inter se nondum *a primi eius⁵ parentibus, atavis*
et progenitoribus suis in universis possessionibus suis, tum de

¹ = Szombathely.

² = Thome.

³ = Gregorii.

⁴ = Nicolaus et Petrus.

⁵ Hiba valószínűleg *nondum a primis eorum* helyett.

partibus Hungarie, tum eciam de partibus Sclavonie *habuissent iustam vel equam divisionem, nec habere potuissent, licet in una et in eadem proximitatis et consanguinitatis lynea*¹ *sunt annexi;* 15
sed idem comes Gregorius cum fratribus suis prenomatis totas possessiones eorundem iniusta divisione, et inequali haberent et *detinerent indebite occupatas*. Quorum quidem propositionibus auditis, dictus comes Stephanus, et fratres sui memorati e converso respondentes dixerunt, quod ab atavis, primis 20
parentibus, et progenitoribus suis in omnibus possessionibus suis essent divisi, habendo divisionem iustam, veram et equalem. Et licet talis contencio, scisma litis, iurgii et materia dissessionis² in factis et divisionibus possessionum inter predictos nobiles diu fuisset mota et ventillata, nichilominus se recognoscentes *proximitatis lineam, cognacionis et fraterne dileccionis ob amorem,* immo maxime tam bone pacis, et ne ulterius super factis divisionum suarum possessionum possent altercari, moveri et turbari, prefatus comes Gregorius cum fratribus suis supradictis quasdam possessiones de partibus Sclavonie hereditarias, 30
scilicet inter aquas Zava et Lona ac Chernech et inter predictam aquam Zava et aquam Hodra existentes totum et omnino cum utilitatibus suis et pertinentiis ac omnibus adiacenciis et Kapolcham, que Gaep dicitur, in medio terre et silve prefati Petri iuxta primam divisionem adiacentem, *remittentes dederunt* 35
tradiderunt, assignarunt, statuerunt, et commiserunt Nicolao et Petro sepredictis et per eosdem suis heredibus heredumque suorum successoribus, habendas, tenendas et iure hereditario perpetuo possidendas, omni questione, contencione et dissessione in iteranda divisione omnium possessionum suarum reiecta, 40
quitta, mortua et sopita tali firmacione et obligacione stabilita et inserta, quod si qua parcium processu et curriculo temporis, et³ divisionibus possessionum predictarum formam pacis violaret in scisma litis et contencionis, seu iurgii provocando, ante omnia parti sustinenti absque omni strepitu iudicii⁴ et iudicis porcione 45
pene trecentarum marcarum subiaceret. Renunciantes omni liti et accioni, in vera fraterne dileccionis, proximitatis, et consanguini-

¹ = *lynea*.

² = összekülönbözés.

³ Hibásan in helyett.

⁴ = perlekedés.

tatis karitate. In cuius facti robor,¹ firmam, certam, et inconcus-
sam perpetuamque stabilitatem, ad pecionem² parcium nostro
50 conspectui personaliter astancium, presentes concessimus dupli-
cis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri
Demetrii, Albensis ecclesie prepositi, aule nostre vicecancellarii,
dilecti et fidelis nostri. Anno Domini M^o CC^o sexagesimo nono,
decimo kalendas Julii regni autem nostri anno tricesimo quarto.
(Hazai Okmánytár. VII. k. 114—116. ll.)

22.

1289. decz. 19. *A Ják nemzetségbeli Sitkei Csépan és
Lőrincz és Sebe a győri káptalan előtt óvást tesznek a miatt,
hogy Páris fia Imre és apósa, a Ják nemzetségbeli Ebed fia Ják
ispán és rokonai őket a vasvári káptalan előtt néhány rokonuk,
Sebe fia, Istvánnak Bel-Ják és Köröselő nevű birtokairól lemondani
kényszerítették.*

1 Nos magister C. prepositus et capitulum Jauriensis ecclesie
damus pro memoria, quod Chepanus filius Laurencii et Lauren-
cius filius Alexandri *nobiles de genere Jaak de Sytke* tam pro
se, quam pro Sebe filio Zobous fratre eorum coram nobis
5 constituti *protestando retulerunt*, quod per magistrum Emericum
filium Paris et socerum eiusdem comitem Jaak de genere Jaak
filium Ebed ac per nobiles *de generatione eadem in linea ipsius
comitis* Jaak concurrentes mediante potencia vel pocius in
pressione nobilis viri Ihoannis³ bani filii Henrici usque ad metum
10 mortis et amissionem possessionis compulsi fuerunt et coacti
comparere coram capitulo Castriferrei et dare litteras capituli
eiusdem, super eo videlicet, quod ipsi Chepanus, Laurencius et
Sebe non deberent se aliquomodo *intromittere de possessione*
comitis Stephani filii Sebe fratris eorum *sine filio decedentis*
15 Beelyaak et Keuresley vocatarum⁴ quamquam eedem possessio-
nes ad ipsos Chepanum Laurencium et Sebem, Nicolao filio
eiusdem comitis Sebe *heredum adhuc solacio destituto*, si con-

¹ = *robur*.

² Hibásan *peticionem* helyett.

³ = *Johannis*.

⁴ Hibásan: *de possessionibus vocatis* helyett.

tingat, decedente, ad ipsos Chepanum, Laurencium et Sebem *tanquam in proximiori linea consanguineitatis* ipsis filiis Sebe adiacentes *de iure et etiam de regni consuetudine devenire debeant* 20 *et devolvi*. Datum feria secunda¹ proxima ante festum nativitatis Domini,² anno Domini. M^o CC^o octvagesimo nono.

(Hazai oklevéltár. 114. l.)

23.

1239. *Az egresi konvent írásba foglalja Gedecsi Miklós ispán végrendeletét.*

Universis Christi fidelibus tam presentibus, quam futuris 1
presentem paginam inspecturis frater A. dictus abbas de Egres
et eiusdem loci conventus salutem in Domino vite presentis et
future. Noverit universitas vestra, quod cum bone memorie
N. comes de Guedeche, frater V. Strigoniensis archiepiscopi, 5
laboraret in extremis, A. tunc temporis priorem, S. subpriorem,
H. custodem nostrum *ad se fecit accersiri* confessione quod³
salutifera peccatorum permissa⁴ litteras domini A. et B.⁵ regum,
et capituli Albensis eisdem obtulit testimoniales, quod dum ipse
prosperis adhuc habundaret⁶ successibus, *possessionesque suas* 10
et predia in quatuor partes divisisset tribus filiis, Isaac scilicet,
Laurencio et Johanni, *partem propriam cuilibet assignando*, ne
per ejus obitum discordia pullularet inter fratres; excepta terra
Houd, *quam ipse dimisit in commune; quartam partem tamen*
libere sibi reservasset, videlicet villam Guedeche, Gut, Miclous, 15
Trucman, villam Nadayp, et villam Novam, cum omnibus perti-
nenciis, pecudibus et familia, *quod cui vellet, eam posset dare,*
aut in elemosinam conferre, in vita vel in morte. Processu vero
temporis, quando Deus *quartum ei concesserat filium*, parte ad
se pertinente ditare illum cogitavit; ita tamen, quod partes 20
predictorum L. et J.⁷ cum parte junioris nomine March deberent

¹ = hétfő.

² = karácsony.

³ Hibásan: *confessioneque helyett*.

⁴ Hibásan: *premissa helyett*.

⁵ = *Andree et Bele*.

⁶ = *abundaret*.

⁷ = *Laurencii et Johannis*.

estimari, et divisione reiterata iusticia previa unusquisque partem suam sortiretur, nichilominus a villis quatuor Guedeck, Gut, Trucman, Nadayp, *coniugem suam* decrevit esse immunem et
25 expertem. Propterea tamen (non)¹ est pretereundum, quod *si aliquem de tribus fratribus, idest L. et J. et M., mori contingeret, pars illius ad duos superstites ex integro volveretur.* In hiis omnibus predictus I.² nullam potest habere questionem, tamen in prefata terra Houd, quam quatuor fratribus decrevit dimittendam.
30 *Filiabus autem suis nihil omnino dimisit, sed matri et tribus fratribus L. et J. et M., eas commisit honorifice maritandas.* In hujus rei testimonium presentes litteras fecimus scribi, et sigilli nostri munimine roborari. Actum in Egres, anno Dominice Incarnacionis M^o CC^o tricesimo nono.

(Wenzel: Árpádkori uj okmánytár VII. k. 92—93. ll.)

24.

1250—1300. között. Az Aba nemzetségbeli Wejtich ispán leánya, Gergely özvegye hitbérét és jegyajándékát fiának, illetőleg, ha az meghalna, néhai férje fivéreinek bizonyos ingóságok fejében átengedi.

1 Nos capitulum Waradiensis ecclesie damus pro memoria, quod constitutis in nostra presencia personaliter Mikaele comite, filio Ubul, pro se et pro fratre suo Egidio ex una parte, ac
nobili domina relictæ Gregorii, fratris eorumdem, filia Weytyh
5 *comitis de genere Aba ex altera, qui coram nobis astantes personaliter viva voce, sanaque mente sunt confessi, quod super dote et rebus parafarnalibus domine antedictæ, nec non super bonis Gregorii mariti sui bone memorie decedentis, ex unamini voluntatis beneplacito et consensu taliter disposuissent, seu*
10 *ordinassent, scilicet: quod ipsa domina memorata dotem suam et res parafarnales filio suo, et si filium suum, quod absit, de huius vite tedio transire contingeret, ipsius cognatis pueri, videlicet Mikaeli et Egidio supradictis ac successoribus eorumdem, remota cuiuslibet exactionis et questionis in posterum suscita-*
15 *cione, penitus et per omnia dimisisset; ita ut deinceps nec ipsa*

¹ E szó tévedésből kimaradt.

² = Isaac.

domina, vel fratres seu cognati, vel quoquomodo ipsam contingentes, ratione dotis et rerum parafarnalium contra predictos habeant possibilitatem seu facultatem suscitandi. Cuius rey gracia, et vice predicti Mykael comes, et Egidius frater eiusdem, pro quo sepedictus Mykael astitit coram nobis, dixerunt *omnia bona* 20 *Gregorii fratris ipsorum in rebus mobilibus, videlicet equaciam,¹ pecudes, oves, et porcos, nec non arma eiusdem militaria,* in educacionem ipsius domine et fili² sui ac filie sue legitimacionem assignasse, seu statuisset. Preterea unum mancipium, sex capitibus multiplicatum, Wlkata nomine, similiter 25 ipse domine tradiderunt, tria capita ex ipsis, scilicet patrem ipsorum, Vulkata antedictum ac uxorem suam, cum filia iuniori ipsorum, pro tribus servis ipsius domine secum adductis; tria autem capita residua sorori ipsorum, filie domine antedictae assignarunt; tali tamen *condicione* interposita, *quod ipsa domina* 30 *sepedicta in ipsa possessione ipsius mariti sui, si ad alium maritum se transferre noluerit, sive filius suus vivat sive non, percipiendo ipsius possessionis fructus et utilitates cum tota familia mariti sui, absque ulla molestacione, si sue competat voluntati, usque finem vite sue, sicut tempore mariti sui, debet et post³* 35 *residere, preter exaccionem, que fieret racione exercitus, qui cedet in usum exercituantium. Si autem se maritare iterum voluerit, extunc procuracio et provisio ipsius possessionis et utilitatum percepcio ipsis M. et E. pertinebit, donec idem puer legitimam perveniat ad aetatem, in nullo ad ipsam dominam pertinente.* 40 Item si ipsa domina marito se adiunxerit, ut est dictum, predicti E. et M. filio ipsius domine, fratri ipsorum, unum ad serviendum servum ipsi puero tenentur dare et donare; qui ipsi pertinet puero, si vixerit, alioquin ipsis E. et M. de iure tenebitur pertinere. Et quia ad presens privilegio nostro radificare⁴ 45 non potuit, tenemur eidem dare privilegium cum presentes nobis fuerint exhibite.

(Fejér: Codex diplom. t. IV. v. II. 70—71. II. a Kállay család levéltárában őrzött eredeti után helyesbbitve.)

¹ Hibásan *equaciam* (= ménés) helyett.

² = filii.

³ Hiba: *potest* helyett.

⁴ = ratificare.

25.

1283. ápr. 15. Máté nádor végrendelete.

- 1 Nos Matheus palatinus, comes Poseniensis et Symigiensis
et iudex Cumanorum memorie commendantes significamus uni-
versis, quibus expedit, presencium per tenorem, quod quia
cuncta secundum divinam disposicionem sunt transitoria, et
5 unusquilibet thesauros sibi debet in celis thesaurisare; nos in
diversis casibus fortune incedentes, volentes nostre anime
invigilare, *hoc condimus testamentum*: Ut possessiones nostras
Periese, Nympty et Jech vocatas cum earum pertinenciis universis
et cum tributo nostro de Thopulchan, si nos de hoc seculo
10 transmigrare contingat, *reliquimus et legavimus domine consorti
nostre* possidendas; ita quod sive inter sorores in habitu,¹ sive
in eisdem, donec vivat, commoretur, et *liberam habeat ipsas
possessiones possidendi facultatem*, ac de ipsarum proventibus
pro remedio nostre anime elemosinas in missarum celebracionibus
15 et in aliis largiatur. Ita tamen, quod *frater noster medio tempore
nichil iuris habeat in eisdem*; sed dum ipsa eciam nostra consors
debitum universe carnis in sui transmigracione de hoc seculo
persolverit, ipse nostre possessiones *in ius fratris nostri devol-
vantur iterato*. Ordinavimus eciam, quod possessiones nostre
20 Gyrky et Nandu vocate, eo quia sunt per nos *aquisite et non
hereditarie*, in perpetuum ius monasterij beate Virginis de Insula
devolvantur et statuantur. Et ut hec premissa esse possint rata
et firma, domine Elysabeth de Insula beate Virginis sorori
domini nostri regis, excellentissime domine nostre, commissimus
25 omnia illa observari facienda. Datum apud Sambuk in Cena
Domini anno eiusdem M^o CC^o LXXX° tercio.

(Eredeti hártja a m. kir. országos levéltárban. DL. 1143.
szám alatt.)

¹ = szerzetes rendben.

26.

1231. II. Endre király visszaadja az esztergomi egyháznak a Nikolin prépost által királyi engedély nélkül hagyományozott s ennél fogva a királyi kincstár részére lefoglalt földeket.

Andreas Dei gracia Hungarie rex omnibus tam presentibus, 1
quam futuris, litteras presentes inspecturis salutem et omne
bonum. Ad universorum tam presencium, quam posterorum
noticiam presencium tenore volumus pervenire, quod nos regia
liberalitate inducti, terram Sagv, quam fidelis noster Nicolynus 5
prepositus ecclesie Strigoniensis *ex nostra donacione possidebat*,
que antea ad castrum de Hunt pertinebat; et illam, quam ipse
idem prepositus a filiis Chepea pro quadam sumpma pecunie
sue, in quibus ei illi remanserant¹, ordine iudiciario optinuerat;
cum ipse N. prepositus iter universe carnis ingressurus, in 10
*ultimo testamento suo, non accepta a nobis licencia, nec nostro
consensu et beneplacito inquisito*, illas terras *pro remedio anime
sue ecclesie Strigoniensi reliquisset* et nos easdem *terras, sicut
ad regium fyscum debebant de iure devolvi veluti possessiones*
illorum, qui sine herede solent decedere, a dicta ecclesia recepis- 15
semus; tamen regia pietate, sicut in primis est pretaxatum,
inducti, tum recordatis fidelitatibus et serviciis nominati prepo-
siti ecclesie Strigoniensis, eodem iure cum omnibus suis perti-
nenciis, quibus ipse prepositus possidebat, restituimus primam
donacionem sepedicti prepositi regia auctoritate confirmantes. 20
Ut igitur hec a nobis facta donacio salva semper et inconcussa
permaneant, nec nostris unquam, seu nostrorum successorum
temporibus valeat retractari, presentem paginam dupplicis sigilli
nostri munimine fecimus roborari. Datum anno Dominice incar-
nacionis millesimo CC^o XXXI° Regni nostri anno vicesimo octavo. 25
(Wenzel: Árpádkori uj Okmánytár. VI. k. 498. l.)

¹ = adósai maradtak.

III.

Forráshelyek a rendi alkotmány kifejlődésének történetéhez.

A)

A szent korona tanához.

1 1. Hkv. I. r. 3. cz. 6. §. Postquam vero inspirante Spiritus
Sancti gratia ad agnitionem veritatis, Catholicaeque fidei pro-
fessionem, opera ipsius sancti regis nostri, Hungari venire, et
eundem *sponte* in regem elegere, pariter et coronavere; omnis
5 nobilitationis, et *ex consequenti* possessionariae collationis, qua
nobiles decorantur, et ab ignobilibus segregantur, facultas,
plenariaque potestas, *in jurisdictionem sacrae coronae regni*
hujus, et per consequens in principem, ac regem nostrum, a
communitate, et communitatis ab auctoritate, simul cum imperio,
10 et regimine *translata* est, a quo jam omnis nobilitatis origo, per
quandam translationem reciprocam, reflexibilemque connexionem,
ita mutuo semper dependet; ut sejungi, segregarique nequeat,
et alter sine altero fieri non possit.

2. Hkv. II. r. 3. cz. 2. §. Verum posteaquam ad fidem
15 catholicam sunt conversi, et regem *sponte* sibi ipsis elegerunt;
tam *condendae legis*, quam etiam cujuslibet *possessionariae*
collationis, atque omnis *judiciariae potestatis* facultas in *juris-*
dictionem sacrae regni hujus coronae, qua cuncti reges Hun-
gariae, coronari solent, et subsequenter principem ac regem
20 nostrum legitime constitutum, simul cum imperio, et regimine
translata est.

3. 1435 : II. prin. 3. §. Tandem ipsorum congregatione
adunata, de eorundem praelatorum, et baronum nostrorum, nec

non nobilium regni nostri, *totum corpus ejusdem regni*, cum plena facultate absentium, repraesentantium, unamini voto, consilio, deliberatione, et consensu, pro debita, ordinata, et conformi justitiae administratione, incolis ejusdem regni aequaliter omnibus de caetero exhibenda, nec non quieto, et tranquillo statu eorundem regnicolarum; infra scriptas constitutiones, statuta, et leges in perpetuum duraturas, et inviolabiliter observandas, disposuimus, decrevimus, et duximus ordinandas, declarandas, et firmandas. 25 30

4. Hkv. I. r. 4. cz. Proinde vera nobilitas, usu disciplinaeque militari, ac caeteris animi, corporisque dotibus, et virtutibus acquiritur. Nam, ubi princeps noster quempiam hominum, cujuscunque conditionis existat, ob praeclara facinora, ac servitia, castro, vel oppido, sive villa, aut alio *jure possessionario*, *condonaverit*, mox ille *per hujusmodi donationem* principis (statutione legitima subsequente) in verum nobilem creatur, et ab omni rusticitatis jugo eripitur. 35

1. §. Et ista tandem *donativa libertas*, per nostrates, nobilitas appellatur. Unde talium nobilium filii, merito haeredes, et liberi nuncupantur. Et hujusmodi nobiles, per quandam participationem, et connexionem *immediate* praedeclaratam, *membra sacrae coronae* esse censentur; nulliusque, praeter principis legitime coronati, subsunt potestati. 40 45

5. Hkv. I. r. 10. cz. Quia dictum est superius, quod omnis nobilitatis, et *possessionariae collationis* plenaria potestas, in principem nostrum translata sit: ideo advertendum; quod princeps ipse noster universorum dominorum, baronum, et magnatum, ac aliorum regni nobilium, possessionatorumque hominum, in casu, quo quis eorum, sine haeredibus et posteris decesserit, verus, et legitimus successor sit. 50

1. §. Omnia enim bona, et jura eorum possessionaria, ab ipsa *sacra regni Hungariae corona*, virtute translationis praenotatae, originaliter dependent, et ad eandem semper respiciunt, devolvunturque eorum possessore legitimo deficiente. 55

6. Hkv. III. r. 1. cz. 1. §. Et consequenter, regnorum, Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae, atque Transylvaniae, *sacrae* videlicet *coronae regni hujus Hungariae* dudum *subjectorum*, et incorporatorum consuetudinibus, a nostra lege parumper distantibus, atque discrepantibus: de quibus, plurimae causae post finalem earum decisionem, in dictam curiam regiam, maturioris revisionis, et evidentioris discussionis gratia transmitti consueverunt. 60

B)

Az osztályszervezethez.

1 7. Hkv. II. r. 4. cz. 2. §. *Populus* enim eo differt a *plebe*, quo species a genere. Nam appellatione populi, universi nobiles, tam magnates, quam inferiores, etiam ignobilibus computatis, significantur; plebis autem nominatione, soli ignobiles intelliguntur.

a) A vérdij (homagium.)

5 8. Hkv. III. r. 5. cz. Sed quia *de homagio*, ac marcis homagialibus mentio saepenumero praehabita est; ideo sciendum breviter, quod homagium dupliciter accipitur.

 §. 1. Uno modo secundum leges, quasi hominis ligium, seu ligamen: et est; fidelitas, praestita superiori per inferiorem.
10 Vel est: fidelitas, quae debetur soli principi, nullius alterius fidelitate salva.

 §. 2. Alio modo sumitur homagium, secundum communem usum, tunc est; mulcta, vel aestimatio homicidarum: quae talis est, ut homicidae redimant se ab his, quibus competit, juxta
15 aestimationem capitum suorum, ultra alias poenas pro actibus potentiariis penes homicidium forsitan patris, debitas, et infligi solitas.

 §. 3. Nonnulli tamen dicunt; homagium, pretium esse hominis perempti: licet absurdum sit ita dicere. Nam mortuus
20 nullo pretio redimi, et a mortuis suscitari potest. Sed homicida, ne talionem subeat, ut caput suum, et non illius, quem peremit, redimat, necesse est.

b) Praelatusok és bárók.

 9. Hkv. I. r. 2. cz. Sciendum in primis est: quod personarum, de quarum juribus, et consuetudinibus nunc agitur,
25 aliae sunt *spirituales, sive ecclesiasticae*; aliae vero *saeculares*.

 §. 1. Et quamvis personae spirituales (medio quarum salutem humanam Dominus et Salvator noster administrari instituit) personis saecularibus *digniores* habeantur; tamen omnes *domini praelati, et ecclesiarum rectores*, ac *barones*, et caeteri
30 magnates, atque nobiles, et procures regni hujus Hungariae,

ratione nobilitatis, et bonorum temporalium, *una, eademque libertatis*, exemptionis, et immunitatis praerogativa gaudent; nec habet dominorum aliquis majus, nec nobilis quispiam minus de libertate. Hinc etiam una, eademque lege, et consuetudine, ac uno, et eodem juridico processu, in judiciis utuntur, homagi- 35 orum duntaxat quantitate variantur.

§. 2. Nam domini praelati, et barones *centum*, nobiles vero *quingenta* marcas, *pro homagiis* suis consequuntur, ut infra clarius dicitur. Et hoc quoque non ratione libertatis, sed praetextu dignitatis et officii; praelati utputa occasione dignitatis 40 sacerdotii; barones vero, respectu officii, quo funguntur, et a principe sublimantur.

§. 3. Unde et regi propinquoires in stando, vel sedendo, et *primi in consilio voces emittendo*, atque priores in rempublicam augmentando, et defensionem patriae peragendo, caeteris nobi- 45 libus existunt, virtuteque dignitatis, et officii merito praeferuntur.

c) A decretum zarádékában való felsorolás.

10. Hkv. I. r. 94. cz. 1. §. Sunt itaque *veri barones*, quorum ab antiquo *nomina, decretis*, et literis confirmationalibus regiis, inseri consueverunt.

§. 2. Palatinus regni Hungariae: iudex curiae regiae: 50 regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae banus: wajvoda Transylvanus; et Sicularum comes, banus Zewriniensis; nam Machoviensis banatus per Turcas nostro aevo deletus est. Item tavernicorum: janitorum: pincernarum: dapiferorum: ac agazonum, regalium, et reginalium magistri; nec non Themensiensis 55 et Posoniensis comites.

11. 1351: XXV. 3. §. *Venerabilibus* in Christo patribus et dominis, Nicolao *Strigoniensi*, locique ejusdem *comite perpetuo* et Dominico Spalatensi, *archiepiscopis*, fratre Dionysio archielecto *Colocensi*; Nicolao *Agriensi*, Demetrio *Varadiensi*, 60 Andrea *Transylvano*, Colomano *Jauriensi*, Nicolao *Quinqueecclesiensi*, Michaeli *Vaciensi*, Johanne *Vesprimiensi*, Thoma *Chana-diensi*, fratribus Thoma *Syrmiensi*, Peregrino *Bosnensi*, Stephano *Nitriensi* et Blasio Tyniensi episcopis, ecclesias Dei fideliter gubernantibus. 65

§. 4. *Magnificis baronibus* Nicolao *palatino* et iudice Cumanorum, Nicolao filio Laurentii *wayvoda Transylvano*, Oli-

verio *magistro tavernicorum* nostrorum, et *judice curiae* dominae reginae, genitricis nostrae charissimae, comite Thoma iudice
70 curiae nostrae, Stephano totius *Sclavoniae et Croatiae*, Dominico de Macho et Nicolao de Zeurino banis, Paulo *magistro tavernicorum reginalium*, Bartholomaeo *pincernarum* et Leukus *dapiferorum*, Dionysio *agazonum* et Tueteus *janitorum* nostrorum, nec non Johanne filio ejusdem Oliverii, *dapiferorum reginalium*
75 magistris. Simone filio Mauriti *comite Posoniensi* et aliis quam plurimis, regni nostri comitatus tenentibus, et honores.¹

d) *A hitbér (dos) összege.*

12. Hkv. I. r. 93. cz. 3. §. Nam secundum status, et dignitatis maritorum praecminentiam, ac bonorum, et jurium possessionariorum eorundem quantitatem variatur, fitque *solutio*
80 *dotalitiorum*: verbi gratia: *relicta baronis* plus consequitur ratione dotalitii, quam *relicta* unius magnatis. Itidem *relicta* nobilis centum, vel quinquaginta colonos possidentis, plus nomine dotis assequitur, quam alterius nobilis, cui minor fuerit colonorum numerus.

85 §. 4. Si enim maritus *officium baronatus* gesserit; tunc mulier ipsa *centum marcas*. Si vero *magnas, vel baro solo nomine* fuerit, et officio *baronatus* caruerit, aut insignis nobilis, vel miles exstiterit, et quinquaginta sessiones iobagionales populosas, vel plures habuerit; *relicta* ejus *quinquaginta marcas*
90 pro dote sua consequitur: *marcam* quamlibet per quatuor florenos Hungaricales, aut quadringentos denarios, praesentis monetae, computando.

§. 5. *Relictae* autem aliorum *inferioris* status, et conditionis nobilium, de bonis, et juribus maritorum possessionariis,
95 secundum magis, et minus, *juxta scilicet bonorum quantitatem, aestimatione communi mediante* (exclusis agris, sylvisque, et pratis, ac aliis pertinentiis, et proventibus bonorum exterioribus) dotes suas rehabere poterunt.

¹ Az Országos Levéltárban DL. 4239. sz. a. őrzött eredeti alapján helyesbitve.

e) Az ügyvéd (*procurator*) bevallása.

13. Hkv. II. r. 13. cz. 6. §. Superiores itaque praelati et archiepiscopi, et episcopi: nec non prior auranae: ac comites¹⁰⁰ liberi, et perpetui, regni: etiam Rasciae Despotus; per literas eorum veris proprias et notoriis sigillis ipsorum roboratas, *procuratores constituendi facultatem habent.*

14. Blagay család oklevéltára 381. l. (1470.) Nos Mathias Dei gracia rex Hungarie, Bohemie etc. memorie com-¹⁰⁵ mendamus tenore presencium significantes, quibus expedit, universis, quod in personis fidelium nostrorum magnificorum Johannis, Stephani, Nicolai et Michaelis *comitum de Blaga*, necnon domine Katherine matris eorundem nostre maiestati declaratum extitit in hunc modum, quomodo ipsi *ad capitula*¹¹⁰ *aut conventus seu alia loca* pro conficiendis literis procuratoriis *propter metum et formidinem Thurcorum* sepius adire non auderent et timerent, ne sine literis procuratoriis aliquando cause eorum turbarentur. Unde supplicatum fuit nobis in personis eorundem exponencium, ut eis circa premissa remedium¹¹⁵ adhibere dignaremur opportunum. Qua de re nos *de plenitudine nostre regie potestatis* et gracia speciali eisdem Johanni, Stephano, Nicolao et Michaeli de Blaga, necnon domine Katherine matri eorundem ipsorumque heredibus et posteritatibus universis id duximus annuendum et concedendum, *ut ipsi sub sigillis*¹²⁰ *ipsorum, quibus uti dinoscuntur, veros et legitimos procuratores constituendi et ordinandi, ipsique procuratores ipsorum vigore huiusmodi literarum procuratoriarum coram quovis iudice et iusticiario regni nostri ecclesiastico videlicet et seculari*, per quos eciam id pro rato teneri volumus, *in omnibus causis* ipsorum¹²⁵ et earundem articulis tam per ipsos contra alios, quam per alios quospiam contra ipsos motis vel movendis *agendi et respondendi habeant potestatis facultatem.* Imo annuimus et concedimus harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut rex Hungarie utimur, est appensum, vigore et testimonio¹³⁰ literarum mediante. Datum Bude die dominico proximo ante festum beati Thome apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo, regni nostri, anno tredecimo, coronacionis vero septimo.

15. Zichy Okl. III. 282. l. (1365.) Nos comes Stephanus¹³⁵ Bubek iudex curie domini Lodovici Dei gracia regis Hungariae

damus pro memoria, quod causam quam *dominus Wyllhermus episcopus ecclesie Quinqueecclesiensis, pro quo Johannes literatus cum procuratoriis literis eiusdem astitit*, contra magistrum Johannem
140 filium Vezzeus personaliter conparentem, iuxta continenciam priorum literarumstrarum prorogatoriarum in quindenis residencie exercitus regalis versus Bulgaros moti et ad octavas festi beati Mychaelis archangeli proxime preteritas proclamate
145 movere habebat coram nobis, de parcium voluntate ad octavas festi beati Georgii martyris nunc venturas duximus *prorogandam*. Datum in Vyssegrad octavo die termini prenotati, anno Domini M^o CCC^o LX° quinto.

f) *A jus decem personarum.*

16. Hkv. II. r. 40. cz. prin. Sciendum est autem; quod quilibet praelatus, et baro ex officio, abbasque, et praepositus
150 infulatus, et annulatus, *pro decem personis nobilium*, ratione suae dignitatis, habet *iurandi potestatem*.

17. Pannonhalmi rendtörténet VIII. k. 502—503 l. (1437.)
„ . . . una cum prelati et baronibus ac regni nostri nobilibus nobiscum in iudicio existentibus iudicando commisimus eo modo,
155 ut annotatus frater Mychael abbas de Beel, *eo, quod infula, anulo et baculo pastoralis fungere dinoscitur, ex eoque ratione sue dignitatis pro decem personis nobilium iurandi habet facultatem*, octavo die festi assumptionis Virginis gloriose proxime venturi sola sua in persona in monasterio suo et in suo stallo
160 indutus suis vestibus pontificalibus coram testimoniis capituli ecclesie Wesprimiensis, que per ipsum capitulum pro ipsis partibus illuc transmitti iubemus, comparando et baculum in sinistra manu tenendo manumque dextram ad pectus suum ponendo ad sue consciencie puritatem et statum sue regulari-
165 tatis id, quod nulla porcio possessionaria in dicta possessione Kayar, quam idem Sandor acquireret, apud ipsum et sub potestate ipsius sit et existat, dicere et reffere, et post hec ipsius consciencie assercionis seriem partes in litteris dicti capituli
Wesprimiensis ad octavas festi beati Michaelis archangeli nunc
170 venturas eidem *nostre personali presencie* reportate teneantur . . . “

g) A grófok (comites perpetui et liberi).

18. 1486 : XXI. t.-cz. Item, quia nonnulli se a iudicio, et jurisdictione banorum, waywodarum, comitum, vel vice-comitum parochialium eximi, et solummodo iudicio, et iudicati regiae majestatis praeservari procurarunt; sub cujus exemptionis confidentia, caeteros plurimis damnis, injuriis, oppressionibus, nocu- 175 mentis, et aliorum malorum generibus impune afficere consueverunt.

§. 1. Quare statutum est: quod universae hujusmodi exemptiones hactenus qualitercunque concessae, et per quoscunque impetratae (*demptis duntaxat perpetuis comitibus, qui ex vetustissima divorum regum ordinatione, solius regiae majestatis* 180 *iudicio reservari intelliguntur*) revocentur, cassentur, et nullius vigoris, aut firmitatis habeantur: merito quippe concessa immunitate, et gratia privari debent, qui illa abutuntur.

§. 2. Et si imposterum, per quospiam similes exemptiones et gratiae, forte impetrarentur: illae quoque vigore praesentis 185 decreti, nullius vigoris intelligantur.

h) A szavazás módja.

19. Hkv. III. r. 2. cz. 8. §. Debent autem ejusmodi constitutiones, et statuta, cum majori, et saniori parte populi fieri, atque stabiliri: quia aliter non dicerentur populi, vel communitatis statuta. Verum, si populus in duas divideretur 190 partes; tunc constitutio *sanioris, et potioris partis* valet. Sanior autem, et potior pars illa dicitur; in qua dignitate, et scientia fuerint praestantiores, atque notabiliores.

i) Jóbirtoku és egytelkes nemesek.

20. 1447 : XXXI. §. 1. Item: quod singulis annis, ad festum Pentecostes, omnes Praelati, Barones, Magnates et Nobiles 195 Regni, demptis Nobilibus, nullum Jobbagyionem, aut minus, quam *viginti* Jobbagyiones habentibus convenient.

21. 1435 : I. decr. 3. art. (Rubr. Nobiles in possessione, seu colonos non habentes, in propriis personis in bellum ire tenentur.) Caeteri denique nobiles, *jobagionibus carentes*, singu- 200 lariter propriis in personis, hi videlicet, qui *dominos habere dignoscuntur*, sub quorum nominibus, et expensis exercituare

solent, cum eorum dominis ac gentibus, seu *banderiis*; alii autem, huiusmodi dominos non habentes; de propriis eorum
205 possessionibus, domibus, et in expensis suis, cum eorum comite parochiali similiter pro sua facultate condecenter armati, et dispositi, exercitualmente proficisci teneantur.

22. 1439 : XXVIII. *Nobiles* tam *iobagiones* habentes, quam
210 *non habentes*; de terris propriis (1492 : L.) decimas dare non teneantur: antiqua eorum libertate requirente.

23. 1498 : I. §. 9. *Nobiles* autem *unius sessionis*, ex decem, unum mittere debebunt.

24. 1486 : IX. Item, quia in quolibet comitatu *nobiles*, qui caeteris et conditione, et facultatibus reperiuntur *inferiores*, pro
215 *judicibus nobilium* eligi consueverunt, quo fit; ut plurimae levitates, timore, favore, et praemio, per illos committuntur.

§. 1. Eam ob rem statutum est; prout etiam temporibus quondam serenissimi domini Sigismundi imperatoris, et aliorum regum observatum fuisse plane constat; quod deinceps non
220 tales, sed boni, et digni, *beneque possessionati nobiles*, in qualibet comitatu, ex residentibus eligantur.

j) *Praedialista nemes.*

25. Hazai Okm. IV. 117. (1309.) Capitulum Wesprimiensis ecclesie omnibus presentes litteras inspecturis, salutem in Domino sempiternam. Ea que aguntur in tempore, ne simul cum lapsu
225 temporis labantur, scripture memoria solent peremnari. Ad universorum igitur noticiam harum serie volumus pervenire, quod cum Paulus filius Laurencii, *iobagio* noster de Abraam plurima nobis et ecclesie nostre inpenderit fidelitatis obsequia, volentes ceteros iobagiones nostros exemplo ipsius ad fidelitatis opera
230 diligentius et ardentius invitare, ad instanciam et petitionem ipsius *de condicione vinicultorum* nostrorum eundem et Gregorium filium eiusdem eximentes *in numerum* nobilium *iobagionum nostrorum exercituare debencium* ipsum et prefatum Gregorium filium eius ac omnes heredes ipsorum, (duximus) trans-
235 ferendos; volentes ut iidem et heredes eorum *eodem libertatis privilegio gaudeant*, quo *ceteri nobilis iobagiones nostri exercituare debentes* dinoscuntur, (of)ficiam nobis et ecclesie nostre facilius inpendere valeant in futurum, (con)cessimus eisdem, ut *in eadem terra nostra* et non alias *resideant sessiones*

quam vel quas pater ipsius et per consequens idem possedit et 240
nunc possidet, possidendi et habendi eandem a modo habeant
facultatem.

k) *A jászok, kunok.*

26. 1498 : XLVII. §. 1. Quare, ut hujusmodi dissensionis
materia eradicetur, statutum est: quod ex quo *Comanis*, et
Philistaeis, ac Ruthenis, *ad bona nobilium nullus abire permittitur*; 245
sic neque de caetero jobagiones nobilium, per officiales majes-
tatis regiae, vel *dictos servilis conditionis homines*, in medium
ipsorum causa commorandi abducantur.

27. 1514 : XXIII. Item quod *philistaei*, et *comani*, ac *caeteri*
jobagiones regiae majestatis; ubilibet residentes (demptis civi- 250
tatibus liberis, et muratis) tam ad censuum, et munerum, nona-
rumque; quam etiam servitiorum exhibitionem; instar aliorum
colonorum, et rusticorum hujus regni de caetero teneantur, et
sint obligati.

l) *A székeleyek.*

28. Székely Okl. I. 52. 1. (1346.) Literae protectionales 255
Ludovici I. regis pro Paulo filio Dominici filii Salamonis de
Sényő super eo, quod cum *super Siculitate* praefatorum *quaestio*
exorta fuisset, praefatus rex eosdem pro Siculis non recognos-
cendo capitulis Strigoniensi ac Agriensi commiserit, ut eatenus
investigationem facerent; ex qua investigatione vera eorundem 260
Siculitate eveniente, maiestas etiam regia eos pro veris et
indubitatis Siculis recognovit, ita quidem ut super eo extradatas
litteras privilegiales nullibi producere teneantur, et ubi placita
foret, ipsis habitatio libere concedatur.

m) *Várjobbágy nemesítése.*

29. Zichy Okl. III. 156. 1. (1359.) Nos Lodovicus Dei 265
gracia rex Hungarie memorie commendantes tenore presencium
significamus, quibus expedit universis, quod magister Symon
comes Posoniensis ad nostram accedendo presenciam humili
precum cum instantia a nostra postulavit maiestate, ut Petrum,
Ladislaum, Nicolaum, Stephanum et Fabianum filios Jacobi de 270
Anarch et de Duge a *iobagionatu castri* de Zaboulch *simulcum*

possessionibus et terris eorundem de benignitate regia, que se petentibus solet exhibere liberalem et benignam, *eximentes et excipientes in numerum, cetum et catervam nobilium regni nostri*
275 *de gracia speciali dignaremur aggregare.* Nos igitur, secundum quod regio magnitudinis expostulat et requirit officium, ut uniuscuiusque merita animo meciamur pietatis, propositis postulacionibus et humilimis petitionibus prefati magistri Symonis diligenter exauditis, revocatisque in memoriam, *fidilitatum*
280 *obsequiosis meritis* prefatorum filiorum Jacobi, que ipsos *in cunctis nostris et regni nostri negociis, prosperis et adversis iuxta eorum status quiditatem* teste eodem magistro Symone *exhibuisse cognovimus*, eosdem filios Jacobi a predicto iobagionatu castri simulcum omnibus eorum possessionibus et terris omnino abso-
285 *lutos fore committentes, in numerum, consorcium et catervam verorum regni nostri nobilium et serviencium regalium sub preclare nobilitatis titulo* amodo in antea gavisuros *de plenitudine nostre gracie* duximus perhempniter aggregandos, testimonio presencium mediante. Datum in Tyrnavia in festo beati Sixti pape, anno
290 Domini Mmo CCCmo Lmo nono.

30. Zichy Okl. III. 209. l. (1362.) Ludovicus, Dei gracia Hungariae rex quod Nicolaus filius Bartholomei *iobagio castrensis condicionarius* de Doba de Comitatu de Zonuk ad nostre serenitatis accedendo presenciam nostre humiliter
295 supplicavit maiestati, ut ipsum et Johannem fratrem suum *simul (cum terra) seu porcione* ipsos in prefata possessione Doba vo(cata) contigenti a premissis *iobagionatu castrensi ac condicione* exhonerare, expiare et de regie pietatis clemencia *absolvere, et in cetum, numerum et catervam ac consorcium verorum regni*
300 *nostri nobilium dignaremur agregare,* Nos de regie potestatis plenitudine et gracia speciali perpetue expiamus, exhoneramus et absolvimus, ipsosque in numerum, cetum, catervam et consorcium *verorum regni nostri nobilium et serviencium regalium sub vexillo regio militancium agregamus, ita ut* iidem Nicolaus
305 et Johannes et tota eorum posteritas amodo in antea, eodem mero et sincero nobilitatis privilegio *pociantur quo ceteri et primi regni nostri nobiles gaudent et fruuntur,* pressentis privilegii nostri patrocinio mediante

n) *Nemesités.*

31. Hkv. I. r. 6. cz. 2. §. Ad nobilitatem itaque comprobendam non petuntur in iudicio exhiberi insignia, vel arma³¹⁰ nobilitaria, sed solae literae donationales, vel statutoriae, cum declaratione possessionariae collationis editae, produci debent; imo illis non habitis, literae duntaxat expeditoriae super solutione quartalitorum (dummodo tempus praescriptionis iurium regalium transcendisse dignoscatur) confectae, ad probationem hujus-³¹⁵ modi nobilitatis abunde sufficiunt.

32. Hkv. I. r. 6. prin. Sciendum ulterius: quod veri nobiles etiam alio modo, et *absque iurium possessionariorum donatione* fiant, et creentur, dum videlicet princeps noster, quosunque plebeae conditionis homines, a rusticis, et igno-³²⁰ bilitatis servitute sequestrando, et eximendo, in coetum, ac collegium, numerumque verorum regni nobilium aggregat, et adscribit. Tales etiam sine possessionaria collatione, veri nobiles reputantur. Qui quidem nobiles, utroque modo creati, et eorundem cuncti haeredes, per lineam virilis sexus legitime descendentes, (si etiam arma, seu insignia nobilitaria, aut literas super armorum figuris, et collationibus editas non habeant) veri tamen semper nobiles censentur.

33. Hkv. I. r. 7. prin. Item illi, qui ex nobili duntaxat matre, et rustico patre sunt propagati, veri nobiles non dicuntur.³³⁰ Nisi forsitan mulier ipsa fuisset per regem in verum haereditatem iurium paternorum (sine tamen praeiudicio legitimorum successorum) *praelecta*, atque creata.

§. 1. Nam hoc modo, filii sui, etiam ex ignobili patre progeniti (quia praefectio naturam, vimque donationis, ac iurium³³⁵ possessionariorum collationis sapit, atque repraesentat) veri nobiles reputantur.

34. Hkv. I. r. 8. cz. Item fiunt adhuc et alio modo nobiles, per *adoptionem*: dum videlicet quis dominorum, vel nobilium, rusticum, seu ignobilem quempiam, in filium sibi adoptaverit,³⁴⁰ et successorem, haeredemque bonorum suorum substituerit, et huiusmodi adoptioni consensus regius accesserit; tandem et statutio legitima bonorum ipsorum subsequuta fuerit, (quia adoptio aequae, sicut praefectio, cum consensu regio vim donationis tenet) ignobilis ille, et filii sui, veri nobiles reputantur. 345

35. Hkv. I. r. 6. cz. 1. §. Arma enim a principe cuiquam concessa, non sunt de necessitate, sed solummodo de bene esse nobilitatis. Nam armorum collatio simpliciter facta, non nobilitat quemquam; cum etiam civium, et plebeorum hominum
350 multi habeant armorum insignia per principem donata, per haec tamen in numerum nobilium non computantur.

o) *A nemesek főszabadságai.*

36. Hkv. I. r. 9. cz. Quamvis autem horum *nobilium multae sint libertates*, per privilegia, et constitutiones principum explicatae; quatuor tamen censentur esse praecipuae, quas hic inse-
355 rendas curavi.

§. 1. *Prima* igitur est: quod ipsi, *nisi primum citati*, vel vocati, ordineque judiciario condemnati fuerint; in eorum personis, ad quorumvis instantiam, vel clamores, aut preces, nusquam, et per neminem detineri possint.

360 §. 2. Violatur tamen haec libertas in factis, causisque criminalibus, puta homicidio deliberato, villarum combustione, furtoque, et rapina, seu latrocinio, atque etiam violenti adulterio, in quibus honorem, titulumque, et libertatem nobilitatis, quilibet amittit. Et si poterit, etiam per rusticam manum in loco delicti,
365 et criminis commissi, libere semper talis detineri et juxta suos excessus condemnari, puniriue merito valebit.

§. 3. Verumtamen si de loco delicti aufugerit, et manus adversantium evaserit; postea non aliter, nisi citatione, vel evocatione mediante, processuque juridico, damnari, et aggravari debebit.

370 §. 4. *Secunda* libertas, quod nobiles totius regni, *nullius, praeterquam principis legitime* (ut praetactum est) *coronati, subsint potestati*, et ipse quoque princeps noster, ad simplicem querelam, et sinistram suggestionem alicujus, neminem eorum praeter viam juris, et altera parte non audita, in persona, vel
375 rebus suis, ordinaria autoritate, impedire potest.

§. 5. *Tertia* est: quod justis eorum juribus, et omnibus proventibus intra terminos territoriorum suorum adjacentibus, liberam semper prout volunt, fruendi habent, potestatem: ab omni-
380 que conditionaria servitute, ac datiarum, et collectarum, tributorum, vectigalium, tricesimarumque solutione, per omnia *immunes, et exempti* habentur: *militare* duntaxat pro regni defensione tenentur.

§. 6. *Quarta* (ut reliquas praeteream) et ultima est; quod, si quispiam regum, et principum nostrorum, libertatibus, nobilium, in generali decreto, excellentissimi principis quondam domini secundi Andreae regis, cognomento Hierosolymitani (ad quod observandum, quilibet regum Hungariae, priusquam suum caput sacro diademate coronaretur; sacramentum praestare solet) declaratis, et expressis, contravenire attentaret; tunc sine nota alicujus infidelitatis, liberam illi *resistendi, et contradicendi* habent in perpetuum *facultatem*.

§. 7. Per nobiles autem hoc in loco, generaliter universos dominos praelatos, barones, caeterosque magnates, et alios regni hujus proceres intellige, qui (sicut praenarratum est) una, ejusdemque libertatis praerogativa semper muniuntur.

p) A zsidók. A jobbágyok.

37. Hkv. III. r. 36. sz. Item quamquam *ex parte Judaeorum*, non sit instituti mei quicquam annotere; cum Judaei varia et diversa habere dignoscantur, super eorum legibus privilegia, plerisque in locis saluti contraria, et alias perniciosum videatur de usuris judicare.

38. Hkv. III. r. 30. cz. 7. §. Per hoc tamen non est intelligendum, ut haereditas per *rusticum* cuiquam legata vel vendita, jure perpetuo a domino terrestri alienari possit: nam rusticus praeter laboris mercedem, et praemium, in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil juris habet: sed totius terrae proprietas, ad dominum terrestrem spectat, et pertinet.

39. Hkv. III. r. 27. cz. 1. §. Nam quilibet rusticus, et impossessionatus homo, cum suo juramento unum florenum, centum denarios valentem, et non plures recipere potest, et ex consequenti; ad majus sacramento suo nec expurgare, nec condemnare quemquam poterit.

40. 1298 : LXX. t.-cz. Item: quilibet rusticus seu *Jobagio* alicujus Nobilis, si voluerit, de possessione Domini sui habita licentia, et justo, ac consveto suo Terragio persoluto, ad possessionem alterius Nobilis, vel alias, quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus, libere, causa commorandi, transfere valeat.

41. 1514 : XIV. t.-cz. Quamquam omnes rustici, qui adversus dominos eorum naturales insurrexerunt, tanquam proditores, capitali poena essent plectendi: ne tamen tanti sanguinis effusio adhuc sequatur et omnis rusticitas (sine qua nobilitas parum valet) deleatur...

C)

Az ősiség.

- 1 42. 1351. dec. bev. 11. §. Excepto solummodo uno articulo, praenotato, de eodem privilegio, excluso, eo videlicet: „Quod nobiles homines, sine haerede decedentes, possint, et queant ecclesiis, vel aliis quibus volunt, in vita, vel in morte
5 dare, et legare, possessiones, eorum vendere, vel alienare.“ Imo ad ista facienda nullam penitus habeant facultatem, sed inter fratres proximos, et in generationes eorundem ipsorum possessiones, de iure et legitime, pure, et simpliciter, absque contradictione aliquali, devolvantur.

D)

A koronázás. Az eskü.

- 1 43. Monumenta Vaticana Hungariae. Ser. I. Tom. 2. 304—307. l. (1309.) In nomine Domini amen. Anno eiusdem a nativitate MCCC. nono, die XV. mensis Iunii, pontificatus domini Clementis pape V. anno quarto, in maiori ecclesia sancte Marie de castro Budensi, Vesprimiensis diocesis, reverendo in Christo patre et domino, domino fratre Gentili, tituli sancti Martini in montibus presbytero cardinali, apostolice sedis legato iuxta maius *altare* ipsius ecclesie sancte Marie *sedente*, ac *venerabilibus* in Christo patribus, dominis T(homa) *Strigoniensi*
10 *archiepiscopo* ad coronacionis magnifici principis domini Caroli, Ungarie regis illustris et missarum solennia *celebranda* ante ipsum altare *stante* parato et V(incencio) Colocensi archiepiscopo, E(merico) Varadiensi et I(oanne) Nitriensi episcopi eidem Strigoniensi archiepiscopo *assistentibus*, Seraphino preposito
15 Poseniensi in diaconatus et Michaeli canonico Strigoniensi in subdiaconatus ordinibus prefato Strigoniensi archiepiscopo *administrantibus*, ac Iohanne preposito, Iohanne cantore, Colino custode, Petro, Stephano, Paulo, Iacobo, Iohanne et Nicolao canonicis ecclesie Albensis dicte Vesprimiensis diocesis *regalia paramenta*, ut moris est, supra altare ipsum *preparantibus*, necnon *magnificis* et *nobilibus* viris, Ungarie regni baronibus, videlicet Homodeo *palatino* pro se et *filiis suis*, Dominico magistro pro se et fratribus suis Cocos et Lozcho, Demitrio magistro filio

Nicolai et Philippo de Sancto Geroldo pro se et pro Matheo
palatino de genere Chaak, Stephano filio Bagun de Posega, 25
Aladaro de Forro, Petro et Marco filiis Stephani de genere
Chaak, Becca magistro pro se et pro fratribus suis, magistro
Dyonisio Aynardi et magistro Benedicto pro se et pro magistro
Ugrino *magistro tavarnicorum* domini regis Ungarie predicti,
Ladislao Wernerii comite Budensi ac venerabili in Christo patre 30
fratre P(etro) archiepiscopo Spalatensi *pro Paulo bano Croatorum*
et Bosne, domino Nicolao postulato ad ecclesiam Jauriensem
pro magistro Henrico *bano Sclavonie* et pro magistro Nicolao
eiusdem magistri Henrici nepote, et Petro archidiacono de
Chasma in ecclesia Zagrabiensi pro Stephano, Ivano et Radislao 35
filiis *Bobonich*, magnis *comitibus* Sclavonie *ante altare* predictum
adstantibus, in prefata quoque ecclesia sancte Marie venerabilibus
in Christo patribus M(artino) Agriensi, Abba Vacienti, P(etro)
Quinqueecclesiensi, B(enedicto) Vesprimiensi, A(ugustino) Zagra-
biensi, B(enedicto) Cenadiensi, L(adislao) Sirmiensi et G(regorio) 40
Bosnensi episcopis ac P. Scepusiensi preposito aliisque prelatis
et clericis religiosis et secularibus, ministro Minorum et prioribus
Predicatorum et Heremitarum sancti Augustini provincialibus et
aliorum ordinum fratribus; *nobilibus insuper, civibus et popu-*
laribus civitatum, castrorum et villarum atque locorum regni 45
Ungariae in multitudine copiosa presentibus, praefatus dominus
C(arolus) Ungarie rex, in manibus prefati Strigoniensis archi-
episcopi et mei notarii infrascripti librum tenencium flexis genibus
ante altare predictum et coram eodem Strigoniensi archiepiscopo,
tactis et osculatis sacrosanctis evangeliis infrascripta primo 50
litteraliter lecta, deinde *in Ungarico exposita* per sepe dictum
Strigoniensem archiepiscopum inviolabiliter servare iuravit;
videlicet:

Deo subdi, legi eius obsequi, fidem Catholicam, quam
universalis Romana mater ecclesia predicat et docet, tenere et 55
eandem ecclesiam Romanam et prefatam sancte Marie et sancti
Adalberti ceterasque ecclesias in dicione sibi credita constitutas
et earum episcopos et prelatos, cum omnibus illis legitime
subiectis et ex Deo sibi creditis secundum Deum commendare,
honorare et defendere. Papam Romanum, et legatos ipsius 60
ecclesie Romane non impugnare sed potius defendere, eiusque
ecclesie Romane iura non ledere, nec terras ad ipsam pertinentes,
vel statuta seu ordinamenta ipsius in eisdem terris scienter

violare. *Regnum sibi commissum et iura regalia non minuere*
65 *nec alienare, sed potius augere et male alienata hactenus*
secundum datam sibi gratiam ad ius pristinum revocare.

Nobiles regni sui Ungarie in approbato et antiquo iure suo
servare, atque a tyrannorum oppressione eripere. Legitimo
coniugio tantum uti et contentum esse, dicente Scriptura:
70 *Relinquet vir patrem et matrem suam et adheret uxori sue,*
et erunt duo in carne una; et: quod Deus coniunxit, homo
non separet. Populo Dei sibi ex Dei providencia commendato
prodesse et non obesse, et neminem ex eis sine iusti legitimeque
iudicii examinatione condemnare et de terra delere; delectatus
75 *Psalmiste voce dicentis: Beati, qui custodiunt iudicium et faciunt*
iusticiam in omni tempore. Promittens, spondens atque pollicens
coram Deo, beata et gloriosa semperque virgine, Dei genitrice
Maria, beato Adalberto martyre atque pontifice et omnibus
sanctis, prelatis, baronibus, nobilibus, religiosis et aliis supra-
80 *dictis omnia predicta et singula firmiter et inviolabiliter observare,*
in quantum divino fultus adiutorio fuerit, secundum scire suum
et posse. Super quibus tam barones predicti presentes ibidem
quam alii prenominati nomine et pro parte absencium predi-
ctorum a sepefato Strigoniensi archiepiscopo singulariter requisiti,
85 *tactis eisdem sacrosanctis evangeliis eadem omnia et singula*
sub iuramento firmantes, ipsumque dominum C(arolum) recog-
noscentes in verum et legitimum regem Ungarie ac suum et
dicti regni dominum naturalem, ipsi regi in sepedicti Strigoniensis
archiepiscopi et mei predicti notarii manibus, ut predictur,
90 *librum tenencium prestiterunt debite fidelitatis homagium et solitum*
Ungarie regi ab eiusdem regni baronibus iuramentum.

Et ego Guillelmus de Sanguineto, apostolica et imperiali
auctoritate notarius publicus predictis omnibus presens interfui
ipsaque de mandato et auctoritate prefati domini legati scripsi
95 et publicavi meoque signo consueto signavi . . . et ad maiorem
predictorum roboris firmitatem et memoriam futurorum supra-
dictus dominus legatus presens instrumentum publicum fecit
sigillo proprio roborari.

E)

A korona idegen és hazai felfogása.

44. Momumenta Vaticana Hungarie. Series I. Tom. II. 1
268—274 ll. (1309.) Incipiunt *constitutiones edite per reverendum
patrem dominum Gentilem*, Dei gracia tituli sancti Martini in
Montibus presbyterum cardinalem, in regno Hungarie, Polonia
ac partibus illi conterminis apostolice sedis legatum 5
III. De corona regis. Antiquorum habet relacio, declarat quoque
historia incliti confessoris beati Stephani primi regis Hungarie,
quod in ipso felici primordio, quo Dominus Ihesus Christus per
ministerium prefati regis regnum ipsum ad fidem Christianitatis
adduxit, ipsius in terris vicarius, Romanus pontifex regi prefato 10
suisque in personam eiusdem catholicis successoribus universis
sacram destinavit coronam, ut dicti regis et regni eo evidencius
appareret nobilitas cresceretque devocio, quo ipsius caput
nobiliior atque devotior decoraret ornatus. Quia vero coronam
eandem, ut de aliis mobilibus sepe contingit, possibile est effrac- 15
cione, ignis consumpcione ac innumerabilibus quasi casibus
inopinatis deficere vel confundi, nonnunquam vero abscondi ad
tempus, vel occupatam per violenciam detineri, ut pluries
retroactis evenisse temporibus et ad presens facti evidencia
manifestat, officio nostro congruere arbitramur, ut circa corone 20
prefate violentam occupationem, que in presenciarum imminet,
et que posset multipliciter imminere, deinceps salubre apponentes
remedium, magnifici principis domini Karoli, inclyti regis
Hungarie suorumque successorum et regni praedicti presentibus
et futuris incommodis occurramus. Si enim presenti eiusdem 25
corone occupatione vel futura durante, regnum ipsum debita
reformatione careret, *illud sequeretur absurdum*, quod, ea irre-
cuperabiliter occupata seu cuiuscumque casus eventu deperdita
vel consumpta, irreparabiliter confunderetur et regnum. Cui
eciam consequens esset, quod non solum potentes et nobiles, 30
verum inferiores quilibet eidem regi et regno frequenter illudere
possent, ac eorum tota potestas ex illorum videretur dependere
arbitrio; sicque domino prevaleret, *furis meliorque foret, quam
regis, condicio violenti*. De consilio igitur et assensu venerabilium
in Christo patrum et dominorum archiepiscoporum, episcoporum 35
et baronum regni predicti presencium duximus statuendum,

quod corona prefata, que per nobilem virum *Ladislauum voyvadam* detinetur ad presens, nisi usque ad proximum futurum concilium, in presenti concilio ordinatum nobis libera et expedita restituta
40 fuerit, ex nunc presentis constitutionis vigore sit penitus interdicta, et pro interdicta, profana, et reprobata tamdiu ab omnibus habeatur, quamdiu per ipsum *Ladislauum* vel quemcumque alium sic detenta fuerit, et quousque ad manus nostras, seu legitimi regis, vel *Albensis ecclesie, ad quam spectare dinoscitur*, libere
45 fuerit restituta; et quod *alia fabricetur*, que per nos nomine Romane ecclesie eidem regi et regno donetur, et per nos seu auctoritate nostra benedicatur sollemniter; qua in locum succedente prioris, dictus rex successoresque sui coronentur, eamque auctoritate nostra, ut predicatur, benedictam tam rex et suces-
50 sores predicti, quam barones et nobiles ac populus universus pro vera et legitima corona perpetuo recipere debeant et habere. *Iuris enim declarati existit, quod in locum alterius eadem auctoritate subrogata, res quelibet iure, quo illa, censeatur eodem, illiusque generaliter sorciatur naturam, in*
55 *cuius locum substituitur et honorem.* Quod si corona prefata rehabita seu alia fabricata, et auctoritate nostra benedicta de novo occupari, abscondi, deperdi vel sic deficere, quod ad usum debitum non possit haberi, quoquomodo contingat, volumus quod per venerabiles in Christo patres, dominos Strigoniensem et
60 Colocensem archiepiscopos, de consilio et consensu omnium vel maioris partis suffraganeorum suorum interdicatur sic occupata vel perditam, quousque occupatione cessante predicta corona eadem in Albensi ecclesia reposita fuerit, seu regi legitimo liberaliter restituta, et alia similiter nomine Romane ecclesie
65 fabricetur; que taliter benedicta pro vera et legitima habeatur ab omnibus, ut de benedicenda auctoritate nostra superius est statutum.

F)

Választási feltételek (pacta conventa).

- ¹ 45. Confirmatio iurium etc. Nos Uladislaus, Dei gracia, Hungariae, Bohemiaeque rex, ac marchio Moraviae, etc. recognoscimus, et tenore praesentium notum facimus, quibus expedit universis.

§. 1. Quod cum his diebus superioribus serenissimus 5
princeps condam dominus Mathias rex Hungariae, et Bohemiae,
etc. praedecessor noster bonae memoriae, ab hac luce absque
haeredis legitimi solatio decessisset: domini praelati, et barones,
caeterique primores, et *universi incolae regni* ejusdem, ad quos scilicet
jus eligendi novum regem, ex vetustissima regni ipsius libertate, 10
et consuetudine devolutum existerat, animadvertentes se principe
orbatos esse, nec posse commode, et sine omni detrimento regni,
diutius capite carere post plures tractatus, de novo rege eligendo,
et praeficiendo, inter se habitos, oculos mentis ipsorum in nos
conjecerunt, et caeteris omnibus principibus Christianis, compe- 15
titoribus scilicet nostris, qui videlicet regnum ipsum similiter
ambiebant, nos praetulerunt, sibi cum infrascriptis *conditio-*
nibus, pactis, et articulis, in regem, dominumque, et principem
elegerunt, et solenniter pronunciaverunt; ac tandem missis
nobis obviam, de eorum medio, nonnullis, praelatis, et baro- 20
nibus, in ipsum regnum Hungariae feliciter coronandum intro-
duxerunt. Quorum quidem articulorum, primus est.

§. 2. Quod regnum Hungariae, cum coeteris regnis, pro-
vinciis sibi subjectis, dominosque praelatos, et barones, omnes
ecclesias, ecclesiasticasque personas, ac *nobiles*, et civitates, nec 25
non caeteros incolas, et inhabitatores ipsius regni, conservabimus
in antiquis juribus, privilegiis, immunitatibus, libertatibus, et
consuetudinibus approbatis, in quibus scilicet per divos quon-
dam reges conservati, quibusque gavisi, et usi fuerunt: ita
quod nullas prorsus *novitates* (quemadmodum praefatus quon- 30
dam dominus Mathias rex fecerat) in eorundem detrimentum,
et oppressionem, ac contra hujusmodi antiquas libertates
ipsorum, sub aliquo quaesito colore, introducamus. Introductas
vero per ipsum quondam serenissimum dominum Mathiam
regem aboleamus: contributionem autem, seu taxam unius 35
floreni, nulla ratione exigamus, sed antiquis, justis, ordinariis,
et consuetis proventibus regalibus contenti esse debeamus.

§. 3. Item, quod bona, et alia quaecunque jura aliorum,
per praefatum condam dominum Mathiam regem, et reginalem
majestatem, ac etiam per alios quoscunque male, et praeter viam 40
juris occupata, visis, et examinatis juribus talium; remittamus,
et faciamus etiam per alios remitti, his quorum exstiterunt.

§. 4. Item, quod *coronam regni*, de manibus dominorum
praelatorum, et baronum, nulla ex causa, vel quaesito colore, nulla

45 etiam industria, vel arte auferamus, sed permittamus, et patiamur ;
quod iuxta veterem consuetudinem, ac libertatem ipsorum, certi de
eorum medio per ipsos unanimiter ad hoc eligendi, et deputandi,
illam teneant, et conservent. Quodque castrum Wysegradiense :
pro conservatione ipsius coronae ab antiquo deputatum, ad manus
50 *ipsorum conservatorum ejusdem coronae*, dari, et assignari facimus.

§. 5. Item ; promittimus, quod Moraviam, nec non Silesiam,
et Lusatiam utrasque a *corona*, et *regno Hungariae* non alienabimus,
sed infra tempus redemptionis, juxta inscriptiones, et obligationes,
alias in diaeta olmucensi factas, ad ipsam coronam Hungariae
55 semper tenebimus. Et, si forte nos absque haerede legitimo
decedere contingeret, ita providebimus in vita ; quod etiam post
obitum nostrum, ab eadem corona, et regno, infra tempus
redemptionis ; sub aliquo colore vel via, non alienentur : et
insuper elaborabimus, et efficiemus, quod sex civitates, juxta
60 pacta, et dispositionem in praedicta diaeta factam, instar aliarum
provinciarum, se eidem regno, et coronae Hungariae inscribent, et
obligabunt, et superinde literas eorum dabunt, et emanari facient ;
illasque *ad domum tavernicalem coronae Hungariae reponi*, et
assignari curabunt. Si vero successu temporum praefata *dominia*,
65 *a corona, et regno Hungariae*, per illos, quibus juxta inscriptiones
et obligationes superinde factas, competit, redimerentur ; extunc
totam illam *summam pecuniae*, ad manus conservatorum coronae
ad Wysegrád, penes coronam, pro regni necessitate, conser-
vandam assignemus, tandemque ad defensionem, et utilitatem
70 regni juxta voluntatem, et consilium dominorum praelatorum
et baronum, exponamus, et convertamus, et de ipsa pecunia,
praeter voluntatem, et consilium, et liberum, expressumque
consensum eorundem dominorum praelatorum, et baronum,
nulla ratione disponamus quidpiam, vel agamus.

75 §. 6. Item, quod ex quo praefatus quondam Mathias rex,
Austriam, et nonnulla castra, et civitates in Styria, Carinthia,
et Carniolia, *thesauro regni Hungariae aquisivit*, et obtinuit ; ob
hoc promittamus, et nos obligamus ; quod Austriam ipsam, et
caetera loca caesereae majestati, aut serenissimo domino roma-
80 norum regi, vel eorum haeredibus, absque speciali, et expresso
consensu, et libera voluntate, consilioque dominorum praelatorum,
et baronum, nunquam restituamus, sed teneamus ad coronam
Hungariae, defendamusque, et tueamur contra praefatas majes-
tates, nec aliqua mundi via ab Hungaria alienemus.

§. 7. Item, quod cum dictis majestatibus, absque consilio, 85
consensu, et libera expressaque voluntate eorundem dominorum
praelatorum, et baronum, superinde non concordemus. Et si
forte contingeret, quod de eorum voluntate, et consilio, animorum
concordia sequeretur; id totum quod ex hujuscemodi concordia
nostra venerit, et cederet, si id terra, aut dominium aliquod 90
fieret, *perpetuo ad Hungariam, et ejus coronam annectamus*,
applicemus, et inscribamus. Si vero parata, seu numerata pecunia
fieret; illam totam summam, ad manus conservatorum coronae
ad Wyssegrád, penes coronam, pro regni necessitate, conser-
vandam assignemus: tandemque ad defensionem, et utilitatem 95
regni ejusdem, juxta voluntatem, et consilium ipsorum dominorum
praelatorum, et baronum, exponamus, et convertamus. De ipsa
autem pecunia, praeter voluntatem, et consilium, ac liberum;
et expressum consensum eorundem dominorum praelatorum et
baronum, aliter nulla ratione disponamus. 100

§. 8. Item, quod pro majori parte, *in Hungaria maneamus*,
ut commodius faciliusque regni necessitatibus consulere, et
providere possimus. Cum autem, cause requirente, exire voluerimus,
regnum illud bono ordine, atque dispositione relinquamus:
usque ad felicem nostrum reditum. 105

§. 9. Item, quod dum in Hungaria manebimus, consiliarios,
cancellarios, thesaurarium, *cubicularios*, dapiferum, pincernam,
comites camerarum, et generaliter omnes officiales, majores, et
minores, *hungaros* teneamus, et habeamus.

§. 10. Item, quando de rebus, et negotiis regni Hungariae, 110
aut partium sibi subjectarum agetur; non cum aliis, praeterquam
cum hungaris consiliariis tractemus, et consultemus, et alios
forenses, aliasque nationes ad talem consultationem, taleque
consilium non admittamus.

§. 11. Item, quod *beneficia ecclesiastica*, praesertim vero archi- 115
episcopatus, et episcopatus, abbatias, praepositorum, caeterasque
praelaturas, non nisi hungaris, *vel cui sunt coronae ab antiquo sub-*
jecti, absque expresso consensu, et libera, ac spontanea voluntate
praelatorum, et baronum, regnique consiliariorum conferre
valeamus: conferamus autem personis probis, et bene meritis. 120

§. 12. Item, quod waywodam Transylvaniensem, et comi-
tatum Sicularum, et Themesiensem, Posoniensem, praeterea
banatum Sclavoniae, Dalmatiae, et Croatiae, nec non Zewrini-
ensem, Nandor Albensem, et de Jaicza, aliaque, loca et castra

125 finitima, nec non civitates regales; non aliis praeterquam hungaris
pro officiolatu dare, et conferre valeamus: bene tamen meritis.

§. 13. Item, *possessiones*, et *jura possessionaria*, non foren-
 sibus, sed bene meritis, incolis tantum regni, et coronae Hun-
 gariae subjectis, juxta eorum merita, et obsequia conferamus.

130 §. 14. Item, quod in celebrationibus octavarum, judices
 regni Hungariae ordinarii personaliter intersint, nisi ex causa
 legitima in arduis negotiis regni, praepediti fuerint, vel alter
 illorum fuerit. Ipsi autem, et eorum vicesgerentes, et coasses-
 sores, liberam, plenam, et omnimodam habeant facultatem,
 135 omnibus causantibus, majoribus, et minoribus; cujuscunque
 status, et conditionis, seu dignitatis existant: absque omni
 timore, veram, et sinceram, juxta regni antiquam et approbatam
 consuetudinem, justitiam administrandi. Et quod neminem judi-
 cum compellamus, vel adstringamus in favorem alicujus, consue-
 140 tudines, et communem observantiam, ac juris ordinem immu-
 tare, seu perturbare.

§. 15. Item, quod ad simplicem querelam, vel suggestio-
 nem, neminem regnicolarum nostrorum cujuscunque status, et
 conditionis existant; in persona, possessionibus, seu quibuscunque
 145 rebus, aliquomodo, praeter viam juris, et partibus non auditis
 impediamus.

§. 16. Item, quod neque motu proprio, neque ad quorum-
 cunque delationem, vel quaerelam, contra quempiam regnicola-
 rum nostrorum cujuscunque status, seu dignitatis sit; aliquam
 150 occasionem nocendi, sive in personis, sive in rebus concipia-
 mus, vel exquiramus.

§. 17. Item, quod *moneta* praesens ad tempus non mute-
 tur: quando vero mutari deberet; hoc fiat cum consilio praela-
 torum, et baronum, et non aliter.

155 §. 18. Item, quod quidquid domini praelati, et barones,
cum caeteris incolis regni Hungariae, pari voto, et communi
 deliberatione, pro libertate, et tranquilla; quiete, atque conserva-
 tione ejusdem regni, usque ad tempus coronationis conceperint,
 conscripserint, et concluderint, more ab antiquo consueto, et
 160 semper observato, quod *regni decretum* appellatur; teneamur literis
 efficacibus acceptare, confirmare, roborare, ratificare, et approbare:
 quemadmodum alii reges, praedecessores nostri, ex laudabili, et
 approbata consuetudine regni, semper fecerunt: quodque semper
 observemus, et per omnes alios observari faciamus.

§. 19. Item, ex quo domini praelati, et barones, urgentibus 165
arduis neccessitatibus regni, pro solutione stipendiariorum prae-
fati condam domini Matthiae regis, qui in Silesia fuerant, coacti
sunt notabilem summam florenorum conquirere, ut regnum
ipsum integrum, et illaesum nobis manutenere, et assignare
possint. Et proinde certa loca, et certos proventus regales, 170
nonnullis personis, quae summam illarum pecuniarum mutuarunt;
inscripserunt, et impignoraverunt, usque ad tempus redemptio-
nis: Et quod insuper pro praeteritis servitiis praefatorum
stipendiariorum, infra certum tempus futurum, rursus certa
summa pecuniarum persolvi debebit. Quamobrem, optant iidem 175
domini praelati, et barones, ac totum regnum, ut nos praefatam
redemptionem locorum, et proventuum impignoratorum, ac etiam
dictam futuram summam pecuniarum, dictis stipendiariis persol-
vere, cum omnibus pactis, conditionibus, obligationibusque ex
hinc factis, et secutis; in nos recipiamus, et assumamus, 180
ipsosque praelatos, et barones; ac totum regnum, ab huiusmodi
solutionibus, et pactis exonerare, et sublevare dignemur.

§. 20. Nos itaque Uladislaus rex praefatus, considerantes
singularem illam devotionem, et affectionem dominorum praela-
torum, et baronum, caeterorumque regnicolarum, quam erga nos 185
in ejusmodi electione habuerunt; volentes eisdem aliqualem
gratitudinem nostram ostendere: ex alioquin animadvertentes
praemissam ipsorum ordinationem, ac deliberationem, justam,
et honestam esse, praeinsertos articulos, et omnia in eis
contenta, laudavimus approbavimus, et ratificavimus; lau- 190
damusque, acceptamus, approbamus et ratificamus; pro-
mittimusque in verbo nostro regio, ac fide nostra Christiana
mediante, et sub honore nostro; quod eosdem articulos, in
omnibus eorum clausulis, et punctis, semper, inviolabiliter, et
absque omni immutatione observabimus, et tam per reginalem 195
majestatem, quam etiam per omnes alios nobis subjectos,
simili modo faciemus observari. Harum nostrarum, quibus
sigillum nostrum est appensum, vigore, et testimonio literarum
mediante. Datum in castris exercitus nostri, prope villam
Farkashida sabbato proximo ante festum ad vincula sancti 200
Petri apostoli, anno Domini, millesimo, quadringentesimo,
nonagesimo regnorum vero nostrorum, Hungariae, anno primo;
Bohemiae vero decimo nono.

I.

RENDSZERES TARTALOMMUTATÓ.

ELŐSZÓ	Oldal III

ELSŐ RÉSZ.

Jog és jogtörténet.

ELSŐ CZIM. A jogról, a jogtörténetről és a nemzeti jogtörténetről	3
MÁSODIK CZIM. A jogtörténet irodalmi jellege és tárgyalási mód- szere. Alkotmány- és jogtörténet	8
HARMADIK CZIM. Példa a jogtörténet céljának megvilágítására .	11
NEGYEDIK CZIM. A magyar magánjog történetének viszonya a magyar alkotmányjog történetéhez	14

MÁSODIK RÉSZ.

Jogforrások.

ELSŐ CZIM.

A jogforrások (Fontes juris) története.

ELSŐ FEJEZET.

A jog forrásairól általában. A törvényről és a szokásról	21

MÁSODIK FEJEZET.

Az ősi jog forrásairól	24

HARMADIK FEJEZET.

A törvény és szokás egymáshoz való viszonya.

1. §. A Hármaskönyv előtti jogfejlődés	32
2. §. A Hármaskönyv álláspontja	34
3. §. A Hármaskönyv utáni jogfejlődés	40
4. §. A középkori és ujkori nyugat-európai jogfejlődés vázlata	51

	Oldal
NEGVEDIK FEJEZET.	
<i>A kiváltságról (privilegiumról)</i>	57
ÖTÖDIK FEJEZET.	
<i>A helyhatósági jogról (statutumról)</i>	62
HATODIK FEJEZET.	
<i>A bírói gyakorlatról</i>	65
HETEDIK FEJEZET.	
<i>A jog területe</i>	
1. §. Az országos és a particuláris jogok rendszere	67
2. §. A magyar jogfejlődés magyarázata	70

MÁSODIK CZIM.

A jog megismerési forrásainak (Fontes cognoscendi) története.

ELSŐ FEJEZET.	
<i>A törvény és szokás egymáshoz való viszonya. A kodifikáció</i>	74
MÁSODIK FEJEZET.	
<i>Kodifikációs törekvések és kísérletek a Hármaskönyv előtt.</i>	
1. §. Mátyás és II. Ulászló nagyobb decretumai	79
2. §. A szokásjogi gyűjtemény (jura regni scripta) és a törvénygyűjtemény (collectio decretorum) megalkotásának irányai	82

HARMADIK CZIM.

Werböczy István.

ELSŐ FEJEZET.	
<i>Az életrajz jelentősége. Werböczy származása és előtanulmányai</i> . . .	87
MÁSODIK FEJEZET.	
<i>Werböczy mint törvényszerkesztő és politikus</i>	96
HARMADIK FEJEZET.	
<i>Werböczy mint bíró</i>	104
NEGVEDIK FEJEZET.	
<i>Werböczy diplomáciai és irodalompártoló működése</i>	112
ÖTÖDIK FEJEZET.	
<i>Werböczy nádorsága és száműzetése. Szapolyai melletti szereplése és halála</i>	115
HATODIK FEJEZET.	
<i>Werböczy tragikuma és életének tanulságai. Werböczy és a Hármaskönyv</i>	122

NEGVEDIK CZIM.

A Hármaskönyv.

ELSŐ FEJEZET.

<i>Werböczy megbízása. A Hármaskönyv az országgyűlés előtt. A szentesítés elmaradása</i>	128

MÁSODIK FEJEZET.

<i>A Hármaskönyv kiadásai és tartalma</i>	135

HARMADIK FEJEZET.

<i>A Hármaskönyv rendszere, módszere és irodalmi jellege</i>	143

NEGVEDIK FEJEZET.

A Hármaskönyv anyaga.

1. §. Következtetések és az okleveles igazolás	149
2 §. A római jog és a kánonjog hatása	154

ÖTÖDIK CZIM.

A Hármaskönyv méltatása és Werböczy jogászai alakjának jellemzése.

ELSŐ FEJEZET.

<i>Werböczy politikai elvei és a Hármaskönyv közjogi tételei. A Primae nonus</i>	161

MÁSODIK FEJEZET.

<i>A Hármaskönyv és a magyar magánjog A Hármaskönyv igazi jelentősége</i>	170

HATODIK CZIM

A kodifikáció története a Hármaskönyv után.

ELSŐ FEJEZET.

<i>A Hármaskönyv sorsa</i>	177

MÁSODIK FEJEZET.

<i>A Négyeskönyv, Quadripartitum</i>	182

HARMADIK FEJEZET.

A kodifikáció másik iránya, a „Collectio decretorum“.

1. §. A Corpus Juris Hungarici	193
2. §. Az erdélyi törvénykönyvek (Approbatæ et compilatæ constitutiones)	201

NEGVEDIK FEJEZET.

<i>A „Commissio systematica“ és az 1790-es regnikoláris bizottságok munkálatai. A Hármaskönyv kútforrásai</i>	203

HETEDIK CZIM.

A kiváltság (privilegium) és a helyhatósági jog (statutum) . . .	214

NYOLCZADIK CZIM.

A birói gyakorlat. Az okleveles kutatás jelentősége	217

KILENCZEDIK CZIM.

A középkori európai jog közös forrásai és a magyar jog.

ELSŐ FEJEZET.

Nemzeti jogfejlődés és a jog eredetisége	224

MÁSODIK FEJEZET.

A római jog	230

HARMADIK FEJEZET.

A kánonjog és a germán jog	238

FÜGGELÉK.

Válogatott forráshelyek gyűjteménye.

I. Okleveles függelék a jogforrások történetéhez	247
II. Forráshelyek a magyar magánjog történetéhez	264
III. Forráshelyek a rendi alkotmány kifejlődésének történetéhez . . .	300

II.

BETÜRENDES TARTALOMMUTATÓ.

A

- Albert** király 1439. I. törvénycikke 79.¹
Anonymus krónikája 26.
Approbatæ constitutiones 201.
Approbata inveterata, laudabilis consuetudora való hivatkozás jogi alapja 23, 33, 34.
Articuli Juris tavernicalis 216.
Ádám ítélőmester 83, 85.
Árpád vezérre választása 30, 31.

B

- Balbi** Jeromos 136.
Bácsi országgyűlés (1518.) a Tripartitumról 178, 179.
Bekényi Benedek 136.
Bécsi udvar kíváncsai a Négyes-könyvvel szemben 190.
Biborban született Konstantin „De administrando imperio“ 24.
Bíráskodás a krónikák szerint 28.
Bíró helyzete a társadalomban 107.
Bírói döntvények (decisiones) 217.
 — gyakorlat fogalma 65.
 — gyakorlat jelentősége a Hármaskönyvben 65.
Bodenarius Márton 183.
 — nyilatkozata a Hármaskönyv tételeiről 186.
Bölcs Leó „Hadi taktika“ 25.
Büntetőjog a Hármaskönyvben 141.

C

- Clausula** perpetue sanctionis 53, 80.
Code civil 11.
 — Napoleon 11.
Collectio decretorum 79, 85.
 — decretorum megvalósulása 193.
Comissio systematica 203.
 — hatása a hazai jogfejlődésben 206.
 — munkájának eredménye a bírói gyakorlatban 205, 206.
 — ülései és feladata 204, 205.
Compilatae constitutiones 202.
Consuetudines legitimæ 83.
Corpus juris clausum 197.
 — 1844–46-iki budai kiadása 196.
 — elnevezés 196.
 — Hungarici 22.
 — kizárólagos kiadási joga 196.
 — milleniumi kiadása 200.
 — toldalékai 196, 198.
Corpus Statutorum 216.
Családfő jogai az ősi társadalomban 27, 28.
Curia holtkézi döntvénye 50.

D

- „De administrando imperio“ 25.
Decisiones 217.
 — Tabulae 217
 — Tabulae, tempore Wladislaw Regis 85.

¹ A számok a lapszámokat jelentik.

Decretum Majus 74.

- bevezetése 80.
- mint a hazai jog kodifikációjának kísérlete 80.
- perjogi reformjai 81.
- tartalma 80.

Dell'Adami 155, 173.

- támadása a Hármaskönyv ellen 156.

Deputacio juridica 208.

- publico politica 207.

E

1548: XXI. t.-c. a Hármaskönyv átdolgozásáról 182.

1790: XII. t.-c. és a szokás törvénytörli ereje 49.

1790 - 1791. országgyűlés regnicolaris bizottságai 207, 208.

Egyház álláspontja a szokásjoggal szemben 51.

Egyházi jogi felfogás a Hármaskönyvben 36.

Eltérés a Hármaskönyv első és többi kiadásai között 136.

Endlicher „Monumenta Árpadiana“ 214.

Európai fejlődés kölcsönössége és kölcsönhatása 226.

F

Faji különbség mint a particuláris jog megteremtője 73.

Fejér György oklevélpublicatiója 222.

Fontes cognoscendi 74.

— juris 74.

Fő- és köznemesség közti különbség a Hármaskönyvben 164, 165.

— különválása 101.

— küzdelme a hatalom birtokáért 101.

Földrajzi helyzet mint az egységes jogfejlődés közvetlen és elhatározó oka 71, 73.

Főurak hűbéri uralomra törekvése 168.

Fraknói Vilmos 87, 88.

Francia forradalom és az ancien regime joga 13.

Frank Ignác „A Közigazság Törvénye Magyarhonban“ 47.

Frank Ignác és a Négyeskönyvet szerkesztő bizottság 186

— és a szokás törvénytörli ereje 48.

G

Gardézi 30.

Geörch Illés „Birjon-é a szokás még tovább is törvénytörli erővel?“ 48.

Germán jog fogalma 239, 240.

— hatása a magyar jogra 240, 242.

— háttérbe szorulása 231.

Gierke 12.

Gregoriánczy zágrábi püspök 183.

Gúlasz. Karkász 28.

H

„Hadi taktika“ 25.

Hajnik Imre jellemzése a Hármaskönyvről 148.

Hatvani országgyűlés (1525), 115.

— (1525) a Hármaskönyv szentesítéséről és átvizsgálásáról 180, 181.

— (1525), rendelkezése a törvények összegyűjtése tárgyában 180.

Hazai jog (municipalis consuetudo) eredete Werbőczy szerint 37.

Hármaskönyv az alkotmánybiztosító hitlevélben 192.

— anyaga és a főurak 151.

— anyaga és a királyi jóváhagyás 151.

— anyagának bírálata 150.

— bevonulása a törvényhozásba 192.

— és a bírói gyakorlat 154.

— címekre és szakaszokra osztása 141.

— commentárjai 139.

— Corpus Jurisban 195.

— elkészültének ideje 130.

— felosztása 139.

— hiányai 184.

— jelentősége a magánjog szempontjából 170.

— katolikus egyház restaurációja szempontjából 169.

— kiadásai 136, 137.

— királyi kuria bíraskodásában 179.

Hármaskönyv kinyomatása Bécsben 135.

- közjogi jelentősége 162.
- lényege 148.
- magyar, német, horvát és görög nyelvű kiadásai 138.
- megküldése a vármegyéknek 178.
- mint az abszolutisztikus törekvések akadály 169.
- mint a jogegység fentartója a szét-daraboltság idejében 172.
- mint II. József terveinek főakadálya 169, 207.
- mint a magánjog fejlődésének alapja 171.
- mint a magánjogi fejlődés központja 18.
- mint a magyar jogirodalom alapja 173.
- mint a nemesség egységének védelmezője 167.
- mint Pázmány Péter legerősebb eszköze a királyi főkegyúri jogok védelmében 169.
- mint a római jog receptiójának akadály 171.
- mint tankönyv 145.
- mint törvénykönyv 145.
- mint tudományos mű 145.
- módszere 144.
- műfaja 148.
- nyelvezete 146.
- prologusa 142.
- reformjának mozgalma a XVIII. században 203.
- rendszere általában 143.
- rendszere a Négyeskönyvben 188, 189
- részei 142.
- sajátos irodalmi jellege 147.
- szentesítése a szokás által 213.
- szentesítése elmaradásának valódi okai 133.
- tagoltsága 140.
- tankönyvi jellege 146.
- törvényerőre emelése Erdélyben 202.
- vizsgálata a forrástan szempontjából 34.
- utolsó kiadása 138.

Hármaskönyvből idézés 141.

Helyhatósági jog I. Jus statuendi, Statutum alatt is 62.

Hevenessi Gábor 221.

Hűbériség uralma külföldön 70.

I

Igazságszolgáltatás állapota a XVIII. században 208, 209.

Ilosvay István törvénygyűjteménye 195.

Irott jog mint a szokásjog megszorítója 74, 75.

J

Jobbággyi vagy paraszti jog 69.

Jog dualismusa 230, 231.

- eredete 21.
- eredetiségének fogalma 225.
- forrásai a modern jogban 22.
- forrásai a régi jogban 22.
- forrásainak különálló története 24.
- irodalmi művelésének kezdete és hatása Verböczy után 40.
- közönséges 68.
- nemesi 69.
- országos 68.
- területe a középkorban 67, 68.
- paraszti vagy jobbággyi 69.
- polgári 69.

Jogállapot reformálásának szüksége 79.

Jogegységre való törekvés a német jogban 172.

Jogfejlődés egységességének közvetlen oka nálunk 71, 73.

Jogterület külföldön a középkorban 68.

Jogtörténet elméleti célja 6.

- gyakorlati haszna 6.
- keletkezése az irodalmi fejlődésben 9.
- köztörténet közti különbség 8.
- közhasználatban és a tudományos megállapításban 14.
- tárgyalási módszere 9.

Jogtörténeti módszer érvényesülése a német polgári törvénykönyvben 12.

Jony János 4.

József (II.) házassági nyílt parancsa 207.

Jura regni scripta 79, 178.

Jus resistendi a Hármaskönyvben 164.
— scriptum 74.

— statuendi I. helyhatósági jog alatt is 62.

— statuendi erdélyi 63.

— statuendi horvát-szlavon dalmát 63.

— statuendi megyei 63.

— statuendi városi 64.

K

Kaprinai István 221, 222.

Kánonisták és a szokásjog 52.

Kánonjog hatása a Hármaskönyvben 155.

— mint jogforrás méltatása 238.

— mint az országos jog egy része 238.

Kelemen és a Hármaskönyv kútfői minősége 212.

— pápa (VII.) üdvözllete Werbőczy nádorrá választásához 116.

Kerepeczi Barla 89.

— János 89.

— nemzetség 89.

Kezdetleges törvényhozás jellege 22.

Király ígérete a Hármaskönyv megerősítésére 132.

Kitonich „Directio Methodica”-ja 41.

— felfogása a szokásjog erejéről 42.

Kiváltság I. Privilegium alatt is 57.

— jelentősége a szokásjoggal szemben 57.

— jelentősége a törvénnyel szemben 57.

— középkori felfogás világában 59.

— törvény közti különbség 59.

— viszonya a szokáshoz 60, 61.

— viszonya a törvényhez 60, 61.

Kiváltságlevelek mint a városi jogfejlődés alapjai 215.

Kodifikáció felé haladás 75, 76.

— kezdete a XVIII. században 52.

— történetének viszonya a Hármaskönyvhöz 178.

Kollár Ádám 151.

— „Gyönyörűségei” 5.

Kolostári-Óvári Corpus Statutoruma 216.

Kovachich József Miklós 85.

— Márton György 85, 152.

Kovachichok és a jogtörténet 198, 199.

Könyv és a Hármaskönyv kútfői minősége 212.

— felfogása a szokás erejéről 44.

Középkori kodifikáció *egyik iránya* 85.

— kodifikáció *másik iránya* 85.

Közjog fogalma 10.

— Hármaskönyvben 141.

Közönséges jog 68.

Krónikák 25.

Külföldi jog hatása a magyar jogra 224.

L

Legisták és a szokásjog 52.

M

Magánjog az Árpádok alatt 18.

— általános fejlődésének törvénye 16

— fejlődésének észlelése 17.

— fogalma 10.

— Hármaskönyvben 18, 141.

— kodifikációja Európában a XVIII. és XIX. században 11.

— mint a vagyon és család életének szervezője 11.

— történeti tárgyalásának nehézségei 16.

— Werbőczy előtt és után 17.

Magánosok törvénygyűjteményei 195.

Magánuton készült törvénygyűjtemény

hivatalos jellege 196.

Magyar hűbériség (rendiség) jelenségei

100, 101.

— jogiroda'om százados vitája a Hármaskönyv és a római jog közötti összefüggésről 37.

— jogtörténet irodalmának iránya 228, 229.

— magánjog irodalmi művelése a XVIII., XIX. században 15.

— magánjog történelmi jellege 16.

Magyarország részvéte a magánjogi kodifikáció európai mozgalmában 12.

Mátyás absolutizmusának visszahatása 100.

Medici János bibornok dicsérete Werbőczyről 113.

Módszer megjelölése Werbőczy megbízatásában 129.

Monogam család mint a magánjog alapja 16.

Mosóczi-Telegdy törvénygyűjteménye 195.

— törvénygyűjtemény bécsi kiadása 194, 195.

N

Nemesi jog 69.

Nemesség adómentességijoga a Hármaskönyvben 163.

— ellenállási joga a Hármaskönyvben 164.

— fő szabadságai a Hármaskönyvben 162.

— személyes szabadsága a Hármaskönyvben 163.

Nemzeti jogfejlődés fogalma 225.

— jogtörténet elméleti és tudományos szempontból 6.

— jogtörténet gyakorlati szempontból 7.

— királyság eszméjének terjesztése a Hármaskönyv útján 167.

Nemzetség egymáshoz való viszonya az ősi társadalomban 28.

Négyeskönyv 189.

— anyaga 189.

— bírálat alá vétele 190.

— bírálatára kiküldött bizottság és annak tagjai 190.

— elkészülte 188.

— eltűnése 190.

— megjelenése nyomtatásban 191.

— nyilvánossága 191.

— tartalma 189.

Négyeskönyvet szerkesztő bizottság 183.

— ítélete Werbőczy felett 183.

— kritikája 184, 185.

— megbízatása 187.

Névtelen jegyző krónikája 26.

Nyolczados törvényszék mint a szokásjogi szabályok összeírója 84.

O

Oklevelek kutatása jogtörténeti szempontból 219, 220.

Ország írott joga 79.

— összes törvényeinek összegyűjtése 85

Országbírói értekezlet 50.

Országgyűlés által kiküldött bizottság nyilatkozata a Hármaskönyvről 151.

— intézkedése a Hármaskönyv megerősítésére 132.

— ítélete Werbőczy felett 117.

Országos és helyi szokás törvényrontó ereje Werbőczy korában 40.

— jog 68.

— jog három ága 69.

— nemesi magánjog a Hármaskönyvben 142.

— particularis jog viszonya nálunk és külföldön 68, 69.

— szokás viszonya a törvényhez 1848 előtt és után 50.

— Törvénytár 200.

Ősiség eltörlése 211.

Összehasonlító módszer mint az ősi társadalom megismerésének eszköze 26.

P

Parashti vagy jobbágyi jog 69.

Particularis jog 68.

— jogok területe 73.

— az országos jog viszonya nálunk és külföldön 68, 69.

Particularismus Németországban 13.

Patriarchalis család 27.

Pauler Gyula 241.

Perjog a Hármaskönyvben 141.

Planum Tabularae 46, 217, 218.

Polgári jog 69.

Praejudicium 65.

Primae nonus 162.

Privilegium I. kiváltság alatt is. 57.

— mint jogforrás 214.

Privilegium mint a középkor törvénye 59.

Projectum legum civilium 203.

— legum civilium elkészülte 209.

Quadrupartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae 189.

R

Reformatio Decreti 182.

Régi jog két főforrása 66.

— jogirodalom termékei a Magyar Törvénytár függelékében 41.

— magánjogunk érvénye napjainkban 16.

— magánjogunk tudományos rendszerbe foglalása 17.

Római jog hatása a Hármaskönyvben 154.

— hatása jogirodalmunkban 236.

— és hazai jog viszonya 235.

— hármas felosztása mint a Hármaskönyv rendszerének alapja 144.

— receptiója 231.

— receptiójának akadályai nálunk 234.

— receptiójának kísérlete hazánkban 232, 233.

Romanisták és germanisták 226.

S

Savigny 54.

Sámboky János (Sambucus) törvénygyűjteménye 195, 198.

Singreiner (Singrenius) Werbőczy bécsi nyomdása 135.

Statutum viszonya a többi jogforráshoz 63.

Svábttükör (Schwabenspiegel) 39.

Sub-infeodatio 166.

Summa 157.

Sz

Szabad egyéni tulajdon mint a magánjog alapja 16.

Szabályalkotás joga (jus statuendi) a Hármaskönyvben 39.

Szapolyai-Ujlaki per 105.

Szegedi János 155.

Szegedi János a *Commissio systematica* munkálatairól 205, 206.

— *Corpus Juris*a 196.

— felfogása a szokásjog erejéről 42.

— „Tyrocinium” 42.

Szent korona tana, mint az ország egységének őre 168.

Szentiványi Márton törvénygyűjteménye 196.

Szlemenics és a Hármaskönyv kuttói minősége 212.

— felfogása a szokásjog erejéről 43, 44.

Szokás mint az ősi jog főforrása 26, 28, 30.

— törvény egymáshoz való viszonya az 1848 előtti időkben 46.

— törvény összeütközése Werbőczy szerint 35.

— törvény viszonyainak két korszaka 32.

Szokásjog definitiója 55.

— mint az élet és törvény közötti ür betöltője 56.

— mint a törvényalkotás előkészítője 55.

Szokásjogi állapot visszas következményei a Hármaskönyv ajánlásában 76.

— állapot visszas következményei a Hármaskönyv Approbatiójában 77.

T

Tárnoki jog 214.

— írásbafoglalása 216.

— viszonya a Hármaskönyvhöz 216.

Természetjogi iskola 52.

XIX. század 30-as és 40-es éveinek reformmozgalmai 210.

Tomaschek 157.

— Werbőczyről 157.

Történeti jogtudomány keletkezése 54.

Törvény ősi csirája 30.

— ősi jogéletben 30.

— szokás viszonyának két fejlődési korszaka 32.

— szokásjog viszonya ma és egykor 32.

Törvények gyűjteménye 79.

Törvényes visszaváltási jog (1298 : LXVIII. t.-c.) 33.

Tyrocinium 139.

— kiadásai 43.

U

- Ujkor** kezdete Magyarországon 174.
Ulászló (II) döntvénygyűjteménye 85.
 — saját törvényeinek egybefoglalása 85.
Una eademque nobilitas tana a Hármaskönyvben 162.

V

- Valette** 11.
Városi jogkönyvek 215.
Városok jogalkotó hataimának tulhajtása 45.
Vives Lajos krónikája 233, 234.

W

- Werböczy** által készített utasítás a Lengyelországba küldött követek számára 99.
 — barátsága Szobi Mihállyal 100.
 — bukása 117.
 — család emelkedése 90.
 — egyéb diplomáciai küldetései 113, 114.
 — első kiképzetése 91.
 — 1507-iki országgyűlésen 98.
 — felett az országgyűlés ítélete 117.
 — felirat fogalmazványa 97.
 — fellépése a mohácsi katasztrófa után 118.
 — fogalma a nemzeti királyságról 167.
 — főiskolai évei 93.
 — halála 120.
 — Hármaskönyv elmaradt szentesítésének okáról 113.
 — hitvitája Lutherrel 113.
 — irodalom pártolása 114.
 — ítélete a Szapolyai-Ujlaki perben 106.
 — jellemzése 124, 125, 126.
 — keleti diplomáciai küldetései 119.
 — külseje 123.
 — megbízatása a szokásjog összegyűjtésére 128.
 — megbízatása s annak ideje 129, 130.
 — menekülése 117.
Werböczy mint békéltető, egyezségek létesítője 105.
 — Budavárának főparancsnoka 120.

Werböczy mint levéltárőr (conservator) 93.

- magyar lakosság főbírája a török uralom alatt 120.
 — orator conventus 103.
 — politikus 102.
 — rákosi (1500) végzés szerkesztője 97.
 — reformáció elleni törvények sugalmazója 99, 100.
 — Szapolyai főkancellárja 119.
 — Szapolyai János erdélyi vajda pro-notarius 108.
 — török elleni védekezés irányítója 99.
 — törvényszéki jegyző 94.

Werböczy nádorrá választása 115.

- nyelvtudása 91, 92.
 — nyilatkozata a Hármaskönyv anyagáról 149.
 — nyilatkozata a Hármaskönyv forrásairól 153.
 — országbírói ítélőmester 104.
 — parasztlázadást megtorló törvények létrehozásában 98.
 — pénzügyi tevékenysége 114.
 — politikai önzetlensége 118.
 — részvétele a Decretum majus szerkesztésében 96.
 — részvétele az 1498. és 1500. évi törvényhozásban 97.
 — származása 89.
 — személynök 112.
 — szülei 90.
 — születési ideje 90, 91.
 — törvényszerkesztő jutalma 98.
 — tragikuma 122, 123, 124.
 — vagyoni gyarapodása 108.
 — vagyoni helyzetének megítélése 108, 111.
 — változtatása a Hármaskönyvön 131.
 — Velenczében, Rómában 112.
 — Wormsban 113.

Werböczynek mint bírónak népszerűsége 104.

Werböczyt dicsőítő versek a Hármaskönyvben 136.

Werböczius Illustratus 139.

Weres Balázs 138.

